

E-ISSN: 2791-9005

sayı /
issue

27
2026

ÖZEL BÖLÜM / SPECIAL SECTION:

Evrensel Normlar ve Seçici Uygulamalar Arasındaki İnsan Hakları
Human Rights Between Universal Norms and Selective Practices

ULUSLARARASI SUÇLAR ve TARİH

Yıllık Uluslararası Hukuk ve Tarih Dergisi

INTERNATIONAL CRIMES and HISTORY

Annual Journal of International Law and History

Tarih Boyunca Önemli İnsan Hakları Belgeleri
Oğuz DEMİRALP

Sultangaliyevciliğin Doğusunda Türklük,
İslam ve Sömürgeler Diktatoryası
Alparslan ÖZKAN

İlk Yedi Ekümenik Konsillerin Katolik, Ortodoks ve
Protestan Mezhepleri Açısından Karşılaştırılması
Cabir OSMANLI - Mahmud ALKHAZOV

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 'Yerli ve Milli' Retoriğinin
Gündem Belirleme ve Küresel Güç İnşasındaki Rolü
Fatma Merve İNAN

İklim Mültecilerinin Uluslararası Statüsü:
Devletin İklim Sorumluluğu ve Göç Hukuku
Zeynep Deniz ALTINSOY

Evrensel mi Ayrıcalıklı mı? İnsan Haklarının Seçici
Korunması ve Ruanda Krizi Üzerinden Küresel Sessizlik
Özer ASLAN

İkinci Dünya Savaşı Döneminde İki Müslüman Topluluk, İki Farklı
Etnik Politika: Yunanistan Çam Arnavutları ve Batı Trakya Türkleri
Burcu TAŞKIN

ULUSLARARASI SUÇLAR VE TARİH

Yıllık Uluslararası Hakemli Dergi
Annual International Peer-Reviewed Journal

2026, Sayı / Issue: 27
E-ISSN: 2791-9005

EDİTÖR / EDITOR

E. Büyükelçi - Ambassador (R) Alev KILIÇ

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / MANAGING EDITOR

Dr. Teoman Ertuğrul TULUN

İMTİYAZ SAHİBİ / LICENSEE

AVRASYA BİR VAKFI (1993)

Bu yayın, Avrasya Bir Vakfı adına, Avrasya İncelemeleri Merkezi tarafından hazırlanmaktadır.
This publication is edited by Center for Eurasian Studies on behalf of *Avrasya Bir Vakfı*.

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Alfabetik Sıra ile / In Alphabetic Order

Prof. Dr. Ayşegül AYDINGÜN

(Orta Doğu Teknik Üniversitesi - METU)

Prof. Dr. Birgül Ayman GÜLER

(Ankara Üniversitesi - Ankara University)

Prof. Dr. Durmuş TEZCAN

(İstanbul Kültür Üniversitesi - İstanbul Kültür Uni.)

Prof. Dr. Gül AKYILMAZ

Hacı Bayram Veli Üniversitesi - Hacı Bayram Veli Uni.)

Prof. Dr. Hasan ÜNAL

(Başkent Üniversitesi - Başkent University)

Prof. Dr. Muharrem ÖZEN

(Ankara Üniversitesi - Ankara University)

Prof. Dr. Mustafa TÜRKEŞ

(Orta Doğu Teknik Üniversitesi - METU)

E. Büyükelçi / Amb. (R) Oğuz DEMİRALP

(Ankara Politikalar Merkezi (APM) -

Ankara Policy Center)

Prof. Dr. Ömer TURAN

(Orta Doğu Teknik Üniversitesi - METU)

E. Büyükelçi / Amb. (R) Dr. Rafet AKGÜNAY

(Ankara Politikalar Merkezi (APM) -

Ankara Policy Center)

Prof. Dr. Sadi ÇAYCI

(Başkent Üniversitesi - Başkent University)

YAYIN SAHİBİ / PUBLISHER

Hazel ÇAĞAN ELBİR

YAYIN İDARE MERKEZİ / PUBLICATION OFFICE

Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. Şti.
Abidin Daver Sokak No. 12/B Daire 2-3-4 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23 - Faks: 0 (312) 438 50 26
E-posta: terazi yayincilik@gmail.com

YAYIN TÜRÜ / PUBLICATION TYPE

Yaygın Süreli Yayın / Periodical

ABONE SORUMLUSU / SUBSCRIPTION OFFICE

Hülya ÖNALP

Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. Şti.
Süleyman Nazif Sokak No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA

Yurtiçi Yıllık Abone Ücreti : 650 TL

Yurtdışı Yıllık Abone Ücreti : 30 Euro

SAYFA DÜZENİ / DESIGN

Ruhi ALAGÖZ

BASKI / PRINTING

Pratik Dijital Basım Yayın / Zübeyde Hanım Mahallesi Kazım Karabekir Cad. 7/18 ANKARA

BASIM TARİHİ ve YERİ / PUBLICATION DATE and PLACE

10 Eylül 2026, Ankara

ULUSLARARASI SUÇLAR VE TARİH (UST)
INTERNATIONAL CRIMES AND HISTORY (ICH)

Banka Hesapları / Bank Accounts

Aşağıdaki banka/posta çeki hesap numaralarına ödeme yapabilirsiniz:

TRY için - Terazi Yayıncılık Basın Dağıtım Danışmanlık Eğitim Organizasyon
Matbaacılık Kırtasiye Tic.Ltd.Şti., Garanti Bankası-Çankaya/ANKARA Şubesi

IBAN: TR 96 0006 2000 1810 0006 2960 07

Please send your payment to the following bank account:

For USD – Terazi Yayıncılık Basın Dağıtım Danışmanlık Eğitim Organizasyon
Matbaacılık Kırtasiye Tic.Ltd.Şti., Garanti Bankası-Çankaya/ANKARA Branch

IBAN: TR60 0006 2000 1810 0009 0869 57

For Euro – Terazi Yayıncılık Basın Dağıtım Danışmanlık Eğitim Organizasyon
Matbaacılık Kırtasiye Tic.Ltd.Şti., Garanti Bankası-Çankaya/ANKARA Branch

IBAN: TR69 0006 2000 1810 0009 0820 42

Not / Disclaimer

Aksi belirtilmediği sürece *Uluslararası Suçlar ve Tarih*'te yayımlanan yazılarda belirtilen
olay ve fikirler sadece yazara aittir. Editör, Sorumlu Yazı İşleri Müdürü veya
Yayın Sahibi sorumlu değildir.

Unless otherwise stated, statements of facts or opinions appearing in International
Crimes and History (ICH) are solely those of the authors and do not imply endorsement
by the editor, managing editor, or publisher.

Telif Hakkı / Copyright

Tüm hakları saklıdır. Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı Avrasya İncelemeleri
Merkezi'nden (AVİM) önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim,
kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz.
Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

No part of this publication may be reproduced, stored, or transmitted without prior
written authorization of the Turkmenli Foundation Center for Eurasian Studies (AVİM).
Academic and news-purpose quotations are excluded.

Uluslararası Suçlar ve Tarih (ICH) yılda bir yayımlanır ve
Türkiye geneli süreli yayın olarak sınıflandırılmıştır.
*International Crimes and History (ICH) is published annually
and legally classified as a Türkiye-wide periodical publication.*

Uluslararası Suçlar ve Tarih (UST), farklı insan toplulukları, etnik veya dini gruplar ve uluslar arasında yaşanmış ya da hâlihazırda yaşanan anlaşmazlıkları, çatışmaları, uyuşmazlık çözüm pratiklerini ve işlenen suçları ele alan, yılda bir kez yayınlanan iki dilli (Türkçe ve İngilizce) hakemli bir dergidir. Yayın hayatı boyunca Balkanlar, Kafkasya, Avrasya ve Orta Doğu bölgelerinde yaşanan bu tür olgularda yapılan akademik araştırmaların paylaşılması için bir platform görevi görmektedir. UST, TÜBİTAK ULAKBİM, EBSCO, DergiPark Akademik ve TR Dizin tarafından indekslenmektedir.

International Crimes and History (UST / ICH) is an annual bilingual (Turkish and English), peer-reviewed journal that explores historical and contemporary conflicts, crimes, and conflict-resolution practices among diverse human communities, ethnic and religious groups, and nations. Throughout its publication history, it has served as a platform for the dissemination of scholarly research concerning such phenomena in the Balkans, the Caucasus, Eurasia, and the Middle East. UST / ICH is indexed in TÜBİTAK ULAKBİM, EBSCO, DergiPark Academic, and TR Dizin.

Yayın Ekibi / Editorial Team

Bilimsel Yayın Koordinatörü / Coordinator of Scientific Publishing:

Hazel Çağan Elbir: *Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM) /*
Center for Eurasian Studies (AVİM)

Yardımcı Editör / Assistant Editor:

Drs. Burak Tekin: *Uluslararası Fırat Üniversitesi - International Fırat University*

Dil Editörü / Language Editor

Öğretim Üyesi / Instructor Mahmut Birlik: *Sakarya Üniversitesi / Sakarya University*

Bilim ve Danışma Kurulu / Science and Advisory Board

(Alfabetik Sıra ile / In Alphabetical Order)

Hukuk / Law

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Deniz Acaray: *Polis Akademisi - Turkish National Police Academy*

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Hakkı Hakan Erkiner: *Marmara Üniversitesi - Marmara Uni.*

Dr. Victor Kipiani: *Geocase*

Tarih/History

Prof. Dr. Bünyamin Kocaoğlu: *Milli Savunma Üniversitesi - National Defence Uni.*

Prof. Dr. Damla Demiröz: *İstanbul Üniversitesi - Istanbul University*

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Esra Özşuer: *İstanbul Üniversitesi - Istanbul University*

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Mevlüt Yüksel: *Erzurum Atatürk Üni. - Erzurum Atatürk Uni.*

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Nilüfer Erdem: *İstanbul Üniversitesi - Istanbul University*

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Ramazan Erhan Güllü: *İstanbul Üniversitesi - Istanbul Uni.*

Uluslararası İlişkiler/International Relations

Prof. Dr. Ali Asker: *Karabük Üniversitesi - Karabük University*

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Anar Somuncuoğlu: *Hacettepe Üniversitesi - Hacettepe Uni.*

Prof. Dr. Barış Özdal: *Uludağ Üniversitesi - Uludağ University*

Prof. Dr. Birgül Demirtaş: *Göç Araştırmaları Vakfı - Migration Research Foundation*

Prof. Dr. Can Ünver: *İstinye Üniversitesi - İstinye University*

Prof. Dr. Çınar Özen: *Ankara Üniversitesi - Ankara University*

Prof. Dr. Oktay Fırat Tanrısever: *Orta Doğu Teknik Üniversitesi - METU*

Uluslararası Güvenlik/International Security

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Mesut Özel: *İstanbul Kent Üni. - Istanbul Kent Uni.*

Uluslararası Ticaret/International Trade

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Murat Koray: *İstanbul Kent Üni. - Istanbul Kent Uni.*

İçindekiler / Contents

Yazarlar.....	7
Contributors.....	10
20. Yıl Editör Baş Yazısı.....	13
20 th Year Editorial.....	16
YORUM / COMMENTARY	
Tarih Boyunca Önemli İnsan Hakları Belgeleri.....	19
<i>(Major Human Rights Documents Throughout History)</i>	
E. Büyükelçi - Ambassador (R) Oğuz DEMİRALP	
ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES	
Sultangaliyevciliğin Doğusunda Türklük, İslam ve Sömürgeler Diktatoryası.....	31
<i>(Turkishness, Islam and the Colonial Dictatorship in the East of Sultan-Galievisim)</i>	
Alparslan ÖZKAN	
İlk Yedi Ekümenik Konsillerin Katolik, Ortodoks ve Protestan Mezhepleri Açısından Karşılaştırılması.....	57
<i>(Comparison of the First Seven Ecumenical Councils in terms of Catholic, Orthodox and Protestant Denominations)</i>	
Cabir OSMANLI - Mahmud ALKHAZOV	
Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 'Yerli ve Milli' Retoriğinin Gündem Belirleme ve Küresel Güç İnşasındaki Rolü.....	95
<i>(The Role of President Erdoğan's 'Domestic and National' Rhetoric in Agenda-Setting and Global Power Construction)</i>	
Fatma Merve İNAN	
İklim Mültecilerinin Uluslararası Statüsü: Devletin İklim Sorumluluğu ve Göç Hukuku.....	143
<i>(International Status of Climate Refugees: State Climate Responsibility and Migration Law)</i>	
Zeynep Deniz ALTINSOY	

Evrensel mi Ayrıcalıklı mı? İnsan Haklarının Seçici Korunması ve Ruanda Krizi Üzerinden Küresel Sessizlik	179
---	-----

(Universal or Exclusive? Selective Protection of Human Rights and Global Silence Over the Rwanda Crisis)

Özer ASLAN

İkinci Dünya Savaşı Döneminde İki Müslüman Topluluk, İki Farklı Etnik Politika: Yunanistan Çam Arnavutları ve Batı Trakya Türkleri.....	207
---	-----

(Two Muslim Communities, Two Different Ethnic Policy During World War II: Chams, Albanians and Western Thrace Turks in Greece)

Burcu TAŞKIN

Yazarlar

— Mustafa Oğuz DEMİRALP —

Mustafa Oğuz Demiralp, (22 Ocak 1952, İstanbul), Türk diplomat, (E) Büyükelçi. Temmuz 1971’de İstanbul Saint Joseph Fransız Lisesi’nden ve Ocak 1976’da Orta Doğu Teknik Üniversitesi’nden mezun oldu. 1997-2000 yılları arasında Dışişleri Bakanı Özel Müşaviri; Büyükelçi sıfatıyla 2000-2002 yılları arasında Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) nezdinde Türkiye Daimi Temsilcisi (2000-2002), BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) Konseyi Başkan Yardımcısı, DTÖ Ticaret ve Yatırım Çalışma Grubu Başkanı, DTÖ Ticaret ve Çevre Komitesi Başkanı; 2002-2005 yılları arasında Avrupa Birliği (AB) nezdinde Türkiye Daimi Temsilcisi; 2005-2009 yılları arasında AB Genel Sekreteri; 2009-2010 yılları arasında Bern Büyükelçisi; 2010-2013 yıllarında BM Cenevre Ofisi Türkiye Daimi Temsilcisi ve 2014-2017 yılları arasında Meksika Büyükelçisi olarak görev yapmıştır. İngilizce ve Fransızca bilmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır.

İletişim: ouzdemiralp@yahoo.com

— Alparslan ÖZKAN —

Alparslan Özkan, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü mezunu. Eğitimini aynı üniversitenin Avrasya Çalışmaları Bölümü’nde sürdüren Özkan, Kazak göçebe kimliğinin Sovyet sırası dönemde uğradığı değişimi incelediği teziyle 2020 yılında yüksek lisans bölüm birincisi olarak mezun oldu. Yüksek lisans eğitiminin ardından Türk coğrafyalarına ilişkin bağımsız araştırmalarını sürdüren Özkan’ın 10’u aşkın yazı ve makalesi çeşitli akademik dergilerde yer aldı, webinar ve sempozyum bildirilerinde sunuldu. 2023 yılında yüksek lisans çalışmasını “The Transformation of the Kazakh Identity” başlığıyla kitaplaştıran Özkan’ın, Sovyet Türklüğünün 1929 ile 1957 yılları arasında Türkiye’de nasıl anlaşıldığı üzerine hazırladığı “Türkiye’de Gazetelerin Gözünden Sovyet Türklüğü” adlı kitabı ise 2025 yılı mayıs ayında yayımlanmıştır. Doktora eğitimine güncel olarak Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü’nde devam eden Alparslan Özkan, Türk halklarının siyasi, toplumsal ve kültürel yapılarına ilişkin araştırmalarını sürdürmektedir.

İletişim: alparslanozkan@hacettepe.edu.tr

— Zeynep Deniz ALTINSOY —

Zeynep Deniz Altınsöy, Doktor Serbest Araştırmacıdır. Uluslararası Ceza Hukuku, Savaş Hukuku, Deniz Hukuku ve Mülteciler Hukuku gibi Uluslararası Kamu Hukuku alanlarında araştırma; Etnik Köken Milliyetçiliği, Rus Dış Politikası ve Teoriler gibi uluslararası ilişkiler alanlarında çalışmalar yapmıştır. Eskişehir Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünden mezun olmuştur. Uluslararası Vizyon Üniversitesinde hukuk eğitimini tamamlamış; Kırıkkale Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde Doktora derecesini almıştır. Çeşitli düşünce kuruluşlarında koordinator olarak görev yapmıştır.

İletişim: deniz.altinsöy@bilecik.edu.tr

— Cabir OSMANLI —

Aşken Azerbaycan Türk'ü olan Cabir OSMANLI, 1982 yılında Azerbaycan'ın Ağsu ilinde doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini aynı ilde tamamladı (1988-1999). 2004-2008 yılları arasında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Lisans eğitiminden mezun oldu. 2008-2009 eğitim-öğretim yılında Bakü İslam Üniversitesi Zagatala Şubesinde Öğretim Görevlisi olarak çalıştı. 2009-2010 eğitim-öğretim yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dinler Tarihi Anabilim Dalında Yüksek Lisans eğitimine başladı. Yüksek Lisans eğitiminin tez dönemi devam ederken 2010-2012 yıllarında Azerbaycan Ağsu İli Arkeoloji Müzesi'nde Rehberlik, 2012- 2014 yılları arasında Ağsu İlinde İmam/Hatip - Kuran Kursu Müdürü olarak çalıştı. Yüksek Lisans eğitimini "Tarihten Günümüze Azerbaycan'da Hristiyan Misyonerlik ve Diğer Misyoner Gruplar" isimli teziyle 2015 yılında bitirdi. 2015-2016 eğitim-öğretim yılında Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dinler Tarihi Anabilim Dalında Doktora eğitimine başlayan yazar, "Azerbaycan Dağ Yahudileri (Tarihi, Dini Ve Sosyo-Kültürel Açından Bir Araştırma)" başlıklı tezini 2021 yılında savundu. 2022 Ağustos ayından itibaren Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalında Dr. Öğretim Üyesi görevini devam ettirmektedir. Arapça ve Rusça bilmektedir. Evli ve iki evladı vardır.

İletişim: cosmanli@kastamonu.edu.tr

— Mahmud ALKHAZOV —

01 Mart 1998 tarihinde Azerbaycan'ın Zagatala şehrinde doğmuş olup Azerbaycan uyrukludur. Lisans eğitimini Azerbaycan Bakü İslam Üniversitesinde tamamlamıştır. Lisans eğitiminin ardından akademik çalışmalarını Türkiye'de sürdürme kararı almıştır. Bu doğrultuda 2023–2024 eğitim-öğretim yılında Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Dinler Tarihi Tezli Yüksek Lisans programına kayıt yaptırmış ve 2025 yılı itibarıyla yüksek lisans eğitimini başarıyla tamamlamıştır.

Aynı yıl içerisinde akademik çalışmalarını daha ileri bir seviyeye taşımak amacıyla Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Dinler Tarihi doktora programına başlamıştır. Hâlen doktora ders dönemine devam etmektedir.

Akademik ilgi alanları arasında Mezopotamya mitolojisi ve bu mitolojik unsurların dinlere etkisi, dinler tarihi ve karşılaştırmalı din çalışmaları yer almaktadır. Bu alanlarda akademik çalışmalar yürütmekte olup bir kitap bölümü ve bir sempozyum bildirisi bulunmaktadır. Bunun yanında üniversite bünyesinde yürütülen sosyal ve gönüllülük faaliyetlerine katılarak toplumsal sorumluluk çalışmalarında yer almaktadır.

Azerbaycan Türkçesi ana dili olup Türkçe, İngilizce, Arapça ve Gürcüce bilmektedir.

İletişim: mahmudalkhazov62@mail.com

— Fatma Merve İNAN —

Fatma Merve İnan, 2011 yılında Kırıkkale Üniversitesi İktisat Bölümünden mezun olmuştur. 2020 yılında “Türkiye’de Kadınların Sendikal Örgütlenmedeki Yeri” başlıklı teziyle Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Politika Bölümünden mezun olmuştur. Halen Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Çalışma Ekonomisi Anabilim Dalı Sosyal Politika Doktora eğitimine devam etmektedir. Aynı zamanda Anadolu Üniversitesi Medya ve İletişim Mezunu olup gazetecilik lisans eğitimi devam etmektedir. “Türkiye’de Kadınların Sendikal Örgütlenmedeki Yeri” ve “İklim Elçileri Kadınlar” kitaplarının yazarıdır. Ayrıca ulusal ve yerel kanallarda TV programlarına katılmakta, çeşitli gazetelerde yazıları yayınlanmaktadır.

İletişim: inan.fatmamerve@ogr.hbv.edu.tr

— Özer ASLAN —

Özer ASLAN, Medeniyet Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı’nda doktora derecesini almıştır. Lisans derecesini Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünden, yüksek lisans derecesini ise Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler programından almıştır. “Anayasal Boyutuyla İnsan Hakları: Türkiye Örneği” başlıklı doktora tezi, Türkiye’de insan haklarının anayasal çerçevede ele alınışını incelemektedir. Araştırmaları insan hakları, anayasa, güvenlik ve siyaset bilimi alanlarında yoğunlaşmakta, yayınları da bu alanlarda yer almaktadır. Hâlen Polis Akademisi’nde doktor öğretim görevlisi olarak görev yapmaktadır.

İletişim: ozer.aslan3@egm.gov.tr, ozer.aslannn@gmail.com

— Burcu TAŞKIN —

Burcu Taşkın, 2005 yılında Sabancı Üniversitesi Ekonomi Bölümü’nden lisans, 2007 yılında ise Siyaset Bilimi alanında yüksek lisans derecesi ile mezun olmuştur. 2008 yılında Atina Üniversitesi’nde Güneydoğu Avrupa Çalışmaları yüksek lisans programını tamamladıktan sonra, 2014 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi Siyaset Bilimi programında “Azınlıkların Siyasal Temsiliyeti: İstanbul Rumları ve Batı Trakya Müslümanları Karşılaştırması” başlıklı tezi ile doktora derecesini almıştır. 2015 yılından bu yana İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü’nde Karşılaştırmalı Siyaset alanında Doçent olarak görev yapmaktadır. Çalışma alanları; azınlıkların siyasi temsili, demokratikleşme, toplumsal cinsiyet çalışmaları, seçmen davranışı, Türk-Yunan ilişkileri ve Balkan siyaseti konularını içermektedir. “Political Representation of Minorities in Greece and Turkey: Nationalism, Reciprocity and Europeanization” başlıklı kitabı Mart 2019’da Libra Yayıncılık tarafından yayımlanmıştır. Ayrıca Turkish Studies, Nationalism and Ethnic Politics, Open Gender Journal, Southeast European and Blacksea Studies, Regional and Federal Studies, Ethnopolitics ve Minority Issues in Europe (JEMIE) gibi dergilerde çeşitli makaleleri yayımlanmıştır.

İletişim: burcu.taskin@medeniyet.edu.tr

Contributors

— Mustafa Oğuz DEMİRALP —

Mustafa Oğuz Demiralp, (January 22, 1952, İstanbul), Turkish diplomat, Ambassador (R). Graduated from the Lycée Saint-Joseph, French High School in İstanbul on July 1971 and the Middle Eastern Technical University on January 1976. He served as Special Advisor to the Minister of Foreign Affairs (1997-2000); Ambassador/Permanent Representative to the World Trade Organization (WTO) (2000-2002), Vice President of the UN Conference on Trade and Development (UNCTAD) Council, Chairman of the WTO Trade and Investment Working Group, Chairman of the WTO Trade and Environment Committee; Ambassador/Permanent Representative to the European Union (EU) (2002-2005); Ambassador/Secretary General for EU Affairs (2005-2009); Ambassador to Bern (2009-2010); Ambassador/Permanent Representative to the UN Geneva Office (2010-2013) and Ambassador to Mexico (2014-2017). Speaks English and French. He is married and has two children.

Contact: ouzdemiralp@yahoo.com

— Alparslan ÖZKAN —

Alparslan Özkan graduated from the Department of Political Science and Public Administration at Middle East Technical University. He pursued his graduate studies at the same university's Eurasian Studies Program and completed his M.A. in 2020 as the top graduate of his program, with a thesis examining the transformation of Kazakh nomadic identity during the Soviet era. Following his master's degree, Özkan continued his independent research on Turkish peoples. More than ten of his articles and essays have been published in academic journals and presented at webinars and symposia. In 2023, his master's thesis was published as a book under the title of "The Transformation of the Kazakh Identity". His second book, "*Türkiye'de Gazetelerin Gözünden Sovyet Türklüğü*", which analyzes how identity of Soviet Turkishness was perceived in Türkiye between 1929 and 1957, was published in May 2025. Alparslan Özkan, who is currently pursuing his Ph.D. at the Institute of Turkish Studies, Hacettepe University, continues his research on the political, social, and cultural structures of Turkish peoples.

Contact: alparslanozkan@hacettepe.edu.tr

— Zeynep Deniz ALTINSOY —

Zeynep Deniz ALTINSOY, Assist. Prof. Dr. at Bilecik University. Her research has been in the fields of International Public Law such as International Criminal Law, the Law of War, Maritime Law, and Refugee Law; her studies have been in the fields of international relations such as Ethnicity Nationalism, Russian Foreign Policy, and Theories. She graduated from Anadolu University International Relations Department. She completed his law education at International Vision University; and received his doctorate degree from Kırıkkale University International Relations Department. She has served as coordinator for various think-tanks.

Contact: deniz.altinsoy@bilecik.edu.tr

— Cabir OSMANLI —

Originally an Azerbaijani Turk, Cabir OSMANLI was born in 1982 in Agsu Province, Azerbaijan. He completed his primary, secondary, and high school education in the same province (1988-1999). He graduated from Marmara University Faculty of Theology with a Bachelor's degree in 2004-2008. During the 2008-2009 academic year, he worked as a lecturer at the Zagatala Branch of Baku Islamic University. In the 2009-2010 academic year, he began his Master's degree in History of Religions at Marmara University Institute of Social Sciences. While continuing his Master's thesis, he worked as a guide at the Agsu Province Archaeology Museum in Azerbaijan from 2010-2012, and as an Imam/Hatip - Quran Course Director in Agsu Province from 2012-2014. She completed her Master's degree in 2015 with a thesis titled "Christian Missionary Work and Other Missionary Groups in Azerbaijan from History to the Present." In the 2015-2016 academic year, she began her doctoral studies at Bursa Uludağ University, Institute of Social Sciences, Department of History of Religions, and defended her thesis titled "Mountain Jews of Azerbaijan (A Historical, Religious and Socio-Cultural Study)" in 2021. Since August 2022, she has been working as an Assistant Professor in the Department of History of Religions at Kastamonu University, Faculty of Theology. She speaks Arabic and Russian. She is married and has two children.

Contact: cosmanli@kastamonu.edu.tr

— Mahmud ALKHAZOV —

Was born on 1 March 1998 in Zaqatala, Azerbaijan, and is an Azerbaijani citizen. He completed his undergraduate education at Baku Islamic University in Azerbaijan. After his bachelor's degree, he decided to continue his academic studies in Türkiye. In the 2023–2024 academic year, he enrolled in the Master's Program in the History of Religions (with thesis) at the Department of Philosophy and Religious Studies, Institute of Social Sciences, Kastamonu University. He successfully completed his master's degree in 2025.

In the same year, he began his PhD studies in the History of Religions at the same department and institute at Kastamonu University, where he is currently in the coursework period.

His academic interests include Mesopotamian mythology and its influence on religions, the history of religions, and comparative religious studies. He has authored one book chapter and one conference paper in his field. In addition to his academic work, he also takes part in social responsibility and volunteer activities within the university.

Azerbaijani Turkish is his native language. He is also proficient in Turkish, English, Arabic, and Georgian.

Contact: mahmudalkazov62@mail.com

— Fatma Merve İNAN —

Fatma Merve İnan graduated from the Department of Economics at Kırıkkale University in 2011. In 2020, she completed her degree in the Department of Social Policy at Ankara Yıldırım Beyazıt University with her thesis titled “The Position of Women in Trade Union Organization in Turkey.” She is currently pursuing her PhD in Social Policy within the Department of Labour Economics at Ankara Hacı Bayram Veli University. She is also a graduate of Anadolu University in Media and Communication and continues her undergraduate studies in Journalism. She is the author of the books “The Position of Women in Trade Union Organization in Turkey” and “Women Climate Ambassadors.” In addition, she participates in television programs on national and local channels, and her articles are published in various newspapers.

Contact: inan.fatmamerve@ogr.hbv.edu.tr

— Özer ASLAN —

Özer ASLAN received his PhD from the Department of Political Science and Public Administration at Medeniyet University. He earned his bachelor's degree in Political Science and Public Administration and his master's degree in Political Science and International Relations. His doctoral dissertation, titled “*Human Rights in Their Constitutional Dimension: The Case of Turkey*,” examines the constitutional framework of human rights in Turkey. His research focuses on human rights, constitutional law, security, and political science, and his publications are situated within these fields. He currently serves as an Assistant Professor at the Police Academy.

Contact: ozer.aslan3@egm.gov.tr, ozer.aslannn@gmail.com

— Burcu TAŞKIN —

Burcu Taşkın received her B.A. in Economics from Sabancı University in 2005 and her M.A. in Political Science in 2007. In 2008, she completed a master's program in Southeast European Studies at National and Kapodistrian University of Athens. She obtained her Ph.D. in Political Science from Istanbul Bilgi University in 2014 with her dissertation titled “Political Representation of Minorities: A Comparison of the Greek Orthodox Community of Istanbul and the Muslims of Western Thrace.”. Since 2015, she has been working as an Associate Professor in the Department of Political Science and Public Administration at Istanbul Medeniyet University, specializing in Comparative Politics. Her research interests include the political representation of minorities, democratization, gender studies, voter behavior, Turkish–Greek relations, and Balkan politics. Her book *Political Representation of Minorities in Greece and Turkey: Nationalism, Reciprocity and Europeanization* was published by Libra Yayıncılık in March 2019. She has also published articles in journals such as *Turkish Studies*, *Nationalism and Ethnic Politics*, *Open Gender Journal*, *Southeast European and Black Sea Studies*, *Regional and Federal Studies*, *Ethnopolitics*, and *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe (JEMIE)*.

Contact: burcu.taskin@medeniyet.edu.tr

20. Yıl Editör Baş Yazısı

Uluslararası Suçlar ve Tarih / *International Crimes and History* (UST/ICH) dergisinin 20. yayın yılını kutlayan bu 27. sayı, küresel düzenin uzun süren çatışmalar, genişleyen insani krizler ve insan hakları normlarının evrenselliği ve uygulanması konusunda artan tartışmalarla bir kez daha sınandığı bir dönemde yayımlanmaktadır. Ukrayna, Gazze, Sudan, Myanmar ve Sahel bölgesinde yaşanan silahlı çatışmalar, savaşın yürütülmesine ilişkin uzun süredir var olan kısıtlamaları aşındırmaya devam ederken, devletlerarası çatışmaların sayısı ve bunlara bağlı can kayıpları 1990’ların ortalarından bu yana görülmemiş seviyelere ulaşmıştır. Bu kötüleşen ortamda, uluslararası hukukun uygulanmasındaki hesap verebilirlik, seçicilik ve çifte standartlara ilişkin tartışmalar yoğunlaşmış ve küresel siyasi meşruiyetin merkezinde yer almıştır. Bu bölgesel krizlerin kesişim noktasında yer alan Türkiye, dış politika sınavları, zorla göç baskıları ve toplumsal kutuplaşma gibi yoğun bir gündemle karşı karşıyadır ve bu nedenle, uluslararası suçlar ve büyük ölçekli insan hakları ihlallerinin ele alınmasında hukuk, siyaset ve tarihin nasıl kesiştiğine dair tartışmaların ön saflarında yer almaktadır.

13

Böyle bir bağlamda, 20. yılımızın, hem tarihsel bir normatif proje hem de tartışmalı bir çağdaş uygulama alanı olarak insan haklarının birleştirici tema oluşturduğu bu özel sayıyla çakışması ne tesadüf ne de salt anma amaçlıdır. **“Evrensel Normlar ve Seçici Uygulamalar Arasındaki İnsan Hakları”** olarak nitelendirebileceğimiz bu sayının odak noktası, hakların uzun vadeli (*longue durée*) evrimini, farklı bölgelerdeki devletlerin ve hareketlerin bu normları nasıl harekete geçirdiğini veya bunlara nasıl direndiğini ve evrenselci iddialar ile partikülerist iktidar mücadeleleri arasındaki süregelen gerilimi inceleyen makaleleri bir araya getirmektedir. İnsan haklarını ilk metinsel formülasyonlarından günümüzün uygulama krizlerine kadar izleyerek ve bunları belirli tarihsel, ideolojik ve jeopolitik bağlamlara yerleştirerek, bu makaleler dergimizin tematik kapsamını çağdaş zorluklara uygun olarak genişletirken, bakış açımızı 21. yüzyıl düzeninin yeni kırılma çizgilerine de yöneltmektedir. Ayrıca, giderek anti-İslamcılığa dönüşen artan İslamofobiye de dikkat çekmekteyiz.

Bu sayıyı açan yorum yazısı, Eski Büyükelçi Oğuz Demiralp’ın “Tarih Boyunca Önemli İnsan Hakları Belgeleri” başlıklı makalesi, erken dönem hukuk metinlerinden 1945 sonrası Birleşmiş Milletler çerçevesine

kadar insan haklarının gelişimine panoramik bir bakış sunmaktadır. Antik metinlerden ve erken dönem anayasal sınırlamalardan başlayarak Amerikan ve Fransız bildirgeleri üzerinden günümüz insan hakları belgelerine uzanan bir yörüngeyi izleyen makale, hem haklar geleneğinin entelektüel çeşitliliğini hem de normatif hedefler ile pratikteki uygulama arasındaki süregelen uçurumu vurgulamaktadır. Böylelikle, makale, takip eden yazılar için kavramsal bir çerçeve sunmaktadır.

“İnsan Hakları, İmparatorluk ve Dışlama Siyaseti” başlıklı özel bölüm, Alparслан Özkan’ın Mirsaid Sultan-Galiev’in Türklük, İslam ve sosyalizm üzerine düşüncelerini ele alan çalışmasıyla başlıyor. Sultan-Galiev’in “ ” “Ezilen Doğu”dan kaynaklanan devrim çağrısını yeniden inceleyen Özkan, 20. yüzyılın başlarındaki anti-empyralist tartışmaları, yapısal eşitsizlik ve küresel adalet üzerine güncel tartışmalarla ilişkilendirir. Burcu Taşkın’ın Yunanistan’daki Çam Arnavutları ve Batı Trakya Türkleri üzerine yazdığı makale ise, farklı tarihsel seyirler ve devlet-toplum ilişkileriyle şekillenen bu iki Müslüman topluluğun, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında nasıl keskin bir şekilde farklılaşan etnik politikalara maruz kaldığını inceliyor. Örgütlenme, antlaşmalar ve güvenlik algıları gibi konuları ön plana çıkararak, makale azınlık korumasının seçiciliğine ve savaş zamanı şiddetinin uzun vadeli etkilerine ışık tutuyor.

Bir sonraki makale grubu ise otorite ve meşruiyet temasını doktrinsel ve siyasi iletişim perspektiflerinden ele almaktadır. Cabir Osmanlı ve Mahmud Alkhazov’un makalesi, Katolik, Ortodoks ve Protestan geleneklerindeki ilk yedi ekümenik konseyi karşılaştırarak, bu temel toplantılara ilişkin farklı yorumların Hristiyanlık içinde bölünmelere, kurumsal konsolidasyona ve evrensellik iddialarının rekabetine nasıl katkıda bulunduğunu göstermektedir. Fatma Merve İnan’ın Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın “iç ve ulusal” savunma sanayisi söylemi üzerine yaptığı çalışma, güvenlik ve teknoloji alanlarındaki simgesel projelere yapılan atıfların gündem belirleme ve çerçeveleme araçları olarak nasıl işlediğini analiz etmektedir. Makale, bu tür bir söylemin ulusal gurur, güvenlik anlatıları ile bölgesel ve küresel etki arzularını nasıl iç içe geçirdiğini ortaya koymaktadır.

Son makaleler ise evrensel insan hakları iddiaları ile seçici uygulamalar arasındaki gerilimlere açıkça odaklanmaktadır. Özer Aslan’ın 1994 Ruanda soykırımı üzerine yaptığı inceleme, insan haklarının ilan edilen evrensellliği ile uluslararası müdahalenin bariz sınırları arasındaki kopukluğu ortaya koymakta ve zamanlama, siyasi çıkarlar

ile çatışma sonrası anlatıların kitlesel zulümlere verilen tepkileri nasıl şekillendirdiğini vurgulamaktadır. Zeynep Deniz Altınsoy'un iklim mültecilerinin uluslararası statüsüne ilişkin makalesi, en acil ve yeni ortaya çıkan zorluklardan birini ele almaktadır: yeterli bir hukuki kategori veya koruma rejiminin yokluğunda iklim değişikliğinin yol açtığı zorla yerinden edilme. Çevresel zarar, devlet sorumluluğu ve göç hukukunu birbirine bağlayan makale, iklim kaynaklı yerinden edilmeyi insan hakları ve uluslararası sorumluluk tartışmalarının merkezine yerleştirecek yeni normatif çerçeveler çağrısında bulunmaktadır.

UST/ICH'nin 20. yılını kutlarken, Büyükelçi Gündüz Aktan'ın derginin ilk başyazısında dile getirdiği kurucu vizyonu hatırlamak yerinde olacaktır. Kapsamımızı tarihsel katliamlar ve zulümlerin yanı sıra Roma Statüsü'nde kodlanmış uluslararası suçlar etrafında tanımlayan Aktan, kitlesel şiddet karşısında hukuk, siyaset ve tarihsel hafızanın nasıl kesiştiğini inceleme ihtiyacını vurgulamıştı. İki on yıl sonra, bu sayının insan haklarının tarihi ve uygulamasına – ve evrensel normlarla seçici uygulama arasındaki mesafeye – odaklanması, o ilk gündemin bir devamı ve genişlemesi olarak okunabilir. O ilk başyazıda gündeme getirilen sorular, cezasızlık, inkâr ve araçsallaştırılmış adaletle hâlâ mücadele eden bir dünyada, çarpıcı bir şekilde güncelliğini korumaktadır.

Bu yıl dönümü, derginin kuruluşundan bu yana ona yön verenlerin özverisi olmadan mümkün olamazdı. Eski genel yayın yönetmenlerimize ve baş editörlerimize, yayın kurulu ve danışma kurulu üyelerine ve yıllar boyunca derginin kurumsal sağlamlaşmasına katkıda bulunan meslektaşlarımıza derin şükranlarımızı sunarız. Onların çabaları, UST/ICH'in kendine özgü bir akademik profil geliştirmesini ve yüksek bir akademik titizlik standardını sürdürmesini sağlamıştır.

Ayrıca, son yirmi yıl boyunca sürekli destekleriyle dergimizin entelektüel yaşamını besleyen yazarlarımız, hakemlerimiz, okuyucularımız ve kurumsal ortaklarımıza da içten teşekkürlerimizi sunarız. Geleceğe bakarken amacımız, UST/ICH'yi uluslararası suçlar, insan hakları ve çatışmalar üzerine tarihsel bilgiye dayalı ve hukuki temelli araştırmaların hem akademik tartışmalara hem de politika müzakerelerine katkı sağlayabileceği bir platform olarak sürdürmektir. Bu özel sayıda sunulan analizlerin, evrensel normlar ile seçici uygulamalar arasındaki ilişkinin daha net bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunmasını ve daha adil ve barışçıl bir uluslararası düzenin kurulmasına yönelik çalışmalara ilham vermesini umuyoruz.

20th Year Editorial

This 27th issue, marking the 20th publication year of *Uluslararası Suçlar ve Tarih / International Crimes and History* (UST/ICH), appears at a moment when the global order is once again being tested by protracted conflicts, widening humanitarian emergencies, and mounting contestation over the universality and enforcement of human rights norms. Armed confrontations in Ukraine, Gaza, Sudan, Myanmar and across the Sahel continue to erode longstanding constraints on the conduct of war, while the number of interstate conflicts and related casualties has reached levels not seen since the mid1990s. In this deteriorating environment, debates over accountability, selectivity and double standards in the application of international law have intensified and have become central to global political legitimacy. Türkiye, situated at the intersection of these regional crises, faces its own dense agenda of foreign policy tests, forced migration pressures and societal polarization, and therefore stands at the forefront of discussions on how law, politics and history intersect in addressing international crimes and largescale human rights violations.

16

In such a context, it is neither accidental nor merely commemorative that our 20th year coincides with a special issue in which human rights, both as a historical normative project and as a contested field of contemporary practice, forms the unifying theme. This issue's focus, which we may characterize as **"Human Rights Between Universal Norms and Selective Practices,"** brings together contributions that examine the longue durée evolution of rights, the ways in which states and movements in different regions have mobilized or resisted these norms, and the enduring tension between universalist claims and particularistic power struggles. By tracing human rights from their early textual formulations to presentday crises of implementation, and by situating them in specific historical, ideological and geopolitical settings, the contributions expand our journal's thematic reach in line with contemporary challenges, while extending our gaze to new fault lines of the 21stcentury order. We also take note of the growing islamophobia which is increasingly evolving into anti-islamism.

The commentary that opens this issue, Ambassador (Ret.) Oğuz Demiralp's "Major Human Rights Documents Throughout History," offers a panoramic overview of the development of human rights

from early legal codes to the post1945 United Nations framework. By following a trajectory from ancient texts and early constitutional limitations through the American and French declarations and into contemporary human rights instruments, the article highlights both the intellectual diversity of the rights tradition and the enduring gap between normative ambition and practical enforcement. It thus provides a conceptual frame for the articles that follow.

This special section, “Human Rights, Empire and the Politics of Exclusion,” begins with Alparslan Özkan’s study of Mirsaid Sultan Galiev’s thought on Turkishness, Islam and socialism. Reexamining Sultan Galiev’s call for a revolution originating in the “Oppressed East,” Özkan situates early 20th century antiimperialist debates in relation to contemporary discussions of structural inequality and global justice. Burcu Taşkın’s article on Cham Albanians and Western Thrace Turks in Greece then explores how two Muslim communities, marked by different historical trajectories and kinstate relations, experienced sharply divergent ethnic policies during and after the Second World War. By foregrounding questions of organization, treaties and security perceptions, the article sheds light on the selectivity of minority protection and the longterm implications of wartime violence.

17

The next set of contributions approaches the theme of authority and legitimacy from doctrinal and political communication perspectives. Cabir Osmanlı and Mahmud Alkhazov’s article compares the first seven ecumenical councils across Catholic, Orthodox and Protestant traditions, showing how diverging interpretations of these foundational gatherings contributed to schisms, institutional consolidation and competing claims to universality within Christianity. Fatma Merve İnan’s study of President Erdoğan’s “domestic and national” defense industry discourse analyzes how references to emblematic projects in the security and technology fields operate as instruments of agenda setting and framing. The article demonstrates how such discourse intertwines national pride, security narratives and aspirations to regional and global influence.

The final articles turn explicitly to the tensions between universal human rights claims and selective practices. Özer Aslan’s examination of the 1994 Rwandan genocide highlights the disjunction between the proclaimed universality of human rights and the stark limits of international intervention, emphasizing how timing, political interests and postconflict narratives shape responses to mass atrocities. Zeynep

Deniz Altınsoy's contribution on the international status of climate refugees addresses one of the most pressing emerging challenges: the forced displacement produced by climate change in the absence of an adequate legal category or protection regime. By linking environmental harm, state responsibility and migration law, the article calls for new normative frameworks that would bring climate-induced displacement into the heart of human rights and international responsibility debates.

As we celebrate the 20th year of UST/ICH, it is appropriate to recall the founding vision articulated by Ambassador Gündüz Aktan in the very first editorial of the journal. Defining our scope around historical massacres and atrocities as well as the international crimes codified in the Rome Statute, he underlined the need to examine how law, politics and historical memory intersect in the face of mass violence. Two decades later, this issue's focus on the history and practice of human rights – and on the distance between universalist norms and selective enforcement – can be read as a continuation and broadening of that original agenda. The questions raised in that first editorial remain strikingly relevant in a world still struggling with impunity, denial and instrumentalized justice.

This anniversary would not have been possible without the dedication of those who have guided the journal since its inception. We wish to express our deep gratitude to our previous managing and chief editors, to all members of the editorial and advisory boards, and to the colleagues who have contributed to the journal's institutional consolidation over the years. Their efforts have ensured that UST/ICH could develop a distinct scholarly profile and sustain a high standard of academic rigor.

We also extend our sincere thanks to our authors, reviewers, readers and institutional partners, whose continued support has nourished the journal's intellectual life over these twenty years. As we look ahead, our aim is to maintain UST/ICH as a platform where historically informed and legally grounded research on international crimes, human rights and conflict can inform both academic debate and policy discussions. We hope that the analyses presented in this special issue will contribute to a clearer understanding of the relationship between universal norms and selective practices, and will inspire further work toward a more just and peaceful international order.

YORUM / COMMENTARY

Yayın Geliş Tarihi / Received: 24.07.2025

Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 23.02.2026

Yayın Tarihi / Publication Date: 01.06.2026

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi / To cite this article (Chicago, 17-A sürüm / Chicago, 17th A):

Demiralp, Oğuz, “Tarih Boyunca Önemli İnsan Hakları Belgeleri”. *Uluslararası Suçlar ve Tarih / International Crimes and History* 27, (2026): 19-30.

TARİH BOYUNCA ÖNEMLİ İNSAN HAKLARI BELGELERİ

E. Büyükelçi Oğuz DEMİRALP

Ankara Politikalar Merkezi (APM)

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8057-4394>

19

Öz: İnsan hakları düşüncesinin tarihsel gelişimini, erken hukuk metinlerinden modern uluslararası sözleşmelere kadar, kronolojik bir çerçevede incelemektedir. Hammurabi Kanunları ve Cyrus Silindiri gibi ilk örneklerden başlayarak, doğal haklar anlayışının Antik Yunan ve Roma'daki temelleri ele alınmakta; Magna Carta, Haklar Dilekçesi ve Haklar Yasası gibi İngiliz belgeleriyle anayasal sınırlamaların ortaya çıkışı vurgulanmaktadır. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, modern insan haklarının evrensel ve devrimci karakterini şekillendiren dönüm noktaları olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca İslam düşüncesi, Osmanlı millet sistemi ve kadın hakları hareketinin katkıları da tartışılmaktadır. Çalışma, Birleşmiş Milletler sistemi ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile kurumsallaşan uluslararası insan hakları rejimini analiz ederek, günümüzde uygulama eksikliklerine rağmen bu normatif çerçevenin küresel barış ve adalet için vazgeçilmez olduğunu savunmaktadır.

MAJOR HUMAN RIGHTS DOCUMENTS THROUGHOUT HISTORY

Anahtar kelimeler: *İnsan hakları, Magna Carta, Evrensel Bildirge, Doğal haklar, Uluslararası hukuk*

Abstract: *The historical evolution of human rights from early legal codes to modern international frameworks within a chronological perspective. Beginning with foundational texts such as the Code of Hammurabi and the Cyrus Cylinder, it explores the roots of natural rights in Ancient Greek and Roman thought and highlights the emergence of constitutional limitations through key English documents, including the Magna Carta, the Petition of Right, and the Bill of Rights. The American Declaration of Independence and the French Declaration of the Rights of Man and of the Citizen are regarded as pivotal milestones that shaped the universal and revolutionary character of modern human rights. The study also discusses contributions from Islamic thought, the Ottoman millet system, and early women's rights movements. It concludes by analyzing the institutionalization of human rights under the United Nations system, arguing that despite implementation gaps, this normative framework remains essential for global peace and justice.*

Keywords: *Human rights, Magna Carta, Universal Declaration, Natural rights, International law*

Güzel Türkçemiz nice isabetli deyimler içeren bir bilgelik deryasıdır. “İnsanın insana yaptığını başka hiçbir canlı yapmaz” bu deyimlerden biridir. Özellikle günümüzde sık sık aklımıza gelen bir deyimdir. İnsan doğasına olumsuz bakışı yansıtır. “İnsanoğlu çiğ süt emmiş.” sözü de akraba anlamlıdır. Bu iki söz bir araya gelince, insanın doğası kötü olduğu için (diğer) insan(lar)a kötü davrandığı düşünülebilir. İnsanın insana kötülük yapmasının doğasının mı, yoksa koşulların mı sonucu olduğu yüzyıllardır tartışılan bir konudur. Ancak tarih içinde insanın kendini olumlu yönde değiştirmek için, günümüz hâline bakarak yetersiz bulsak da çaba göstermediği söylenemez. İnsanın insana kötü şeyler yapmasını önlemek için gösterilen çabaların ifadesini bulduğu alan insan hakları olmuştur. İnsan hakları, insanın insana saygılı olması, yönetimlerin de bu saygı ilkesine göre kurulması ve çalışması gerektiği anlayışına dayanır. İnsanın insana kötülük yapmasını önlemenin birinci yolu hukuk sisteminin ve yasaların insan hakları üzerine inşa edilmesidir. Ne yazık ki, tarih içinde insan hakları kavramının ortaya çıkışı görece yenidir. Toplum yönetimini yönlendirmek için insan hakları bildirgelerinin ya da belgelerinin esas alınmasının geçmişi dört yüzyılı aşmaz. Bununla birlikte, daha önceki dönemlerde insan hakları anlayışını, adını koymadan içeren yasal veya siyasal belgeler üretilmiş ve uygulanmıştır. İnsanın maddi gelişmesinin yanı sıra, aynı ölçüde olmasa da, manevi bakımdan gelişme çabasını yansıtan söz konusu belgelerden önemli gördüklerimizi bu makalemizde kronolojik sırayla an(ımsay)acağız.

İnsan hakları bakımından en eski olarak bilinen belge ünlü Hammurabi Kodu’dur (yasaları). M.Ö. 1750 yılında Babil Kralı Hammurabi’nin toplumuna tebliğ ettiği 280 kadar yasal hükümden oluşan bir metindir. Kral Hammurabi’nin ağzından yazılmış olan bu hükümlerde, bir yandan yönetim ile yurttaşlar arasındaki, öbür yandan yurttaşın yurttaşla ilişkilerin düzene sokulması amaçlanmıştır. Ana ilke olarak, suç işleyene veya başkasına kötülük yapana kısasa kısas anlayışına göre muamele edilmesi öngörülmüştür. Suç saptamasında tanık ve kanıt koşulunun aranması, masumiyet karinesinin öngörülmesi ve yargıcın yansız ve adil olması gerektiği ilkesi, bu metni şaşırtıcı bir şekilde çağlar ötesine taşır. Biliriz ki hukukun değeri, hak kavramına yakınlığıyla ölçülür. Adalet, hukuk ve hak kavramları örtüştükleri ölçüde sağlanabilir. Bu bakımdan önemli adımlar atan Hammurabi,

kayda geçirdiği hükümleri “doğruluğun sözleri” olarak nitelemiştir. Bu metne bakarak, Hammurabi’nin yurttaşlarına doğru yolu gösteren bir hükümdar olduğunu öne sürebiliriz.

İnsan hakları açısından bilinen ikinci en eski belge Cyrus silindiridir. Fars Kralı Cyrus’un MÖ 539 tarihli tebliğini içeren silindir şeklindeki tablet 1879 yılında Irak’ta yapılan bir kazı sırasında bulunmuştur. Ancak, Cyrus’un ismi bu tablet bulunmadan önce de biliniyordu.¹ Antik Çağ filozofu Xenophon’un Cyrus üzerine M. Ö. 370 yılında yazmış olduğu *Cyropaedia* başlıklı yapıt, özellikle siyasetle ilgilenenler arasında önemli bir başvuru kaynağıydı. Xenophon bu yapıtında Cyrus’un olumlu bir hükümdar olarak nasıl yetiştiğini anlatır. Dolayısıyla devlet adamı yetiştirilmesi açısından Cyrus örnek gösterilmiştir. Bu bağlamda, Thomas Jefferson’un *Cyropaedia*’dan sitayişle söz ettiği kayıtlara geçmiştir.

1968 yılında Tahran’da düzenlenen Birinci Dünya İnsan Hakları Konferansı, Cyrus silindirinin gündeme gelmesine vesile olmuştur. Konferansı açış konuşmasında İran Şahı Rıza Pehlevi, Cyrus silindirinin dünyanın ilk insan hakları belgesi olduğunu ve İran’ın ezelden beri insan haklarına saygılı bir ülke olduğunu öne sürmüştür. İlk Dünya İnsan Hakları Konferansı’nın Tahran’da yapılması ve Şah’ın Cyrus silindirine sahip çıkması tarihin ironik şakalarından biridir. Ancak bunlardan bağımsız olarak, Cyrus’un silindiri insan haklarının evrimi açısından gerçekten önemli bir belgedir. Belge: Fars İmparatorluğu’nun her yerinde din ve ibadet özgürlüğü öngörülmektedir. Ayrıca yerlerinden sürülmüş halkın (Yahudiler olduğu tahmin edilmektedir) asıl topraklarına dönmesine izin verilmektedir. Cyrus’un imparatorluğu Balkanlar’dan Orta Asya’ya kadar uzanıyordu. Bu kadar geniş bir coğrafyada olmasına rağmen, Cyrus’un düzeni zorla değil, kültürlerin ve dinlerin çeşitliliğine ve hoşgörüyeye dayanan bir anlayışla koruduğu, bu bakımdan Cyrus’un devletinin tarihte ilk örnek sayılabileceği değişik kaynaklarda belirtilir.

1 Amélie Kuhrt, “The Cyrus Cylinder and Achaemenid Imperial Policy,” *Journal for the Study of the Old Testament* 8 (25), no. 93 (1983): 83–97, <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/030908928300802507>

Antik Yunan ve Roma dönemlerinde insan hakları bağlamında anabileceğimiz bir ana belgenin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Ancak bu dönemlerde hukuk ve yurttaş kavramları gelişmiştir. Kölelere yönelik ayrımcılık sürerken özgür yurttaş bir hukuk öznesi haline gelmiştir. Günümüzde de yaşayan doğal hukuk ve doğal hakları kavramları da bu dönemlerde gelişmiştir. Doğal haklar, insanın insan olmasından doğan, doğadan gelen ve yok edilemez sayılan haklardır. Her yerde geçerlidir. Aslında insan haklarını da doğal haklar olarak görmek yanlış olmaz. Dolayısıyla özellikle Roma hukukunun insan hakları anlayışının altyapısının oluşmasına büyük katkısı olmuştur.

Gel gelelim, Roma İmparatorluğu resmî din olarak Hristiyanlığı benimsedikten sonra insan hakları açısından büyük bir geri adımlanmıştır. 439 tarihli Theodosianus yasalarıyla paganizm ve judaizm yasak dinler olarak ilan edilmiştir. Pagan adetlerini tümüyle tasfiye kampanyası başlatılmış, Yahudilere de ağır baskı uygulanması, yurttaşlık haklarının ve statülerinin kısıtlanması yönüne gidilmiştir. Bazı tarihçilere göre, bu yasalar ve uygulamalar Batı tarihinde hoşgörüsüzlük, ötekine karşı ayrımcılık ve giderek ırkçılık gibi göreneklerin yerleşmesi bakımından bir başlangıç noktası olmuştur.

Yukarıda özetle anmaya çalıştığımız gelişmeler, dikkat edilirse, Akdeniz havzası ve Orta Doğu bölgelerinde oluşmuştur. Aynı coğrafyada İslam dininin ortaya çıkışıyla gelişmeler olumlu boyutlar da kazanmıştır. Kur'an-ı Kerim'in Hucurât Suresi'nin 13. Ayeti insan hakları bakımından özel bir önem taşır: “Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve dişi den yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık...” (Diyanet meali) Bu sözlerde üç temel mesaj birden verilmektedir. İnsanların hepsinin eşit oldukları vurgulanmaktadır. Ayrıca birbirinden farklı oldukları, ancak farklılıkların çatışma nedeni olmaması gerektiği; birbirinden farklı insanların birbirini tanımaları, ötekileştirmemeleri, farklılıklara saygı göstererek barış içinde yaşamalarının beklendiği veciz şekilde ifade edilmektedir.²

Müslümanlarla Yahudilerin aynı şehirde barış içinde yaşamalarını öngören Medine Vesikası bu anlayışın bir örneği olarak görülür.

2 Kur'an-ı Kerim. Çev. Diyanet İşleri Başkanlığı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2026, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Hucur%C3%A2t-suresi/4625/13-ayet-tefsiri>

Keza, Hz. Muhammed'in veda hutbesi kan davalarının kaldırılması, zamanın ölçülerine göre kadın haklarına riayet, ırkçılık yapılmaması ve Müslümanların kardeşliği gibi konuların işlenmesi nedeniyle bir insan hakları belgesi olarak görülür. İslam kültürünün böylece sahip çıktığı hoşgörü ortamının tarih içindeki önemli bir örneği Endülüs dönemi olmuştur. Avrupa'nın geriye kalanında çeşitli din grupları veya kabileler arasında savaşlar yaşanırken, Endülüs'te, özellikle 10 – 11. Yüzyıllar boyunca üç ayrı dine mensup insanlar arasında bir barış ortamı sağlanabilmiştir. Osmanlı döneminde en gelişmiş ifadesini bulan milletler sistemi de aynı hoşgörü geleneğinin bir devamı olmuştur. Örneğin, Balkanlarda kültürel çeşitliliğin korunup geliştirilmesine bu sistemin yardımcı olmadığı söylenemez.³

Ancak insan hakları tarihinde dönüm noktası 1215 yılında İngiltere'de ünlü Magna Carta belgesinin kabul edilmesi olmuştur. Buyurgan İngiltere Kralı John'un yetkilerini yerel soylular ve yöneticiler lehine kısıtlamak üzere öngörülen bu belge, içerdiği hükümlerle yeni bir toplum ve insan anlayışına doğru yol açıcı bir atılım oluşturmıştır. Örneğin, kralın yasaların üstünde olmadığı hükmü bir devrim niteliğindedir. Yasaların önünde eşitlik ilkesi, yargılamadan ceza verilemeyeceği, yetkili makam kararı olmadan keyfi tutuklama yapılamayacağı, suçlanan herkesin yargıç önüne çıkarılması ve adil yargılanması gerektiği gibi ilkeler de modern insan hakları anlayışının yolunu açan ilkelere aittir. Mülkiyet hakkı da bu belgede ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Ayrıca parlamento ve jüri sistemlerinin temelini de bu belgeyle atıldığı kabul edilir. Başlangıçta dar bir soylular grubunu ilgilendiren şekilde öngörülmüş olan bu belgenin içerdiği fikirler zamanla toplumun diğer kesimlerine de yayılmış, giderek evrensellik kazanmıştır. Yönetimin buyurganlığına karşı yurttaşın yasalar ve adil yargı sistemiyle korunması, insan haklarının temel amaçlarından biridir. Magna Carta bunun yolunu açmıştır.

Diğer bir önemli insan hakları belgesinin gelmesi için 1598 yılına kadar beklemek gerekmiştir. Protestanlığın ortaya çıkmasıyla Avrupa'da din ve mezhep çatışmalarının arttığını biliriz. Nüfusunun çoğunluğu Katolik olan Fransa'da bu tür çatışmalar şiddetli biçimde yaşanmıştır.

3 Abdulaziz Sachedina, *Islam and the Challenge of Human Rights*, Oxford: Oxford University Press, 2009.

1572 yılında Aziz Barthelemy yortusu arifesi olan 22 – 23 Ağustos tarihlerinde, Protestan nüfusa günümüz değerlerine göre soykırım sayılacak ölçüde yoğun ve yaygın katliamlar uygulanmıştır. (Daha önce de Fransa’da, 1209 – 1229 yıllarında Cathare mezhebine mensup on binlerce kişinin sistemli olarak yok edildiği, hattâ Papa’nın emriyle topluca yakıldığı hatırlanacaktır.) Soykırım kavramına tam uygun bir kıyım yaşanmıştı.) 1598 yılında Kral IVncü Henri, mezhepler arasında toplumsal barışı sağlamak amacıyla Nantes (Kent adıdır) Genelgesini (Edit de Nantes) yayımlamıştır. Söz konusu genelgeyle protestanlara yaşadıkları yerlerde, daha çok içe dönük bir şekilde ibadet özgürlüğü tanınmış, protestanlar için güvenli sığınma bölgeleri belirlenmiş, katoliklerle protestanların içi içe olmasa da yan yana barış içinde yaşamalarını kolaylaştırmaya çalışılmıştır.

1628 yılında temel bir insan hakları belgesi, yine İngiltere’de kabul edilmiştir: Haklar Dilekçesi. Anayasal nitelikte olan bu belgeyle başlıca dört ilke benimsenmiştir: Parlamento onayı olmadan Kral vergi koyamaz; nedensiz tutuklama ve hapsedme olamaz; askerler sivillerin evlerine yerleştirilmez; barış zamanı sıkı yönetim olmaz. Halkı, halkın iradesini ve sivil toplumu yönetimin buyurganlığına karşı korumak açısından Magna Carta’dan sonra atılan ikinci büyük adım Haklar Dilekçesi olmuştur.

Üçüncü adım gene İngiltere’de, 1689 yılında atılmıştır: Haklar Yasası. Önemi, parlamento tarafından çıkarılan bir yasa olmasıdır. Kralın yetkilerinin daha da kısıtlanmasını, bir anayasal monarşi sisteminin kurulmasını sağlamıştır. Parlemanterlere ifade özgürlüğü ve dokunulmazlık vermiştir. Parlemanterlerin seçimlerinde serbestliği getirmiştir. Parlamento izin vermedikçe barış zamanı ülke içinde daimi bir ordu bulunmamasını öngörmüştür. İlk adım olarak nitelendirilecek bir yönü de işkence ve kötü muameleyi yasaklamış olmasıdır.

İngiltere yurt içinde bu belgelerle insan hakları yönünde ilerlerken, yurt dışında sömürgeci bir devlet olarak yükseliyordu. İngiltere’nin bu yönüne ilk güçlü tepki, çocuğu sayılabilecek A.B.D.’den gelmiştir. İngiltere’ye karşı başarılı bir mücadeleden sonra ABD 1776 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. ABD Bağımsızlık Bildirgesi aynı zamanda insan haklarının evrimi bakımından önemli bir belgedir. Her şeyden

önce, zulüm gören bir halkın başkaldırma hakkını vurgulaması bir ilktir. Bildirge boyunca İngiltere kralının Amerikan halkına yaptığı zulüm örnekleriyle dile getirilir. Ayrıca, insanların hepsinin eşit yaratıldığının, yaşam, özgürlük ve mutluluk arayışı hakları gibi ellerinden alınamayacak haklarının olduğunun, hükümetlerin de bu hakların sağlanması için kurulduklarının, halkın bunun tersini yapan hükümetleri devirme hakkını elinde tuttuğunun vurgulanması o döneme göre ilerici ve devrimci bir söylemdir. 1788’de kabul edilen ABD Anayasası da modern demokrasi düzeninin kurulması bakımından bir önceki metindir. Anayasaya daha sonra getirilen 10 değişiklik de insan hakları açısından önemlidir. İfade özgürlüğünü öngören birinci değişiklik evrensel bir değer taşır. Elbette, bütün bu güzel metinleri ABD yönetimlerinin kendi ülkelerinde ve özellikle uluslararası ilişkilerde ne kadar uyguladıkları ayrı bir konudur. Bu bakımdan, ne yazık ki, söylem ile eylem arasında özdeşlikten söz etmek çok güçtür.

Ancak ABD’nin kurucu belgeleri insan hakları bakımından tarihin en önemli atılımının, Fransız Devrimi’nin sonucu olarak 1789 yılında parlamento kararıyla kabul edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nin esin kaynağı olmuştur. Fransız metni çok daha geniş ve derinliktir. İnsan haklarının, insan olmaktan doğan doğal haklar olduğunu vurgular. Dünyadaki belaların temel nedeni olarak bu haklara saygı gösterilmemesini gösterir. Hükümetin daha iyi denetlenebilmesi ve tiranlık eğilimlerine karşı daha iyi korunabilmesi için söz konusu hakların bu belgede bir dökümünün yapıldığı bildirilir. Toplumun hedefi olarak ortak mutluluk gösterilir. Egemenlik değişmez şekilde halkındır. Zulme karşı başkaldırma hakkı vardır. İnsanlar eşittir. Bildirgenin amacı, özgür toplum ve özgür bireyin amacının temelini oluşturabilmektir. Yasaların toplum ile bireyi, yönetenlerin olası zulmüne karşı korumaları gerekir. 35 maddelik bu bildirgede insan hakları olarak bugün aklımıza gelen hakların büyük çoğunluğu kayıtlıdır. Bir Fransız belgesi olmakla birlikte uluslararası düzeydeki insan hakları atılımlarına örnek oluşturmuştur. Bu metin kadar güçlü bir insan hakları belgesi üretmek için iki dünya savaşını geride bırakmak gerekecektir.

Bu arada, insan haklarının uluslararası evrimi açısından benim önemli gördüğüm, yine Fransız kaynaklı iki belgeyi anmak isterim. Birincisi 1791 tarihli Kadın Hakları Bildirgesi’dir. Fransızcada “homme”

sözcüğü hem insan hem de erkek anlamına gelir. Dolayısıyla 1789 tarihli ünlü bildirgeyi erkek hakları belgesi olarak okumak semantik bakımdan olanaklıdır. Kaldı ki, bu bildirgede kadın haklarından pek söz edilmez. Kadınlar oy hakkı bulunan yurttaş kategorisine dahil edilmemiştir. Bu durumdan bazı devrimci kadınlar rahatsız olmuştur. Bunlardan yazar Olympe de Gournes kendi başına bir kadın hakları bildirgesi kaleme almış ve parlamentoya göndermiştir. Söz konusu metin yasama sürecine alınmamakla birlikte kadın hakları hareketi bakımından öncü niteliktedir. Özetle, Olympe de Gournes bu metninde, kadın – erkek eşitliği, kadınların seçme ve seçilme hakkı, boşanma hakkı, gayrimeşru çocukların tanınması gibi elde edilmesi çok uzun mücadele gerektirecek hakları savunmuştur. Adıgeçenin “Kadın madem idam sehvasına erkeklerle eşit şekilde çıkarılıyor, yargı makamına da aynı şekilde çıkabilmelidir” sözü ün salmıştır. Ne yazık ki, kendi çocukları yemekle bilinen Fransız devrimin çalkantıları içinde, 1793 yılında, Olympe de Gournes giyotin altında can vermiştir.

Değineceğim ikinci belge, Fransa’nın 1905 yılında kabul ettiği Laiklik Yasası’dır. Söz konusu yasa, bir yandan devlet ve din işleriyle ilgili kurumları kesinlikle birbirinden ayırırken, öbür yandan din ve vicdan özgürlüğünün güvencesi olarak tarih sahnesine çıkmıştır.

19ncu Yüzyıl, bir yandan çeşitli ülkelerde insan hakları bakımından reform sayılabilecek adımlar atılırken, öbür yandan sömürgecilğin yükseldiği, büyük ve gelişmiş ülkeler arasında kanlı rekabetin arttığı bir yüzyıl olmuştur. Böyle olumsuz bir mirası devralan Yirminci Yüzyılda daha acı olaylar yaşanmıştır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları insanlık tarihinin en geniş yıkım ve kıyımlarına yol açmıştır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ülkeler bir daha böyle büyük felaketler yaşamamak amacıyla yeni bir dünya düzeni kurmaya yönelmişlerdir. Böylece 1945 yılında Birleşmiş Milletler örgütü ortaya çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra kurulmuş, ancak başarılı olamamış Milletler Cemiyeti’ne oranla daha sağlam bir yapı kurulmuştur. Milletler Cemiyeti, siyasal açıdan baktığı azınlık hakları dışında insan hakları konusuyla ilgilenmemiştir. Bu kez insan hakları Birleşmiş Milletler sisteminin merkezine taşınmıştır. Yeni örgütün kurucu metni olan BM Yasası’nın başlangıç kısmında, birinci paragrafta yaşanmış savaş felaketlerinin tekrarlanmaması gerektiği belirtilir; ikinci paragrafta ise

“temel insan haklarına, insan kişinin haysiyet ve değerine, kadınlarla erkeklerin, ulusların eşitliğine” vurgu yapılır. Böylece insan hakları ön planda bir konu haline gelmiştir. Nitekim, 1948 yılında da İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi BM çatısı altında kabul edilecektir. Yukarıda saydığımız 1945 öncesi belgeler, uluslararası bakımdan etkili olmakla birlikte ulusal düzeyde kabul edilmiş metinlerdi. 1945 ve 1945 yıllarında uluslararası düzeyde, hem de bağlayıcı nitelikte insan hakları belgeleri kabul edilmiştir. Bundan önce insan hakları alanında görülebilecek uluslararası metinler, Uluslararası Çalışma Örgütü’nde (ILO) çalışma hayatıyla ilgili çeşitli sözleşmeler olmuştur.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 1946’dan 1948’e kadar süren iki yıllık zorlu müzakerelerin sonucudur. Müzakereler, başkanlığını Eleanor Roosevelt’in yaptığı İnsan Hakları Komisyonu çerçevesinde yürütülmüştür. Eleanor Roosevelt sekiz kişilik yazım komitesinin de başkanlığını üstlenmiştir. Ortaya çıkan metin bir bakıma insanlığın manevi anayasası olarak görülebilir. Bence demokrasi kavramının yapılmamış olmasıdır. Ancak günümüzde de söz konusu kavramın evrensel mutabakatı yansıtan bir tanımı bulunmamaktadır. Bununla birlikte, bildirgenin üçüncü paragrafında insanın tiranlığa ve zulme karşı isyan hakkı vurgulu bir şekilde kabul edilmiştir. Bu düzeye varılmaması için insan haklarının hukuk devleti tarafından korunması gerektiği belirtilmiştir.

Söz konusu bildirme BM Genel Kurulu’nda 48 olumlu ve 8 çekimser (Sovyet Bloku, Suudi Arabistan ve Güney Afrika) oyla kabul edilmiştir. SSCB, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’ni ulusal mevzuatına katmamıştır. Sadece 1968 Dünya Birinci İnsan Hakları Konferansı sonuç belgesini kabul ederken, bu belgede Bildirme’ye yapılan atıflara karşı çıkmamakla yetinmiştir. SSCB’nin Bildirme’ye mesafeli olmasının nedeni, Bildirme’nin içerdiği insan hakları anlayışının birey odaklı olmasıdır. Bildirgenin dayandığı felsefeye göre, dünyanın herhangi bir yerinde bir insan tekinin hakları ihlal edilirse uluslararası camianın tümünün onu koruması gerekir. Bu nedenle Bildirme için evrensel sıfatı kullanılmıştır. Bireysel değil kolektif hakları ön plana alan SSCB’nin ülkelerin içişlerine karışmayı da gerektiren böyle bir felsefeyi benimsemesi beklenemezdi. Nitekim, SSCB’in, BM’in daha sonraki insan hakları çalışmalarına yardımcı olduğu da söylenemez.

SSCB engellenebilmesine rağmen, 1960'lerden başlayarak BM çerçevesinde, Evrensel Bildirge temel alınarak büyük bir insan hakları hukuku mimarisi kurulmuştur. Siyasi ve medeni haklardan başlayarak hemen her alanda, yıllar içinde sözleşmeler yapılmıştır. Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kurulması, insan hakları ihlallerinin cezasız kalmamasını sağlamak çabasını uluslar üstü bir aşamaya taşımıştır. Bugün, ülkelerce tam olarak uygulanması halinde insanlığın birçok sorununu çözmesini sağlayacak bir uluslararası insan hakları hukuku yapılanması vardır.

BM İnsan Hakları Bildirgesi'nin hemen ardından 1948 – 1950 yılları arasında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi müzakereler yoluyla ortaya çıkarılmıştır. Avrupa sözleşmesi, daha ayrıntılı olmakla birlikte BM bildirgesine paraleldir ve ondan esinlenmiştir. Göze çarpan bir farkı mülkiyet hakkını içermeyişidir. Mülkiyet hakkı 1952 yılında bir ek protokol yoluyla Sözleşme'ye eklenmiştir. Ayrıca, aynı yıllarda vücut bulmakta olan Avrupa Konseyi'nin üyeleri arasında bir insan hakları yargı organının da kurulmasının Sözleşmede öngörülmesiyle insan haklarının uluslarüstü yargısal denetiminin yolu açılmıştır. Dünyanın en ileri insan hakları metni olarak görülen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin müzakerelerine katılmış 12 ülkeden biri Türkiye'dir. Dolayısıyla, söz konusu sözleşmenin yazarlarından biri Türkiye'dir. Elbette, Türkiye'nin yazımına katıldığı sözleşmeye sahip çıkması ve en iyi şekilde uygulaması doğal bir beklentidir.

Dünya, ulusal ve uluslararası düzeylerde insan haklarının ikinci plana atıldığı, hattâ görmezlikten gelinebildiği olumsuz bir dönemden geçmektedir. Böyle bir dönemde, insan haklarını korumak için geçmişte gösterilen çabaları an(ımsa)mak yararlı olabilir. İnsan hakları belgeleri, bildirgeleri, sözleşmeleri yürürlükten kalkmamıştır. Doğru dürüst uygulanmayı beklemektedir. İnsan haklarından uzaklaşan insanlık kendi geleceğinden de uzaklaşmış olur. Uluslararası barış ve güvenliğin insan haklarına saygı göstermeden sağlanması mümkün değildir.

Kaynakça:

Amélie Kuhrt, “The Cyrus Cylinder and Achaemenid Imperial Policy,” *Journal for the Study of the Old Testament* 8 (25), no. 93 (1983): 83–97, <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/030908928300802507>

Abdulaziz Sachedina, *Islam and the Challenge of Human Rights*, Oxford: Oxford University Press, 2009.

Kur'an-ı Kerim. Çev. Diyanet İşleri Başkanlığı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2026, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Hucur%C3%A2t-suresi/4625/13-ayet-tefsiri>

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Yayın Geliş Tarihi / Received: 13.08.2024

Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 23.12.2025

Yayın Tarihi / Publication Date: 03.02.2026

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi / To cite this article (Chicago, 17-A sürüm / Chicago, 17th A):

Özkan, Alparslan, “Sultangaliyevciliğin Doğusunda Türklük, İslam ve Sömürgeler Diktatoryası”. *Uluslararası Suçlar ve Tarih / International Crimes and History* 27, (2026): 31-56

DOI: 10.54842/ustich.1532617

SULTANGALİYEVÇİLİĞİN DOĞUSUNDA TÜRKLÜK, İSLAM VE SÖMÜRGELER DİKTATORYASI

Alparslan ÖZKAN

*Doktora Adayı, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5957-9094>*

31

Öz: Bir eylem ve fikir adamı olarak Mirsaid Sultangaliyev, yaşadığı dönemde Sovyet yönetimi ve Avrupa merkezci Marksist düşünceye önemli bir karşıtlık oluşturmuş ve böylece dünya sosyalist devrimini özelde Türklere, geneldeyse bütün Müslüman ve sömürülen halklara uyarlamayı başarmıştır. Sultangaliyevcilikte, devrimin Avrupa’dan değil de sömürülen doğudan başlaması gerektiğine dönük sav, Rus yönetimleri altında kimlik bunalımına sokulan Türk halklarının düşüncelerine tesir etmekle kalmamış; bütün bir Doğu’ya, sömürgeciliğe direnç noktasında yeni bir yol göstermiştir. Ancak Sultangaliyev’in 20. yüzyılda ortaya koyduğu ezilen Doğu’nun bugün neyin karşılığı olduğu, değişen siyasal koşullar nedeniyle yeniden bir değerlendirme gerektirmektedir. Bu nedenle makalede Sultangaliyev’in “Doğu” kavramı, hem 20. yüzyılda dünya devriminin başlangıç noktasını belirleyen “somut” bir coğrafi işaretleme hem de dünya genelinde sömürülen halkların bugününü kapsayan “soyut” bir tanım olmak üzere iki farklı bağlamda değerlendirilecektir. Makalenin amacı da bu

doğrultuda, Sultangaliyev'in 20. yüzyılda sömürülen doğulu halkların, kendi deyimiyle "proleter halklar"ın ihtiyaçlarına göre şekillendirdiği sosyalist düşüncesi; Sultangaliyev'in Türklük, İslam ve sosyalizme özgün yaklaşımları üzerinden incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Sultangaliyev, Milli Komünizm, Sovyetler Birliği, Türklük, İslam, Sosyalizm

TURKISHNESS, ISLAM AND THE COLONIAL DICTATORSHIP IN THE EAST OF SULTAN-GALIEVISM

Abstract: *Mirsaid Sultan-Galiev, as a man of action and intellectual, formed an important opposition to the Soviet rule and eurocentric Marxist thought in his time and thus succeeded in adapting the world socialist revolution to the Turks in particular and to all Muslims and exploited peoples in general. The Sultan-Galievist assertion that the revolution should start not from Europe, but from the exploited East, not only influenced the thoughts of the Turkish peoples, who were put into an identity crisis under Russian rule, but also showed a new way for the whole East to resist colonialism. However, what Sultan-Galiev's 20th century concept of the "Oppressed East" corresponds to today requires a re-evaluation due to changing political conditions. For this reason, in this article, Sultan-Galiev's concept of the East will be evaluated in two different contexts, both as a "concrete" geographical marking that determines the starting point of the world revolution in the 20th century and as an "abstract" form of definition that involves current situations of the exploited peoples around the world. In this direction, the aim of this article is to examine the socialist thought that Sultan-Galiev shaped according to the needs of the exploited eastern peoples, in his own words "proletarian peoples" in the 20th century, through Galiev's unique approaches to Turkishness, Islam and Socialism.*

Keywords: *Sultan-Galiev, National Communism, Soviet Union, Turkishness, Islam, Socialism.*

Giriş

Geçtiğimiz yüzyıl, ardılı yüzyıllarda olduğu gibi yeni - izm'lerin doğduğu bir yüzyıldır. Kimi düşünce adamlarınca, yeni dinler olarak tanımlanan milliyetçilik ve sosyalizm¹, 20. yüzyıla damga vuran - izmlerin odağı halindedir. Liberalizm ve onun ekonomik bir formu olan kapitalizmi de içine alan bu sürecin; yalnızca - izm'ler arası çatışmacı ilişkilerle değil, bu düşünce akımları arasındaki etkileşimler üzerinden de anlaşılmasında fayda vardır. Çünkü insanlığa dönük hiçbir politik, ekonomik ve kültürel yaklaşım; bir kuram aracılığıyla yasalaştırdığı varsayımları, katı kuralcı bir biçimde uygulamaya koyamamış ve başka düşünce akımlarının getirdiği önerilere kendi toplum yapısını göz etmek kaygısıyla ihtiyaç duymuştur. Bu nedenle yukarıda adı geçen - izm'lerin 20. yüzyılda farklı devletler ve kadrolar tarafından uygulanışlarının tümüne eklektik demek mümkündür.

Lenin'in "Savaş Komünizmi", "Yeni Ekonomik Politika (NEP)" uygulamaları ve bilincin proleter sınıfa dışarıdan götürülmesi düşüncesi, geçtiğimiz yüzyılda Marksizm'in saf, ortodoks biçimiyle uygulanamadığını gözler önüne sermektedir. Yine aynı çağda, "görünmez el" varsayımına karşın "refah devleti" anlayışının ortaya çıkışı, diğer yandan burjuva sınıfının gelişmediği ülkelerde karma ekonomi dizgelerinin uygulanması, liberalizmin de farklı toplumların ve kriz zamanlarının ihtiyaçlarını tam anlamıyla karşılayamadığını göstermektedir. Çünkü Batı merkezci bir biçimde yapılan yapısal değerlendirmeler ve toplumsal sınıflandırmada kullanılan temel ayrımlar, farklı coğrafyaların yapıtaşlarını açıklamak için yeterli değildir.

Bütün bu örnekleri genişletmek mümkündür. Her coğrafya, kendi ihtiyaçlarına uygun bir yol bulmak adına - izm'leri kullanmış ve coğrafyalar arası farklılıklardan doğan çeşitlenmeler, eklektik olarak tanımlansın veya tanımlanmasın, kendi özgün birikimlerini yaratmıştır. Bu özgün birikimlerin Türk baskın coğrafyalardaki en önemli yansımalarından biri, Mirsaid Sultan Galiyev ve onun dünya sosyalist devrimine olan bakışıdır. Bu bakış, Batı'nın birçok açıdan

1 Luc Ferry, Gençler için Batı Felsefesi, çev. Devrim Çetinkasap (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), 125

dışladığı Doğu'nun toplumsal gerekliliklerini gözetmiş ve özelde Türk halklarına, geneldeyse bütün Müslüman ve sömürülen halklara dönük bir sömürgeler enternasyonal fikri, Galiyev'in kaleminde vücut bulmuştur.

Sultan Galiyev'in dünya sosyalizmini gerçekleştirecek en önemli adım olan gördüğü “sömürgeler enternasyonal” fikri², Avrupa sömürüsüne karşı bir dirençle gerçekleşeceğini varsaydığı doğulu devrimler silsilesinin son adımıdır. Sultan Galiyev'in oluşturduğu -izm'deki Türklük, İslam ve sömürülen halk kavramının yeri ile bu büyük doğulu devrimdeki niyeti anlamak için, Galiyev'in ve genel olarak Çarlık Rusya'sı Türklerinin şartları iyi okunmalıdır.

Beyazlar, Kızılar ve Türkler

Ruslaştırma ve Ortodokslastırma hedefi; Çarlık yönetiminin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rus olmayan halklar üzerinde uyguladığı politikaların temelidir³. Bu politikalarla birlikte Ruslar, hâkim oldukları coğrafyalarda siyasal anlamda daha homojen bir toplum oluşturmak ve böylece yönetimi kolaylaştırmayı amaçlamışlardır. Bu iki politikanın Türk dünyasındaki yansımaları, İlminskiy sisteminin İdil-Ural bölgesi ve ardından Türkistan'da üretmeye çalıştığı siyasetler üzerinden okunabilir. Bir dil bilimci olan İlminskiy, geliştirmiş olduğu eğitim sistemiyle, Rus olmayan halkları asimile etmek istemiş ve böylece farklı halkların da Rus devletine olan aidiyet duygusunu artırmaya çabalamıştır.

Bir yandan, Ruslaştırma ve Ortodokslastırma politikalarıyla 8000 Tatar çocuğunu zorla vaftiz eden bu sistem⁴, diğer yandan Rusların Türk halkları üzerindeki ilk Kiril alfabesi politikası olarak anılan yöntemle⁵, Türk halklarını yerel lehçelere özgü farklı alfabelerle ayırıştırma uğraşına

2 Alexandre A. Benningsen and S. Enders Wimbush, Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliği'nde Milli Komünizm, trans. Bülent Tanatar (İstanbul: Anahtar Kitaplar, 1995), 78.

3 Wayne Dowler, “The Politics of Language in Non-Russian Elementary Schools in the Eastern Empire,” The Russian Review 54, no. 4 (1995): 521.

4 Isabelle T. Kreindler, Educational Policies Toward the Eastern Nationalities in Tsarist Russia: A Study of the Il'minskii System (PhD diss., Columbia University, 1969), 199.

5 Dowler, “The Politics of Language in Non-Russian Elementary Schools in the Eastern Empire”, 521

girişmiştir. 20. yüzyılın erken döneminde güçlenen bu sistemin temel amacı, Cedit okullarıyla birlikte Türkistan'ın Türk-Tatarlaşmasının önüne geçmektir⁶.

Görüldüğü üzere Sultangaliyev'in doğduğu çağ, Rus emperyalizminin Türk halklarının üzerine yoğun bir biçimde baskı yaptığı, öte yandan Ceditçi Türklerin ilerlemeci programlarıyla Rus idarecilerinin emperyal politikalarının şiddetli biçimde çatıştığı bir çağdır. Ancak Türk soylular arasında yüzyıllar boyu gelişen toplumsal tabakalaşma da Sultangaliyev için, Türklerin 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında karşılaştığı sorunların tarihsel boyutu ve bir başka büyük nedenidir.

Bu noktada, Sultangaliyev'in sosyalizme yönelişinde annesi ve babası arasındaki sınıfsal farkın etkili olduğunu söylemek gerekir. Soylu bir aileden gelmeyen babasının soylu annesinin akrabalarınınca aşağılanması, yazdığı yazılara değin yansımıştır.⁷ Hakaretlere uğradığı annesinin ailesine ait olan çiftlik; onun için sınıfsal nefretin doğduğu ilk okul olmuştur. Bu nedenle aşağıda detaylı bir şekilde anlatılacak doğruluk ve Doğu halkları söz konusu olduğunda, Doğu'nun Sultangaliyev tarafından her türlü toplumsal değer ve yapısıyla kucaklanmadığını bilmek gerekir. Sultangaliyev, gerçekleşmesini düşündüğü devrimle yalnızca dünyayı değil, sömürülen Doğu'yu da değiştirmek ve ona yeni bir şekil vermek istemiştir.

16 yaşında ateist olmaya karar verdiğini belirten Sultangaliyev için⁸ Rusya'daki sosyalist yükseliş, bu bakımdan önemli bir fırsat doğurmuştur. 1. Dünya Savaşı'nın başladığı yıl, Bakü'de bir gazeteci olarak Mehmet Emin Resulzade'nin aydınlanma hareketini destekleyen ve o dönem için bazı yazarlar tarafından devrimci-milliyetçi eğilimde olduğu iddia edilen Sultangaliyev⁹, Rus İç Savaşı sırasında, başlangıçta Menşeviklerden yana taraf tutan ve sonrasında milli komünist olarak tanımlanacak birçok Türk gibi Bolşevik saflarına katılmaya karar

6 Dowler, "The Politics of Language in Non-Russian Elementary Schools in the Eastern Empire," 517-521.

7 Mir Said Sultan Galiyev, "Kimim Ben? Sesimi Duyurmak İstiyorum," in *Galiyev'in Bütün Eserleri*, trans. Sabri Gürses, ed. Özgür Erdem (İstanbul: İleri Yayınları, 2006), 587.

8 Azmi Özcan, "Mir Said Sultan Galiyev," *İslâm Ansiklopedisi*, vol. 30 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005), 131.

9 Hakan Reyhan, *Doğunun Büyük Devrimcileri: Mollanur Vahidov-Sultan Galiyev* (İstanbul: Alter Yayıncılık, 2010), 33.

vermiştir. Aslında bu durum, Türk aydınlarının 20. yüzyılın hemen başında Ruslara olan yaklaşımlarında aldığı genel tavrı açıkça göstermektedir. Türklerin bu dönemki varoluş çabası, onları çeşitli ittifaklara yöneltmiş; sonuçta Türkler, mutlak monarşiyi korumaya çalışan Beyaz Ordu'ya göre milli hassasiyetlere ve özerkliğe daha iyimser yaklaşan Kızıl Ordu saflarında bir mücadele alanı bulmuştur. Sosyalist saflarda Menşeviklere üstün gelen Bolşevik Kızıl Ordu'da birçok Türk'ün görev alması bu durumla ilgilidir. Sultangaliyev de bu aydınlardan biridir.¹⁰

Çarlık Rusya'sının Türkler üzerinde uyguladığı baskıcı politikalar ve Beyaz Ordu'nun Türk halklarının özerkliğine karşı aldığı katı tutum birlikte değerlendirildiğinde, Sultangaliyev'in Bolşevik saflarını tercih edişindeki temel nedenler kolayca anlaşılır. Bolşevik önderlik, Türkler ve diğer yerel halklar üzerinde yüzyıllar boyu süren baskıcı Rus politikalarının farkında olarak, milletlerin temel haklarına hassasiyetle yaklaşılmasını başlangıçta ilke edinmiştir. Bu hassasiyetin ölçüsünü belirleyense Lenin'dir ¹¹. Görüldüğü üzere, dönem koşulları içinde bir seçim yapmaya itilen çok sayıda Türk'ün Bolşevik safları tercih edişi şaşırtıcı değildir.

Bolşevik saflara katılmasının ardından, Sovyetler Birliği'nin erken döneminde birçok önemli pozisyonda görev alan Sultangaliyev,¹²

10 Galiyev'le birlikte Mollanur Vahidov ve Turar Riskulov gibi birçok Türk aydını, bu dönemde milli komünizm çizgisinde Bolşevik-sosyalist saflara katılmıştır. Galiyev'in öncelikle Tatar-Başkurt Devleti'nin ve Türkistan Cumhuriyeti'nin kurulması ve ardından bu iki devletin Turan Federal Halklar Sosyalist Cumhuriyeti olarak birleştirilmesi fikri, Mollanur Vahidov tarafından da dillendirilmiştir. Ancak bu fikrin yaygınlaşması, Galiyev'in önderliğinde gerçekleşmiştir.

Benzer şekilde, Turar Riskulov'un Türkistan'da kurulmasını planladığı ve bizzat Lenin'e teklif ettiği "Türk Cumhuriyeti", Vahidov'un dile getirdiği ve Galiyev'in olgunlaştırdığı fikrin Türkistan'daki izdüşümüdür. Riskulov'un "Türk Sovyet Cumhuriyetinin Rusya Sosyalist Federatif Cumhuriyetleri Birliği Dâhilinde Kurulması" başlık raporu, Lenin tarafından 1920 yılında reddedilmiştir (Kılınçkaya vd. 16).

11 Fahri Erdem Demirhan, "Mazlumların Kuramcısı ve Stratejisti Sultan Galiyev," Karadeniz Araştırmaları Dergisi, no. 28 (2011): 28

12 Bazı önemli görevleriyle Galiyev: Milliyetler Halk Komitesi üyesi, RKP MK Tatar-Başkurt Komünist Örgütü Merkez Komite üyesi, Toprak İşleri Federal Komite Başkanı, VTsİK (Tüm Rusya Merkez Yürütme Kurulu, E.T.) Tarım İşleri ve Tanım Ürünleri Komitesi üyesi (Tellal 119-120).

Rus Komünist Partisi'yle yaşadığı görüş ayrılıklarının da etkisiyle,¹³ Sultangaliyev'ciliğin çatısını oluşturacak düşünceleri bu dönemde ortaya koymaya başlamıştır.¹⁴

Bu noktada, 1910'lu yılların sonunda Sultangaliyev'i Rus komünistlerden ayırtıran düşünceleri anlamak için ilkin, Ortodoks Marksizm'in kavramsal çerçevesinin anlaşılması gerekir.

Sultangaliyev'in Sömürülen Doğulu Halkları ve Marksizm

Marksizm, toplumsal ilişkiyi altyapısal ekonomik işleyiş üzerinden açıklayan, ekonomik altyapıdan bağımsız bir üstyapı varlığını reddeden; materyalist, yapısalcı bir düşünce biçimidir. Toplumsal sınıf ayrımını bu bağlamda yapan Marksizm, sanayileşmiş toplumlarda açık bir şekilde ortaya çıkan proleter ve burjuva sınıf ayrımını esas alır. Bu düşünceye göre burjuva sınıfı, devlet aracılığıyla üretim araçlarını tekelinde toplamış, proleter/işçi sınıfı üzerinden ürettiği artı değerle sürekli bir sermaye artışı üzerinden sömürü düzenini kurmuştur.

Aslında Marksizm, sosyalist devrim için belirlenimci bir yol çizmiş ve bu yolla, aristokrasinin karşısında burjuvazinin kazandığı zaferin, işçilerin kazanacağı yeni bir zaferle sonlanacağı savında bulunmuştur.¹⁵ Bu yeni devrimin gerçekleşeceği yer, burjuva devriminde olduğu gibi Avrupa'dır.

13 Müslüman Komiserliği ve Müslüman Komünistleri Merkez Bürosu 1919 yılında, Komünist Partinin tek bir merkezden yönetilmesinin zaruri olduğu gerekçesiyle kapatılmıştır (Reyhan 39).

14 Bu ifadeden, "Galiyev'in Türklerin bütününe kapsayan kurtuluş reçetesini, Bolşevik yönetimiyle ters düştüğü için ortaya koyduğu" çıkarımı yapılmamalıdır. Bugün dahi yüzyıllardır Tatar Türklerinin önemli bir yarısı olan Kırım, 1921 yılındaki statüsüne (Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) Bolşevik yönetimindeki kritik görevlerine devam eden Galiyev'in tavsiyesiyle kavuşmuş; milli ve kültürel açıdan kısa bir özerklik dönemi (1921-1928) yaşamıştır. Bu dönem, sürgündeki birçok Tatar tarafından daha sonra altın bir çağ olarak adlandırılmıştır (Kireççi ve Tezcan 44).

15 Engels ve Marx'ın yazmış olduğu Komünist Manifesto'da bu süreç detaylı bir şekilde açıklanır. Burjuvaziye kozmopolit ölçüde büyüten süreçle ilgili anlatımda, büyüyen kentlerin nüfusun büyük bir kısmını "kırsallığın miskinliğinden" kurtardığı özellikle vurgulanır. Burada dikkat edilmesi gereken, burjuvazinin getirdiği bu yeni üretim esasının, belirlenimci bir şekilde tarihin olağan akışı içinde oluştuğu varsayımdır. Komünist Manifesto'ya göre, feodal toplumun üretim ve değişim koşullarının sökülüp atılması gerekiyordu. Burjuvazinin feodaliteye yaptığını, proleterler de kapitalizme yapacaktı (Marx ve Engels 54-56).

Peki, işçi sınıfının ve burjuvazinin gelişmediği toplumlarda sosyalist devrim nasıl gerçekleşir? Marksizm'deki eklektik düşünce birikimi, farklı toplum yapılarının özelinde bu soruya uygun bir yanıt bulabilmek içindir. Bu sebeple; işçi sınıfının baskın olmadığı bir toplum yapısında Lenin; sosyalizm savunucusu bir devlet için çapraşık durabilecek birçok hakkı köylü gruplara, Yeni Ekonomik Politika (NEP) ile birlikte vermiştir.¹⁶ Bu düzen ancak, sanayileşen şehirlerde proleter nüfusun artışıyla birlikte tersine dönmüş, köylü üzerinde yeterince güçlü olduğu kanaatine varan Stalin (Narkiewicz 22), kolektifleştirme süreciyle birlikte köylülere verilen birçok hakkı geri almıştır. Hatta Kazakistan ve Ukrayna gibi bölgelerin göçebe ve köylü halkları, sanayileşmiş bölgelerdeki proleter sınıfa yeterli gıda takviyesi sağlanması amacıyla açlığa mahkûm edilmiş, bu süreç milyonlarca insanın ölümüyle sonuçlanmıştır. Ukrayna'da Holodomor, Kazakistan'da Açlık Anımları, Sovyetler Birliği'nde yaşanan bu acı vesikanın bugüne ulaşmış yansımalarıdır.

Sovyet yönetimi altındaki çeşitli bölgelerde yaşanan bu tür insanlık dramları, Sultangaliyev'in 1920'li yıllarda vurguladığı Rus merkezci Bolşevik komünizmiyle doğrudan ilgilidir. Sosyalist ekonomi için feda edilen, genellikle Rus olmayan halklar olmuştur. Bu halkların yaşadıkları kötü tecrübeler, bu çağda bile etkilerini göstermektedir. Örneğin, Kazakistan'da bağımsızlık sonrası erken dönemde nüfusun hemen hemen yarısını oluşturan Ruslar¹⁷, devletin uygulamaya koyduğu ulusal dil ve eğitim alanındaki politikaları hantallaştırmıştır. 1929-1933 yılları arasında kolektifleştirme politikaları sonucu milyonlarca Kazak'ın ölümü ve sonrası dönemlerde sistemli bir şekilde gerçekleştirilen Slav göçleri, Kazakistan'daki demografik yapıyı ve görece homojenliği bütünüyle değiştirmiştir. Bu sebeplerle, Sultangaliyev'in bu olayların çok öncesinde yapmış olduğu birçok değerlenmeyi, tek başına kolektifleştirme süreci bile haklı çıkarır. Çünkü bu süreçte gerçekleşen Stalinist politikalar, sosyalizm uğrunda doğulu hakların yaşama hakkını açık bir biçimde göz ardı etmiştir.

16 Yeni Ekonomik Politika'yla birlikte Savaş Komünizmi döneminin özel mülkiyet üzerindeki yasakları kaldırıldı. Köylülere üretim ve artan tahıl satmalarında toplumun ekonomik durumunu iyileştirmek adına kolaylıklar sağlandı (Richman, 92).

17 Ainur Saparbekova et al., "Sweeping Ethno-Demographic Changes in Kazakhstan During the 20th Century: A Dramatic Story of Mass Migration Waves," AUC Geographica 50, no. 1 (2015): 80.

1920’li yılların başında Sultangaliyev, Batı merkezci sosyalist uygulamaların Doğulu halklara olan bu yaklaşımını ön görmüş ve Avrupa’da burjuva diktatörlüğünün yerini proleter bir diktatörlüğün almasının sömürülen Doğulu halklar açısından pek bir şey değiştirmeyeceğini iddia etmiştir . Çünkü ona göre, Avrupa’da oluşturulan metropoller, asalak yapısıyla Doğu’yu sürekli olarak sömürmeye devam etmiştir ve edecektir ¹⁸.

Sultangaliyev, metropollerin asalaklığını bu noktada iki biçimde açıklamaktadır. Birincisi, statik olarak metropoller dünyada kullanılan hammadde kaynağının büyük bir kısmını tüketmektedir ve hammadde kaynaklarınca zengin olan Doğu sürekli olarak sömürülmektedir. Dinamik bakımdansa, gelişmeye ve büyümeye devam eden Batı metropollerini, Doğu’nun maddi kültürünün gelişmesine izin vermemektedir ¹⁹. Aslında bir açıdan, Ortodoks Marksizm de bu duruma hak verir. Marx ve Engels’e göre burjuvazi, köyleri kentlere bağımlı kıldığı gibi, Doğu’yu da Batı’ya bağımlı kılmıştır .²⁰

Sultangaliyevci düşüncenin temelini oluşturan “enerjetik materyalizm” fikri, Doğu’yu sömüren düzeni ortadan kaldırmak için bu noktada ortaya çıkar. Sultangaliyev’e göre, insanlığın yeniden yapılandırılmasının maddi zemini, toplumlar içindeki proleter-burjuva sınıfı ayrımında değildir. Devrimin, yüzyıllar boyu Doğu’da sömürgeleşmiş halkların Avrupa metropollerini üzerinde kuracağı diktatoryayla gerçekleşmesi gerekir ²¹. Onun materyalist bir biçimde yarattığı ikilem; ezen ve ezilen sınıflar arasında değil, sömürülen ve sömüren halklar arasındadır.

18 Mir Said Sultan Galiyev, “Asya ve Avrupa Türk Halklarının Sosyo-Politik, Ekonomik ve Kültürel Gelişme Temelleri Üzerine Tezler,” in *Galiyev’in Bütün Eserleri*, trans. Sabri Gürses, ed. Özgür Erdem (İstanbul: İleri Yayınları, 2006), 656, 660.

19 Sultangaliyev, “Asya ve Avrupa Türk Halklarının Sosyo-Politik, Ekonomik ve Kültürel Gelişme Temelleri Üzerine Tezler,” 660-661.

20 Karl Marx and Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, trans. Celal Üster and Nur Deriş (İstanbul: Can Yayınları, 2012), 55 ; Ancak Marx’ın Doğu’ya olan yaklaşımı, Galiyev düşüncesinden oldukça farklıdır. Marx’ın Doğu’ya dair yaptığı yorumlarda bu durum açıkça görülmektedir. Örneğin Marx’a göre Hindistan, tarihi olmayan bir yerdir. Bu da bu bölge halkını, “değişmeye kapalı bir toplum” yapar (Lockman 84). Hindistan toplumunun Marksist determinizme aykırı olan ve özel mülkiyet kavramını olgunlaştırmayan bu durgunluğunu harekete geçirecek tek yol, yine Marx’a göre, sonucu kıtlık ve canilik de olsa, yabancı devletler tarafından Hindistan’da uygulanması gereken sömürgecilik faaliyetleridir (Sunar 39).

21 Eral Tellal, “Mirsaid Sultan Galiyev,” Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi 56, no. 1 (2001): 119.

1924 yılındaki bir yazısında sömürülen Doğu halklarını işaret ederek, Sovyetler Birliği'nin er ya da geç yıkılacağını; Kafkasya-İdil Ural, Ukrayna ve Türkistan Federe Cumhuriyetlerinin ulusal kurtuluş reçetelerine Batı üzerinde kuracakları diktatoryayla ulaşacakları savını ortaya atmıştır ²².

Sultangaliyev'in 1924 yılında yazmış olduğu bu yazıda, Doğu-Batı ayrımı açık bir şekilde ifade edilir. O ve diğer Türk-Tatar komünistlere göre, "enerjetik materyalizm" tanımıyla Doğu toplumlarına özgülenen dünya devrimi, Avrupa Marksistlerine ait olmayan ve bundan birkaç yüzyıl önce Türk-Moğolların Cengizliler döneminde formüle ettiği bir fikirdir.²³ Bu nedenle, devrimin Doğu'dan başlaması, doğası gereği bir gereklilik ve mecburiyettir. Peki Sultangaliyev'in kurduğu teorik çerçevede Doğu neresidir? Bu sorunun yanıtını, Doğu'nun "soyut" ve "somut" olmak üzere iki ayrı varsayımsal değerlendirmesiyle bulmak mümkündür. Bu varsayımlar, Galiyevciliğin bugünkü doğusunu bulmaya da fayda sağlar.

Sultangaliyev'in Doğusuna Varsayımsal Bir Yaklaşım: Soyut ve Somut Doğu

Sultangaliyev'e göre dünyada iki grup halk vardır. Birinci gruptaki halklar, Sultangaliyev tarafından ironik bir şekilde "vahşi ve yerli halklar" olarak tanımlanır. Ona göre, bu halklar ikinci gruptaki efendi halkların "alim" yargıları doğrultusunda, onların çıkarlarına hizmet etmek için yaratılmışlardır ²⁴.

Bir önceki bölümde aktarılan, Sultangaliyev'in formüle ettiği diyalektik; bu ifadesinde de açıkça görülmektedir. Ironik biçimde vahşi olarak tanımlanan halklar Doğu halkları, efendi halklar ise Avrupa halklarıdır. Sultangaliyev Avrupa halklarının sömürgeci düzenine Amerika'yı da dahil etmiş ve ona göre bugün kendisini özgürlükçü olarak tanımlayan

22 Sultangaliyev, "Asya ve Avrupa Türk Halklarının Sosyo-Politik, Ekonomik ve Kültürel Gelişme Temelleri Üzerine Tezler," 670-672.

23 Bu durumu, o dönem Galiyev'in hasımlarından biri olan Tobolev açıklamaktadır (Benningesen ve Wimbush 68).

24 Sultangaliyev, "Asya ve Avrupa Türk Halklarının Sosyo-Politik, Ekonomik ve Kültürel Gelişme Temelleri Üzerine Tezler," 658.

Amerika; on milyonlarca Amerikan yerlisinin, Afrikalının kemikleri ve yok edilen İnka uygarlığının yıkıntıları üzerinde yükselmiştir ²⁵.

Bu sebeplerle, Sultangaliyev cilik üzerinden üretilebilecek bir “soyut doğu” kavramı, sömürülen bir Afrikalı veya Amerikan Kızılderili’sini de tarihsel, sömürülmüş doğulu proleter halkların içine alır. Açıkça kendisi de yukarıda sözü edilen “vahşi” gruba; Asya, Avrupa, Afrika ve Avusturalya’nın Avrupalılarca köleleştirilmiş yerli halklarını dahil etmiştir ²⁶.

Galiyevciliğin her - izm’de olduğu gibi güncel şartlara uyarlanabileceği gerçeği, aynı zamanda bu “soyut doğu”yu bugünün sömürülen halkları üzerinden varsayımsal bir şekilde değerlendirmeye de elverişlidir. Örneğin Galiyev’in 1928 yılında yazdığı bir yazıda Batı’ya karşı yüreklendirdiği Çin ²⁷, bugün doğulu/sömürülen bir halk mıdır? Eğer Çin, doğulu bir proleter halksa, Uygur Türkleri Galiyev’in sömüren ve sömürülen halklar tanımının neresindedir?

Sultangaliyev’in Türk dünyasına, Müslümanlara ve genelde sömürülen halklara olan tarihsel yaklaşımı anlaşıldığında; bugünü Galiyevcilik eksenini üzerinden okumak güç olmayacaktır. Bu sebeple ilkin, Sultangaliyev’ciliğin yeni sömürülenleri kimdir, sorusuna kapsayıcı bir güncel yanıt bulunmalıdır. Çağımızın en önemli krizlerinden biri olan göçmen krizi, bu konuya ışık tutar.

Günümüzde göç hareketlerinin en büyük tetikleyicileri; iç savaşlar, istikrarsızlık ve ekonomik refahtan yoksun olma durumudur. Bu durumun en önemli izleri, dünyada yaşanan Kuzey-Güney geriliminde görülür. Bu gerilim üzerinden popüler bir şekilde ifade edilen temel iddiaya göre, bir yanda zenginliğin toplandığı Kuzey ülkeleri, diğer yanda politik istikrarsızlıklar ve ekonomik sorunlarla boğuşan Güney ülkeleri vardır. Özellikle Afganistan ve Suriye’de daha iyi bir hayat arayışı içindeki halklar, son 10 yılda kitleler halinde Kuzey’e yeni bir

25 Mir Said Sultan Galiyev, “Toplumsal Devrim ve Doğu,” in *Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliği’nde Milli Komünizm*, trans. Bülent Tanatar, ed. Alexandre A. Benningsen and S. Enders Wimbush (İstanbul: Anahtar Kitaplar, 1995), 161.

26 Mir Said Sultan Galiyev, “Asya ve Avrupa Türk Halklarının Sosyo-Politik, Ekonomik ve Kültürel Gelişme Temelleri Üzerine Tezler,” 659.

27 Mir Said Sultan Galiyev, “Asya ve Avrupa Türk Halklarının Sosyo-Politik, Ekonomik ve Kültürel Gelişme Temelleri Üzerine Tezler,” 669.

göç dalgası başlatmışlardır. Avrupa’da ve Türkiye’de yaşanan göçmen krizi, Kuzey-Güney arasındaki ekonomik eşitsizliğin en önemli sonucudur. Bu bakımdan Sultangaliyecilik üzerinden yapılacak bir 21. yüzyıl değerlendirmesinde batı kuzeydir, güney doğudur.

Benzer bir karşılaştırmayı Türk dünyası özelinde yapmak da mümkündür. Türk halkları, bugün çeşitli coğrafyalarda sömürülmeye devam etmektedir. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri, Uygur Türkleri meselesidir. Çin’in uyguladığı birçok baskıcı politikayla yaşamak zorunda olan Uygur Türkleri, 21. yüzyılda asimilasyona uğramakla karşı karşıyadır. Yer altı kaynakları bakımından oldukça zengin olan Uygur bölgesi, bugün ekonomik bakımdan da Çin Halk Cumhuriyeti kontrolündedir. Benzer şekilde elmas, altın ve doğalgaz gibi zengin kaynaklarıyla birçok kadim Türk coğrafyası, Rusya Federasyonu bünyesinde, yarı özerk bir yapıdadır.²⁸ Diğer yandan bağımsızlığına kavuşan Türk Cumhuriyetleri de Rus yönetiminin çeşitli siyasi baskılarıyla dönem dönem karşılaşmaktadır.²⁹ Bu nedenlerle Sultangaliyeciliğin sömürülen halkları kimlerdir, sorusuna bir yanıt bulmak amacıyla makalede varsayılan “soyut doğu” kavramında Türklük, bugün de önemli bir yer kaplamaktadır.

Ancak Sultangaliyecilikte, Türk halklarının diğer sömürülen halklardan asıl ayırt edici özelliği, devrimin başlangıç noktası olarak ele alınan ve makalede “somut doğu” şeklinde kavramsallaştırılan varsayımda aranmalıdır. Somut anlamda Doğu, sömürülenlerin devriminde Sultangaliyev tarafından coğrafi bir başlangıç noktası olarak işaretlenen, Sovyet idaresindeki Türk baskın coğrafyalardır. Çünkü Sultangaliyev, bu coğrafyalarda özelden genele doğru adım adım belirlediği bir yöntemle, Sovyetlerden bağımsız ve bütün Türk unsurlarını kapsayan bir federe cumhuriyet kurma arayışında olmuştur.

Bu doğrultuda, Bolşevik yönetiminin İdil-Ural Müslümanlarını Orta Asya Müslümanlarından ayırmaya gayret ettiğini görmüş ve henüz

28 Özerk cumhuriyetler içerisinde hammadde zenginliği bakımından örnek gösterilebilecek ülkelerin başında Saha Cumhuriyeti gelmektedir. Hammadde kaynakları bakımından Rusya Federasyonu içerisindeki en zengin cumhuriyet olarak kabul edilmektedir. Petrol, altın, elmas ve doğalgaz kaynakları bakımından oldukça zengindir (Özbay 772).

29 Bu durum özellikle Kazakistan ve Özbekistan’ın Latin alfabesi politikaları sonucu artmıştır. Rus dilinin bölgedeki etkisinin azalmasını istemeyen Rus yönetimi, çeşitli basın ve yayın kanallarıyla bu düşüncesini doğrudan dile getirmektedir. (Özkan 66-76).

1919 yılında Zeki Velidi Togan’la bu düşüncesini paylaşmıştır³⁰. Ancak aynı dönemde, Başkurtlar ve Tatarları birleştirmek için resmi olarak kurmayı düşündüğü İdil-Ural Cumhuriyeti, Lenin tarafından şovenist bulunarak reddedilmiştir. 1920 yılında benzer şekilde, Turan Federe Sosyalist Cumhuriyeti’ni kurmak için gizli çalışmalarına devam etmiş, bu doğrultuda Zeki Velidi Togan’la birlikte İttihat ve Terakki Örgütü’nü kurmuş³¹, ancak bütün bu gizli ve resmi faaliyetler Sultangaliyev ve Moskova arasındaki gerilimi artırmıştır.

Yukarıda aktarılan tarihsel süreçte görüldüğü üzere, Sultangaliyev’in Doğu’su somut anlamıyla, Türk baskın coğrafyalardan başlayacak devrimin merkez noktasıdır. Devrim ona göre ilk olarak, Sovyet idaresindeki Türklerin yoğun nüfusa sahip olduğu bölgelerde gerçekleşecek, ardından bu birleşik Türk devletine Doğu Türkistan ve Afganistan’daki Türk bölgelerinin katılması da mümkün hale gelecektir³².

Gerçekleşmesi planlanan bu yeni devlet yapısına dönük adımlar, Sultangaliyev’i ve diğer Türk milli komünistleri yakın yöntemlerle yola çıkmaya yöneltmiştir. Togan, bu örgütlü hareketi “Sultangaliyev Harekâtı”, Sultangaliyev’i de bu harekâtın kahramanı olarak tanımlamaktadır³³. Nitekim Galiyev, 1923 yılında Stalin tarafından doğrudan doğruya pan-Türkizm’le suçlanmış ve o zamanlar Basmacı (Bekler) Hareketi’nin liderlerinden Zeki Velidi Togan’la gizli mektuplaşmalarının ayyuka çıktığı iddiasıyla hapsedilmiştir³⁴. Diğer yandan, Türkistan’ın Sultangaliyev’i olarak anılan Turar Rıskulov³⁵, 1920 yılında bütün Türk halklarının gönüllülük esasıyla katılımını planladığı “Türk Cumhuriyeti” adıyla kurulacak devlet ve Sovyetlerden bağımsızlık fikrini bu dönemde öne sürmüştür³⁶. Sultangaliyev ve Rıskulov’un izledikleri Türk birliği siyasetindeki iş birliği, Stalin

30 Zeki Velidi Togan, *Hatıralar* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015), 245

31 Özcan, “Mir Said Sultan Galiyev,” 131.

32 A. Koygeldiev, “Mustafa Çokayulu,” *Bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 5 (1997): 127

33 Zeki Velidi Togan, *Hatıralar* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015), 245

34 Josef Stalin, “Millî Cumhuriyetler ve Bölgelerde Sağcılar ve Solcular,” in *Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliği’nde Millî Komünizm*, trans. Bülent Tanatar, ed. Alexandre A. Benningsen and S. Enders Wimbush (İstanbul: Anahtar Kitaplar, 1995), 191.

35 Benningsen ve Wimbush, *Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliği’nde Millî Komünizm*, 84.

36 Koygeldiev, “Mustafa Çokayulu,” 127.

tarafından 1923 yılında yapılan bir konuşmada ifade edilmiştir.³⁷ Bu ve benzeri eylemler Sovyet yönetiminin sert ve yumuşak siyasetleriyle bastırılmıştır.

Görüldüğü üzere, Sovyet Türklerinin bağımsızlık faaliyetleri içinde Sultangaliyev'in düşünceleri ana merkezlerden biridir. O, Türk Dünyası ve sonrasında bütün dünyaya alternatif, Doğulu sosyalizmin kurtuluş parolasını sunmuştur. Ancak Galiyevciliğin ne olduğunu belirlerken, bu düşüncenin tarihin olağan akışı içindeki olgunlaşma süreci dikkate alınmalıdır. Her düşünürde olduğu gibi Sultangaliyev'in özgün düşüncesi de belirli bir süreç içinde gelişmiş, bugün tartışılmaya ve hatta manipüle edilmeye devam eden son hâlini almıştır. Çeşitli siyasi kırılma anları; devrim, Türk halkları ve İslam gibi konularda Moskova'yla yaşadığı anlaşmazlıklar bu son hâlin oluşumunda etkilidir. Bu nedenle Galiyevciliği daha iyi anlayabilmek için, onun 1928 yılında tekrar tutuklanıp bilinmeyen bir tarihte idam edilmesine kadar yazdığı yazılar, Türklük, İslam ve sosyalizm bağlamlarında incelenmelidir.

Sultangaliyevcilikte İslam, Türklük ve Sosyalizm

İslam, Türklük ve Sosyalizm; Sultangaliyevciliğin dünya devrimini gerçekleştirme hedefinin üç kilit kavramıdır. Galiyev'in Türk halklarına ve diğer Müslüman halklara bakışı sosyalist felsefesini; sosyalist kimliği de Türk halklarına ve İslam'a bakışını karşılıklı olarak etkilemiştir.

Sultangaliyev'in İslam algısı üzerine yapılacak bir incelemede, ilkin onun İslam ve Müslüman halklar arasında yaptığı ayrımı dikkat çekilmelidir. Bu noktada Zeki Velidi Togan, Sultan Galiyev'i milliyetçi Türk unsurlarından şöyle ayırır: Komünizm onun için bizim gibi bir zaruret icabı değildi, bizzat buna inanarak intisap etmişti ve samimi bir din aleyhtarı idi³⁸.

Gerçekten de 16 yaşında ateist olmaya karar verdiğini söyleyen Sultangaliyev, Müslüman değildi³⁹. İslam'a olan bakış açısını, 1921

³⁷ Stalin bu konuşmasında, Turar Rıskulov'un evinde Galiyev'in yazdığı iki mektubunu sakladığını söylüyor (Stalin 190).

³⁸ Zeki Velidi Togan, Hatıralar (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015), 246

³⁹ Özcan, "Mir Said Sultan Galiyev," 131.

yılında yazdığı “Müslümanlar Arasında Din Karşıtı Propagandanın Yöntemleri”⁴⁰ adlı yazısında detaylı bir şekilde ifade etmişti. Ona göre, yalnızca Rusya’da değil, Rusya dışındaki Müslüman halklar arasında da din karşıtı propagandanın yapılması gerektiğine şüphe yoktu ve her din onun gözünde aynıydı, bu durum hiçbir tahlil gerektirmezdi⁴¹.

İslam’la her bölgede farklı ve İslam’ın temel değerlerini aşağılamayacak şekilde mücadele edilmesi gerektiğini ifade eden Sultangaliyev, diğer yandan aynı yazıda İslam’ın birçok emrinin pozitif nitelikte olduğunu; örneğin, su ve ormanlardaki özel mülkiyetin İslam dininde olmadığını belirterek⁴² onu Komünizm düşüncesine yakınlıktırma çalışmıştır. Bu yakınlıktırma girişimi aslında Hristiyanlık, Budizm gibi inanç sistemlerine karşı da üretilmiş Sovyet propaganda türlerinden biri olarak düşünülmelidir.

O dönem, din üzerindeki yumuşak siyaset, Buda’yı ve Hz. İsa’yı devrimci bir hüviyete sokmuştur⁴³. İslam dininin peygamberi ve yasakları da benzer şekilde komünizmle özdeşleştirilmeye çalışılmıştır. Komünizmin din propagandası üzerindeki bu genel etkisini⁴⁴ Galiyev’de de görmekteyiz.

Ancak kişisel dünyasındaki din karşıtı tutumu, Sultangaliyev’in Müslüman halklara karşı düşmanlık beslediği anlamına gelmez. Aksine Sultangaliyev’in hayatı boyunca gerçekleştirme uğrında olduğu dünya enternasyonalinde Müslüman halkların tümü, devrimler silsilesi çemberinin merkeze en yakın birimidir.

Sultangaliyev, Müslüman bir toplumda doğmuş ve yetişmiştir. Kendi deyimiyle, dünyada eşit olmayanlar arasında iki isim vardır, onlardan

40 Mir Said Sultan Galiyev, “Müslümanlar Arasında Din Karşıtı Propagandanın Yöntemleri,” in *Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliği’nde Milli Komünizm*, trans. Bülent Tanatar, ed. Alexandre A. Benningsen and S. Enders Wimbush (İstanbul: Anahtar Kitaplar, 1995), 172-86

41 Sultangaliyev, “Müslümanlar Arasında Din Karşıtı Propagandanın Yöntemleri,” 172

42 Mir Said Sultan Galiyev, “Müslümanlar Arasında Din Karşıtı Propagandanın Yöntemleri,” 173

43 Cloé Drieu, “Cinema, Local Power and the Central State: Agencies in Early Anti-Religious Propaganda in Uzbekistan,” *Die Welt des Islams* 50, nos. 3-4 (2010): 554

44 İslam üzerine yapılan bu tür propagandalar, bağımsızlık sonrası dönemde de etkisini sürdürmüştür. Yapılan akademik bir mülakatta, Türkistan şehrinin hoca sınıfına mensup bir kişisi, Stalin ve Lenin’in aslında gizli inananlar olduğunu, çünkü uyguladıkları politikaların Kuran ahlakına uygun olduğunu ifade etmiştir (Privratsky 82)

biri Tatar, diğeri Müslümanlardır ve en çok ayaklar altına alınan onlardır⁴⁵. Bu sözünde de görüldüğü üzere, Sultangaliyev cilikte Müslüman halklar, Avrupa tarafından sömürülen halklar tanımının içindedir. Ona göre, son yüzyıl boyunca tüm Müslüman dünyası Batı Avrupa emperyalizmi tarafından sömürülmüş ve maddi bir üs olarak hizmet görmüştür⁴⁶. Togan'ın vurguladığı, Sultangaliyev'in din aleyhtarlığındaki "samimiyet" herhalde buradan gelmektedir.

Samimi bir din karşıtı olan Sultangaliyev, aynı zamanda samimi bir komünisttir. Ancak Galiyev'in sosyalist dünya devrimi fikri, Komünizm'le ilgili nihai görüşü ve bu bağlamda kendi - izm'ini oluşturduğu belirli bir süreç içerisinde gelişmiş ve son halini almıştır.

Sosyalizm konusunda ilkin, Galiyev'in emperyalizmi nasıl tanımladığına dikkat edilmelidir. Sultangaliyev 1919 yılında yazdığı bir yazıda, emperyalizmi "Doğu ve Batı Emperyalizmi" olmak üzere ikiye ayırır. Bu bağlamda Doğu'nun Batı Emperyalizmi tarafından ezildiğini kendi genel düşüncesine tutarlı bir şekilde ifade eden Sultangaliyev, Batı Emperyalizmi altında ezilen Doğu Despotizmi'nin uyanarak Avrupalı meslektaşlarıyla iş birliği yapabileceğiyle ilgili bir emniyetin olmadığını ayrıca vurgulamıştır. Çin, Hindistan, İran ve Türkiye'nin; Bolşevizm'in ülkelerine sirayet etmesine engel olmak için Japonya ve hatta Avrupalı emperyalistlerle iş birliği yapabileceği ihtimali üzerinde durmuştur⁴⁷. Aynı zamanda 1920 öncesi yazdığı birçok yazıda, proleter-burjuva sınıf ayrımı sıklıkla kullanılmaktadır.⁴⁸ Anlaşılacağı üzere Marksizm'in temel değer ve kavramları, Sultangaliyev'in Doğu halkları üzerinde yaptığı tespitlerde, düşünce tarihinin kendi erken döneminde sıklıkla yer almıştır.

Aslında Bolşevik liderlerin Doğu'yla ilgili düşünceleri göz önünde bulundurulduğunda, Sultangaliyev'in 1919 yılında henüz olgunlaşmamış düşüncelerini bu şekliyle ifade etmesi doğaldır. Çünkü Çarlık Rusya'sının ulusları birbirine karşı kışkırtan siyasetinden büyük

45 Eral Tellal, "Mirsaid Sultan Galiyev," Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi 56, no. 1 (2001): 114

46 Sultangaliyev, "Müslümanlar Arasında Din Karşıtı Propagandanın Yöntemleri," 175.

47 Sultangaliyev, "Toplumsal Devrim ve Doğu," 163.

48 Detaylı bilgi için bkz. Özgür Erdem, *Galiyev'in Bütün Eserleri*, Çev. Sabri Gürses, (der.), İleri Yayınları, İstanbul, 2006, s. 475-507.

bir rahatsızlık duyan Lenin, Bolşevik devrimin ulusların gönüllü iş birliğiyle gerçekleşeceğini ifade etmiş⁴⁹ ve yerel halklarla ilişkilerde, Stalin dönemine nazaran ılımlı bir siyaset izlemiştir. Sultangaliyev içense Lenin, adeta gençliğinin bir tanrısı gibidir⁵⁰. Ancak tanrılardan ateşi çalan Prometheus gibi Sultangaliyev de bu sosyalist önderden devrim ateşini çalmış ve Sosyalizm'in temel yasalarını zamanla Türk toplumuna ve diğer Doğu halklarına uyarlamıştır. Moskova'nın 1920'li yılların başından itibaren, Turancı ve pan-İslamist suçlamalarıyla önce Sultangaliyev'e, ardından bütün milli-komünist unsurlara yönelik uyguladığı katı siyaset, Sultangaliyevciliğin kendi doğrularıyla öne çıkışını hızlandırmıştır.

Milli birliklerin 1918 ve 1919 yıllarında lağvedilerek karma orduya geçilmesi,⁵¹ Sultangaliyev'in Moskova yönetimiyle yaşadığı ilk problemdir. Galiyev için oldukça önem ifade eden milli birliklerin tasfiyesi, İdil-Ural ve Kırım Türk-Tatar toplumlarını birleştirerek kurmak istediği devletin⁵² karşısına büyük bir engel çıkarmıştır. Milliyetçilik sapmasına karşı Stalin'in 1921 yılı 10. Parti Kongresi'nde yaptığı konuşmaysa, Sultangaliyev'in de içinde bulunduğu milli komünistlerin saf dışı edilmesi için atılan ilk siyasi adımlardan olmuştur. Bu konuşmada Stalin, kendilerini Turancı, pan-İslamist gibi kavramlarla tanımlayan yerel milliyetçilere karşı kongreyi uyarmıştır⁵³.

1923 yılında, Basmacılarla (Bekler) iş birliği yaptığı gerekçesiyle tutuklanan Sultangaliyev'in yazmış olduğu yazılarda görülen düşünce değişimleri bu döneme denk gelmektedir. Bolşevik devrime yaptığı katkılardan ötürü kısa bir süre sonra serbest bırakılan Sultangaliyev, Komünist Parti'deki bütün görevlerinden uzaklaştırılmıştır. Serbest bırakıldığı ve elinden yetkilerinin alındığı bu dönemde Sultangaliyev, sosyalist devrimle ilgili yukarıda detaylı bir şekilde açıklanan yöntemi oluşturmuş ve Rusya'daki sosyalist devrimin Rus merkezçiliğiyle ilgili birçok sert yazı kaleme almıştır. 1924 yılında kaleme aldığı bir yazıda,

49 Fahri Erdem Demirhan, "Mazlumların Kuramcısı ve Stratejisti Sultan Galiyev," Karadeniz Araştırmaları Dergisi, no. 28 (2011): 98.

50 Mir Said Sultangaliyev, "Dünya Görüşüm Üzerine," in *Galiyev'in Bütün Eserleri*, trans. Sabri Gürses, ed. Özgür Erdem (İstanbul: İleri Yayınları, 2006), 679.

51 Benningsen ve Wimbush, Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliği'nde Milli Komünizm, 86.

52 Togan, Hatıralar, 246.

53 Benningsen ve Wimbush, Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliği'nde Milli Komünizm, 109.

SSCB'den eski Rusya'nın bir türü⁵⁴ diye bahsetmesi dikkat çekicidir. SSCB'nin er geç yıkılacağını aynı yazısında öne süren Sultangaliyev, Sovyetlerin yıkılmasıyla birlikte Türkistan'da, Kafkasya'da, İdil Ural'da ve Ukrayna'da Federe Cumhuriyetlerin oluşacağını ve komünist maskesi altındaki pan-Ruşçuların ne kadar mücadele ederlerse etsinler, milliyetçilerin artan etkinlikleriyle baş edemeyeceklerini iddia etmiştir⁵⁵. Görüldüğü üzere 1924 ve sonrası yıllarda Galiyev için Moskova'nın sosyalist önderliği, Doğu'nun sömürülen halklarının temsilcisi değildir.

Aynı dönem yazılarında Sultangaliyev'in Türk Dünyası ve Asya-Avrupa Türkleri⁵⁶ gibi Türklüğü birleştirici tanımlamaları da dikkate değerdir.⁵⁷ 1923 yılı öncesi yazılarında da sıklıkla kullanılan Türk adının bütün Türkleri kapsayan niteliğini, 1923 sonrası dönemde daha açık bir şekilde gözlemlemek mümkündür. 1929 yılında yazdığı bir yazının⁵⁸ “SSCB'nin ve onunla Komşu Olan Ülkelerin (Çin, Türkistan, Afganistan ve İran'ın Türk Bölgeleri) Türk Halklarının Tek Bir Devlet Organizması İçinde Birleşmesi ve Bir Araya Gelmesinin Tarihsel Kaçınılmazlığı” şeklinde başlıklandığı maddesinde Sultangaliyev, bu birleşimin duraksatılabilir, frenlenebilir ancak önlenemez olduğunu ileri sürmüştür⁵⁹.

Ancak elbette Sultangaliyev'in öngörülleri, sosyalist bir teşkilatlanmayı her dönem ve koşulda esas alır. Aynı yazıda, kendisini burjuva milliyetçisi olarak tanımladığı pan-Türkistlerden açıkça ayırmış ve Türk birliğinin

54 Sultangaliyev, “Asya ve Avrupa Türk Halklarının Sosyo-Politik, Ekonomik ve Kültürel Gelişme Temelleri Üzerine Tezler,” 672.

55 Sultangaliyev, “Asya ve Avrupa Türk Halklarının Sosyo-Politik, Ekonomik ve Kültürel Gelişme Temelleri Üzerine Tezler,” 670-672.

56 Sultangaliyev, “Asya ve Avrupa Türk Halklarının Sosyo-Politik, Ekonomik ve Kültürel Gelişme Temelleri Üzerine Tezler,” 658

57 Galiyev'in genel Türk algısını anlamak için Türkiye üzerine yaptığı şu değerlendirme oldukça önemlidir: *Avrupa'nın onları zayıflatmak için Balkanlardan, Mısır'dan, Arabistan'dan, Mezopotamya'dan çıkartmak için güney Türkleriyle yüzyıllarca süren savaşlar yapması gerekliydi. Avrupalı yöneticiler Türkiye'nin gövdesinden parçalarını koparmayı başardılar. Ama Türkiye'yi parçalamayı başaramadılar. O yaşadı ve yaşayacak. Bize göre, o sadece yaşamakla kalmayacak, eskiden onun olan, ondan Avrupa'nın zoruyla koparılan parçalarına, Yakın Doğu'nun geri kalanına da yaşam verecek* (Galiyev 669).

58 “Rusya'da Sosyalist Devrimin Yazgısı ve Turan Federatif Sosyalist Cumhuriyeti” adlı yazı (Galiyev 758).

59 Mir Said Sultan Galiyev, “Rusya'daki Sosyalist Devrimin Yazgısı ve Turan Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti,” in *Galiyev'in Bütün Eserleri*, trans. Sabri Gürses, ed. Özgür Erdem (İstanbul: İleri Yayınları, 2006), 766.

sosyalist devrim açısından sağlayacağı faydalar üzerinde durmuştur⁶⁰. Sultangaliyev sosyalist devrimin gerçekleşme zeminin hazır olmadığı ülkeler için ise, milli özgürlük hareketlerini 1910'lu yıllar ile 1920'li yılların başında açıkça desteklemiş ve pratik açıdan bu hareketlerin uluslararası proleteryanın sınıf mücadelesiyle çelişmemesi koşuluyla olumlu olduğunu anlatmıştır. Türkiye'nin de dahil olduğu Doğulu milli özgürlük hareketlerine ilişkin görüşleri⁶¹ bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Türkiye'deki milli direnişten övgüyle bahseden Sultangaliyev'in⁶² Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Türkiye'deki trajik ölümüne karşın yaşanan bu olayı ılımlı bir yaklaşımla sunması ve komünist devrimci hareketin o dönemde Türkiye'de henüz gerekli şartları sağlamadığını dile getirmesi ise, Galiyev'in milli özgürlük hareketleri ve "aşamalı sosyalizm"e ilişkin yaklaşımını Türkiye özelinde örnekleyen bir başka vesikadır.⁶³

Yukarıda anlatılan Sultangaliyev ciliğin teorik çerçevesinden anlaşılacağı üzere, 1919 ve 1920'li yılların başında Sultangaliyev'in yaptığı uluslararası proleterya vurgusu, bu dönemi izleyen yıllarda Doğulu halkların proleterliğine doğru evrilmiştir. Fikirlerinin olgunlaşma döneminde Sultangaliyev'in andığı Sosyalizm artık Batı'nın değil, Doğu'nun sömürülen halklarının Sosyalizm'idir. Bu bağlamda Sultangaliyev, Doğu'daki milli özgürlük hareketlerini de sosyalist düşüncenin içine dahil ederek desteklemiştir. Galiyev için dünyanın bütün Türkleri ise, Sosyalizm ve Doğulu devrimler silsilesi çemberinin merkezindedir.

60 Sultangaliyev, "Rusya'daki Sosyalist Devrimin Yazgısı ve Turan Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti," 767.

61 "Dağı sorunu üzerine söylediğimiz, Doğu'da (bununla dışarıdaki Doğuyu, yani Türkiye, İran, Afganistan, Hindistan, Çin vb, kastediyorduk) uluslararası proleteryanın sınıfsal mücadelesiyle çelişmediği ölçüde, aynı zamanda Doğu ülkelerinin kadrolarının, ilgili Komünist örgütleriyle örgütlenmesi çalışmasının da yürütülmesi yoluyla, milli-özgürlük hareketlerini desteklemek gerektiğini söyledik. Ve bu 1919 yılının Aralık ayında söylenmişti" (Galiyev, 553).

62 "Çok acı çekmiş olan Türk halkının ünlü düşmanları için bile, artık bu ülkede neler olduğu apaçıktır: Sağlıklı bir milli diriliş süreci. Daha önceden buna inanmamış ya da bundan kuşku duymuş olanlar, bunu derilerinde hissediyorlar. Türk işçi ve köylülerinin ve ilerici Türk entelijansiyanının Türkiye'nin milli dirilişi çalışmasına adanmış süngüleri, kime gerekiyorsa gerçekçi düşünmeyi öğretti" (Galiyev, 668).

63 "Neden onları çeşitli yoldaşların saldırılarından koruyamadık (böyleleri vardı), onlara güvenmedik ve Türkiye'ye gönderdik (daha doğrusu, ittik), tam da orada açıkça görünmemeleri (yoldaş M. Suphi ve yoldaşlarının trajik sonlarının nedeni) gereken bir dönemde, Sonuçta Türkiye'de bunun vakti gelmemiştii daha" (Galiyev, 551).

21. Yüzyılda Galiyevcilik

Her ne kadar kendini tekrarlayan bir tanım olursa olsun küreselleşme, dünyaya dair her türlü algının ve kanının toptan küreselleşmesidir. Diğer deyişle, tek tip bir dünya düzenini ön gören Batı uygarlığının dünyanın diğer bütün unsurlarına dikte ettiği evrenselci bir felsefedir.⁶⁴ Bu felsefeye göre, Batılı olma bir sonuçtur. Dünyanın geri kalanı bu doğrultuda, çelişkili bir biçimde durmaksızın ilerleyen bu sonucu yakalamaya mecburdur. Teknolojik gelişme ve ekonomik büyüme gibi maddi ilerlemeleri de kapsayan bu amansız kovalamaca, Batı'nın mutlak görüşünü bir noktada sorunlu hale getirmektedir. Sürekli ilerleyen bir bitiş çizgisi, dünyanın geri kalanınca nasıl geçilir?

Akla gelen ilk yanıt, bilimde ve bilimin etki ettiği tüm alanlarda ilerlemesini sürdüren Batı'nın hızını aşmaktadır. Bu bağlamda genel kabul, Çin'in ekonomik bakımdan bu hızı aştığıdır. Ancak coğrafi anlamda Doğu'dan yükselen yeni bir gücün küreselleşme karşısında aldığı vaziyet, sömürülen halkların kurtuluşuna çare midir? Sultangaliyev'in 20. yüzyılda öne sürdüğü "Avrupa'da burjuva diktatörlüğünün yerini proleter bir diktatörlüğün almasının sömürülen Doğulu halklar açısından pek bir şey değiştirmeyeceği" tezi, günümüz şartları üzerinden nasıl yorumlanabilir?

Bu soruları anlamlandırmak için, makalenin ilgili kısımlarında anlatılan Sultangaliyevciliğin kuramsal çerçevesine yeniden dikkat çekmek gerekir. Kısaca hatırlatmak gerekirse, Sultangaliyev'e göre Batı metropolleri, dünyada kullanılan hammadde kaynağının büyük bir kısmını tüketmekteydi ve hammadde kaynaklarınca zengin olan Doğu, sürekli olarak sömürülmekteydi. Bu durum; büyümeye devam eden Batı metropollerinin, Doğu'nun maddi kültürünün gelişmesine karşı yarattığı en büyük engeldi.

Benzeri bir sömürgecilik anlayışı her nereden gelirse gelsin, Türk Dünyası'nın büyük bir çoğunluğu açısından bugün de yalnızca ekonomik değil, kültürel bakımdan da etkisini sürdürmektedir. Bu etki, Uygur Türklerinin alıkonuldukları kamplarda yürütülen Çin

64 Detaylı bilgi için bkz. Fahri Atasoy, *Küreselleşme ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018, s. 25-84.

asimilasyon faaliyetlerinden, Rusya'nın Türk Cumhuriyetlerine dönük yürüttüğü ekonomi ve dil politikalarına kadar birçok alanı kapsar. Diğer yandan, Rusya Federasyonu bünyesindeki özerk Türk Cumhuriyetlerinin kültürel, siyasi ve ekonomik varoluş sorunu, 20. yüzyılda Galiyev tarafından dikkat çekilen sömürülme durumunun bugüne taşan benzer yüzüdür. Bu bağlamda Çin veya Rusya, 21. yüzyılda “ezilen doğulu halklar” tanımının içinde kendilerine bir karşılık bulamaz. Çünkü onlar da Batılı benzerlerinde görüldüğü gibi, “soyut doğu”nun kaynaklarını sömürmekte ve diğer yandan kendi kültürel değerlerini eğitim politikası ve ekonomik baskı gibi çeşitli araçlarla Türk halklarına dayatmaktadır. Bu nedenle, “Küresel siyasetteki eski büyük güçlere meydan okuyan yeni büyük güçlerin ortaya çıkışının sömürülen halkların kurtuluşuna hizmet etmediği” savı, Sultangaliyev'in geçmiş dönem iddialarının günümüz gerçeklerine uyarlamasıdır.⁶⁵ Eski ve yeni sömüren halklara karşı koyacak güçse, Sultangaliyev'e göre “soyut doğu”nun çekirdeğini oluşturan Türklüğün kendisidir. “Enerjetik Materyalizm” fikriyle Sultangaliyev, Türklüğün bu tarihsel vasfına dikkat çekmiştir. Makalede kavramsallaştırılarak aktarılan soyut ve somut doğunun kesişiminde yine Türklüğün bu tarihsel ve güncel vasfı yer almaktadır.

Sonuç

Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Birliği yönetimleri altında Türkler, bağımsızlık ve birlik kurma gibi nedenlerle çeşitli dönemlerde farklı siyasalar uygulamıştır. Eylemci bakımdan 1916 Türkistan İsyanı, Bekler Harekâtı ve kolektifleştirmeye karşı gösterilen direnç; entelektüel bakımdansa Ceditçilik ve Türkçü birçok akımın izlediği yol temelde; Rusların Türk baskın coğrafyalarda uyguladığı politikalara karşı; mevcut iktisadi ve politik özerkliklerini korumakla ilgilidir. Sultangaliyevcilik, Rus idarecilerin izlediği politikalara gösterdiği direnç noktasında bu hareketlerle benzeşen, ancak iktisadi ve politik anlamda farklılıklar barındıran bir Türk düşünce hareketidir.

65 Bu cümleyle Galiyev'in “Avrupa’da burjuva diktatörlüğünün yerini proleter bir diktatörlüğün almasının sömürülen Doğulu halklar açısından pek bir şey değiştirmeyeceği” sözüne göndermede bulunulmuştur.

Galiyev; Türk ve Müslüman toplumların ve ardından sömürülen bütün halkların tarihsel gereklilikleri ve o günkü ihtiyaçlarına göre yeni bir Sosyalizm inşa etmiştir. Enerjetik materyalizm anlayışı ve Doğu halklarının proleterliği, bu Türk tipi sosyalizmin başat unsurlarıdır. Bu sebeple Galiyev'e bir sosyalist demek doğrudur, ancak eksiktir.

Diğeryandan Galiyev, Türklerin tarihsel vasfını göz önünde bulundurarak oluşturduğu diyalektikle kendi -izm'ini oluşturan bir Türk fikir adamıdır. Bu bakımdan, Yusuf Akçura'nın Türk düşünürlerini değerlendirdiği kitabına⁶⁶ "Komünizmde Türkçülük" diye hayali bir yeni başlık açılarak, tarihin önemli Türkçülerinin arasına Galiyev de eklenebilir. Benzer şekilde, somut olarak Turan'ı gerçekleştirmeye dönük adımları dolayısıyla Turancı olarak tanımlanması da mümkündür. Sonuçta, Türkçülüğün Turan'ı hangi dünya görüşüyle gerçekleştireceğine dair kesin bir yasa yoktur. Ancak bu iki tanım da sosyalist tanımında olduğu gibi Galiyev'i anlamak noktasında eksik kalır.

Bugün bu sebeplerle Mirsaid Sultangaliyev'i, Sultangaliyevcilikle anmak en sade ve doğru yol olur. Makalede, kendi -izm'ini oluşturmuş bir Türk düşünce ve eylem adamı olarak Sultangaliyev'in İslam, Sosyalizm ve Türklüğe dair genel yaklaşımları bu gerekçeyle aktarılmıştır. Bu doğrultuda Sultangaliyev'in Doğu'ya dair düşünceleri, "somut ve soyut doğu" olmak üzere iki temel biçimde kavramsallaştırılarak Sultangaliyevciliğin 21. yüzyılda ne olduğunun anlaşılmasına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

66 Yusuf Akçura'nın "Türkçülüğün Tarihi" adlı kitabı. Bu kitapta Akçura, tarih boyunca yaşayan önemli Türk düşünürlerini; dilde, edebiyatta, siyasette Türkçülük gibi ayrımlarla farklı başlıklar altında değerlendirmiştir (Akçura). Türkçü düşüncenin henüz ortaya çıkmadığı bir dönemde, Şinasi gibi kimi Türk düşünürlerin de Türkçülüğe hizmet bağlamında "Türkçü" olarak nitelendirilmesi, makale yazarını, "Komünizmde Türkçülük" başlığı altında bir Galiyev değerlendirmesi yapmaya sevk etmiştir.

Kaynakça

- 1) Akçura, Yusuf, *Türkçülüğün Tarihi*, Ötüken Neşriyat, 2015.
- 2) Atasoy, Fahri, *Küreselleşme ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, 2018.
- 3) Benningsen, Alexandre A. ve Wimbush, S. Enders, *Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliğinde Milli Komünizm*, Çev. Bülent Tanatar, Anahtar Kitaplar, 1995.
- 4) Demirhan, Fahri Erdem, “Mazlumların Kuramcısı ve Stratejisti Sultan Galiyev”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 28, 2011, ss. 85-113.
- 5) Dowler, Wayne, “The Politics of Language in Non-Russian Elementary Schools in the Eastern Empire”, *The Russian Review*, Vol. 54, Issue 4, 1995.
- 6) Drieu, Cloe, “Cinema, Local Power and the Central State: Agencies in Early Anti-Religious Propaganda in Uzbekistan”, *Die Welt des Islams*, Vol. 50, Issue 3/4, 2010, pp. 532-558.
- 7) Ferry, Luc, *Gençler için Batı Felsefesi*, Çev. Devrim Çetinkasap, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- 8) Kireççi, M. Akif ve Tezcan, Selim, *Kırım'ın Kısa Tarihi*, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi, Ankara Siyasal ve Ekonomik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2015.
- 9) Koygeldiev, A., “Mustafa Çokayulu”, *Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 05, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 1997, ss. 122-137.
- 10) Kılınçkaya, M. Derviş, Omerbekov, Talas ve Egamberdiyev Mirzahan, Sovyetler Birliği Döneminde Yıldırma Politikasının Bir Unsuru Olarak “Türkçülük” Suçlaması, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sayı 30, 2019, 1-27.

- 11) Kreindler, Isabelle T. Educational Policies Toward the Eastern Nationalities in Tsarist Russia: A Study of II'minskii System, *Ph.D. Thesis*, Columbia University, 1969.
- 12) Marx, Karl ve Engels, Friedrich, *Komünist Manifesto*, Çev. Celal Üster ve Nur Deriş, Can Yayınları, 2012.
- 13) Mirsaid Sultangaliyev, Asya ve Avrupa Türk Halklarının Sosyo-Politik, Ekonomik ve Kültürel Gelişme Temelleri Üzerine Tezler, *Galiyev'in Bütün Eserleri*, Çev. Sabri Gürses, ed. Özgür Erdem, İleri Yayınları, 2006.
- 14) Mirsaid Sultangaliyev, "Dünya Görüşüm Üzerine", *Galiyev'in Bütün Eserleri*, Çev. Sabri Gürses, ed. Özgür Erdem, İleri Yayınları, 2006.
- 15) Mir Said Sultangaliyev, Kimim Ben? Sesimi Duyurmak İstiyorum, *Galiyev'in Bütün Eserleri*, Çev. Sabri Gürses, ed. Özgür Erdem, İleri Yayınları, 2006.
- 16) Mir Said Sultangaliyev, Merkez Kontrol Komisyonu Üyelerine Mektup, Kopyası |. V. Stalin ve L. D. Troçki'ye: Otobiyografik Deneme: "Ben Kimim?", *Galiyev'in Bütün Eserleri*, Çev. Sabri Gürses, ed. Özgür Erdem, İleri Yayınları, 2006.
- 17) Mirsaid Sultangaliyev, Müslümanlar Arasında Din Karşıtı Propagandanın Yöntemleri, *Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliğinde Milli Komünizm*, Çev. Bülent Tanatar, ed. Alexandre A. Benningsen ve S. Enders Wimbush, Anahtar Kitaplar, 1995.
- 18) Mirsaid Sultan Galiyev, Rusya'daki Sosyalist Devrimin Yazgısı ve Turan Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, *Galiyev'in Bütün Eserleri*, Çev. Sabri Gürses, ed. Özgür Erdem, İleri Yayınları, 2006.
- 19) Mirsaid Sultangaliyev, Toplumsal Devrim ve Doğu, *Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliğinde Milli Komünizm*, Çev. Bülent Tanatar, ed. Alexandre A. Benningsen ve S. Enders Wimbush, Anahtar Kitaplar, 1995.

- 20) Narkiewicz, O. A., “Stalin, War Communism and Collectivization”, *Soviet Studies*, Vol. 18, No. 01, University of Glasgow, 1966.
- 21) Özbay, Fatih, “Saha (Yakutistan), Tıva, Hakasya ve Altay Cumhuriyetlerinin Federal Merkez ve Dış Dünya ile İlişkileri”, *Sovyetler Birliği’nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Feredasyonu*, ed. Erhan Büyükkakıncı ve Eyüp Bacanlı, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2012.
- 22) Özcan, Azmi, “Mir Said Sultan Galiyev”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt 30, 2005, ss. 130-32.
- 23) Özkan, Alparslan, “Türk Kültür Ortaklığından Dünyayla Bütünleşmeye: Latin Alfabesi ve Dil Politikalarının Tarihsel Evrimi”, *Avrasya Dünyası Dergisi*, Sayı 08, Terazi Yayıncılık, 2021, 22. 66-76.
- 24) Privratsky, Bruce G. *Muslim Turkistan: Kazakh Religion and Collective Memory*. Curzon Press, 2001.
- 25) Reyhan, Hakan, *Doğunun Büyük Devrimcileri: Mollanur Vahidov-Sultan Galiyev*, Alter Yayıncılık, 2010.
- 26) Richman Sheldon L., “War Communism to NEP: The Road From Serfdom”, *The Journal of Libertarian Studies*, Vol. 5, No. 01, George Mason University, 1981, pp. 89-97.
- 27) Saparbekova, Ainur etc., “Sweeping Ethno-Demographic Changes in Kazakhstan During the 20th Century: A Dramatic Story of Mass Migration Waves, *AUC Geographica*, Vol. 50, Issue 01, 2015, pp. 71-82.
- 28) Stalin, Josef. Milli Cumhuriyetler ve Bölgelerde Sağcılar ve Solcular, *Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliğinde Milli Komünizm*, Çev. Bülent Tanatar, Alexandre A. Benningsen ve S. Enders Wimbush, (der.), Anahtar Kitaplar, 1995.
- 29) Sunar, Lütfi, Klasik Sosyolojinin Şarkiyatçı Kaynakları: Marx ve Weber’in Karşılaştırmalı Bir İncelemesi, *İnsan ve Toplum Dergisi*, Sayı 1(2), 2011, ss. 29-56.

- 30) Tellal, Eral, “Mirsaid Sultan Galiyev”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 56, Sayı 01, s. 114-120, 2001, ss. 105-133.
- 31) Togan, Zeki Velidi, *Hatıralar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.
- 32) Lockman, Zachary *Contending Vision of the Middle East: The History and Politics of the Orientalism*, Cambridge University Press, 2009.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Yayın Geliş Tarihi / Received: 02.09.2025

Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 03.02.2026

Yayın Tarihi/Publication Date: 18.02.2026

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi / To cite this article (Chicago, 17-A sürüm / Chicago, 17th A):

Osmanlı, Cabir ve Alkhazov, Mahmud, “İlk Yedi Ekümenik Konsillerin Katolik, Ortodoks ve Protestan Mezhepleri Açısından Karşılaştırılması”. *Uluslararası Suçlar ve Tarih / International Crimes and History* 27, (2026): 57-94.

DOI: 10.54842/ustich.1753687

İLK YEDİ EKÜMENİK KONSİLLERİN KATOLİK, ORTODOKS VE PROTESTAN MEZHEPLERİ AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

Cabir OSMANLI

*Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1962-4353>*

Mahmud ALKHAZOV

*Kastamonu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı (Dinler Tarihi Bilim Dalı) Doktora Öğrencisi
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0004-2307-4317>*

57

Öz: Hristiyanlık kredosunun şekillenmesinde ve kurumsal bir hale gelmesinde konsillerin önemli bir yeri bulunmaktadır. Hristiyanlık tarihinde ki değişik zaman dilimlerinde ve farklı mekanlarda çeşitli konsiller düzenlenmiştir. Bahsi geçen konsillerde alınan kararlar guruplar arasında ihtilaflara ve bölünmelere sebep olmuştur. Dolayısıyla bu bölünmeler mezhepleşme sürecini hızlandırmış, teolojik, siyasi ve sosyo-kültürel açılardan kurumsallaşmaya veya başka bir ifadeyle devletleşme sürecine girmiştir. 1054 yılında gerçekleşen büyük ayrılış Hristiyanlık tarihinde kimine göre bir parçalanma ve zayıflama olarak değerlendirilmiş olsa da kimine göre ise bağımsız ve otoriter

bir Apostolik kiliseler bağlamında güçlendikleri söz konusu olmuştur. Bu tarihten itibaren Katolik, Ortodoks ve daha sonra 15. yüzyılda ortaya çıkan Protestan mezhepleri Patristik dönemde gerçekleşen yedi ekümenik konsil ve kararları konusunda farklı yaklaşımları benimsemişlerdir. Katoliklere göre bu sayı 21 ekümenik konsillerden oluşurken, Ortodokslara göre ise ilk yedi konsille sınırlandırılmıştır. Fakat ilk dönem doğu kiliseleri olarak bilinen Süryani, Gregoryen, Kıpti ve Habeş kiliseleri ise sadece ilk dört konsili benimsemişlerdir.

Alınan kararlar yedi konsili birbirine benzer ve farklı konu başlıkları altında oluşturmuştur. İlk dönem konsilleri olarak değerlendirilen 7 konsili incelediğimizde Teslis, Hz. Meryem'in teolojik zeminde değerlendirilmesi, tanımlanması ve ikonoklazm hareketinin üzerinde durulduğu görülmektedir. Ayrıca teolojik konuların yanında dini ritüellerin uygulanması, merkezi ve yerel kiliselerin yönetim (Piskoposların görevleri) ve faaliyet alanları vb. konular ele alınmıştır. Bu araştırmamızda ilk yedi konsilin her biri ayrı ayrılıkta incelenecek ve mezhepler açısından farklı ve benzer konular üzerinde durulacaktır. Yedi konsilde alınan kararlar Hristiyanlığın en büyük mezhepleri olan Katolik, Ortodoks ve Protestanlığa göre karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Dinler Tarihi, Katolik, Konsil, Ortodoks, Protestan.*

COMPARISON OF THE FIRST SEVEN ECUMENICAL COUNCILS IN TERMS OF CATHOLIC, ORTHODOX AND PROTESTANT DENOMINATIONS

Abstract: *Councils have an important place in the shaping and institutionalization of the Christian credo. In the history of Christianity, various councils were organized in different time periods and in different places. The decisions taken in these councils caused conflicts and divisions among the groups. Therefore, these divisions accelerated the process of sectarianization, institutionalization in theological, political and socio-cultural terms, or in other words, statehood. The great schism of 1054 was considered by some as a disintegration and weakening in the history of Christianity, but by others as a*

strengthening in the context of independent and authoritative Apostolic churches. Since then, the Catholic, Orthodox and Protestant sects that emerged in the 15th century have adopted different approaches to the seven ecumenical councils and their decisions that took place in the Patristic period. According to the Catholics, this number consists of 21 ecumenical councils, while according to the Orthodox, it is limited to the first seven councils. However, the Syriac, Gregorian, Coptic and Abyssinian churches, known as the early eastern churches, adopted only the first four councils.

The decisions taken formed seven councils under similar and different topics. When we examine the 7 councils, which are considered as the first period councils, it is seen that the Trinity, the evaluation and definition of the Virgin Mary on theological grounds and the iconoclasm movement are emphasized. In addition to theological issues, the implementation of religious rituals, the administration of central and local churches (duties of bishops) and areas of activity, etc. were discussed. In this study, each of the first seven councils will be analyzed separately and different and similar issues will be emphasized in terms of denominations. The decisions taken in the seven councils will be evaluated comparatively according to the largest denominations of Christianity, Catholicism, Orthodoxy and Protestantism.

Keywords: *History of Religions, Catholic, Council, Orthodox, Protestant.*

Giriş

Konsil kelimesi Latince *consilium*dan türemiş olup, toplama ve ya toplanma anlamlarına gelmektedir.¹ Dinlerde inanç, ibadet, ahlak, idari ve benzeri diğer konularda bir sorun yaşandığı durumda, o dinin öncü ve bilge kişilerinin bir araya gelerek problemleri çözüme kavuşturmak için toplandıkları meclise konsil denilmektedir. Hristiyanlıkta konsiller daha çok inanç, ritüel, ahlak, kilise yönetimi gibi konularda ortaya çıkan problemleri gidermek için Kilise liderlerinin bir araya geldiği kurul anlamında kullanılmaktadır.²

Konsil geleneği Hristiyanlığın yanı sıra diğer dinlerde de yer almaktadır. Budizm’de Buda kendisinden sonra yazılı bir kaynak bırakmadığı için ardılları tarafından kitaplar yazılmış ve bu kitapların içerikleri konusunda pek çok tartışma ortaya çıkmıştır. Bu nedenle tarihte Budist din adamlarının önderliğinde birkaç konsil toplanmıştır.³ Yahudilikte ise Hristiyanlığa benzer bir konsil toplanmıştır. Bu konsile Yahudilikte “Sanhedrin”⁴ adı verilmektedir. Yahudilikte Sanhedrin üyeleri belli bir zaman içinde toplanmamış ve sürekli bir mahkeme kurumu olarak varlığını sürdürmüştür. Yahudiler Roma yönetimi altında bir dizi dini ve hukuki meseleyi açıklığa kavuşturmak için bu kurumu oluşturmuşlardır. Sanhedrin büyük ve küçük olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Küçük Sanhedrinler her şehirde olmakla beraber büyük Sanhedrin ise 72 kişiden oluşmuş⁵ ve bütün Sanhedrinlerin başı olarak yöneticilik fonksiyonuna sahip olmuşlardır.⁶

Hristiyanlık tarihine bakıldığı zaman teolojik, ritüel, ahlaki ve siyasi anlamda pek çok konsilin toplandığı görülmektedir. Bu konsiller bölgesel ve evrensel olmak üzere iki kısımda değerlendirilmektedir.

- 1 Mehmet Aydın, “Konsil (Council)”, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, (Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2005), 409-410.
- 2 Robert. S. Ellwood, Gregory D. Alles, *The Encyclopedia of World Religions*, (New York: Facts on File, 2007), 105.
- 3 Akif Göçmen, Ahmet Güç, “Konsillerin Budizm Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/2 (2022): 893-913, 898.
- 4 Aydın, “Halahahh/4. Sanhedrin”, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, 278-279.
- 5 Ercan Arıklı, *Dinler Tarihi Ansiklopedisi: İslamiyet, Hristiyanlık, Musevilik ve İlkel Dinler*, (İstanbul: Gelişim Yayınları, 1989), 419.
- 6 Wilhelm Bacher, Jacob Zallel Lauterbach, “Sanhedrin (סנהדרין)”, *Jewish Encyclopedia*, <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/13178-sanhedrin>, (Erişim: 11.01.2025); Şinasi Gündüz, “Sanhedrin”, *Din ve İnanç Sözlüğü*, (İstanbul: Vadi Yayınları, 2022), 430.

Bölgesel konsiller de inananlar yaşadıkları her hangi bir bölgede kilise dahilindeki dini ve yönetsel konuları çözüme kavuşturmak için toplanmakta ve burada alınan kararlar o bölgedekileri ilgilendirmiştir. Bu konsiller her ne kadar yerel statüde değerlendirilmiş olsada Katoliklere göre kabul görmesi için Papanın onayına ihtiyaç duyulmaktaydı. Genel konsiller söz konusu olduğunda ise şu tanımlama yapılabilir. Genel veya Evrensel konsillerin toplanabilmesi sadece Papanın yetkisi dahilindedir. Genel konsile bölgelerdeki Hristiyan din adamları davet edilmekte ve nihai karar çoğunluğun görüşünün savunulmasıyla sonuçlandırılmıştır. Bu şekilde yapılan konsillere “Ekümenik Konsiller” denilmektedir.⁷

Hristiyanlık tarihindeki konsil geleneğinin kökenleri ilk defa MS. 49-50 yılında Kudüste toplanan “Havariler Konsili” ile başlamaktadır. Konsilin gerçekleşme sebebinin Pavlusun Şam vizyonu sonrası Hristiyanlığa girmesi ile birlikte ortaya çıkan ayrılıkçı görüşler ve çatışmalar olduğu söylenmektedir.⁸ Bununla beraber Yahudiyeden gelen bir grup İsa taraftarının tanrısal hukuka bağlı olarak sünnet olmayı şart koşmaları sonucunda Antakyadaki Hristiyanlarla tartışmaları konsilin gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır.⁹ Bu konsilde, Hristiyanlığı kabul eden Yahudiler dışındaki diğer dinlere mensup kişilerin Yahudi şeriatının bütünüyle değil, sadece bir kısmıyla sorumlu tutulmasına karar verilmiştir. Yeni din değiştirenlerin sadece putlara kurban kesmekten, ölü hayvanların etini ve kanını yemekten ve zinadan uzak durmaları kararı alınmış, diğer buyruk ve yasaklardan ise muaf bırakılmışlardır. Bununla konsilde Yahudi olmayanların Musanın şeriatına tamamen bağlı olmanın gerekli olmadığı kararı kabul edilmiştir.¹⁰ Pavlus ve Barnabasın öncülüğü altında toplanan¹¹ bu meclis Hristiyanlık tarihinde konsillerin başlangıcı hesap olunmaktadır.

Havariler konsilinden sonra tarihte pekçok konsiller toplanmış ve bu konsillerde tartışmalara açık bir dizi karar alınmıştır. Bu Konsillerde

7 The Editors of Encyclopaedia, “Sanhedrin”, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Sanhedrin>, (Erişim: 01.03.2024).

8 Abdurrahman Küçük, Günay Tümer, Mehmet Alparslan Küçük, *Dinler Darihi*, (Ankara, Berikan Yayınevi, 2011), 397; Alparslan Yalduz, “Konsillerin Hristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili,” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/2 (2003), 260.

9 Şinasi Gündüz, *Pavlus; Hristiyanlığın Mimarı*, (Ankara: Ankaea Okulu Yayınları, 2001), 75; Yalduz, “Konsillerin Hristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili”, 260.

10 Yalduz, “Konsillerin Hristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili”, 260.

11 Elçilerin İşleri, 15/2.

alınan kararlar bağlamında tarihi süreçte pek çok Hristiyan mezhebi ortaya çıkmış ve bu mezhepler kendi kiliselerini oluşturmuşlardır. Katolik kilisesi 21 konsilin kararlarını kabul ederken Ortodoks kilisesi ise ilk 7 konsilin kararlarını kabul etmiştir.¹² Bu makalede sadece Hristiyanlık tarihinde yapılan ilk yedi konsil ele alınırken, Katolik, Ortodoks ve Protestan mezheplerinin kararları nasıl değerlendirdikleri ve alınan kararların bu mezhepler arasında nasıl yorumlandığı karşılaştırma yöntemiyle incelenmeye çalışılacaktır.

1. I. İznik Konsili (325)

İznik konsili toplanmadan önce dönemin Roma İmparatoru I. Konstantin, 313 yılında Romada yaşayan her bir dini topluluğun dini yaşamlarında baskı görmeyeceği, inanç ve ritüellerini özgürce yaşayacaklarına dair meşhur Milano Fermanı'nı¹³ ilan etmiştir. Bu fermanla birlikte Hristiyanlık Roma ve çevre bölgelerinde hızlıca yayılma fırsatı bulmuştur. I. Konstantin, Milano Fermanı'ndan İznik Konsili'ne kadar geçen on iki yıllık sürede Hristiyan kiliselerine birçok kolaylıklar sağlamıştır. Bunlar arasında Pazar gününün tatil edilmesi, Hristiyanların Yahudiler tarafından köleleştirilmelerinin yasaklanması,¹⁴ Hristiyanların pagan kutlamalarına katılmaktan muaf tutulmaları, Kilise'nin devletten mali yardım alması, piskoposluk mahkemelerinin kurulması gibi benzeri konular yer almaktadır.¹⁵ Bu yetki sayesinde Kilise, halk arasındaki etkisini hızla artırmayı başarmıştır.

Hristiyanlığın özgürce ve hızla yayılması, kuşkusuz inanç ve diğer birçok konuda farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına olanak sağlamaktaydı. Bu durum, o dönemde Roma'da Hristiyanlığın yanı sıra birçok din ve felsefi akımın var olmasından kaynaklandığı iddia edilmektedir. Ayrıca o dönemde Hristiyanlık içinde bile tek bir inanç sistemini bulmak zor

12 Tümer, vd., *Dinler Tarihi*, 405-406.

13 Turhan Kaçar, "Roma İmparatorluğu, Hristiyanlar ve Milano Fermanı'nın 1700. Yılı", *Toplumsal Tarih Dergisi*, (2013), 49; Eusebius, *Life of Constantine*, İngilizce çeviri ve yorum: Averil Cameron & Stuart G. Hall. (Oxford: Oxford University Press, 1999), 40; Aly Omar Abdallah, Shaza Gamal Ismail, Radwa Ahmed Mohamed, "The Emperor Constantine The Great", *IAJFTH* 4, no. 4 (2018), 14-15.

14 Eusebius, *Life of Constantine*, 20.

15 Abdallah, vd., *The Emperor Constantine The Great*, 3; Yalduz, "Konsillerin Hristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili", 268.

olsa gerek. Çünkü Hristiyan dininin her bir üyesi kendi inancını farklı şekilde algılamaktaydı. Bu anlayış farklılıkları daha çok kutsal kitap ve teslis kavramlarından oluşmaktaydı. Bu problemlerin çözülmesi için İmparator I. Konstantin'in emriyle 325 yılında İznik kentinde tüm Hristiyan din adamlarından oluşan bir konsilin toplanılmasına karar verilmiştir. Konstantin'in bu konsili toplanmasının amacı hakkında çeşitli rivayetler yapılmıştır. Yapılan rivayetlere bakıldığında bunların başında Hristiyanlar arasındaki teolojik konuların çözüme kavuşturulması, siyasi istikrarın sağlanması,¹⁶ Hristiyanlara desteğini ilan etmesi, İmparatorluğun 20. yılını kutlaması ve siyasi hakimiyetini Hristiyanlar aracılığıyla güçlendirmesi gelmektedir.¹⁷

İznik konsilinin toplanılmasının teolojik sebepleri ise Mesih İsa'nın Baba Tanrıyla aynı cevherden olup olmaması, tüm varlıkların yaratılmasında etkin olması ve Kutsal Ruhun Tanrılığı konuları olmuştur. Bu konular o dönemde yaşayan Hristiyan gruplar arasında zaman zaman farklı görüşlerin ortaya çıkmasını ve tartışılmasına yol açıyordu. Mesih İsaya ilgili farklı düşüncelere sahip olanlardan biri de İskenderiyeli Rahip Arius olmuştur. Onun Antakyalı Lucianın yanında iyi bir eğitim aldığı ve halk arasında çok önemli bir nüfusa sahip olduğu rivayet edilmektedir.¹⁸ Arius Mesih İsanın doğası ile ilgili olarak Tanrı kelamının ezeli olmadığına aksine yaratılmış olduğunu savunmaktaydı. Arius bu düşüncelerini Thalia (Şölen) şiirinde dile getirmişti.¹⁹ Tarihçiler Ariusun Mesih İsa ile ilgili farklı fikirlere sahip olmasını bir takım sebeblere dayandırmışlardır. Dönemin Hristiyan tarihçilerinden olan Sozomen'e göre Arius mantık ilmiyle çok ilgilenmekte ve buna göre de o İsaya bağlı farklı görüşlerini mantık kuralları çerçevesinde açıklamaya çalışıyordu. Diğer bir tarihçi ve kilise babası Theoderet ise Ariusun sapkın fikirlerinin kaynağını tamamen ayrı bir sebebe bağlamıştır. Ona göre Arius Achillasın döneminde kendisinin psikoposluk makamına atanacağını bekliyordu. Fakat

16 Robin Lane Fox, *Pagans and Christians*, (New York: Penguin Books, 1988), 571.

17 Hasan Darçan, "Athanasius ve İznik Konsili," *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/28 (2013), 169-191, 174-175.

18 V. C. De Clercq, "Arius", *New Catholic Encyclopedia*, 02.05.2024, <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/arius>, (Erişim: 02.05.2024).

19 Mustafa Baş, "Kıpti Kaynaklarında İznik Konsiline Götüren Süreç ve Arius", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/2 (2015), 89-101, 91.

Achillas öldükten sonra onun yerine Aleksandrosun geçmesi Ariusun kıskançlık ve hırs duygularını körüklemesine sebep olmuş ve sapkın fikirleri geliştirmesine yol açmıştır.²⁰ Ariusun görüşüne mühalif bir grup olan teslisçiler ise İskenderiyeli Aleksandr'ın önderliğinde Tanrı kelamının yaratılmamış ve ezeli olduğunu savunmuşlardır.²¹

Bu konsilin nasıl gerçekleştiği ve hangi kararların kabul edildiği ile ilgili bu güne kadar bir çok tartışmalar vaki olmuştur. Bunun bir çok sebebi olmasına rağmen en büyük sebeplerinden biride konsilin gerçekleştiğine dair elimizde herhangi bir orijinal kaynağın olmamasından bahsedilmektedir. Nitekim elimizde konsille ilgili en eski belgenin 5. yüzyılda yaşayan Cyrzius'u Gelasiusa ait olduğu varsayılan "*Historia Concili Nicane*" adlı yazısıdır.²² Bazı kaynaklara göre ise bu konsilde alınan kararlarla ilgili hiç bir kayıt bile tutulmamıştır.²³ Ancak Eusebius of Caesarea, "Konstantin'in Hayatı" isimli eserinde konsilin mahiyeti ile ilgili genel açıklamalar vererek konsilin prosedürleri ile ilgili bir takım bilgileri aktarmıştır.²⁴

Genel olarak konsilde alınan kararları şu şekilde ele ala biliriz. İznik konsilinde: "Göğün ve yerin, görünen ve görünmeyen kâinatın yaratıcısı, kâdir-i mutlak tek bir baba Tanrı'ya; Tanrı'nın biricik oğlu, tek bir Rab İsa Mesih'e, yegane doğurulmuş, babanın özünden (ousia) doğmuş, Tanrı'dan Tanrı, nurdan nur, gerçek Tanrı'dan gerçek Tanrı olduğuna, tevliid edildiğine, yaratılmadığına, baba ile aynı tabiatla (homoousios) olduğuna, gökte ve yerde bulunan her şeyin O'nun vasıtasıyla yaratıldığına, biz insanlar ve bizim kurtuluşumuz için semadan indiğine, bedenleştiğine ve insan olduğuna (çarmıha gerilerek) ızdırap çektiğine, üçüncü gün (mezardan) dirildiğine ve göğe

20 Sozomen and Philostorgius, *History of The Church*, (London: The Leonard Library Wycliffe College, 1999), 162; Theodoret, *The Nicene and Post Nicene Fathers*, Second Series, ed. Philip Schaff and Henry Wace, vol. III (New York: nşr. Philip Schaff, Henry Wace), no date, 34; Bilal Baş, "Monoteist Bir Hristiyanlık Yorumu: Aryüsçülük Mezhebi", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 9 (2000), 170.

21 Mark Madrigal, *Ekümenik Konsiller*, (Kutsal Kitap ve Arkeoloji E-Kitap Hristiyan Kitapları, 2015), 9.

22 İsmail Taşpınar, "I. İznik Konsili (325) ve İslâm Kaynaklarındaki Yeri," *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (2004), 26.

23 Yalduz, "Konsillerin Hristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili", 40.

24 Francis Dvornik, "*The Ecumenical Councils*", *The Twentieth Century Encyclopedia of Catholicism*, vol. 82 (New York: Hawthorn Books Publishers, 1961), 14.

yükseldiğine, ölüleri ve dirileri yargılamak üzere geri geleceğine ve kutsal ruha inanırız.”²⁵ bir inanç bildirisi kabul edilmiştir.

Tartışmanın sonucunda Ariusun görüşü redd edilerek Mesihin tanrıyla aynı cevherden olduğu kabul edilmiş ve alınan kararlar mektuplara yazılarak bütün kiliselere gönderilmiştir. Konsilde alınan diğer kararlar da ise, Mesih İsanın Baba Tanrıyla aynı cevherden olması, herşeyin yaratılmasında etkin olarak varlığını sürdürmesi maddesi de yer almıştır. Ayrıca Hristiyanların kilisede haftalık topluca ibadet vakitinin Pazar günü yapılmasına karar verilmiş fakat Yahudilerin bayramına aynı zamanda denk getirilmemesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur.²⁶ Konstantin, Ariusu ve Mısırdan olan iki pisikopos Theonas ve Secundası onlara bağlılığını devam ettiren rahiplerle birlikte İlirya’ya sürgüne göndermiş, Arius ve taraftarlarının kitaplarının yakılmasını emretmiş, onları sıkı takipe aldirmiş ve hatta Ariuşçuların isminin bile anılmasını yasaklamıştır.²⁷ Bahsigeçen teolojik tartışmaların sonucunda İznik konsilinde çoğunluğun değil azınlığın savunduğu karar kabul edilmiştir. Şöyle ki konsile katılanların sayısı 2048 kişi olmasına rağmen sadece 318 kişinin “*Mesih İsa Allahın oğlu olarak yaratıcı ilahtır*” fikri kabul edilmiştir.²⁸

İznik konsilinde alınan kararları Katolik, Ortodoks ve Protestant mezhepleri açısından değerlendiresek şu sonuca ulaşmamız mümkündür. Her üç mezhep bu konsilde alınan teolojik kararları meşru olarak kabul etmekte ve herhangi bir itirazda bulunmamaktadırlar. Ancak şunu belirtmek gerekir ki I. İznik Konsilinde Kutsal Ruhla ilgili alınan karardan dolayı uzun zaman aralığından sonra 1054 yılında Katolik ve Ortodoks mezhepleri “Filiq/Kutsal Ruhun Babadan Enkarne etmesi” kavramında ayrılığa düşerek birbirilerini aforoz etmiş ve Hirsitiyanlık tarihinde büyük bir bölünme gerçekleşmiştir. Katolik ve Otodoks mezheplerinin ayrılma sebeplerinde diğer konsillerde alınan kararların da çok büyük bir etkisi vardır. Bu konulara ileride değineceğiz.

25 Philip Schaff, *The Seven Ecumenical Councils*, NPNF2-14 (Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, no date), 34.

26 Hasan Darçan, “Athanasius ve İznik Konsili,” *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/28 (2013), 169-191, 184; Dvornik, “*The Ecumenical Councils*”, 15.

27 Charles Joseph Hefele, *A History of the Councils of the Church, from the Original Documents*, trans. Henry Nutcombe Oxenham, (Edinburgh: T. & T. Clark, 1896), 1.

28 Yücel Dağlı, *Hristiyan Konsilleri ve II. Vatikan Konsili’nin Küresel Süreçteki Anlamı*, (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 17.

İznik Konsili'nin daha sonra gerçekleşecek diğer konsiller için temel dayanak olduğunu söylersek yanlışmış olmayız. Çünkü konsilde kabul edilen kredo ile ilgili bildiri incelendiğinde, inanç esaslarındaki birçok ifadeye kapalılık olduğunu söylemek mümkündür. Metinde bu belirsiz ifadelerin kullanılması, birçok kişinin inanç esaslarıyla ilgili şüpheleri olacağını göstermekteydi. Örneğin, İsa aynı anda hem insan hem de nasıl Tanrı olabilir ve çarmıha gerilen kişi Tanrı mı yoksa insan mıydı? gibi soru işaretleri bulunmaktaydı. Eğer İsa Tanrı ise, sinoptik İncillerde Tanrı ile aynı cevherden olan “Tanrım, Tanrım, beni neden terk ettin?”²⁹ ifadesinin hangi anlamda kullanılmış olduğu da ayrıca bir tartışma konusudur. Konsilde toplananlar her ne kadar itikadi meselelerle ilgili sorunları çözümlmeyi hedeflemiş olsalar da, bu konsildeki inanç amentüsüne bakıldığında yeni bir sorunun ortaya çıkması artık kaçınılmaz görünmekteydi. Nitekim 325 yılından yaklaşık 50 yıl boyunca bahsi geçen tartışmalar yüzünden Teslisçiler ile Arius'un takipçileri arasında tartışmalar devam etmiştir. Bu tartışmalar zirve yükselince problemin çözüme kavuşturulması için I. Konstantinopolis (381) konsilinin toplanmasına karar verilmiştir.

2. I. Konstantinopolis Konsili (381)

Bu konsilin toplanmasına götüren sebep İznik konsilinde alınan kararda gizlenmişti. Çünkü İznikte kabul edilen iman kredosu “Ve kutsal ruha inanırız” cümlesini de içermekteydi. İznikte toplanan din adamları görünüşte bir problemi çözdüklerini düşünmelerine rağmen kendilerinin bile farketmeksizin yeni bir itikadi problemin içinde bulmuşlardır. Bu iman kredosunda yer alan “Ve Kutsal Ruha inanırız” ifadesini gerçekleştirecek olan ileriki konsilde açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Dönemin Roma İmparatoru I. Konstantin beklenmedik bir şekilde sürgüne gönderilen Ariusu affederek Patrik Alexandrosa onun Aya İrini kilisesine kabul edilmesini emretmiştir. Anlaşılmaktadır ki Konstantin meseleyi çözüme kavuşturmak için Ariusu affedip onun taraftarlarını da memnun etmek istemiştir. Ariusu affettikten sonra Konstantin yeni bir kararla teslisçi Athanasiusu sürgüne göndermişti. Athanasius 325 yılında gerçekleşen konsilde Ariusu mağlup etmişti. Ariusun affedilmesini isteyen Konstantinin emrini redd eden dönemin

²⁹ Matta, 27/46-52.

Patriği Aleksandros olmuştu. Daha sonra Ariusun taraftarları bunu duyduktan sonra Patriğe karşı suikast düzenlemeye yeltenmişlerdir. Bunu duyan Alexsandrosun kiliseye kapanarak Tanrıya yalvardığı nakledilmektedir. O, Tanrıdan eğer Ariusun görüşleri doğru ise kendisinin canını almasını, şayet Arius günahkar ise yargılanmasını istemişti. Bu çekişmeden kısa zaman sonra Arius'un bilinmeyen bir sebepten dolayı vefat ettiği rivayet edilmektedir.³⁰

Konstantinden sonra 361 yılında “Apostata/dinden dönen” olarak tanınan ve Neo-Paltonculuğa eğilimli olan Julian İmparatorluk tahtına oturdu. O Hristiyan kilisesinin ayıcalıklarını kaldırarak pagan inançlarla birlikte tüm dinlere özgürlük hakkı tanımıştı. Fakat üç yıl tahtta bulunan Julian devrildikten sonra,³¹ 379 yılında İmparatorluk tahtına çıkan Büyük Theodosius, Konstantinden farklı olarak Arius taraftarlarına karşı takibat başlatmıştır. İstanbula giden İmparator orada bulunan Arisçuların çoğunu sürgüne göndermiş aynı zamanda kilisede görev yapan Arius yandaşlarının yerine İznik kararlarını uygulayan ruhbanları göreve getirmiştir.³² Theodosiusun Ariusçular üzerindeki bu tür baskıcı politik yaptırımları tepkileri daha da artırmıştı. Theodosius Arius ve takipçilerine ve Kutsal Ruhun ilahi doğasını tanımayanlara karşı zafer elde etmek için 381 yılında Konstantinopoliste konsilin toplanmasına karar vermiştir.³³ Theodosius, İznikte alınan kararların taraftarı idi ve Ariusa önemli bir darbe vurmaya hedeflemekteydi. Aynı zamanda Theodosius Makedoniusçuları ve Appolionarismi de çözmeyi hedefliyordu. Makedoniusçular isimlerini İstanbul Patriği Makedoniustan almaktaydılar. Onlar İsa'nın diğer peygamberlerden ve Kutsal Ruhun da yaratılmış olduğunu kabul eden gruplardandı.³⁴ Apollonioarizm³⁵ hareketine gelince, bu grup adını 310-390 yılları

30 Madrigal, *Ekümenik Konsiller*, 17-18.

31 Alexander Men, *History of Religion: The Paths of Christianity*, (Vol. 2; Nestyazhateli Press, 2021), 80.

32 Hacer Akdaş, *Hristiyanlığın Kurumsallaşmasında İlk Dönem Konsillerinin Rolü*, (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 26.

33 Dvornik, “*The Ecumenical Councils*”, 20.

34 Tahir Aşırov, *Biruniye ve İbn Hazm'a Göre Hristiyanlık*, (Bursa Uludağ Üniversitesi SBE Doktora Tezi, 2005), 159.

35 Yunan kökenli bir isimden gelen Apollondan türetilmiştir. Apollon Yunan ve Roma'da müzik şiir kehanet ve tıp tanrısıdır. Hareketin öncüsü olan Apollonarius ise MS. 310 yılında Roma İmparatorluğunun sınırları içerisinde kalan Suriye kıyılarındaki Laodikya şehrinde doğduğu söylenmektedir, Deacon Dr. Soliman Ayoub, *The Heresy Of Apollinarius*, (Dragas, St. Mark Coptic Orthodox Church, Jersey City, 2021), 11.

arasında yaşamış olan Apollinariusdan almaktadır. Bu harekte göre İsa ne tamamen bir Tanrı ne de tamamen bir insandır. O, insan ve tanrı arasında olan bir varlıktır. Onlar bu ifadeni siyah ve beyaz renklerden oluşan gri rengini örnek vererek açıklamaya gayret gösteriyorlardı.³⁶ Ayrıca İsa'nın durumu örnek olarak tatlı su ile tuzlu suyun birleşimine benzetilebilir. Tuzlu suya tatlı su katıldığında, ortaya ne tamamen tatlı ne de tamamen tuzlu bir su çıkar. Ancak bu karışımın özünde her zaman su vardır. İsa da benzer bir şekilde, iki ayrı doğanın birleşimi olarak tasvir edilebilir.

Konsil ise Mayıs 381 yılında Konstantinopolis'teki İmparatorluk sarayında düzenlenmiştir. Konsile aralarında Nazianzuslu Gregory, Basil'in kardeşleri Nyssa'lı Gregory ve Sebaste'li Peter, Antakya Piskoposu Meletius ve Kudüs Piskoposu Cyril'in de yer aldığı 150 Doğulu Piskopos katılmıştır.³⁷ Konsilde alınan kararlara gelecek olursak, İznik Konsilinde alınan karar yeniden oyçokluğuyla Ariusçuların (Nomianlar, Yarı-Ariusçular, Sabellianlar, Marcellianlar, Photinianlar ve Apollinarianlar) görüşleri reddedilmiş, Kutsal Ruhun Tanrı olması kabul edilmiş ve onun doğasına dair gerekli açıklamalar yapıldıktan sonra Mesihin tam Tanrı ve tam insan olduğu kabul edilmiştir.³⁸ İznik Konsilinde onaylanan İman Kredosu yeniden yazılmış ve halka okunduktan sonra Makedonius yanlıları da kiliseden aforoz edilmişti. İznik inanç kredosunun yeniden onaylanma kararını toplam 148 psikopos tarafından kabul edildiği rivayet edilmektedir. Aynı zamanda İznik inanç kredosunadaki Kutsal Ruh ifadesine “*Kutsal ruha, rabb ve hayat verene inanıyorum, o, babadan çıkar, baba ve oğul ile birlikte tapınılır ve yüceltilir.*” kelimesi de ilave edilmiştir. Konsilde alınan daha önemli bir karar da Psikoposluk makamıyla ilgili olmuştur. Şöyle ki alınan kararlar bir psikoposun atandığı görev yerinden başka yere mazeret olmadan geçmesi yasaklanmıştır. “*Bir piskoposun, çok iyi bir sebep olmadan, örneğin başka bir piskoposluk için daha*

36 Kadir Albayrak, *İznik Konsili Öncesinde ve Sonrasında Heretik Hristiyan Akımları*, (Uluslararası İznik Sempozyumu, 2005), 124; Harry J. Magoulas, *Byzantine Christianity*, (Wayne State University Press, Detroit, 1982), 25.

37 Donald Davis, *The First Seven Ecumenical Councils (325-787): Their History and Theology*, (No. 21; Liturgical Press, Minnesota, 1990), 106.

38 Michael Devries, “Guided by Our Shepherd”, *The Standard Bearer, Reformed Free Publishing Association*, Vol. 97, (8) 2021, 171; Edward R. Hardy, *Christology of the Later Fathers*, (Louisville: Westminster John Knox Press, 2006), 343-345.

faydalı olma durumunda, kendi isteğiyle başka bir diasporaya gitmesi yasaktır. Böyle bir durumda karar yalnızca o piskopos tarafından değil, bir çok piskoposun yargı ve öğütleriyle verilmelidir” cümlesi metne ilave edilerek karar onaylanmıştır.³⁹ Bazı kaynaklarda konsilde batı kiliselerinden hiç kimsenin katılmadığını aynı zamanda kilisede yazıldığı iddia olunan metnin konsile katılanlar tarafından oluşturulmadığı, muhtemelen sadece konsil tarafından onaylana bileceğini söyleyenler de bulunmuştur.⁴⁰ Daha bir iddia ise konsilin papa tarafından çağırılmadığı, aynı zamanda ona davet bile gönderilmediğidir.⁴¹ Konsilde alınan diğer bir karara göre bütün kiliseler kendi-kendine yönetim haklarına sahip olacak ve Piskoposlar kendi kiliseleri dışında herhangi bir kiliseye bağlı kalmayacaklardır. Konsilde alınan daha bir önemli karar ise gelecek zamanda büyük ayrılığa sebep olacaktır ki bu da Konsantinopolis kilisesinin Romadan sonra ikinci en büyük merkez olmasıydı.⁴² Ayrıca 8. yüzyıla gelindiğinde Roma Kilisesi Frankların etkisiyle konsil maddesine tektarafli olarak babadan ve oğuldan çıktığı anlamına gelen “Filique” kelimesini ilave etmişlerdir.⁴³

Bu kararların mezhepler açısından değerlendirilmesine gelince şu şekilde açıklaya biliriz. Katolik ve Ortodoks mezhebi bu konsilde alınan karardan dolayı sonraki zamanlarda ayrılığa düşmüşlerdir. Şöyle ki konsilde alınan kararla Konstantinopolis şehri Romadan sonra ikinci en büyük merkez olmuştur. Bu karara ilaveten bir sonraki konsilde ise Romayla eşit olması kararı ayrılığı daha da pekiştirmiştir. Rivayet göre 5. yüzyılda bu gerginlik giderek çoğalmıştı.⁴⁴ Aradan beş yüzyıl geçtikten sonra iki kilise arasında günümüze kadar sürecek net bir ayrılma gerçekleşmiştir. Bu ayrılmaya Kadıköy konsilinde değinilecektir.

39 Coptic Orthodox Diocese of the Southern United States, *His 102: Ecumenical Councils, Servants' Preparation Program*, 2004, 6.

40 Dvornik, “*The Ecumenical Councils*”, 20; Hefele, *A History of the Councils of the Church, from the Original Documents*, 342.

41 Henry Robert Percival, *The Seven Ecumenical Councils of the Undivided Church: Their Canons and Dogmatic Decrees, Together with the Canons of All the Local Synods Which Have Received Ecumenical Acceptance* (Wipf and Stock Publishers, 2021), 177-180.

42 Philip Hughes, *The Church in Crisis: A History of the General Councils, 325-1870* (New York: Hanover House, Garden City, 1961), 45; Dvornik, “*The Ecumenical Councils*”, 20.

43 Dallas Wolf, “*The Seven Ecumenical Councils*”, *Council of Chalcedon, Ekklesia and Church*, 2023, <https://firstthoughtsofgod.com/?s=First+Council+of+Constantinople>.

44 Turhan Kaçar, “*Konstantinopolis Kilisesi'nin Kuruluşu: Mitoloji ve Tarih*”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2014, (14), 117-140, 123.

Protestant mezhebinin ise bu konsilin kararlarına herhangi bir itirazda bulunmadıkları ve konsil kararlarını kabul ettikleri bilinmektedir. Çünkü Protestant mezhebinin öncülerinden olan Martin Luther kendi düşüncelerini belirttiği zaman en çok eleştirdiği meseleler Kilisenin hem dini hem siyasi konularda tek bir otoriteye sahip olması, aynı zamanda bu yönetimle kendi ekonomik ve sosyal menfaati için halkı kullanıp onları sömürü haline getirmesi olmuştur.⁴⁵ Yoksa Luther'in kendi tezisinde İsa ile ilgili bu konsilde alınan karara muhalif bir düşüncesi bulunmamaktadır.

3. Efes Konsili (431)

Efes konsili III. ekümenik konsil olarak Hristiyanlık tarihinde önemli bir yere sahiptir. Günümüzde İzmir'in Efes İlçesinde bulunan Meryem Ana Kilisesinde bir kaç oturma ile gerçekleştiği rivayet edilmektedir. Konsilde daha çok Nestorius'un görüşleri tartışılmıştır. Suriyenin Taurus Dağı'nın eteklerinde bulunan Germaniya şehrinde⁴⁶ İranlı bir anne ve babadan doğduğu söylenen Nestorius, eğitimini Antakya'da alarak Europios manastırına gittiği ve orada 428 yılında patrik makamına kadar yükseldiği belirtilmiştir. Nestorius patrik makamında görevli iken Hz. Meryemle ilgili bir tartışmasında onu Tanrı Annesi adlandıran gruba karşı çıktığı söylenmektedir. Bazı kaynaklarda ise Nestorius'un arkadaşı keşiş Anastas'la birlikte İstanbul'dayken bir toplantıya katıldığı ve orada Anastas'ın halka konuşması esnasında Hz. Meryeme Tanrı Annesi denilemeyeceğini ve bunu söyleyenlerin küfre gireceğini söylediği rivayet edilmektedir. Toplantıda bulunan halk ona karşı çıktığı zaman ise Nestorius'un yeniden arkadaşının fikirlerini savunduğunu iddia edenler de vardır.⁴⁷ Bu zaman orada bulunan halk arasında çeşitli tartışmalar yaşanmış ve gerilim ortamı oluşmuştur. Grubun mensupları Hz. Meryeme Theotokos "Tanrı Annesi" ismiyle hitap etmiş olmalarından dolayı Nestorius bu ismin kullanılmasının tehlikeli olduğunu iddia etmekteydi. O, Meryemin ancak Anhtropotokos "İnsan Annesi" adıyla

45 Geniş bilgi için bkz: Martin Luther, *Doksan Beş Tez*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022).

46 Mar Aprem, *Council of Ephesus of 431*, (India: Mar Narsai Press, High Road, Trichur-1, Kerala, 1978), 28.

47 Talha Fortacı, *Nestürlüğün Ortaya Çıkış Süreci*, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2018, 65.

çağırılmasının daha doğru olabileceğini savunmaktaydı.⁴⁸ Eğer Hz. Meryem'e Tanrıyı doğuran ünvanı verilecekse akıllarda Meryemin kişiliği sorgulanacağı düşünüldüğünden ki muhtemelen Nestorius da bunun için Meryem'e Tanrı Annesi denilmesini doğru olarak kabul etmemekteydi.

Nestoriusun tartışmalara sebep olan diğer bir görüşü de İsan'ın tabiatı ile ilgili düşünceleriydi. O, Hz. İsa'da ilahi ve insani olarak iki tabiatın varlığını savunurken, ona karşı olan İskenderiye ekolü ise Hz. İsa'da tek bir tabiatın var olduğunu kabul etmekteydi.⁴⁹ Bahsi geçen bu tartışmalar sağlıklı bir şekilde sonuçlanmadığı için yeni bir konsilin toplanılmasına yol açmaktaydı. Dolayısıyla pek çok kiliseden psikoposların katılımıyla Efes (431) kentinde yeni bir konsilin toplanılması ihtiyacı doğmuştur. Dönemin Bizans İmparatoru II. Theodosios (ö. 450) başkanlığında toplanan konsile Nestorius ile İstanbul kilisesine muhalif olan İskenderiye ve Efes kiliselerinin psikoposları da katılmıştır. Konsile katılanların pek çoğu Kyrillusun⁵⁰ konsil öncesi Nestoriusa karşı yaptığı propagandalara uyan cemaati temsil etmekteydi. Bu da Nestoriusa karşı büyük bir grubun oluştuğunu göstermekteydi.⁵¹

Konsilde nihai kararların alınması taraflar arasında çıkan birçok tartışmalar yüzünden zaman-zaman ertelenmiştir. Bu çelişkili yaklaşımlar tarafların herbirini birkaç gruba ayırmış ve her bir grup da çözüme ulaşmak için biraraya gelmişlerdir. Taraflar kendi aralarında oluşturdukları kararlar birbirilerini aforoz etmişlerdir. Ayrıca konsile geç kalanlar olduğu için konsilin kararları bazıları tarafından kabul bile görmemiştir. Sonda kilise babası Kyrillus bu kargaşayı gidermek için tüm konsil üyelerini yeniden biraraya getirerek konsilin kararlarını katılımcılara okumuştur. Bununla İsa'nın ilahi ve insani olmak üzere

48 Muhammet Tarakçı, *Nestorius ve Kristoloji*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 19 (1), 2010, 215-241, 219; John Norman Davidson Kelly, *Early Christian Doctrines*, (London: Harper & Row, Publishers New York, Evanston, and London, 1968), 311; Henry Chadwick, *The Early Church: The Story of Emergent Christianity* (California; Vol. 1; Penguin UK, 1968), 195.

49 Şinasi Gündüz, "Hristiyanlık", *Dünya Dinleri*, Ed. Şinasi Gündüz, (İstanbul: Milet Nihal, 2021), 125.

50 Kyrillus, 412'den 444'e kadar İskenderiye Piskoposluğu'nu yönetmiş olan Theopilos'un yeğeni idi. Sert ve katı bir ilahiyatçı olarak bilinmektedir. Henry Chadwick, *The Early Church: The Story of Emergent Christianity*, 194.

51 Ayşe Kan, *IV. ve V. Yüzyıl Konsil Kararlarında Siyasal Otoritenin Etkisi* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2020), 71-72; Muhammet Tarakçı, *Nestorius ve Kristoloji*, 221.

iki ayrı kişiliğe sahip olduğuna, Meryem'in İsa'nın hem insani hem de ilahi yönlerinin annesi olduğuna ve Nestorius'un Kilise'den aforoz edilmesi gerektiğine karar verilmiştir.⁵² Ayrıca Kyrillus Pulcherie'nin destekleriyle Nestoriusu görevinden almayı başarmış, sürgüne gönderilen Nestorius ise 451 yılında vefat etmiştir.⁵³

Meryemin tabiatı ile ilgili konsil kararlarının dışında Papa tarafından daha sonraki zamanlarda çeşitli kararlar alınmıştır. Bu kararlardan özellikle, 7. yüzyılda Meryemin ibadetlerde tanrıya yaklaşmak için aracı olarak kabul edilmesi, düşmanlara ve şeytanlara karşı koruyucu güç olduğu ve savaşlarda okunulan marşlarda "Orduların generali" olarak isimlendirilmesi gibi vasıflar verilmiştir. Meryem ortaçağda eski pagan tanrıçalarının yerine geçerek bu tanrıçaların yerini almış, onun yükselmesiyle eski pagan tapınakları yeniden ibadet merkezlerine dönüştürülmüştür.⁵⁴ 1854 yılında ise Papa 9. Pius Meryem'in asli günahtan uzak olduğunu ilan etmiştir. Daha sonra ise 1. Dünya Harbinde Meryem "Barışın Kraliçesi" olarak adlandırılmıştır.⁵⁵ 1950 yılına gelindikte ise Papa 12. Pie, Meryem'in öldükten sonra semaya yükseltildiğini ilan etmiştir.⁵⁶

Nestorius'un görüşleri ile ilgili bazı kaynaklarda onun Meryem hakkında diğerlerinden farklı kavramlar kullandığı için yanlış anlaşıldığı, bundan dolayı onun aforoz edildiğine dair görüşler bulunmaktadır. Nitekim Nestorius'un yandaşları da ona karşı yapılan reddiyeleri kabul etmeyerek onun ardından gitmişlerdir. Buna göre Nestorius'un mezhebi genellikle Irak, İran, Orta ve Doğu Asya gibi ülke ve bölgelerde geniş yayılma fırsatı bulmuştur. Rivayetlere göre Nestorius'un birçok taraftarı 19. yüzyılına gelindiğinde Katolikleştirilmişlerdir.⁵⁷

52 Mehmet Aydın, "I. İznik (M.S. 325) ve Efes (M.S. 431) Konsilleri Doğrultusunda Hristiyanlık'ta Hz. Meryem Kültü'nün Gelişimi", *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 10, No. 20, (2015), 9-18, 10-11.

53 Dvornik, "The Ecumenical Councils", 24.

54 Kürşat Haldun Akalun, "Orta Çağın Hristiyanlık Öğretisinde Meryem Ana Yüceltmesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27, 2007, 271-305, 302-303.

55 Salih Çimpolat, "Meryem'in Hristiyanlıktaki Konumuna Katolik ve Protestan Bakışı", *Kilitbahir* 20, 2022, 185; Süleyman Sayar, "Prof. Dr. Günay Tümer'e Göre 'Hristiyanlıkta ve İslâm'da Hz. Meryem'", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1, 1998, 401.

56 Sayar, "Prof. Dr. Günay Tümer'e Göre 'Hristiyanlıkta ve İslâm'da Hz. Meryem'", 401.

57 Tomas Mishel, *Hristiyan Tanrıbilimine Giriş: Dinler Tarihine Katkı*, (Orhan Basımevi, 1992), 101.

Konsilde alınan kararlar mezhepler açısından değerlendirildiği zaman Katolik mezhebi bu konsilde alınan kararları genellikle kabul etmektedir. Katoliklere göre Meryem bir *Theotokos* “Tanrı annesi” ve sürekli bakire olarak kalmış ve İsa gibi o da asli günahattan uzak bir kişiliktir. Aynı zamanda o da oğlu İsa gibi ölümünden sonra hem cismani hem de ruhani olarak Tanrı katına yükseltilmiştir.⁵⁸ Ortodoks mezhebine göre ise Meryemin sürekli olarak bakire kaldığı kabul edilmesine rağmen, onun asli günahattan korunub korunmadığı ile ilgili net bir ifadenin olmadığı söylenmektedir. Ayrıca onlar Vatikanın Meryemi diğer insanlardan farklı bir dereceye yükselttiğine göre karşı çıktıkları ifade edilmektedir. Katoliklerde olduğu gibi Ortodokslara göre Meryem Tanrı katına yükseltilmiş ve kıyamet günü İsa ile beraber yeryüzüne döneceği inancı kabul edilmiştir.⁵⁹

Protestantlar ise Meryemi kendi inaç ve yorumları kapsamında ele alarak bu konsilde alınan kararlara karşı çıkmışlardır. Mezhebin öncüsü sayılan Martin Luthere göre Meryemin sadece İsa’nı doğuran anne olarak kabul edilmesinin daha doğru olduğu görüşünü savunduğu rivayet edilmektedir. Fakat O’nu, “Tanrı Annesi” derecesine çıkartmak İsa’nın Tanrısal doğasına zarar verebileceği düşünülmüştür. Luther aynı zamanda Meryemin hayatı boyunca bakire olduğunu savunmuştur.⁶⁰ Protestanlığın öncülerinden olan Jean Calvin ise O’na “Kutsal Bakire” ismini vermiş ve Mesihin bir bakireden doğması gerektiğini ve en saf olmasının lüzumluluğu üzerinde durmuştur. Fakat O, “Tanrı Annesi” tabirinin yerine “İsa’nın Annesi” ifadesini kullanmıştır. Calvin Meryemin asli günahattan uzak olduğunu da kabul etmemiştir.⁶¹ Modern Protestan mezhebinin takipçileri Meryem hakkında farklı fikirlerle sahiptir. Bazıları Mariolojik harekete karşı çıkmakta, Meryem’in ibadette aracı olarak kullanılmasına muhalefet etmekte ve Meryem’in İsa doğduktan sonra Yusuf’tan çocuk sahibi olduğunu kabul etmişlerdir. Bundan başka Hristiyan mezheplerinden olan Baptistlerin Episkopalyan Kilisesinin, Metodistlerin, Presbyterianların, Quarkerlerin, Congregasyonalistlerin

58 Ali İhsan Yitik, “Hz. Meryem ve Efes-Meryemana Evi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 2000, 66.

59 Halil Temiztürk, *Yahudi ve Hristiyan Kaynaklarında Hz. Meryem*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2023), 9, 41-43; Yitik “Hz. Meryem ve Efes-Meryemana Evi”, 64-65.

60 Günay Tümer, *Hristiyanlıkta ve İslamda Hz. Meryem*, (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 143.

61 Juniper B. Carol, *Mariology III*, (Milwaukee: The Bruce Publishing Company, 1961), 426.

Meryem hakkında değişik görüşleri bulunmaktadır.⁶² Genel olarak ise Protestanların pek çoğu Meryem'in günahsız olduğunu, göğe yükseltildiğini ve çeşitli mucizeler gösterdiğini kabul etmemektedirler.⁶³

Hz. Meryemle ilgili alınan kararlara bakıldığında zaman ona atfolunan birçok tanrısal özelliklerin eski pagan dinlerinin Hristiyanlığa yansımalarının bir sonucu olduğu belirtilmiştir. Nitekim Hristiyanlıktan önceki pagan inançlarında öne çıkan rahip ve rahibe, firavun ve öncü kişilerin bazı özellikleri Hz. İsa ve Hz. Meryemde benzerlik gösterdiği veya başka bir ifadeyle etkileşim sonucunda gerçekleştiği varsayılmaktadır.⁶⁴

4. Kadıköy Konsili “Diofizit ve Miofizit Kiliselerinin Ayrılması” (451)

Efeste alınan kararlar İskenderiye kilisesi, Antakya ve İstanbul kiliselerine karşı zafer kazanmıştır. Efeste kabul edilen inanç kredisinde İsa'da tek bir ilahi tabiatın varolduğu ve ilahi tabiatın insani yönünü içine aldığı veya yuttuğu ifadesi yer almaktaydı. Bu ifadenin bile problemli olduğunu ileri sürenler vardır. İfadeye bakıldığında ve İncil metinlerini incelediğimizde muhakkak bir çelişki olduğunu sezmek mümkündür. Şöyle ki İncilin Matta bölümünde İsa çarmıha gerilirken Tanrıya yalvararak onu niçin terk ettiğini söylediği geçer.⁶⁵ Soru şu ki, burada o kelimeyi kullanan insan İsa'mı, yoksa tanrı İsa'mı? Eğer burada konuşan İsa Tanrı ise çarmıha gerilen kim? Tanrı ölmü? Bu kimi sorular bu konsilden sonra birçoklarının aklını karıştırmıştır.

Efes Konsili'nden sonra İskenderiye Kilisesi, Konstantinopolis ve Antakya kiliseleri üzerinde bir üstünlük elde etmiş ve Doğu'da Monofizit ve Miafizit rahipler ön plana çıkmıştır. Nestorius taraftarları da kendi düşüncelerinden geri adım atmamış ve bu kez Euthykes'i ön plana çıkararak mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Fakat Efes Konsili'nde (448) monofizit görüşleri savunan Euthykes aforoz edilmiştir.

62 Hristiyan Mezheplerinin Hz. Meryem ile ilgili görüşleri için bkz: Tümer, *Hristiyanlıkta ve İslamda Hz. Meryem*, 144-150.

63 Yitik, “Hz. Meryem ve Efes-Meryemana Evi”, 64; Mehmet Arslan, Küçük, “Ortodoks İkonalarında Bir Ölüm Motifi: “Meryem Ana'nın Ölümü”, *Mukaddime*, 9(1), 2018, 53-76, 56.

64 Bkz. Kürşat Haldun Akalun, “Göğün Kraliçesi İsis'in Geri Dönüşü: Hristiyanlıkta Meryem Ana Tapınması”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 2016, 45, 81-107.

65 Matta, 27/45-47.

Roma patriği I. Leo konsili “haydutlar sinodu” adlandırarak yeni bir konsilin toplanmasını istemiştir.⁶⁶ Bu durumu fırsat bilen Diodoros, II. Theodosiusun monofizit görüşlerinden yararlanarak imparatorun bir konsil toplanmasını talep etmiştir.⁶⁷ Aynı anda Roma patriği I. Leo ise Flavian ve Diodoros ile mektuplaşmalara başlamıştır. Bununla birlikte 450 yılında Theodosiusun avda iken atından düşerek ölümü sonucunda İmparatorluk tahtını kız kardeşi Pulcheria devr aldıktan sonra Marcianusla evlenmişti. Bu evlilikten sonra Pulcheria tahtı eşi Marcianus’a devretmiştir.⁶⁸

Eftihikesin görüşüne gelince Mesih İsa’nın tek tanrısallığının varolduğunu, insani doğasını yuttuğunu savunmuştur. Bununla o İsa’da tanrısallık ve insani sıfatların birliğini, tanrısallığın içinde insani tabiatın karışık yok olduğunu savunmaktaydı. Eftihikesin savunduğu “İsa’nın yalnız Tanrısallık tabiatı vardır” fikrini kabul edersek çarpmış gerilen İsa’nın da bir Tanrı olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir. Fakat Eftihikesin böyle bir düşünceye sahip olup olmadığı bilinmemektedir. Onun bu düşüncesini eleştirenlerden özellikle tarihçi ve din bilgini Eusebius ve Antakyalı Theodorette bulunuyordu.⁶⁹

Nihayet 451 yılında papalığın kurucusu olarak bilinen ve bahs ettiğimiz gibi 448 konsilini haydutlar sinodu olarak isimlendiren Papa I. Leo’nun isteği üzerine İmparator Marcionun emriyle Kalkedon/Kadıköy’de yeni bir konsil toplanmasına karar verilmişti.⁷⁰ Konsilde 370 kişinin resmi olarak katıldığı söylenmekle beraber, çağdaş resmi kaynaklara göre ise bu sayı 500 veya 520’ye kadar çıkartılmaktadır.⁷¹ Konsilde ilk olarak I. Leo’nun mektubu okunmuş ve Katolik inancını ifade ettiği için genel olarak kabul edilmiştir. Bundan sonra Monofizitizmi reddeden bir dogmatik formül kabul edilerek konsilin altıncı oturumunda “*Hepimiz, iki doğada karışma, değişim, ayrılık veya bölünme olmaksızın ve her*

66 Dvornik, *The Ecumenical Councils*, 17.

67 Mazlum Şahin Demir, Rustem Çurku, “Doğu-Batı Kiliselerinin Ayrılış Noktası: Kalkedon Konsili”, *Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 2020, 1(1), 63-69, 66.

68 Shenouda M. Ishak, *Christology and the Council of Chalcedon*, (Amerika: Outskirts Press, 2013), 173.

69 Madrigal, *Ekümenik Konsiller*, 32.

70 Ahat Taşçı, “Kadıköy Konsili ve Hristiyanlık Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, (19), 365-384, 370-371.

71 Richard Price and Michael Gaddis, *The Acts of the Council of Chalcedon*, (Liverpool: Liverpool University Press, 2005), 43.

ikisi de bir kişide birleşmiş olan aynı ve tek Mesih, Oğul, Lord, Yalnız Doğmuş'a oybirliğiyle inanıyoruz" düşüncesi bir inanç bildirgesi olarak kabul edilmiştir.⁷² Her konsilde olduğu gibi Kadıköy Konsilinde alınan kararların çeşitli teolojik tartışmaların ortaya çıkmasında önemli bir rol oynadığını görmekteyiz. Bu Konsilde hem Nestoriusun iki ayrı tabiat görüşü hem de Efthyesin tek bir tabiat görüşü redd edilmiştir. Ayrıca Efeste yasadışı yaptığı eylemlerine göre Dioscoros da konsilde kınanmıştır. Konsilde birşahısa iki tabiatın var olduğunu ve butabiatların biri insani diğlerinin ise tanrısal olduğu kararı kabul edilerek I. İznik, I. Konstantinopolis ve Efes konsili de ekümenik olarak kabul edilmiştir.⁷³ İlâveten Psikoposlara yılda iki kez bölgesel sinodlar düzenleme hakkı tanınmıştır.⁷⁴ Kilise tarihinde çok büyük ayrılmalara sebep olacak daha önemli bir karar ise Konstantinopolisin Romadan sonra ikinci merkez haline gelmesi olmuştur. İmparatorluk, Konstantinopolisin Romayla eşit ayrıcalıklara sahip olmasını ve dini meslelerde onun da yüceltilmesini ve Romadan sonra ikinci merkez haline gelmesine karar vermiştir.⁷⁵ Bu konsilden sonra alınan kararları kabul etmeyen bir çok kilise kendi bağımsız teolojilerini ve kurumlarını oluşturma çabasında bulunmuşlardır. Bunlar monofizit ilkeyi benimseyen Kıpti, Etiyopiya, Hindistandaki Malankara kilisesi, Yakubiler ve Ermeni Grigoryen kiliseleridir.⁷⁶ Günümüzde ise Monofizit ilkeyi benimseyen üç ana kilise vardır. Bunlar Yakubi Kilisesi, Kıpti Kilisesi ve Ermeni Kiliseleridir.⁷⁷

Kadıköyde alınan kararlar daha sonraki zamanlarda kiliselerinin birbirilerini aforoz etmesine zemin hazırlamıştır. Her iki kilisenin eşit yetkiye sahip olması ilk zamanlar Roma Kilisesinin yararına görünmüş olsada zaman zaman Konstantinopolis Kilisesinin de kendi

⁷² Dvornik, *The Ecumenical Councils*, 27.

⁷³ Donald Davis, *The First Seven Ecumenical Councils (325-787): Their History and Theology*, (Minnesota: No. 21, Liturgical Press, 1990), 165-166.

⁷⁴ Donald Davis, *The First Seven Ecumenical Councils*, 169.

⁷⁵ For the Citation: "Council of Chalcedon – 451 A.D. Council Fathers", *Papal Encyclicals*, <https://www.papalencyclicals.net/councils/ecum04.htm>, 18.01.2025; Taşçı, "Kadıköy Konsili Ve Hristiyanlık Tarihindeki Yeri Ve Önemi", 377-378.

⁷⁶ Ali Osman Kurt, Dursun Ali Aykıt, *Dinler Tarihi*, (Ankara: Bilay Yayınları, 2022), 229; Mustafa Erdem, "Kıpti Kilisesi Üzerine Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, 36 (1), 143-178, 156; Gül Akyılmaz, "Kilikya Ermeni Katalikoluğu Davası Çerçevesinde Emvâl-İ Metruke Meselesine Bakış", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 20, (2019), 24-25.

⁷⁷ Ahmet Hikmet Eroğlu, "Hristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, 41(1), 309-325, 314.

bağımsızlığını ortaya koyması ve yetkinin sadece kendinde olma düşüncesi iki taraf arasında gerginliği körüklemiştir. Bu durum Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki teoloji ve ritüeller konusunda farklılıklardan dolayı bölümünün zeminini hazırlamıştır. Örneğin, Batı'da din adamları sakal bırakmazken, Doğu Kilisesi'nde sakal bırakıyorlardı, Batı'da din adamları bekar yaşarken, Doğu'da rahipler evlenebiliyorlardı. Ayrıca, Evharistiya ayininde ekmeğe maya katılıp katılmayacağı iki Kilise arasında bir uyuşmazlık konusuydu. İki kilise arasındaki en önemli fark ise Batı'nın amentüye "Filioque"⁷⁸ kelimesini eklemiş olmasıydı.⁷⁹ Nihayet 1054 yılına gelindiğinde Batı ve Doğu Kiliseleri günümüze kadar devam eden Katolik ve Ortodoks mezhepleri olarak büyük ayrılma yaşamışlardır. Ayrılmanın en önemli teolojik sebebi Kutsal Ruhun Babadan mı veya Oğuldan mı çıktığıyla ilgili tartışma konusuydu. Şöyle ki Romaya göre I. İznik Konsilinde alınan kararda Kutsal Ruh sözündeki "Oğuldan da" ifadesi "hem de Babadan" olarak kabul edilmesine karşın İstanbul Kilisesi ise bu yorumu tamamen reddediyordu. Sonuç itibarıyla bahsi geçen konuyu tartışmak için Kardinal Humbert Patrik Cerularios ile görüşmek istemişti. Fakat görüşmeye sıcak bakmayan Patrik Cerularios Kardinal Humberte randevu vermeyerek onun isteğini geri çevirmiştir. Bu davranışa hiddetlelen Kardinal, karşılık olarak İstanbul Kilisesinin sapkın olduğuna karar vermiş ve bu kararını yazılı belgeye dönüştürerek Kiliseye bıraktıktan sonra Romaya geri dönmüştür. Bundan sonra İstanbul Kilisesi yazılı mektuba cevap mahiyetinde bir mektup hazırlamış, Kutsal Ruh konusundaki Romanın görüşünün sapkın olduğunu ifade etmiş ve hazırlanan belgeyi Romaya göndermiştir.⁸⁰ Böylece günümüze kadar etkileri devam eden bu büyük ayrılma gerçekleşmiştir. Bu ayrılmanın diğer bir sebebi de İkonalara tapınma ile ilgili olacak ki bu konuya ileride değinilecektir.

78 Kutsal Ruhun sadece Babadan değil aynı zamanda Oğuldan da çıktığını ifade eden ve Latince "Oğul" anlamına gelmektedir. Bkz: Osman Cilacı, *Dinler ve İnançlar Terminolojisi*, (İstanbul, Damla Yayınları, 2001), 127.

79 Ahmet Hikmet Eroğlu, "Doğu Batı Kiliselerinin Ayrılış Nedenleri", *Dini Araştırmalar*, 1999, 2(5), 387-413, 387-388.

80 Gündüz, "Hristiyanlık", *Dünya Dinleri*, 156-157; Grigorios Larentzakos, "Was There a Great Schism Between the Orthodox and Roman Catholic Churches?", *Meeting God in the Other: Studies in Religious Encounter and Pluralism in Honour of Dorin Oancea on the Occasion of His 70th Birthday*, eds. O. Patru, A. Pătru, D. Oancea, *Orient'le - Patristica - Oecumenica* 16 (2019), 58-61; Anna M. Cox, "The Great Schism: The Great Divide of the West, the East and Christianity", *International Journal of Social Science Studies* 6, no. 3 (March 2018): 57.

Bu konsilde alınan kararları mezheblere göre değerlendirirsek, Kadıköy Konsilinden (451) sonra bir çok bölünmeler gerçekleşmiştir. Katolikler bu konsilde alınan kararları geçerli olarak kabul etmektedirler. Ortodokslara göre ise bu konsilde alınan kararlar bağlayıcı olarak kabul edilsede Batı Kilisesinin kabul edilen kararlara muhalif olarak sonraki zamanlarda aldığı birtakım kararlara karşı çıkmışlardır. Batı Kilisesinin İznik kredisuna “filioque” kelimesini ilave etmesi iki kilise arasındaki ayrılmanın en temel sebeplerinden biri olmuştur. Bunlardan biri de Roma Kilisesinin Kadıköyde alınan karara zıtt olarak yetkinin sadece kendi elinde olmasını iddia etmesi olmuştur. Protestan mezhebi ise genel olarak bu konsilin kararlarını kabul etmekle birlikte kilise yönetimi ve ibadet düzeni gibi konularda farklı yaklaşımlara sahiptir. Ayrıca, Reform ve Lutheran kiliseleri ilk dört konsili kabul etmişen, Anglikan kilisesi ise ilk yedi konsilin tamamını kabul etmişlerdir.⁸¹

5. II. Konstantinopolis Konsili (553)

78

Kalkedonda gerçekleşen konsilden sonra bir çok kiliseler farklı gruplara bölünmüşlerdir. Bu konsilden sonra Kiliseler arasında İsa'nın tabiatı ile ilgili fikir ayrılıkları bulunmaktaydı. Bir tarafta Batı kiliseleri, Kalkedonda İsa ile ilgili alınan kararları savunurken diğer cephede bulunan Doğu kiliseleri ise İsa ile ilgili Kirilosun Miafizit doğa formülünü kabul etmekteydiler.⁸² İmparator Justinin 527 yılında vefat etmesi üzerine yeğeni Makedon asıllı Justinianus tahta çıkmıştır. Tahta çıktıktan sonra Batıdaki bazı toprakları feth eden İmparator bununla birlikte doğudaki paganizme karşı sert önlemler alarak misyonerlik faaliyetlerini güçlendirmiştir.⁸³ Bu arada Doğu'da Monofizit harekette bir canlanma yaşanmaktaydı. Bazı kesimler bu durumu Kasım 533'te Konstantinopolis'i etkileyen depreme bağlamışlardır. Depremi nedenleri bazı teologlar tarafından Monofizitliğe dönüş için Tanrı'nın bir mesajı olarak görülmüştür. Bunun üzerine Konstantinopolis patriği Epiphanius'un ölümünden sonra, 535'te Miafizit görüşü savunan Anthimus patrik olarak seçilmiştir. Papa Agapetus'un Justinianusa

81 Madrigal, *Ekümenik Konsiller*, 7; Taşçı, “Kadıköy Konsili ve Hristiyanlık Tarihindeki Yeri Ve Önemi”, 368.

82 Madrigal, *Ekümenik Konsiller*, 19.

83 Davis, *The First Seven Ecumenical Councils*, 201-203.

baskı yapmasının ardından Anthimus görevden alınarak yerine Menas patrik olarak atanmıştır.⁸⁴

Justinianusun en önemli hedefi Kalkedonçular ile Kalkedon karşıtlarını birleştirmek amacı gütmektedir. Justinianus, 543-544 yılında Doğu Kiliselerinin rağbetini kazanmak amacıyla “üç bölüm fermanı”nı imzalamıştır. Bu fermanla o Mopsuestialı Theodor’un eserleri, Antakyalı Theodoret’in Kirilios’a karşı yazdığı iddiaları ve Urfalı İbas’ın Maris’e yazdığı mektupta yer alan Kirilios’a karşı söylediklerini redd ederek onları aforoz etmiştir. Doğu Kiliseleri bu kararı anlamlı karşılalarda Batılı kiliseleri bu aforozu Kalkedon Konsiline karşı bir saldırı mahiyetinde görmüşlerdir. Bunun sebebi aforoz edilenlerden olan İbas ve Theodoretin Kalkedon kararlarını onaylayan ve imzalayan şahıslar olmasıydı. Aynı zamanda onların öldükten uzun zaman sonra kınanması gelecek dönem için kötü bir örnek oluşturulabileceği de düşünülmektedir.⁸⁵ Bu ferdandan sonra tartışmalar daha da büyümüş Justinianusun kararına karşı irtirazlar yapılmaya başlanmıştır.

Nihayet 553. yılında Konstantinopolis Patriği Euthyike, dönemin Papası Vigiliusun bir konseyin toplanmasını talep etmiştir. Vigilius konseyin toplanmasını batı kiliselerinin temsilcilerinin doğu kiliseleriyle eşit olması şartını kabul etmesi üzerine Doğu kilisi aynı şekilde Vigiliusun şartını kabul etmiştir. Fakat Papanın ve üç Piskoposla beraber konsile katılma isteyi taraflar arasında tartışmalara neden olmuş ve bu durumdan dolayı Papa konsile katılmayı redd etmiştir.⁸⁶ Konsil Papanın katılımı olmadan 553 yılının Mayıs ayında başlamasına rağmen, Konsilin beşinci ve altıncı oturumunda 165 Pisikopos’un, Justinianus’un “üç bölüm fermanı”nı kınayarak onu savunanlara karşı deşifre edilme ve aforoz tehditinde bulunmuşlardır. Papa bu kınamayı yasaklamasına rağmen daha sonra bu kararları kabul

84 Dragan Zajkovski, “The Participation of the Bishops from the Macedonian Provinces at the Fifth Ecumenical” Council, *Haemus Journal*, vol. 2, 2013, 71-76, 2013, 71; Madrigal, *Ekümenik Konsiller*, 20.

85 Madrigal, *Ekümenik Konsiller*; 20; Dvornik, *The Ecumenical Councils*, 32; Raphael Pavouris, *The Condemnation of the Christology of the Three Chapters in Its Historical and Doctrinal Context: The Assessment and Judgement of Emperor Justinian and the Fifth Ecumenical Council (553)*, (Doctoral Dissertation, University of Glasgow, 2001), 214.

86 Pavouris, *The Condemnation of the Christology of the Three Chapters in Its Historical and Doctrinal Context: The Assessment and Judgement of Emperor Justinian and the Fifth Ecumenical Council (553)*, 218-219.

etmiştir. Bir sonraki yıl 23 Şubatta, Kalkedon Konsilinin kararlarına zarar vermediğinden dolayı Papa, “üç bölüm fermanı”nın kınanmasını onaylayarak II. Konstantinopolis Konsilini Ekümenik olarak kabul etmiştir.⁸⁷ Konsilin kararları 14 başlık altında toplanarak redd edilen görüşler ve şahıslar bir-bir açıklanmıştır. Sonuç olarak Kalkedonda kabul edilen karar daha da açık şekilde belirtilerek masaya yatırılmış ve “*Mesihin insani ve ilahi olmakla iki tabiatı vardır, ancak yinede o iki tabiatla şahıs birliği vardır*” görüşü yeniden onaylanmıştır.⁸⁸ Ayrıca Konsilde Meryemin Tanrı Annesi olarak kabul edilmesi gerektiği ve Arius, Eunomius, Macedonius, Apollinaris, Nestorius, Eutyches ve Origen gibi sapkın görüş sahiplerinin lanetlenmesinin gerektiği kararı alınmıştır.⁸⁹ Papanın II. Konstantinopolis Konsilini ve bu konsilde alınan kararları Ekümenik olarak onaylaması, daha sonra Katolik, Ortodoks ve Protestan Mezhepleri açısından pek fazla tartışma konusu olmamıştır. Fakat Protestan mezbebi ilk yedi konsilin sadece ilahiyat ve teolojik öğretilerini kabul etmelerine rağmen kilise idaresi ve ibadet düzenine dair alınan kararları kendileri için bağlayıcı olarak görmemişlerdir.⁹⁰

6. III. Konstantinopolis Konsili (680-681)

İslam’ın Arabistan’da ve diğer bölgelerde hızla yayılışı Müslümanlarla pek çok Hristiyan gruplarını karşı karşıya getirmiştir. İslam fetihleri sırasında bazı Hristiyan grupların İslam’a yöneldiği, diğerlerinin ise kendi kiliselerine bağlılıklarını sürdürdüğü belirtilmektedir. Bu gruplar arasında inanç meselelerinde pek çok fikir ayrılığı bulunmaktaydı. Perslerin Suriye ve Filistin’i işgal etmesinden endişe duyan Roma İmparatorları Herakleios ve Sergius, Mısır ve Suriye’deki Monofizitleri kendilerine karşı düşmanlarla ittifak kurmalarını önlemek için uzlaşma arayışına gitmişlerdir. Daha sonra 619 yılında Herakleios Monoenergizim doktrinini ileri sürmüştür. Bu doktrine göre İsa’da tek bir enerji ve irade vardı ve bu karar Monofizitlerin kabulüne yol

87 Dvornik, *The Ecumenical Councils*, 32-33.

88 Britannica, T. Editors of Encyclopaedia, “Second Council of Constantinople”, *Encyclopedia Britannica*, 23 Kasım 2021, <https://www.britannica.com/event/Second-Council-of-Constantinople-553>, (Erişim: 02.02.2025).

89 New World Encyclopedia, “Second Council of Constantinople”, *New World Encyclopedia*, 2023, https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Second_Council_of_Constantinople, (Erişim: 02.02.2025).

90 Taşçı, “Kadıköy Konsili ve Hristiyanlık Tarihindeki Yeri ve Önemi”, 368.

açmıştır. 639 yılında ise bu formulu kapsayan “*Ecthesis*” ismiyle bir uzlaşma metni hazırlamıştır.⁹¹

İki akım arasındaki fikirlere genel olarak bakacak olursak, aynı fikre sahip oldukları düşünülebilir. Fakat birbirlerine karşı çıkmalarının nedeni, İsa ile ilgili düşüncelerini ifade etmek için farklı kavramlar kullanmış olmaları ya da kullandıkları kelimelerin birden fazla anlama geldiği ihtimal edilmektedir. Konsile gelince, bu iki akım arasında çözümlenmesi gereken yeni bir problem olmuştur. Ayrıca diğer bir akım olan Montelitizm ise İsa’da tek irade ve iki tabiat olduğunu kabul etmekteydi. Herakleiosun Monoenergizim kararını ilan etmesinden sonra bu akıma karşı muhalefet hızla yayılmıştı.⁹² Ayrıca Antakya birliğinin 632 yılında Arapların egemenliğine geçmesinin hemen akabinde Kudüsün, 642 yılında ise Mısırın fethiyle Monofizitlerin Arapları kurtarıcı olarak karşılamaları⁹³ yeni bir konsilin toplanmasının lüzumunu daha da gerekli kılmıştır. Sonunda 7 kasım 680 ile 16 eylül 681 tarihleri arasında IV. Konstantinos Konstantinopliste yeni bir konsil toplamıştır.⁹⁴ Ancak birçok Kiliseye konsile gelmeleri için davet gönderilmesine rağmen, çoğunluk önceki konsillerin kararlarını dikkate alarak bu daveti görmezden gelmiş ve çok az sayıda Piskopos toplantıya katılmıştır. Konsilin bir yıl içerisinde 18 oturumda düzenlendiği belirtilmektedir.⁹⁵

Antakya patriği Macarius ve onun Monthelitizm yandaşları 7 Aralık 680 tarihinde düzenlenmiş olan oturumda kendi görüşlerini açıkça ifade etmişlerdir. Macarius Kutsal Yazıları ve Kilise Babalarının kitaplarını yanlış yorumlamak ya da tahrif etmek suçundan aforoz edilmiş ve daha sonraki oturumlarda görevinden alınmıştır.⁹⁶ Konsilde Monoenergizm

91 Dvornik, *The Ecumenical Councils*, 33; Bekir Zakir, Çoban, “Doğu Kiliseleri ve Monofizitizm”, *Milel ve Nihal*, 10 (2), 13-27; Doğanay Eryılmaz, “Ermeni Kimliğinde Hristiyanlık, Alfabe ve Tarih Yazıcılığının Belirleyici Rolü”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 76 (2024), 108.

92 Gülsüm Ürdüç, *Hinduizm’de Avatara ve Hristiyanlık’ta İnkarnasyon İnanıcı Üzerine Bir Araştırma* (Bursa: Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2006), 111-112.

93 Dvornik, *The Ecumenical Councils*, 34.

94 Turhan Kaçar, Pagan Byzantion’dan Hristiyan Konstantinopolis’e: Fetih Öncesi İstanbul’da Din Ve Toplum. *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Din V. İstanbul*, 2015, 22-67.

95 Shahan, Thomas. “Third Council of Constantinople”, *The Catholic Encyclopedia*, vol. 4, Robert Appleton Company, 1908, <http://www.newadvent.org/cathen/04310a.htm>. (Erişim: 01.02.2025).

96 “Constantinople III, Council Of” *New Catholic Encyclopedia*, *Constantinople III, Council of* | [Encyclopedia.com](https://www.encyclopedia.com), (Erişim: 03.03.2025).

ve Monotelitizm hareketlerinin sapkın olduğu ilan edilmiş ve daha önceki konsillerin özellikle Kalkedonda alınan kararlar onaylanarak bu konsillerin kilisenin resmi öğretileri olarak kabul edilmiştir.⁹⁷ İnaç kredosu olarak “*Rab ’imiz İsa Mesih ’te, bölünmez, dönüşmez, ayrılmaz, hiçbir karışım olmadan, kutsal babaların öğrettiği gibi, iki doğal irade ve iki doğal eylem olduğunu öğretiriz; ve bu iki doğal irade, kötü sapkınların söylediği gibi, birbirine karşı değildir.*” bahsi geçen metin kabul edilmiş ve 16 Eylülde 174 Pisikopos bu metni imzalayarak konsil kararlarını kabul etmişlerdir.⁹⁸

Bu konsilde herhangi bir barışın sağlanmadığını, aksine ayrışmaların daha da pekiştiğini görebiliriz. Nitekim Batı Hırsitiyanları Kalkedon konsiline bağlılıklarını sürdürürken Doğu Hristiyanları ise Monfizit görüşlerini savunmuşlardır. Bu konsille birlikte Batı ve Doğu Hristiyanlığının ayrılmasına daha da çok zemin hazırlanmış olduğu ifade edilmektedir.⁹⁹

7. II. İznik Konsili (787)

II. İznik konsiline gelince ise bu konsilin toplanmasının temel konusu “ikonaklazm hareketi”dir.¹⁰⁰ İnşasına 3. yüzyılda başladığı söylenen ikonalar, 6. yüzyıl sonrasında dinsel yaşamdaki fonksiyonlarını artırmaya başlamış, inanç pratiklerinin ve ibadetin değişmez bir kutsal vasıtası durumuna gelmiştir. Bu dönemde ikonalara, tapınakları ve şehirleri saldırılardan korudukları ya da kurtardıkları inancıyla dini bir değer atfedilmesinin yanı sıra, büyüsel nitelikler de eklenmiştir.¹⁰¹ İkonaların ilk örneği İsa Mesih’in sikkeler üzerinde yer alan tasviridir. İsa resminin Bizans sikkelerinde yer alması ilk olarak İmparator II. Theodosius’un (M.S. 408-450) kızı Eudokia ve

97 Madrigal, Ekümenik Konsiller, 43-44; Thich Nhat Hanh, “Third Council Of Constantinople”, *New World Encyclopedia*, 2023, https://www.newworldencyclopedia.org/Entry/Third_Council_Of_Constantinople, (Erişim: 02.25.2025).

98 Philip Hughes, *The Church in Crisis: A History of the General Councils, 325-1870* (Garden City, KS: Hanover House, 1961), 137-138.

99 Madrigal, Ekümenik Konsiller, 44.

100 Dvornik, *The Ecumenical Councils*, 38; Yalduz, “Konsillerin Hristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili”, 265.

101 Mehmet Alparslan Küçük, “II. İznik Konsili’ne İkonografik Açından Yaklaşım”, *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 8, no. 16 (2013), 153-173. 164.

III. Valentinianus'un (M.S. 422-462) evlilik merasimi için basılan sikke üzerinde mevcuttur.¹⁰²

İsa portresine kiliselerde karşı çıkılmasının gerekçelerinden biri de portresinin insan biçiminde çizilerek onun insanlık düzeyine düşürülmesiydi. Ayrıca Hristiyanlıktan önce Bizans İmparatorluğu döneminde Roma'da paganizm egemendi ve pagan dünyasının tanrılarının hep insan suretinde tasvir edildiğini biliyoruz. O dönemin inançlarından Hristiyanlığın da etkilendiğini görmek mümkündür. İkona hareketine karşı çıkışların bir diğer nedeni de dönemin Müslümanlarının fethedilen topraklardaki kiliselerde ikona tasvirini yasaklamış olması gösterilebilir. Nitekim Abbasiler döneminde II. Yezidin Müslüman topraklarındaki kiliselerde yer alan ikonaların yok edilmesini emrettiği bildirilmektedir.¹⁰³ Bununla beraber ikonalara tazimin ne zaman başladığıyla ilgili birçok efsane ve hikayeler de bulunmaktadır. Kimileri bu hareketin İsa'nın ölümünden sonra Luka'nın Meryem'in bir resmini çizmesiyle birlikte ortaya çıktığını kabul etmektedir.¹⁰⁴ 726 yılında İmparator III. Leo (717-741) ikonalara tapınmaya karşı uyarıda bulunan bir ferman yayınlamış, daha sonra 730 yılında tanrı ve aziz resimlerini yasaklayan ve bu resimlere tapınmayı men eden bir ferman daha imzalamıştır. Ancak İmparator Leo'nun bu fermanı iki cepheyi karşı karşıya getirmiş ve Papa II. Gregory "Dogmalar imparatorların değil rahiplerin işidir" diyerek İmparator Leo'nun doktrin alanına bu müdahalesini kınamıştır.¹⁰⁵ İmparator Leo'ya karşı çıkan en önemli simalardan biride İslam Halifeliğinin siyasal başkenti Şam'da Hristiyan ailesinde doğan John Damasus (675-749) olmuştur. O, ikona hareketiyle ilgili üç eser yazarak İsa'nın etten görünümlü bir tanrı olduğunu ve onun resminin tasvir edilmesinde herhangi bir sakınca olmadığını vurgulamış, ayrıca İmparator Leo'ya

102 Zeliha Demirel Gökalp, *Yalvaç Müzesi Bizans Sikkeleri*, (Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 2009), 35.

103 Mukrime Dirlik, "Bizans İmparatorluğu'nda İkonoklazm Hareketi ve İslam Dininin Etkisi", *Kadim Akademi*, 2022), *SBD*, 6 (1), 48; Soner Tauscher, Yiğit Cem Eskicioğlu, "İnsandışlaştırmının Antik Kökenleri ve Aydınlanma Dönemine Etkisi", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 25, (2024), 86.

104 Sevcan Yıldız-Ayşegül Doğrucan, "Hristiyan Konsilleri ve İkonoklast Akımlara Etkileri", *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2021, 6 (1), 78-89. 85.

105 Dvornik, *The Ecumenical Councils* 36-37; Davis, *The First Seven Ecumenical Councils*, 268; Baki Burak Acil, "Kutsal İmgeden İkonoklazmaya: İkonoklastik Stratejiler Bağlamında DAES Örneği". *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 26, (2025), 78.

bu işlerde karar verme yetkisinin kendisinde olmadığına dair bir uyarıda bulunmuştur.¹⁰⁶ İmparator Leo'nun ikonalara karşı çıkmasının nedenleri hakkında çeşitli görüşler vardır. Onun hakkında ileri sürülen iddialardan biri, Yahudiler arasında büyüdüğü ve Yahudilikle bir ilişkisi bulunduğu dair yaklaşımdır. Ayrıca Yahudi dönmesi bir kahinin onu ve II. Yezid'i ikona hareketine karşı bir ferman imzalamaya sürüklediği de iddia edilen görüşler arasında yer almaktadır.¹⁰⁷

Bundan sonra, V. Konstantin döneminde (741-775) ikona hareketiyle ilgili tartışmalar yeniden alevlenmeye başlamıştır. İmparator bu meseleyi karara bağlamak için 753-754 yılında Hieria sarayında bir konsil toplanmasına karar vermiştir. Konsilin aldığı kararlara gelince, 338 Piskoposun katılımıyla ikonoklazmın, yani Tanrıların - Azizlerin resim ve sembollerle tasvir edilmesinin ve bunlara tapınılmasının yasaklanmasına hükmedilmiştir. Ayrıca Azizlerin günahları bağışlamaya dair yetkili oldukları inancı reddedilmiştir. Bu yasaklardan sonra Tanrı ve Azizlerin resimlerinin yerini hayvan ve doğa görüntüleri almıştır. Keşişler sürgüne gönderilirken rahipler evlenmeye zorlanmış, Azizlik yasaklanmış ve yeni keşişlerin manastıra girmesi tamamen engellenmiştir.¹⁰⁸ Fakat bu konsilin kararları Roma kilisesi tarafından 779. yılında Letran konseyinde sahte bir sinod olarak tanımlanmıştır.¹⁰⁹ Daha sonra ise IV. Leo (775-780)'nun kısa sürelik saltanatı devrinde etkisini yitiren ikona hareketi onun ölümünden sonra VI. Konstantinin zamanında eşi İmparatoriçe Irene'nin etkisi ile yeniden canlanmış ve bir konsil gerçekleşmiştir.¹¹⁰ Ancak Havvariyyun Konsil'i adı altında 31 Temmuz 786'da yapılması planlanmasına rağmen ikonoklastların etkisiyle dağılmış, fakat daha sonra Irene, Tarasius ve Roma'nın

106 Davis, *The First Seven Ecumenical Councils*, 268-269.

107 Mehmet Aydın, "Bizans Kilisesinde İkonoklast (Tasvir Kırıcı) Hareketin Kökenleri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, 13(13), 13; Bekir Zakir Çoban, "Bizans İkonoklazmının Nedenleri ve İslam Etkisi Tartışması", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2008, 8(1), 115-157, 126-127; Mehmet Alparslan Küçük, "II. İznik Konsili'ne İkonografik Açidan Yaklaşım", *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2013, 8 (16), 153-172, 165.

108 Hughes, *A History of the Church: To The Eve of the Reformation*, 531.

109 Basil Anagnostopoulos, "The Seventh Oecumenical Council of Nicaea on the Veneration of Icons and the Unity of the Church", *Paper Delivered at the Conference of the Arbetsgemenskapen Kyrklig Fornylse*, (Uppsala: Sweden, 1987), 422; Joseph Cullen Ayer, *A Source Book for Ancient Church History: From The Apostolic Age to The Close of the Conciliar Period*, (New York: Charles Scribner's Sons, 1913), 685.

110 Aydın, "Bizans Kilisesinde İkonoklast (Tasvir Kırıcı) Hareketin Kökenleri", 9; Tümer vd., *Dinler Tarihi*, 168.

gönderdiği temsilcilerin çabaları sayesinde konsil 787 yılında İznik şehrinde sekiz oturumda ve toplam 350 piskopos katılımı ile gerçekleşmiştir.¹¹¹ Alınan karar ile ikonalara gösterilen saygı yasal ve imani bir mesele olarak kabul edilmiş,¹¹² ikonaların Tanrılar gibi tapınılmayı hak etmediği ve onlara sadece saygı duyulmasının gerektiği belirtilmiştir. Saygı duyulan ikonanın kendisi değil üzerinde tasvir edilen kutsal kişi olduğu vurgulanarak yalnızca Tanrıya tapınılmasının gerektiği üzerinde durulmuştur. 23 Ekim 787 yılı Konstantinopolisin Magnaura sarayında konsilin son oturumu yapılmış, alınan kararlar onaylanarak İmparatoriçe ve genç İmparator tarafından imazalanmıştır.¹¹³ Ayrıca her tapınakta kutsal bir ikonanın bulunması kabul gören kararlar içerisinde yer almıştır. Konsilde daha önce gerçekleştirilen ilk altı konsilin herbiri ekümenik kabul edilmiştir.¹¹⁴ Bundan başka Konsilde pekçok konularla ilgili çeşitli kararlar bulunmaktadır.¹¹⁵

II. İznik konsilinin kararları Katolikler ve Ortodokslar tarafından meşru olarak kabul edilmiştir.¹¹⁶ Ancak ikonlar konusunda Katolikler ve Ortodokslar arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Şöyle ki, Katolikler ikonaları sadece bir sembol olarak görmekte ve Tanrı'ya ulaşmada bir araç olduğunu reddetmektedirler. Ortodokslar İkonaları Tanrı'ya ulaşmak için bir vasıta olarak kabul etmektedirler. Protestanlar ise kiliselerinde ikonaların bulunmasına karşı çıkmaktadırlar. Onlara göre kiliselerde mevcut olan ikonaların hiçbir önemi bulunmamaktadır.¹¹⁷

111 Aydın, "Bizans Kilisesinde İkonoklast (Tasvir Kırıcı) Hareketin Kökenleri", 9; Engin Öztürk, "Bizans Biliminde Ermenilerin Rolü", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 76 (2024), 208.

112 Jonathan Shepard, *The Cambridge History of the Byzantine Empire C. 500–1492*. (New York: Cambridge University, 2008), 288.

113 George Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*. Translated by Joan Hussey. Oxford: Basil Blackwell, 1968. (Distributed in Canada by the Copp Clark Publishing Co.), Canadian-American Slavic Studies, 4 (1), 116-118, 178-179.

114 George Nedungatt, S.J., "The Council in Trullo Revisited: Ecumenism and the Canon of the Councils", *Theological Studies*, 71 (2010), 655.

115 Bu konsilde alınan kararların maddeleri için bkz: Phipp Shapp, Schaff, *The Seven Ecumenical Councils*, 1029-1056; Henri Leclercq, "The Second Council of Nicaea", *The Catholic Encyclopedia*, vol. 11. New York: Robert Appleton Company, 1911, <http://www.newadvent.org/cathen/11045a.htm>, (Erişim: 05.02.2025).

116 Ditors of Encyclopaedia Britannica, "Second Council of Nicaea", *Encyclopedia Britannica*, (2019, July 24), <https://www.britannica.com/event/Second-Council-of-Nicaea-787>, (Erişim: 01.03.2025); Hayriye Buşgüt, *Katoliklikten Protestanlığa Luteran Reform ve Heretikler*, (Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2021), 15.

117 Arzu Köklü, *Hristiyanlık'ta ve İslam'da Resim*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006), 75; Tümer vd., *Dinler Tarihi*, 446; Jacques Waardenburg, "Protestanlık", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 352, <https://islamansiklopedisi.org.tr/protestanlik>, (Erişim: 20.01.2025).

Sonuç

Hristiyanlık tarihinde teolojik ve siyasi konularda pekçok konsil düzenlenmiştir. Bu konsillerde daha çok Teslis inancı, Meryemin doğuşu, İkonaklazm hareketi, kilise yapılanması gibi konular ele alınmıştır. Konsillerde alınan kararlar toplum arasında bir inanç birliği oluşturmayı amaçlasa da ilk konsilden itibaren bu konularda tartışmalar başlamış ve birçok teolojik mezhep ortaya çıkmıştır. Örneğin İznik Konsili'nde Arius'un fikirleri tartışılmış ve fikirlerinin reddedilmesi sonucunda Arian mezhebi ortaya çıkmıştır. Daha sonra Efes Konsili'nde Nestorius'un Meryem hakkındaki görüşleri tartışılmış ve Meryem'in Tanrı'nın annesi olduğu kararı kabul edilmiştir. Bu kararlar birlikte Hristiyan mezhepleri arasında Meryem hakkında birçok görüş ayrılığı ortaya çıkmış ve bu mezheplerin her biri ona farklı bir statü atfetmiştir.

Kalkedon konsilinde ise Konstantinopolis Kilisesinin Roma kilisesiyle eşit hale gelmesi ayrılıkları daha da pekiştirmiş ve Miafizit ilkeyi benimseyen Kıpti, Etiyopiya, Hindistandaki Malankara, Yakubiler ve Ermeni Grigoryen Kiliselerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bundan başka II. İznik konsilinde İkonaklazm hareketi ele alınmış ve bu konu üzerinde de tartışmalar vaki olmuş, Katolik, Ortodoks ve Protestan mezhepleri arasında fikir ayrılıkları oluşmuştur. Katolik ve Ortodoks mezhepleri bu konsilde alınan kararlarda ufak zıtlıklar hariç uzlaşıırken Protostanlar ise bu kararlara karşı çıkmışlardır.

Ayrıca konsillerde alınan kararlar sadece teolojik sonuçları değil aynı zamanda siyasi sonuçları da doğurmuştur. Şöyle ki İznik Konsili İmparator Konstantinin desteğiyle toplanmış, Hristiyanlara bir çok kolaylıklar sağlanmış ve Konstantin bu konsille İmparatorluk içerisinde siyasi istikrar sağlamağı temel amaç edinmiştir. Kadıköy Konsilinde alınan Miofizit ve Diofizit Kiliselerinin ayrılması kararı sonucunda ise Kiliseler arasında tartışmalar derinleşmiş uzun zaman aralığından sonra Katolik ve Ortodoks olarak büyük ayrılma gerçekleşmiş ve günümüze kadar etkileri siyasi ve dini yapıda kendini göstermiştir. Genel olarak söylersek Hristiyanlık tarihinde gerçekleştirilen konsiller toplum arasında inanç birliği oluşturmak hedefi gütsede bu konsillerde alınan kararlar yüzünden tarih boyunca birçok mezhepler ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- Acıl, Baki Burak. “Kutsal İmgeden İkonoklazmaya: İkonoklastik Stratejiler Bağlamında DAES Örneği”. *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 26, 67-96, 2025.
- Akalun, K. H. Göğün Kraliçesi İsis’in Geri Dönüşü: Hristiyanlıkta Meryem Ana Tapınması. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 45, 81-107, 2016.
- Akdaş, H. Hristiyanlığın Kurumsallaşmasında İlk Dönem Konsillerinin Rolü. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2009.
- Akyılmaz, Gül. “Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası Çerçevesinde Emvâl-İ Metruke Meselesine Bakış”. *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 20, 17-73, 2019.
- Albayrak, Kadir. “İznik Konsili Öncesinde ve Sonrasında Heretik Hristiyan Akımları.” *Uluslararası İznik Sempozyumu* (2005): 124.
- Anagnostopoulos, Basil. *The Seventh Oecumenical Council of Nicaea on the Veneration of Icons and the Unity of the Church*. Uppsala: Sweden, 1987.
- Arıklı, Ercan. *Dinler Tarihi Ansiklopedisi: İslamiyet, Hristiyanlık, Musevilik ve İlkel Dinler*. İstanbul: Gelişim Yayınları, 1989.
- Arslan, Mehmet ve Küçük. “Ortodoks İkonalarında Bir Ölüm Motifi: Meryem Ana’nın Ölümü.” *Mukaddime* 9/1 (2018): 53-76.
- Aşırov, Tahir. *Biruniye ve İbn Hazm’a Göre Hristiyanlık*. Bursa Uludağ Üniversitesi SBE Doktora Tezi, 2005.
- Aydın, M. *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*. Konya: Nüve Kültür Merkezi, 2005.
- Ayer, Joseph Cullen. *A Source Book for Ancient Church History: From The Apostolic Age to The Close of the Conciliar Period*. New York: Charles Scribner’s Sons, 1913.

- Ayoub, Deacon Dr. Soliman. *The Heresy Of Apollinarius*. Jersey City: St. Mark Coptic Orthodox Church, 2021.
- Baş, Bilal. “Monoteist Bir Hristiyanlık Yorumu: Aryüsçülük Mezhebi.” *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 9 (2000): 170.
- Baş, M. Kıpti Kaynaklarında İznik Konsiline Götüren Süreç ve Arius. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(2), 89-101, 2015.
- Carol, Juniper B. *Mariology III*. Milwaukee: The Bruce Publishing Company, 1961.
- Chadwick, Henry. *The Early Church: The Story of Emergent Christianity*. London: Harper & Row, Publishers, 1968.
- Cilacı, Osman. *Dinler ve İnançlar Terminolojisi*. İstanbul: Damla Yayınları, 2001.
- Coptic Orthodox Diocese of the Southern United States. *His 102: Ecumenical Councils, Servants' Preparation Program*. 2004.
- Cox, Anna M. “The Great Schism: The Great Divide of the West, the East and Christianity.” *International Journal of Social Science Studies* 6, no. 3 (Mart 2018): 57.
- Çoban, Bekir Zakir. “Bizans İkonoklazmının Nedenleri ve İslam Etkisi Tartışması.” *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/1 (2008): 115-157.
- Çoban, Bekir Zakir. “Doğu Kiliseleri ve Monofizitizm.” *Milel ve Nihal*, 10(2), 13-27.
- Dağlı, Y. Hristiyan Konsilleri ve II. Vatikan Konsili'nin Küresel Süreçteki Anlamı. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2016.
- Darçan, H. Athanasius ve İznik Konsili. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(28), 169-191, 2013.

- Davis, Donald. *The First Seven Ecumenical Councils (325-787): Their History and Theology*. Minnesota: Liturgical Press, 1990.
- Demir, Mazlum Şahin ve Rüstem Çurku. “Doğu-Batı Kiliselerinin Ayrılış Noktası: Kalkedon Konsili.” *Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi* 1/1 (2020): 63-69.
- Demirel Gökarp, Zeliha. *Yalvaç Müzesi Bizans Sikkeleri*. Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 2009.
- Devries, Michael. “Guided by Our Shepherd.” *The Standard Bearer*, vol. 97, no. 8, 171, 2021.
- Dirlik, Mukrime. “Bizans İmparatorluğu’nda İkonoklazm Hareketi ve İslam Dininin Etkisi.” *Kadim Akademi*, 6(1), 48, 2022.
- Dvornik, F. *The Ecumenical Councils*. In *The Twentieth Century Encyclopedia of Catholicism* (pp. 14-20). New York: Hawthorn Books Publishers, 1961.
- Ellwood, Robert S. and Gregory D. Alles. *The Encyclopedia of World Religions*. New York: Facts on File, 2007.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet. “Doğu Batı Kiliselerinin Ayrılış Nedenleri.” *Dinî Araştırmalar*, 2(5), 387-413, 1999.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet. “Hristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış.” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41(1), 309-325, 2000.
- Eusebius. *Life of Constantine* (A. Cameron & S. G. Hall, Trans.). Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Eryılmaz, Doğanay. “Ermeni Kimliğinde Hristiyanlık, Alfabe Ve Tarih Yazıcılığının Belirleyici Rolü”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 76, 76-99, 2024.
- Fortacı, Talha. “Nestûriliğin Ortaya Çıkış Süreci.” *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 65, 2018.

- Fox, R. L. Pagans and Christians. New York: Penguin Books, 1988.
- Gökalp, Zeliha Demirel. *Yalvaç Müzesi Bizans Sikkeleri*. Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 2009.
- Gündüz, Ş. Pavlus: Hristiyanlığın Mimarı. Ankara: Okulu Yayınları, 2001.
- Gündüz, Şinasi. “Hristiyanlık.” Dünya Dinleri. Edited by Şinasi Gündüz. İstanbul: Milel Nihal, 2021.
- Gündüz, Şinasi. “Sanhedrin.” *Din ve İnanç Sözlüğü*. İstanbul: Vadi Yayınları, 2022.
- Hefele, C. J. A History of the Councils of the Church, from the Original Documents (H. N. Oxenham, Trans.). Edinburgh: T. & T. Clark, 1896.
- Hefele, Charles Joseph. A History of the Councils of the Church, from the Original Documents. Translated by Henry Nutcombe Oxenham. Edinburgh: T. & T. Clark, 1896.
- Hughes, Philip. The Church in Crisis: A History of the General Councils, 325-1870. New York: Hanover House, 1961.
- Ishak, Shenouda M. *Christology and the Council of Chalcedon*. Amerika: Outskirts Press, 2013.
- Kaçar, Turhan. “Konstantinopolis Kilisesi’nin Kuruluşu: Mitoloji ve Tarih.” Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, 14, 117-140, 2014.
- Kaçar, Turhan. “Pagan Byzantion’dan Hristiyan Konstantinopolis’e: Fetih Öncesi İstanbul’da Din ve Toplum.” *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi - Din V*. İstanbul, 2015, 22-67.
- Kaçar, Turhan. “Roma İmparatorluğu, Hristiyanlar ve Milano Fermanı’nın 1700. Yılı”, Toplumsal Tarih Dergisi, 49, 2013.
- Kan, A. IV. ve V. Yüzyıl Konsil Kararlarında Siyasi Otoritenin Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2020.

- Kelly, John Norman Davidson. Early Christian Doctrines. London: Harper & Row, 1968.
- Köklü, Arzu. Hristiyanlık'ta ve İslam'da Resim. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.
- Kurt, Ali Osman, Dursun Ali Aykıt. Dinler Tarihi. Ankara: Bilay Yayınları, 2022.
- Küçük, Abdurrahman, Günay Tümer ve Mehmet Alparslan Küçük. *Dinler Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2011.
- Küçük, Mehmet Alparslan. "II. İznik Konsili'ne İkonografik Açidan Yaklaşım." *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 8/16 (2013): 153-172.
- Larentzakis, Grigorios. "Was There a Great Schism Between the Orthodox and Roman Catholic Churches?" içinde *Meeting God in the Other: Studies in Religious Encounter and Pluralism in Honour of Dorin Oancea on the Occasion of His 70th Birthday*, der. O. Patru, A. Pătru, D. Oancea. *Orientalia - Patristica - Oecumenica* 16 (2019): 58-61.
- Madrigal, M. Ekümenik Konsiller. Kutsal Kitap ve Arkeoloji E-Kitap Hristiyan Kitapları, 2015.
- Magoulis, H. J. Byzantine Christianity. Detroit: Wayne State University Press, 1982.
- Mar Aprem. Council of Ephesus of 431. Kerala: Mar Narsai Press, 1978.
- Martin Luther. *Doksan Beş Tez*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.
- Men, A. History of Religion: The Paths of Christianity (Vol. 2). Nestyazhateli Press, 2021.
- Nedungatt, George S.J. The Council in Trullo Revisited: Ecumenism and the Canon of the Councils.

Ostrogorsky, George. *History of the Byzantine State*. Translated by Joan Hussey. Oxford: Basil Blackwell, 1968.

Öztürk, Engin. “Bizans Biliminde Ermenilerin Rolü ”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 76, 197-226, 2024.

Pavouris, Raphael. *The Condemnation of the Christology of the Three Chapters in Its Historical and Doctrinal Context: The Assessment and Judgement of Emperor Justinian and the Fifth Ecumenical Council (553)*. Doktora Tezi, University of Glasgow, 2001.

Percival, Henry Robert. *The Seven Ecumenical Councils of the Undivided Church: Their Canons and Dogmatic Decrees, Together with the Canons of All the Local Synods Which Have Received Ecumenical Acceptance*. Wipf and Stock Publishers, 2021.

Price, Richard and Michael Gaddis. *The Acts of the Council of Chalcedon*. Liverpool: Liverpool University Press, 2005.

Schaff, P. *The Seven Ecumenical Councils*. NPNF2-14. Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, n.d.

Shepard, Jonathan. *The Cambridge History of the Byzantine Empire C. 500–1492*. New York: Cambridge University, 2008.

Sozomen ve Philostorgius. *History of the Church*. London: The Leonard Library Wycliffe College, 1999.

Sozomen. *The Ecclesiastical History*. London: The Leonard Library Wycliffe College, 1999.

Tarakçı, M. Nestorius ve Kristolojisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(1), 215-241, 2010.

Taşçı, Ahat. “Kadıköy Konsili ve Hristiyanlık Tarihindeki Yeri ve Önemi.” *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, 19, 365-384, 2020.

Taşpınar, İsmail. “I. İznik Konsili (325) ve İslâm Kaynaklarındaki Yeri.” *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2004): 26.

- Tauscher, Soner, Eskicioğlu, Yiğit Cem. “İnsandışılaştırmanın *Antik Kökenleri ve Aydınlanma Dönemine Etkisi*”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 25, 73-106, 2024.
- Temiztürk, Halil. Yahudi ve Hristiyan Kaynaklarında Hz. Meryem. İstanbul: Ensar Yayınları, 2023.
- Theodoret. *The Nicene and Post Nicene Fathers* (Vol. III). Edited by Philip Schaff & Henry Wace. New York: Philip Schaff & Henry Wace.
- Theodoret. *The Nicene and Post Nicene Fathers*, Second Series, C. III, ed. Philip Schaff ve Henry Wace. New York: Philip Schaff, Henry Wace, t.y.
- Tümer, G., Küçük, A., & Küçük, M. A. *Dinler Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2011.
- Tümer, Günay. *Hristiyanlıkta ve İslamda Hz. Meryem*. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Ürdüç, Gülsüm. *Hinduizm’de Avatara ve Hristiyanlık’ta İnkarnasyon İnancı Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2006.
- Yalduz, A. *Konsillerin Hristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili*. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 12(2), 260, 2003.
- Yıldız, Sevcan. Ayşegül Doğrucan. “Hristiyan Konsilleri ve İkonoklast Akımlara Etkileri.” *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 78-89, 2021.
- Yitik, Ali İhsan. “Hz. Meryem ve Efes-Meryemana Evi.” *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2000): 66.
- Zajkovski, Dragan. “The Participation of the Bishops from the Macedonian Provinces at the Fifth Ecumenical Council.” *Haemus Journal* 2 (2013): 71-76.

İnternet Kaynakları

“Council of Chalcedon – 451 A.D. Council Fathers.” *Papal Encyclicals*. Erişim: 18.01.2025. <https://www.papalencyclicals.net/councils/ecum04.htm>.

“Constantinople III, Council Of.” *New Catholic Encyclopedia*. *Encyclopedia.com*. Erişim: 03.03.2025. <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/constantinople-iii-council>.

“Second Council of Nicaea.” *Encyclopedia Britannica*. 24 Temmuz 2019. Erişim: 01.03.2024. <https://www.britannica.com/event/Second-Council-of-Nicaea-787>.

“Third Council of Constantinople.” *Catholic Encyclopedia*. *New World Encyclopedia*, 2023. Erişim: 02.25.2025. https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Third_Council_of_Constantinople.

Editors of Encyclopaedia Britannica. (2024). “Sanhedrin.” *Encyclopedia Britannica*. Erişim: 01.03.2025. <https://www.britannica.com/topic/Sanhedrin>.

Zavada, J. (2021). “Sanhedrin.” *Learn Religions*. Erişim: 11.01.2025. <https://www.learnreligions.com/what-was-the-sanhedrin-700696>.

Wolf, Dallas. “The Seven Ecumenical Councils”. Council of Chalcedon, Ekklesia and Church. 2023. Erişim: 01.02.2025. <https://firstthoughtsofgod.com/?s=First+Council+of+Constantinople>.

De Clercq, V. C. “Arius.” *New Catholic Encyclopedia*. Erişim: 04.02.2025. <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/ariius>.

Zavada, J. (2021, January 11). “Sanhedrin.” *Learn Religions*. Erişim: 03.02.2025 <https://www.learnreligions.com/what-was-the-sanhedrin-700696>.

Jacques Waardenburg, “Protestanlık”, TDV İslam Ansiklopedisi, 352, Erişim: 20.01.2025, <https://islamansiklopedisi.org.tr/protestanlik>.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Yayın Geliş Tarihi / Received: 15.10.2025

Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 03.02.2026

Yayın Tarihi / Publication Date: 26.02.2026

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi / To cite this article (Chicago, 17-A sürüm / Chicago, 17th A):

İnan, Fatma Merve, “Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın ‘Yerli ve Milli’ Retoriğinin Gündem Belirleme ve Küresel Güç İnşasındaki Rolü”. *Uluslararası Suçlar ve Tarih / International Crimes and History* 27, (2026): 95-141.

DOI: 10.54842/ustich.1804140

İzlik: izlik.org/JA94WN53XL

CUMHURBAŞKANI ERDOĞAN’IN ‘YERLİ VE MİLLİ’ RETORİĞİNİN GÜNDEM BELİRLEME VE KÜRESEL GÜÇ İNŞASINDAKİ ROLÜ

Fatma Merve İNAN

*Doktora Adayı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Çalışma Ekonomisi Anabilim Dalı
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3914-0225>*

95

Özet: *Bu çalışma, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın kamuoyunda sıklıkla gündeme gelen savunma sanayii söylemlerini siyasal iletişim açısından ele almaktadır. Çalışmada, üçlü analiz yöntemi olarak retorik, gündem belirleme ve çerçeveleme teorileri kullanılmış olup “İHA/SİHA/TİHA, TCG Anadolu, KAAAN ve Kızılirmal, Çelik Kubbe ve Oğulbey Teknoloji Üssü Projeleri” incelenmiştir. Netice itibariyle, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın “yerli ve milli” vurgusu yaptığı savunma sanayii söylemlerinin sadece teknik bir başarıdan ibaret olmadığı, ulusal güvenlik/bağımsızlık, ulusal strateji, milli aidiyet ve gurur, aynı zamanda küresel liderlik/güç iddiasını dillendiren bir siyasal iletişim stratejisi olduğu ortaya çıkmaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *Recep Tayyip Erdoğan, Savunma Sanayii, Siyasal İletişim, Yerli ve Milli, Retorik, Gündem Belirleme, Çerçeveleme.*

THE ROLE OF PRESIDENT ERDOĞAN'S 'DOMESTIC AND NATIONAL' RHETORIC IN AGENDA-SETTING AND GLOBAL POWER CONSTRUCTION

Abstract: *This study examines President Recep Tayyip Erdoğan's defense industry discourse from a political communication perspective. The study employs a tripartite analytical framework drawing on the theories of rhetoric, agenda-setting, and framing. Specific cases — such as the İHA/SİHA/TİHA systems, the TCG Anadolu vessel, the KAAN and Kızılelma projects, and the “Steel Dome” and Oğulbey Technology Base projects — are selected for analysis. The findings reveal that President Recep Tayyip Erdoğan's discourse is not merely a transmission of technological success, but a political communication strategy that reinforces claims of national security and independence, national belonging and pride, as well as global leadership and power.*

Keywords: *Recep Tayyip Erdoğan, defense industry, political communication, domestic and national politics, rhetoric, agenda-setting, framing.*

1.Giriş

Siyasal iletişimde retorik, gündem belirleme ve çerçeveleme, iktidarın meşruiyetlerini pekiştirmek ve kolektif bir kimlik inşa etmek için kullandıkları temel stratejilerdir. Ulusal güvenlik ve savunma alanı ise, bu stratejilerin hayat bulduğu, mobilize edilebildiği ve güçlü bir anlatıya dönüştüğü alandır. Savunma teknolojisindeki gelişmeler, askeri başarıdan ziyade; küresel liderlik, bağımsızlık ve milli gururun bir yansıması olarak görülmektedir. Türkiye özelinde bu durum, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın son yıllarda sıklıkla dile getirdiği “yerli ve milli” söylemi üzerinden okunabilir.

Bu çalışmada, öncelikli olarak üçlü analiz yöntemi olarak kullandığımız retorik, gündem belirleme ve çerçeveleme teorileri kavramsal boyutta ele alınacak akabinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın savunma sanayii söylemlerinde altını çizdiği “yerli ve milli” retoriğinin temelini anlayabilmek adına; Türkiye'nin geçmişten günümüze savunma sanayii tarihi ve bu tarihsel süreçte kırılma noktaları ele alınacaktır.

Aynı zamanda bu çalışmada üç ana soruya yanıt aranmaktadır: Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın savunma sanayii konuşmalarında sıklıkla yer verdiği “yerli ve milli” söylemi nasıl inşa edilmektedir? İkincisi, bu söylem kamuoyunda nasıl karşılık bulmaktadır? Üçüncüsü, söylemin ulusal bağımsızlık ve milli aidiyet inşasındaki yansımaları nelerdir?

Bu çalışma, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın savunma sanayii söylemlerini “İnsansız Hava Araçları (İHA/SİHA/TİHA), TCG Anadolu, Kaan ve Kızılelma ve son zamanlarda 'sistemler sistemi' olarak nitelendirilen ve dikkatleri üzerine çeken Çelik Kubbe Projesi” üzerinden retorik, gündem belirleme ve çerçeveleme teorileri ile analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada retorik, liderin mesajını etkili biçimde nasıl sunduğunu; gündem belirleme, hangi konuların öncelik hâline getirildiğini; çerçeveleme ise olayların hangi bağlamlarda sunulduğunu açıklamaktadır.

Çalışmanın temel varsayımı, “yerli ve milli” retoriğinin; askeri/teknik bir başarıdan ziyade, Türkiye'nin tarihsel süreçte geldiği noktada “mağduriyetten küresel liderliğe” uzanan dışarıya “dosta

güven düşmana korku” metaforuyla güç mesajı verirken, içeride “biz” çerçevesi sunarak milli bir aidiyet ve gurur duygusu inşa eden çok boyutlu bir anlatı olduğudur.

Bu çalışma, Türkiye’de genel olarak stratejik ve teknik açıdan ele alınan savunma sanayii projelerini, siyasal iletişim perspektifi ile incelemesi açısından literatüre özgün bir katkı sunmaktadır. Bu çalışma “yerli ve milli” söyleminin sadece teknolojik ve teknik açıdan değil, küresel güç, milli kimlik ve aidiyet unsurlarına yönelik çok boyutlu bir siyasal iletişim stratejisi olarak nasıl anlam kazandığını ortaya koymaktadır. Bu çalışma nitel söylem analizi olarak; retorik, gündem belirleme ve çerçeveleme yaklaşımları doğrultusunda tasarlanmıştır. Bu kapsamda Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın savunma sanayii özelinde; yakın zamanda uluslararası ve ulusal gündemde geniş yankı uyandıran seçilmiş bazı projelerle sınırlandırılarak, ve bu projelerin doğrudan adının geçtiği, kamuoyuna açık konuşmaları, açılış törenleri ve miting programlarında yaptığı konuşmalar analiz edilmiştir.

2.Siyasal İletişimin Kavramsal Çerçevesi: Retorik, Gündem Belirleme ve Çerçeveleme

2.1.Retorik

Birçok disipline hizmet eden retorik, siyasal iletişimin de önemli enstrümanlarından biridir. Retorik, bilinçli olarak bazı amaçlara yönelik olarak kullanılan bir söz söyleme biçimi, bir siyasi söylemdir.¹ Retorik, etkin ve güzel konuşma özelliğinin yanı sıra insanları belirli bir amaca yönelik harekete geçirmeyi de hedeflemektedir.² Retorik, bir mantık ilmi olup; halkı teşvik ve meylettirme amacıyla, bir fikri kabul veya reddetmeye yönelik ikna edici faydalı sözlerdir. Albitius’a göre ise retorik, siyasal sorunlar üzerine güven verici olarak iyi konuşma becerisi olarak tanımlanmaktadır.³

1 Murat Başarır, “Retorik İkna Bileşenlerinin Siyasi Liderlerce Kullanımı: İktidar ve Ana Muhalefet Liderlerinin TBMM Grup Konuşmaları Üzerine Bir Analiz,” Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi 4, no. 2 (2016), <https://doi.org/10.19145/gujofoc.63239>.

2 Ece Çankaya, Siyasal İletişim: Dünyada ve Türkiye’de (Ankara: İmge Yayınları, 2015).

3 Selma Karaman, Retorikte Genel İnandırma Tarzları Hakkında Bir İnceleme (Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2012), 8-9.

Ortak bir tanımda birleştirmek istersek retorik; temel anlamda insanları ikna etme, harekete geçirme amacı ile konuşma ve dili etkili şekilde kullanma sanatı olmakla birlikte duygu ve düşüncelerin yerinde ve zamanında, açık ve akıcı bir anlatımla ifade edilmesidir. Retorik, konuşmacıya teknik bazı araçları sunarak dinleyicilerin zihinlerinde etki bırakmaya yardımcı olmakta ve özellikle Aristoteles'in retorik anlayışı bu yaklaşımı beraberinde getirmektedir.⁴

2.1.1.Aristoteles'ten Günümüze Retorik ve Siyasal Hitabet

19. yüzyılda siyaset yapma biçimleri, siyasal dil ve hitabet kavramı ön plana çıkmıştır. Aristoteles, Antik Çağlarda Retorik çalışmasıyla siyaset yapma ve kullanılan siyasal dile vurgu yapmış, ikna etmenin en önemli unsuru olarak da dil ve retoriği göstermiştir. Bu doğrultuda 19.yüzyılda ortaya çıkan ve günümüze kadar gelen süreçte siyasal aktörlerin yapmış olduğu siyasal konuşmaları ve kullandıkları siyasal dili Aristoteles dönemine atıflandırmak mümkündür.⁵ Retoriğin gelişmeye başladığı ilk zamanlarda, güzel konuşma sanatına yönelik çeşitli ortamlar hazırlanmış ve güzel konuşma sanatını icra edenler desteklenmiştir. Hatipler topluluklara etkileyici hitabetler gerçekleştirmiştir. Topluluklar da hatiplerin etrafında bulunmaktan haz almıştır. Çünkü retoriğin bulunduğu ortamlarda, özgürlükler artmış, kültürel ve siyasi faaliyetler hız kazanmış ve toplumda bu gidişattan oldukça fayda sağlamıştır.

İyi bir hatip retorik sanatı ile insan topluluklarını bir fikir, bir amaç etrafında birleştirmiş; hatibin önderliğinde savaşlar kazanılmış, ülkeler fethedilmiştir. Bazen de elde edilemeyen, çığneden haklar hatibin etkisiyle geri alınabilmiş ve ulusların gidişatlarına yön verilmiştir. Kısaca hitabet ve hatip büyük bir güç olmuştur. Her çağda topluma liderlik eden hatipler genellikle sevilen saygı gören insanlar olmuştur. Topluları, bilgi, düşünce, adalet, dayanışma, özgürlük, görgü ve ahlâk gibi unsurlar açısından yol gösterecek lider özellik taşıyan hatiplere her çağda ve her toplumda ihtiyaç duyulmuştur. Bütün bunlar doğrultusunda

4 Ebru Doğmuş, "Siyasal İletişim ve Dijital Halkla İlişkiler Temelinde Aristoteles'in Retorik Yaklaşımı: Siyasi Liderler Üzerinden Bir Analiz," *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, no. 20 (2022): 92–120.

5 Elif Asude Tunca, "İletişim Perspektifinden Siyasal İletişim ve Seçim Kampanyaları," *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 8, no. 4 (2019): 2785–2809, <https://doi.org/10.15869/itobiad.591096>

retoriğin amacına istinaden bir hatibin görevi, etkileyici söz söyleyerek, bir düşünceyi, bir ideali insanlara aktarmak ve benimseterek onları doğruya yöneltmektir (Karaman,2012:10-11).

Aristoteles'in "Retorik" adlı eserinde politik konuşmalar beş ana tema olarak açıklanmaktadır: Birincisi, "ulusal savunma" ikincisi, "savaş ve barış", üçüncüsü "yollar ve araçlar"dır. Dördüncüsü "dış alım ve satım" ve son olarak beşincisi "yasalar" üzerinedir. Aristoteles'e göre politik konuşmacı ya da hatip, bu konular üzerine halkı düşünmeye ve harekete geçirmeye ikna etmelidir. Bu konu başlıkları altında iletilecek mesajlar hususunda özel bir çaba gösterilmelidir. Bir mesaj ile hedef kitle üzerinde güçlü ve etkili bir etki oluşturmak isteniyorsa; mesajın inandırıcı ve yönlendirici olabilmesi için üç temel unsur mit, sembolizm ve retorikten faydalanılmalıdır.

Siyasal iletişim sürecinde retorik; toplumu hedefleri tanımlayarak ortak bir gaye çerçevesinde yönlendirmekte, toplumsal bir ideoloji dâhilinde iktidarı meşru kılmakta ve çeşitli organizasyonlarla hareketlilik kazandırmaktadır. Lider de retorik iletişimin bu özelliklerine kayıtsız kalamamakla birlikte antik zamanlardan bu yana gelen bir birikimle, bir liderin sahip olması gerektiği bir yetenek olarak görülmektedir (Başarır,2016:709-710).

2.1.2.Aristo'nun Retorik Üçgeni

Günümüzde hala geçerliliğini koruyan retorik sanatı/ iletişimi denilince akla ilk olarak "Retorik" çalışması ile tanınan Aristoteles gelmektedir. Aristoteles'e göre, bir kitleyi inandırma/ikna biçimleri önem teşkil etmektedir. Konuşmacının sahip olduğu karakter, hedeflenen kitlenin belirli bir ruh haline sokulması ve konuşmacının mesajı iletirken kullandığı dil ve kanıtlar önem teşkil etmektedir. Konuşmacı iyi, sevilen sayılan bir karakterse, hedef kitleyi inandırma olasılığı daha kuvvetlidir. Konuşmacı lider vasfı ile kitleleri coşkulu olarak harekete geçirebiliyorsa, hedefin inanma olasılığı artabilmektedir. Konuşmacı, konuşmasında çeşitli kanıtlar sunabiliyorsa, hedef kitleyi inandırma olasılığı daha da yükselebilmektedir.⁶

6 Filiz Balta Peltekoğlu ve İrem Aydoğdu, "Aristoteles'in Retorik Üçgeni Bağlamında Kurumsal Paydaşlık," *Social Sciences Studies Journal (SSSJJournal)* (2024), 799-800

Aristoteles'e göre inandırmayı etkileyen logos, ethos ve pathos olarak adlandırdığı üç yol bulunmaktadır; birincisi mantıksal düşünebilme ya da hareket etme olarak nitelendirebileceğimiz “logos”, ikincisi, karakter, erdem, güvenilirlik gibi unsurları barındıran “echos”, ve sonuncusu ise, coşkusallık veya duygusal argümanlar diyebileceğimiz unsurlardan oluşan “pathos” olarak sınıflandırabiliriz. Bu üç unsuru birbirinden ayırt etmek, birine diğerinden daha fazla önem atfetmek mümkün değildir. Başarılı bir söylevde, retorik içerisinde yer alan logos, ethos, pathos, iç içe geçmiş bir halde yer alır.⁷

2.2.Çerçeveleme ve Gündem Belirleme

Siyasal aktörlerin toplumu etkileme, ikna etme ve yönlendirme süreçlerini açıklamak üzere farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu yaklaşımlar arasında öne çıkan retorik, gündem belirleme ve çerçeveleme, modern siyasal iletişimin birbirini tamamlayan üç temel kavramıdır. Retorik kavramı, siyasal söylemin veya hatibin ikna gücünü ortaya koyarken bu bölümde çerçeveleme ve gündem belirleme kavramları siyasal iletişimin neresinde yer alıyor ona değineceğiz.

101

Entman'ın çerçeveleme tanımına göre “algılanan bir gerçekliğin bazı yönlerini seçip onları bir iletişim metninde daha önemli hale getirerek belli bir problem tanımını, neden sonuç yorumunu, ahlaki yargıyı ve/veya çözüm önerisini destekleyecek biçimde kullanmak” demektir. Bu çerçeveler, bir iletişimcinin bir konuyla ilgili olarak alıcılara iletmek istediği ifade, retorik, ilişki stratejisini oluşturmaktadır.⁸

Çerçeveleme teorisinin temel varsayımı, bir konunun çeşitli açılardan değerlendirilmesinin, bu açılara bağlı olarak da o konu hakkında farklı değerlendirmeler, çıkarımlar yapılmasının söz konusu olduğudur. Çerçevelenen söylemle öncelikle bir sorun tespitinde bulunulur. Sorunun nedenlerini ve sorumluları belirlenir, bir yargıda bulunulur ve ardından bir çözüm önerisi sunulur.⁹

7 Ebru Hacer Bahçecioğlu, “Retoriğin Temel Unsurları Olan Ethos-Pathos-Logos Perspektifinden İkna Sanatı” (2021), 22.

8 Mehmet Güran ve Hakan Özarslan, “Çerçeveleme Teorisi ve Toplumsal Hareketler,” *Erciyes İletişim Dergisi* “akademia”4, no. 1 (2015): 37, <https://doi.org/10.17680/akademia.v4i1.5000080211>.

9 Tuğba Erdem, “Çerçeveleme Kuramı Perspektifinden Uluslararası Basının Türk Ekonomisine Yaklaşımı: Al Jazeera ve BBC Örneği,” *İletişim ve Toplum Araştırmaları Dergisi* 2, no. 1 (2022): 43–57, <https://doi.org/10.29228/itamder.57814>.

Çerçeveleme teorisi; siyasal iletişimde siyasi aktörlerin algı yönetimi, gündem belirleme, ikna kabiliyeti ve kimlik oluşturma noktasında önem arz etmektedir. Belli konuları şekillendirme maksadı ile algı yönetiminde, kamuoyunda daha fazla dikkat çekmesi adına gündem belirleme, iyi bir kurgu ile karmaşık konuları basite indirgeyerek ikna etmede ve liderlerin ya da hatiplerin kendilerini belirli bir şekilde konumlandırarak kimlik oluşturmada çerçeveleme etkileyici bir unsur olabilmektedir.

Çerçeveleme teorisi, bir düşüncüyü başka bir şeyle karşılaştırarak metafor kullanma, bir konuyu daha kalıcı hale getirmek için hikayeler ile çerçeveleme, geleneksel ve kültürel değerlerin söylemde kullanılması, akılda kalıcılığı artırmak adına slogan ve jargon kelimelerle ve bir eser veya yapıta kendisinden daha fazla anlam yüklenmesi gibi tekniklerle gerçekleştirilir. Çerçevelemede kullanılan bu tekniklerin amacı; bir olgu, olay ya da düşüncenin algılanma biçimini şekillendirmek ve onu belirli bir anlam çerçevesi içinde sunarak toplumsal bellekte daha etkili, kalıcı olması ve davranışa dönüşmesini sağlamaktadır.¹⁰

Medya, kamu, politika ve gerçek dünya arasındaki ilişkiyi ele alan Gündem Belirleme kavramının temelleri 1972 yılına dayanmaktadır. Gündem Belirleme kavramı ortaya çıktığında sadece medya ve kamu gündemi üzerinde durulmuştur. Akabinde gündemin siyasetten bağımsız olamayacağı görüşü hakim hale gelmiştir. Gündem kurma da diyebileceğimiz bu kavram, hükümet, kamu ve medyanın birbirlerini etkilediği bir süreci ifade eder.¹¹

Gündem belirleme kavramı, yukarıda değindiğimiz üzere medyanın önemli görerek önceliğine aldığı konuların toplum içinde aynı şekilde öncelikli bir hale gelmesidir. Toplumun önceliklerini belirlemede medyanın payına neyin düştüğü sorusu kavramın öncelikli araştırma sorusunu oluşturur. Gündem belirleme yaklaşımı aynı zamanda toplumsal sorunların çözümünde; medyada ve kamuoyunda önem

10 Mustafa Murat Yavuz, "Siyasal İletişimde Çerçeveleme Teorisinin Önemi ve Seçmen Algısı Üzerine Etkisi," *Mustafa Murat Yavuz* (blog), 31 Aralık 2023, <https://www.mustafamuratyavuz.com/3123/siyasal-iletisimde-cerceveleme-teorisinin-onemi-ve-secmen-algisi-uzerine-etkisi>.

11 İsmail Doksanoglu, "Türkiye’de Medya Siyaset İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Analiz" (Yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2018),¹²

atfedilen konulara karşı siyaset gündemi ile siyasilerin de duyarsız bir duruş sergilemeyeceğini açıklamaya çalışır.¹²

3. Türkiye'de Milli Savunma Politikalarının Tarihsel Seyri

Temelleri Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselme devrinde atılmış olan Türk Savunma Sanayi'nin gelişimi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren, 1923-1950, 1950-1974, 1974-1985, 1985-1998, 1998-2016 ve 2016sonrası olmak üzere altı döneme ayrılarak incelenebilir. Birkaç sayfada özetlemek elbette yeterli değildir. Lakin dönemler itibariyle; öne çıkan çarpıcı gelişmeler ışığında, tarihsel genel bir perspektif sunulması yol gösterici bir mahiyet taşıyacaktır.

3.1. Erken Cumhuriyet Dönemi (1923-1950): Yerli ve Milli Anlayışa İlk Adımlar

Erken cumhuriyet döneminde askeri teknolojide Sevr anlaşması ve Birinci Dünya Savaşı'nın etkisi önemli rol oynamıştır. Bu dönemde Atatürk, bir yandan "barışçıl" bir retorik benimserken; diğer yandan kara, hava ve deniz olmak üzere savunma sanayisinin kurulmasını, ülkenin hak ve menfaatleri açısından gerekli görmüştür.

Bu amaçla Atatürk'ün talimatıyla İstanbul, Ankara ve Anadolu'da bulunan top mühimmathaneleri, fişek imalathaneleri, silah tamirhaneleri, marangozhaneler 1921'de kurulan, 1950'de Makine Kimya Endüstrisi Kurumu'na devredilen, Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü bünyesinde toplanarak; silah, mühimmat ve kimyasal madde fabrikalarının faaliyetlerine hız verilmiştir.¹³

Savunma Sanayii'nin gelişiminde kırılma noktası olan, askeri yardımların temin edilmesi İkinci Dünya Savaşı dönemine denk gelmektedir. 1941-1945 yılları arasında "Ödünç Verme-Kiralama Yasası" ile Türkiye, ABD'den 95 milyon dolarlık savaş malzemesi

¹² Erdal Yüksel, "Kamuoyu Oluşturma ve Gündem Belirleme Kavramları Nerede Kesişmekte Nerede Ayrılmaktadır," *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7, no. 1 (2007): 578

¹³ Merve Seren, "Cumhuriyetten Günümüze Türk Savunma Sanayisinin Gelişimi," *Kriter Dergi*, Dosya/100. Yıl (Kasım 2023), accessed [29.10.2025], <https://kriterdergi.com/dosya-100-yil/cumhuriyetten-gunumuze-turk-savunma-sanayisinin-gelisimi>.

almış ve ABD ile Türkiye arasında savaş sonlarına doğru Askeri Yardım Antlaşması imzalanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye, ABD’den 1947 tarihli Truman Doktrini ile 100 milyon dolarlık askeri malzeme temin etmiş ve 1948’de Marshall Planı çerçevesinde bir kez daha yardım almıştır.¹⁴

1947 tarihli anlaşmanın dördüncü maddesi Türkiye’nin ulusal savunma ve güvenliği açısından oldukça önemli bir risk teşkil etmekteydi. Çünkü anlaşma maddesinde Türkiye’nin, ABD’nin onayı olmadan sağlanan yardımlar doğrultusunda verilen askeri teçhizatı herhangi bir harekâta kullanamayacağını ifade etmekteydi.¹⁵

3.2. Nato Üyeliği Ekseninde Savunma Politikaları (1950-1974)

Ödünç Verme-Kiralama Anlaşması, Truman Doktrini ve Marshall Yardımları ile başlayan ve 1952’de Türkiye’nin NATO’ya üye olmasıyla birlikte geline süreçte, temelleri atılmış olan savunma sanayi duraklama noktasına gelmiştir.¹⁶ 1950-1974 yılları arasında Türkiye, ulusal savunma sanayi stratejilerini büyük oranda terk etmiştir. Özellikle NATO’ya üyelik ile birlikte artış gösteren askeri yardımlar, hibeler ve dış alımlar ne yazık ki Türk Savunma Sanayi’nin gelişimini durdurmuştur.¹⁷ Bu anlamda Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü bünyesindeki tüm üretim tesisleri yeni kurulan Makine ve Kimya Endüstrisi (MKE) bünyesine alınmıştır. Örneğin THK uçak fabrikasının MKE’ye devri sağlandıktan sonra bir tekstil imalathanesine dönüştürülmüş savunma sanayi hedefinden saptırılmıştır.¹⁸

3.3. NATO üyeliği ve Dışa Bağımlılık Dönemi (1974-1985)

Dönemin savunma politikalarında yeniden umut ışığı olması veya kırılma noktasında, Kıbrıs mevzusunda ABD’nin takınmış olduğu

14 İlknur Eksilmez Demir, “Bir Referans Çerçevesi Olarak ‘Yerli ve Milli ‘ve Milli Savunma Sanayii Sektörüne Yansımaları” (yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2020).

15 Arda Mevlütoğlu, “Savunma Sanayiinin Dönüşümü,” *Perspektif Online*, 17 Nisan 2020.

16 Eksilmez Demir, “Bir Referans Çerçevesi Olarak ‘Yerli ve Milli47-48 “,”.

17 Latif Pınar, “Türkiye’nin Savunma Sanayi Alanındaki Gelişiminin Türk Dış Politikasına Olan Etkisi,” *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7, no. 4 (2018): 2350, <http://www.itobiad.com/issue/39481/458822>

18 Mevlütoğlu, “Savunma Sanayiinin Dönüşümü.”

tutum etkili olmuştur. 1964'te Kıbrıs'ta Türklere yönelik saldırılara karşı Türkiye'nin yavru vatana hareket kararı almasına ABD tarafından sert bir tavır sergilenmiştir. Kamuoyunda şok etkisi yaratan "Johnson Mektubu" olarak bilinen ve diplomatik anlayışa sığmayan bir üslupla İsmet İnönü'ye yazılan mektupta; Türkiye'nin Kıbrıs'a yönelik müdahalesi neticesinde muhtemel bir Sovyet tehdidi durumunda yalnız kalabileceği vurgulanmıştır. ABD'nin Kıbrıs Barış Harekati sırasında kendisinden tedarik edilen silahların kullanımına yönelik 1947 tarihli anlaşmaya atıfta bulunarak karşı çıkmasıyla gerilim tırmanmış ve ABD tarafından Türkiye'ye ambargo uygulanmıştır.

Kıbrıs meselesi ile aydınlanma yaşayan Türkiye'de bu dönem, savunma sanayinin önemi stratejik anlamda daha fazla anlaşılmış ve dışa bağımlılığı azaltmayı hedefleyen, savunma temelli yatırım ve planlamalar Üçüncü Kalkınma Planında (1973-1978) açıkça kendini göstermiştir. Bu hedefe yönelik olarak da Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na bağlı sırasıyla (TUSAŞ) (1973), ASELSAN (1975), İŞBİR (1978), ASPIRSAN (1981) ve HAVELSAN (1982) gibi şirketlerin kurulması bunun göstergesidir. Ayrıca İtalya'dan F-104S tipi savaş uçakları siparişi ve Alman hücum botu ve sahil güvenlik botları inşa edilmesi süreci ile ABD dışında yeni tedarikçilerle ilişki kurulmaya başlanmıştır.¹⁹

3.4. Kurumsallaşma Dönemi (1985–1998)

Türk savunma sanayinin 1985-1998 yılları arasını kapsayan dördüncü dönemi, yine Türkiye'nin ambargolarla sınındığı bir dönem olmuştur. Türkiye ambargolar sonucunda PKK'ya karşı yürüttüğü terörle mücadele sürecinde beklediği NATO desteğini alamamış hatta tedarik ettiği askeri teçhizat, silah ve mühimmat kullanımlarını zorlaştıran/engelleyen yeni prosedürlerle karşılaşmıştır. Ancak bu döneme Türkiye, önceki alınan dersler doğrultusunda daha yüksek farkındalık kazanarak girmiştir.²⁰ Yabancı şirketlerle işbirliği yapılmasını, teknoloji odaklı yeni yatırımların teşvik edilmesini, AR-GE faaliyetlerine ağırlık verilmesi

19 Veysel Kurt ve Murat Yiğit, Türk Savunma Sanayinin Gelişimi: Siyasal ve Bürokratik Arka Plan (İstanbul: Türkiye Araştırmaları Vakfı, 2024), 25.

20 Seren, "Cumhuriyetten Günümüze Türk Savunma Sanayinin Gelişimi."

ve yerli sanayinin alt yapısından en yüksek düzeyde yaralanılmasını ve her türlü teçhizat, silah ve araç-gereç'in Türkiye'de üretilmesi amacıyla Savunma Sanayi Müsteşarlığı'nın kurulması, Türkiye'nin savunma sanayi sektöründe bir ivme kaydetmesine yol açmıştır.²¹

3.5. Kurumsallaşma ve Stratejik Planlama Dönemi (1998–2016)

1998-2016 yılları arasını ifade eden beşinci dönemde, 1998 yılı önemli bir tarih olarak dönemin belirleyicisi olmuştur. 1998 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan “Türk Savunma Sanayi Politikası ve Stratejisi Esasları Belgesi” Türkiye'nin savunma alanında; milli güvenlik ihtiyaçları doğrultusunda, yerli ve milli üretimi artırma çabasına yönelik olarak kısa, orta ve uzun vadeli hedeflerini, temel ilke ve prensiplerini ve stratejik planlarını belirlemek amacıyla hazırlanmış ilk vizyon belgelerinden biri olması yönüyle dikkat çekmektedir.²² 1990-2002 yılları arası dönemde ise savunma alanında kurumsallaşma ve yurtdışı işbirliğine yönelik bir süreç izlenmiştir.

2002 yılında AK Parti'nin iktidara gelmesi ile başlayan “yerlileşme”, “millileşme” ve “Milli Teknoloji Hamlesi” söylemlerinin kullanıldığı savunma sanayinin tarihsel süreçte zirve'ye giden yolun başlangıcı olmuştur. AK Partinin ilk dönemleri, Milli Teknoloji Hamlesi'nin özünü oluşturan altyapı çalışmaları ile birlikte tedarikçilik ve montaj eksenlilikten dikey entegrasyon stratejisine doğru bir geçişe sahne olmuştur. Ekonomik alanda ki gelişmeler paralelinde savunma projelerine ayrılan kaynakta doğru orantılı olarak artmıştır. Buna bağlı olarak da ana ve alt yerli firmaların sayısı her geçen gün artmakla birlikte istihdam edilen AR-GE ve üretim personelinin sayısı da artış göstermiştir. Gelişmeler neticesinde sektörde firma ve tedarikçiler ile birlikte AR-GE ve üretim personeli istihdam sayısı artmıştır.²³

14 Mayıs 2004 tarihinde gerçekleştirilen “Savunma Sanayi İcra Komitesi” toplantısı, Türk savunma sanayi tarihi adına önemli bir

21 Latif, “Türkiye'nin Savunma Sanayi Alanındaki Gelişiminin,” 2350.

22 Fatih Yeşilyurt ve Mehmet Emin Yeşilyurt, “Türkiye'de Savunma Sanayi,” *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies* 6, no. 2 (2019): 11, <https://doi.org/10.34232/pjess.565105>.

23 Arda Mevlütoğlu, “Savunma Sanayinin Dönüşümü,” *Perspektif Online*, 17 Nisan 2020, <https://www.perspektif.online/turk-savunma-sanayinin-donusumu/>.

dönüm noktası olmuştur. Bu toplantıda kamu-özel sektör iş birliği teşvik edilerek yerli ve milli savunma sanayi geliştirilmesi hususu öncelik konusu olmuş, bu anlamda her türlü AR-GE faaliyetlerine önem verilmiştir. Bu kararlar neticesinde Türkiye'nin savunma sanayi alanında önemli bir güç olmasının önü açılmıştır

Savunma sanayi sektöründe ciddi adımların atılması ancak 2006 yılı itibariyle söz konusu olabilmektedir. 2006'ya kadar geline süreçte önemli gayretler sarf edilmiş ve ciddi bir kurumsallaşma sağlanmıştır. Bu süreçte NATO ve ABD ile ilişkiler, Savunma Sanayii'nin geliştirilmesi için ciddi çabalar sarf edilmiş ve belirli düzeyde bir kurumsallaşma sağlanmıştır. Bununla birlikte, Soğuk Savaş şartlarında Türkiye'nin NATO ve ABD ile sahip olduğu ilişkiler, bu anlamda önemli bir mesafe alınmasına engel teşkil eden faktörlerden birisi olmuştur. Soğuk Savaş sonrasında ise uluslararası siyasette güvenlik atmosferinin yumuşamasına rağmen siyasi irade eksikliği ve istikrarsızlık, kurumsal yetersizlik, mali kaynak yetersizliği bu çabaların stratejik bir dönüşüm sürecine evrilmesine engel olmuştur.²⁴

2007-2013 yılları arası dönemi kapsayan 9. Kalkınma Planında da millileşme öncelikli, planlı ve sistematik savunma anlayışı doğrultusunda; ihtiyaçların milli imkanlarla karşılandığı, rekabetçi, kendine yeten, üretimin geliştirilmesi için AR-GE çalışmaları, teknolojik yeteneklerin ve altyapının geliştirilmesinin temel olarak hedeflendiği vurgulanmıştır. Tüm bunlara karşın savunma sanayisinde dışa bağımlılığın büyük oranda devam ettiği de ayrıca belirtilmiştir.²⁵

10.Kalkınma Planında (2014-2018) ise; savunma sanayisinde yerli kaynak kullanma oranı 2007 yılında yüzde 41,6 iken, 2011 yılında bu oran yüzde 54'e yükseliş göstermiş olmasına rağmen dışa bağımlılığın devam ettiği ve bu alanda yerliliğin artırılması amacıyla tank, helikopter, savaş gemisi, insansız hava aracı ve uydu projelerinin yürütölmekte olduğu ifade edilmiştir. Teknolojik gelişmelerin

24 Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, *Türk Savunma Sanayii: Türkiye'de Savunma Sanayinin Tarihsel Gelişimi*, 85, <https://www.yuzuncuyil.gov.tr/files/projeler/Kitaplar/Türk%20Savunma%20Sanayii'nin20%Stratejik20%Dönüşüm%20Hikayesininin%20Anlatımı.pdf>.

25 T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007–2013* (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 2006).

yakından takibini sağlamak adına da “Teknoloji Kazanımı Yol Haritası” oluşturulmuştur.²⁶

Savunma sanayii tarihinin, günümüze uzanan ve şüphesiz en zirve dönemi olan 2016 ve sonrası süreç, oldukça atak ve verimli bir dönemi gözler önüne sermektedir. Yakın tarihimizde, özellikle son yirmi üç yılda yakından şahitlik ettiğimiz savunma sanayii gelişmeleri; hem millî güvenliğimizi güçlendiren, hem ekonomimize katma değer sağlayan, hem de “yerli ve millî” bir gurur söylemine dönüşerek hafızalarda derin izler bırakan bir başarı hikâyesi olarak öne çıkmaktadır.

3.6. Yerli ve Milli Üretim Dönemi (2016–Günümüz): Zirve Yılları

15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen darbe girişimi ile Türkiye’nin tüm toplumsal yapılarında büyük değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Bu değişim ve dönüşümden savunma sanayi de etkilenmiş, KHK ile 10 Temmuz 2018 tarihinde Savunma Sanayi Müsteşarlığı Cumhurbaşkanlığına bağlanmıştır. Darbe sonrası Suriye’nin kuzeyinde başlatılan Fırat Kalkanı Harekâtı; sonrasında Zeytin Dalı, Barış Pınarı ve 2020 yılında gerçekleştirilen Bahar Kalkanı harekâtlarında kullanılan yerli ürünler için operasyon sahası, birer test alanı ve laboratuvar işlevi görmüştür diyebiliriz.²⁷

2016 sonrası dönemde kalkınma ve strateji planları aracılığıyla hedefler ortaya konulmaya devam etmiştir.11.Kalkınma Planında (2019-2023), önceki kalkınma planlarında yer alan temel hedefler tekrarlanmış, elde edilen beceri ve deneyimlerin sivil sektöre aktarımını sağlamak temel amaç olmuştur. “Yerlileştirme Yol Haritası” ile yerlilik oranının artırılması hedeflenmiştir.²⁸

2019 yılında Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından yayımlanmış olan 2023“ Sanayi ve Teknoloji Stratejisi” kapsamında çok boyutlu sanayi ve teknoloji politikalarını hayata geçirilmiştir. AR-GE

26 T.C. Kalkınma Bakanlığı, *Onuncu Kalkınma Planı 2014–2018*, Yayın No: 2014/5 (Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014).

27 Mevlütoğlu, “Savunma Sanayisinin Dönüşümü.”

28 T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, *On Birinci Kalkınma Planı 2019–2023* (Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019), https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf.

sayılarında önemli artışlar yaşanmıştır. 2023 Stratejisinin uygulanma döneminde; TOGG'un ilk teslimin yapmasından Milli Uzay Programı ile Türkiye'nin insanlı ilk uzay misyonu planlanmasından Havacılık, Uzay ve Teknoloji Festivalleri (TEKNOFEST) gerçekleştirilmesine varana kadar önemli başarılar kaydedilmiştir.²⁹

12. Kalkınma Planına bakacak olduğumuzda (2024-2028); savunma sanayii ihracatında ilk 5 ülke arasında yer alacak kapasiteye sahip olunması, Türk savunma sanayii'nin hem ulusal savunma ve güvenlik ihtiyaçlarını hem de dost ve müttefik ülkelerin taleplerini, yerli ve milli imkânlarla yerine getirebilecek düzeye gelmesi hedeflenmektedir.³⁰

Türkiye'nin uzun vadeli vizyonunu somut hedeflerle şekillendirmek, stratejik öncelikleri belirlemek ve politika yapıcılar için yol gösterici bir plan sunmak amacıyla Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından 2030“ Sanayi ve Teknoloji Stratejisi Belgesi “ yayımlanmıştır. 2030 Sanayi ve Teknoloji Stratejisi, “Millî Teknoloji Hamlesi” vizyonu temelinde tasarlanmış olup, Türkiye'nin sürdürülebilir büyüme, ekonomik ve teknolojik dönüşüm sürecinde yol gösterici ve kalkınmayı hızlandırıcı bir çerçeve sunmaktadır. Bu çerçeve paralelinde Strateji Belgesi, beş ana sütun üzerine inşa edilmiştir. Yüksek Teknoloji, Küresel Entegrasyon ve Yapısal Dönüşüm, Dijital Ekonomi ve Yeşil Dönüşüm, eksenlerinde şekillenen bu yaklaşım, savunma alanında kazanılan başarıların diğer sektörlere de model olmasını ve küresel rekabet gücünü artırmayı hedeflemektedir.³¹

Türkiye'nin özellikle son on yılı yerli ve millî üretim anlayışıyla savunma sektöründe lider ülkeler arasına girdiği dönemdir.2002'den itibaren Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın himayelerinde başlatılan birçok proje bu dönemde tamamlanarak; ürünler savunma sanayi envanterine girmiş, test aşamasına geçilmiş ve ihracatı sağlanmıştır. Bu yüzden bu dönemi “hasat zamanı” olarak da nitelendirebiliriz. Ayrıca

29 T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, *2023 Sanayi ve Teknoloji Stratejisi* (Ankara: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019).

30 T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, *On İkinci Kalkınma Planı 2024–2028* (Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023), https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-ikinci-Kalkinma-Planı_2024-2028_11122023.pdf

31 T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, *2030 Sanayi ve Teknoloji Stratejisi Belgesi* (Ankara: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı).

sahada yürütülen proje ve faaliyet gösteren firma sayısında ciddi bir artış gözlenmektedir.³² Savunma sanayii'nde 2002'de yüzde 20 olan yerlilik oranı, 2024 itibariyle yüzde 83'lere ulaşmıştır. 2028 yılında ise yüzde 85 olacağı öngörülmektedir. Türkiye'nin ihraç ettiği savunma ürün çeşidi 230'a çıkmakla beraber, ihraç edilen ülke sayısı da 185'e yükselmiştir. Sektörde 3 bin 500'ü aşkın firma faaliyet göstermekte ve 2024 yılı itibariyle sektörden 20 milyar doların üzerinde ciro sağlanmıştır. Ayrıca sektörde çalışan insan profili oldukça dinamik olup yaş ortalaması 34'tür.³³

Türkiye'de savunma politikaları, tarihsel süreç içinde tam bağımlılıktan daha bağımsız bir yapıya doğru evrilmiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan öncülüğünde, Cumhurbaşkanlığı ve ilgili kurumların himayesinde yürütülen stratejiler, yenilikçi girişimler ve toplumsal destek, savunma sanayii alanında önemli ilerlemelere imkan sağlamıştır. Bu bağlamda, yerli ve milli kavramı, sadece üretim süreçlerinde değil, aynı zamanda kamuoyunun algısında ve ulusal başarıların görünürlüğünde de etkili olmuştur. Milli gurur olarak ulusal düzeyde üretilen savunma ürünlerinin TEKNOFEST, İDEF gibi uluslararası nitelik kazanan platformlarda sergilenmesi, hem teknolojik yeterliliğin hem de ideolojik olarak yerli ve milli bakış açısının toplumsal ve küresel ölçekte görünürlüğünü artırmaktadır.

4. Erdoğan'ın Savunma Sanayi Söylemlerinin Örnek Olaylarla Analizi (Üçlü Analiz: Retorik, Gündem Belirleme ve Çerçeveleme)

Son yıllarda Türkiye'nin yükselişe geçen savunma sanayi hamleleri, Türkiye'yi dünya'da bir güç odağı haline getirmiştir. Bu noktada Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın savunma sanayiine yönelik söylemleri, retorik, gündem belirleme ve çerçeveleme teorileri kapsamında; gündeme damgasını vuran, gündelik hayatta sıklıkla duymaya alıştığımız, bazı yerli ve milli savunma sanayii projeleri üzerinden analiz edilecektir.

32 Enes Bayraklı, Cumhuriyetin 100. Yılında T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı (İstanbul: Türkiye Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2024).

33 Donanım Haber, "Savunma Sanayi Sektöründe Yerlilik Oranı Yüzde 83'e Ulaştı!," 22 Temmuz 2025, <https://www.donanimhaber.com/savunma-sanayi-sektorunde-yerlilik-orani-yuzde-83-e-ulasti--194113>.

Bu analizlerle söylemlerin, ulusal savunma sanayii'nin teknik başarısını ortaya koymasının yanı sıra siyasal iletişim boyutuyla kamuoyu algısını şekillendirme gücünü ortaya koyması hedeflenmektedir.

4.1. İHA/ SİHA/ TİHA: Göklerdeki Milli İrade

İHA (İnsansız Hava Aracı), SİHA (Silahlı İnsansız Hava Aracı) ve TİHA (Taarruzi İnsansız Hava Aracı) son yıllarda Türkiye'nin savunma sanayii politikalarında en çok öne çıkan projelerinden biridir. Bu projeler hem teknik özellikleri itibarıyla hem de siyasal söylemdeki yeri nedeniyle Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın "yerli ve milli" retoriğinin en görünür örneklerinden biridir.

a) Retorik Boyut: Anlatı Örgüsü, Bağımsızlık ve Milli Gurur Söylemi

*"İHA, SİHA ve TİHA üretiminde artık dünyanın ilk 3 ülkesi içindeyiz."*³⁴

*"Başkalarının ihsanı ile güçlü savunma mekanizması kurulamaz dedik ve kendi göbeğimizi kendimiz kesmeye karar verdik. Artık İHA'larımız, SİHA'larımız, AKINCI'larımız var. Artık kapılarda dilenci değiliz, tam aksine şimdi herkes bizden talep ediyor. Azerbaycan'da SİHA'larımızla vardık, Libya'da SİHA'larımızla vardık. Bundan sonra da kimsenin kapısında dilenci olmayacağız. Ne zaman ki bunları deklare ettik, ambargolarla karşılaştık. Daha yeni başbakan olmuştum, Amerika'dan İHA istemeye gittiğimde bize o zaman burun kıvrıldılar. Dedim ki 'Biz NATO'da beraber değil miyiz? Biz terörle mücadele ederken bize destek vermeyecek misiniz?' O zaman oğul Bush 2 günlüğüne dönüşümlü şekilde İHA'ları verdi. İHA'lar sadece koordinat tespitine yarayan uçaklardır. Bize İHA değil, SİHA lazımdı. Ama artık biz İHA'mızı da yaptık, SİHA'mızı da yaptık ve sonunda Akıncı'yı da yaptık."*³⁵

34 Anadolu Ajansı, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: İHA, SİHA ve TİHA Üretiminde Artık Dünyanın İlk 3 Ülkesi İçindeyiz," 6 Aralık 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-ih-siha-ve-tiha-uretiminde-artik-dunyanin-ilk-3-ulkesi-icindegiz/2467172>

35 Sabah, "Son Dakika: Başkan Erdoğan'dan Önemli Açıklamalar," 31 Ağustos 2021, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2021/08/31/son-dakika-baskan-erdogandan-onemli-aciklamalar>

“Şöyle bir geriye dönüp baktığımızda neler görüyoruz neler... İnsansız hava aracı istedik, vermediler. Biz de Bayraktar'ı, ANKA'yı, Akıncı'yı, Aksungur'u yaptık. İHA'larda kullandığımız kameraya ambargo koydular. Sandılar ki böyle yapınca biz İHA'ları kullanamayacağız. Onu da kendimiz yaptık. Sınırlarımız içinde terörle mücadele operasyonlarını rahatça yürütebilmeyi, sınır ötesi barış hareketlerimizi istediğimiz gibi gerçekleştirebilmeyi işte bu başarılarla borçluyuz.”³⁶

“Hep söylediğim gibi; kendi göbeğimizi kendimiz kestik. Daha önce bize silah verenler, attığımız kurşunların çetelesini tutardı. Teröre karşı yürüttüğümüz mücadelede sürekli engellerle karşılaşırdık. Kendi geliştirdiğimiz silahları kullanarak tüm bu sorunları aştık.”³⁷

“Türkiye savunma sanayii alanında adeta bir destan yazıyor. Dünyanın ilk SİHA gemisi Anadolu'yu geçen sene hizmete aldık. Kendi tasarımı, milli denizaltımızı inşa etme aşamasındayız. İHA ve SİHA alanında zaten dünyada ilk üç ülkeden biriyiz. Bugün 34 farklı ülkenin semalarını Türk İHA ve SİHA'ları koruyor. Geçtiğimiz günlerde Milli Muharip Uçağımız Kaan ilk uçuşunu başarıyla gerçekleştirdi. Böylece 5. nesil uçak üretebilen dünyadaki 4 ülkeden biri olduk. Bu gurur 85 milyon olarak hepimizindir. Gelecek yıllarda yapılanların çok daha fazlasını, daha modernini, daha gelişmişini, daha güçlüsünü, daha ilerisini yapacağız.”³⁸

Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından ortak duygularla, farklı tarihlerde yapılan bu konuşmaları belirli bir anlatı örgüsünde ve retorik dille inceleyecek olursak;

36 Anadolu Ajansı, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: İHA, SİHA ve TİHA Üretiminde...”

37 Demirören Haber Ajansı, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Ambargolara Rağmen Başardık, Kendi Göbeğimizi Kendimiz Kestik,” 30 Ağustos 2024, <https://www.dha.com.tr/politika/cumhurbaşkanı-erdogan-ambargolara-ragmen-basardik-kendi-gobegimizi-kendimiz-kestik-2377579>.

38 Barış Gündoğan, Özcan Yıldırım ve Mehmet Tosun, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türkiye, savunma sanayi alanında adeta destan yazıyor,” *Anadolu Ajansı*, 25 Şubat 2024 (günc. 26 Şubat 2024), <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaşkanı-erdogan-türkiye-savunma-sanayi-alanında-adeta-destan-yaziyor/3147220>.

Engeller:“ İHA istedik, vermediler./ ambargolarla karşılaştık. / Amerika'dan İHA istemeye gittiğimde bize o zaman burun kıvırdılar.” ifadeleri olumsuz deneyimleri, karşılaşılan engelleri, küçümseyici tutumları işaret eder.

Çözüm: Başkalarının ihsanı ile güçlü savunma mekanizması kurulamaz dedik ve kendi göbeğimizi kendimiz kesmeye karar verdik./... kendimiz yaptık.” ifadeleri, engeller karşısında sunulan çözüm, “kararlılık, kendi kendine yeterlilik, onlara karşı biz” retoriklerini öne çıkarır.

Başarı:“ Artık kapılarda dilenci değiliz, tam aksine şimdi herkes bizden talep ediyor. / Sınırlarımız içinde terörle mücadele operasyonlarını rahatça yürütebilmeyi, sınır ötesi barış hareketlerimizi istediğimiz gibi gerçekleştirebilmeyi işte bu başarılarla borçluyuz./ Bu gurur 85 milyon olarak hepimizindir. ifadeleri“ milli başarı, milli onur ve gurur” retoriklerini yansıtır.

Sonuç: “Bundan sonra da kimsenin kapısında dilenci olmayacağız./ Türkiye savunma sanayii alanında adeta bir destan yazıyor./“Bugün 34 farklı ülkenin semalarını Türk İHA ve SİHA'ları koruyor. / Böylece 5. nesil uçak üretebilen dünyadaki 4 ülkeden biri oldu./ İHA ve SİHA alanında dünyada ilk üç ülkeden biriyiz.” ifadeleri ise kararlılıkla geline nokta, dünya listelerinde ulaşılan sonucu anlatır.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın kullandığı retorikte; tarihsel sürece atıf yapılarak yaşanan sıkıntılar, karşılaşılan engeller ve mağduriyetten liderliğe uzanan dünya çapında yerli ve milli bir başarı süreci aktarılmaktadır. Başarılar art arda sıralanarak toplumun milli gurur, kolektif başarı bilinci, onur, birlik ve güven duyguları desteklenir. Aynı zamanda engellemelere rağmen uluslararası kazanılan başarılar muhataplara mesaj niteliği de taşımaktadır.

b) Gündem Belirleme Boyutu

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın İHA, SİHA ve TİHA özelinde, belirli bir anlatı örgüsü dahilinde, “yerli ve milli” vurgusu ile kullandığı söylemler gündem belirleme açısından oldukça önemlidir. Sıkça kullanılan bu terimler artık günlük dilde bile yer edinmiştir. Savunma

sanayii fuarlarında, törenlerde ve mitinglerde İHA, SİHA ve TİHA'ların sergilenmesi, yazılı ve görsel basında hassasiyetle bu konuya yer verilmesi de bu amaca hizmet etmiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın dünya sıralamalarında geline nokta sıklıkla vurgu yapması ve bu gururu 85 milyona mal ederek oluşturduğu gündem, toplumsal aidiyet oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu söylemler dünya gündemini de belirlemekte, Türkiye'nin küresel ölçekteki gücünü ortaya koymaktadır.

c) Çerçeveleme Boyutu

Çerçeveleme, gündem belirleme kavramı ile doğrudan ilişkili, genel olarak birlikte, bir hiyerarşi doğrultusunda kullanılan kavramdır. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın İHA, SİHA, TİHA özelinde ki söylemlerini, bu başarıları topluma nasıl anlattığını, hangi temalar ile anlam yüklediğini çerçeveleme boyutu açısından değerlendirdiğimizde;

114

Başarı ve Özgürlük Çerçevesi: İHA'lar, SİHA'lar, Milli Muharip Uçağı Kaan, Anadolu gemisi gibi somut örneklerle sunulan bu çerçeve, “teknolojik özgürlük”, “uluslararası saygınlık” ve “bağımsızlık” temaları etrafında şekillenir. “Artık kapılarda dilenci değiliz” ifadesi, dış bağımlılıktan kurtuluş temasını vurgularken, “34 ülkenin semalarını Türk İHA'ları koruyor” söylemiyle de küresel bir güç olduğumuz mesajı verilmektedir. Bu çerçeve, izleyicide gurur ve özgüven duygusu uyandırmayı hedefler.

Mücadele-Mağdur ve Kahraman Çerçevesi: Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın sıklıkla altını çizdiği “Ambargolarla karşılaştık”, “bize burun kıverdiler”, “silahların çetelesini tutarlardı” gibi ifadeler, engellemeler ve zor koşulları çerçevelemektedir. “Kendi göbeğimizi kendimiz kestik” söylemi ise mağduriyetten kahramanlığa uzanan mücadele ve kahraman temasını temsil etmektedir.

“Biz Yaptık” ve “Milli Birlik-Aidiyet” Çerçevesi: “Biz İHA'mızı da yaptık, SİHA'mızı da yaptık”, “Bayraktar'ı, ANKA'yı, Akıncı'yı, Aksungur'u yaptık” ifadelerindeki sürekli tekrarlanan “biz” zamiri

ve “yaptık” fiili, eylemi tüm milletin ortak başarısı haline getirir. “Bu gurur 85 milyon olarak hepimizindir” cümlesi, bu çerçevenin zirvesidir. Başarı, 85 milyonun ortak zaferi olarak ilan edilerek ve milli birlik ve aidiyet duygusu kazandırılmak istenir.

Başarı, Üstünlük ve Küresel Liderlikte Söz Sahibi Olma Çerçevesi: Artık dilenci değiliz, tam aksine şimdi herkes bizden talep ediyor” söylemi bağımlılıktan kurtulup söz sahibi olmaya, “Dünyadaki ilk 3 ülke”, “5. nesil uçak üretebilen 4 ülke”, “34 farklı ülkenin semalarını koruyor” gibi sayısal ifadeler, liderlikte söz sahibi olma temasını kanıtlar niteliktedir.

“Türkiye savunma sanayii alanında adeta bir destan yazıyor.” ifadesi ise bu çerçevenin tarihsel süreci anımsatan, kahramanlık, başarı, liderlik vurgusu yapan zirve temalarından biridir.

Özetle; Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın söylemleri, birbiri içine geçmiş çerçevelerden oluşmakta “mağduriyetten liderliğe” uzanan bir destanlaştırılma ile “biz” bilincini öne çıkaran bir kolektif kimlik inşasını ortaya çıkarır. “Yerli ve milli” vurgusu, bu kimliğin ideolojisini, “küresel liderlik” söylemi ise hedefini oluşturur. Bu çerçeveler, Türkiye'nin savunma alanında ki başarısını teknik bir başarı olmaktan ziyade ulusal bir diriliş, yerli ve milli gurur sembolü haline getirir.

4.2 TCG Anadolu: “Mavi Vatanın Yerli ve Milli Simgesi”

TCG Anadolu, Türkiye'nin yerli ve milli anlayışla ürettiği, Dünya'nın ilk savaş yani SİHA gemisi olması hasebiyle Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın konuşmalarında oldukça geniş yer bulmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın TCG Anadolu ile ilgili söylemleri, İHA/ SİHA analizinde olduğu gibi gündem belirleme ve çerçeveleme boyutlarıyla, retorik dil ve bir anlatı örgüsü üzerine kuruludur.

“Hizmete aldığımız TCG Anadolu en büyük ve en ağır helikopterler ile insansız hava araçlarının iniş kalkış yapabileceği kendi alanında dünyanın ilk savaş gemisidir. Bir başka ifadeyle TCG Anadolu dünyanın ilk SİHA gemisidir.”

Bu gemimize Bayraktar TB3, SİHA, Kızıl Elma İnsansız Savaş Uçağı ve HÜRJET Hafif Taarruz Uçağımız iniş kalkış yapabilecek. Ayrıca taşıdığı tanklar ve zırhlı amfibi hücum araçları sayesinde bu gemimiz gerektiğinde dünyanın her köşesinde askeri ve insani operasyon yürütebilmemize imkan sağlayacak özelliklere sahip.”

“Askeri amaçlaryanındagerektiğindedoğalafetyardımgörevlileri ve insani operasyonlar çerçevesinde de kullanabileceğimiz bu gemide tam teşekküllü hastane ve ameliyathane yer alıyor. Bütün bu özellikleriyle TCG Anadolu sayesinde dünyada ilklerden olan oyun değiştiren teknolojilere, sistemlere ve çözümlere öncülük eden bir ülke haline geleceğiz. Bu tür projelerde edindiğimiz tecrübeler bize yerli ve milliliği daha fazla olan, daha gelişmiş teknolojileri ülkemize kazandırma imkanı sağlıyor.”

“TCG Anadolu gibi çok maksatlı amfibi hücum gemileri, yalnızca askeri değil diplomatik boyutlarıyla da önem arz etmektedir. 2023’te envantere giren TCG Anadolu, Türkiye’nin ilk silahlı insansız hava aracı (SİHA) gemisi olma özelliğiyle deniz ve hava entegrasyonunu ileri bir seviyeye taşımıştır. Özellikle Bayraktar TB3 ve KIZILELMA gibi platformlarla birlikte düşünüldüğünde, Türkiye’nin Doğu Akdeniz’de “uçan donanma” konseptini geliştirdiği görülmektedir. Bu durum, Türkiye’nin bölgedeki klasik güç dengelerini yeniden şekillendirmesine neden olmuştur.”³⁹

“Nisan ayında hizmete aldığımız donanmamızın amiral gemisi TCG Anadolu ile bu alanda yeni bir lige yükseldik. Bayraktar TB3 SİHA, Kızıl Elma ve Hürjet hafif taarruz uçağımızın iniş-kalkış yapabileceği bir SİHA gemisine sahip olduk. TCG Anadolu sayesinde tabur büyüklüğünde bir kuvveti, ana üs desteği ihtiyacı olmadan Ege, Akdeniz ve Karadeniz’deki kriz bölgelerine kolayca intikal ettirebileceğiz. Sadece oyun kuran değil, gerektiğinde aleyhimize olan oyunları da bozan bir ülkeyiz. Bunun hamasi bir

³⁹ Türkiye Cumhuriyeti İletişim Başkanlığı, “Cumhurbaşkanı Erdoğan, dünyanın ilk SİHA, Türkiye’nin en büyük savaş gemisi TCG Anadolu’nun teslim törenine katıldı,” 11 Nisan 2023, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/cumhurbaskani-erdogan-dunya-nin-ilk-siha-turkiyenin-en-buyuk-savas-gemisi-tcg-anadolunun-teslim-torene-katildi

söylemden öte hakikatin ta kendisi olduğunu son yıllarda pek çok kez gösterdik.”⁴⁰

“İşte düşünün yani bizim TCG Anadolu uçak gemimiz Sarayburnu'na geliyor. Kuyruklar tükenmedi. İzmir'e gidiyor, hakeza öyle. Niye? Kendi uçak gemisini bu ülke kendisi yaptı.”⁴¹

“TCG Anadolu'ya, Altay'a, İmece'ye, diğer projelerimize neler dediler biliyorsunuz. Bunlara da herhâlde 'maket' diyeceklerdir. Dikkat ederseniz ülkemizin savunma sanayinde elde ettiği her başarıdan bunlar, bir de suyun öte tarafındakiler rahatsız oluyor. Hiç kusura bakmasınlar, biz bunları da suyun öteki tarafındakileri de rahatsız etmeyi sürdüreceğiz. Biz Türkiye'yiz, biz Türk millettiz.”⁴²

“Bu gemiyi Türkiye Yüzyılı'nda lider ve dünyada söz sahibi ülke konumumuzu perçinleyecek bir sembol olarak görüyoruz.”⁴³

“Savunma sanayiinde tam bağımsız Türkiye'nin en önemli nişanelerinden biri, yerli ve millî uçak gemimiz TCG Anadolu..”⁴⁴

“Dünyanın ilk SIHA gemisi TCG Anadolu, Mavi Vatan'daki aydınlık geleceğimizi işaret ediyor. Bu ruhun, bu azmin, en somut eserlerinden biri de gökyüzündeki çelik kanatlarımız. Dünyada

40 Türkiye Cumhuriyeti İletişim Başkanlığı, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türkiye, savaşlar ve gerilimlerle dolu bir coğrafyanın istikrar abidesidir,” 31 Ağustos 2023, [iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-turkiye-savaslar-ve-gerilimlerle-dolu-bir-cografyanin-istikrar-abidesidir](https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-turkiye-savaslar-ve-gerilimlerle-dolu-bir-cografyanin-istikrar-abidesidir)

41 Türkiye Cumhuriyeti İletişim Başkanlığı, “Cumhurbaşkanı Erdoğan, canlı yayında soruları yanıtladı,” *İletişim Başkanlığı*, 22 Mayıs 2023, [iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-canli-yayinda-sorulari-yanitladi-22-05-2023](https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-canli-yayinda-sorulari-yanitladi-22-05-2023)

42 Ali Kemal Akan, Fatma Sevinç Çetin ve İsa Toprak, “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Milli Muharip Uçağın adının 'KAAN' olduğunu açıkladı,” *Anadolu Ajansı*, 1 Mayıs 2023, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-milli-muharip-ucagin-adinin-kaan-oldugu-gunu-acikladi/2885949>

43 Mehmet Yusuf Melikoğlu, Kaan Bozdoğan, Kübra Kara ve Fatih Ulaş, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: TCG Anadolu'yu Türkiye Yüzyılı'nda dünyada konumumuzu perçinleyecek bir sembol olarak görüyoruz,” *Anadolu Ajansı*, 10 Nisan 2023 (günc. 11 Nisan 2023), <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-tcg-anadoluyu-turkiye-yuzyilinda-dunyada-konumumuzu-percinleyecek-bir-sembol-olarak-goruyoruz/2868257>

44 Türkiye Cumhuriyeti İletişim Başkanlığı, “Cumhurbaşkanı Erdoğan, TCG Anadolu'yu havadan inceledi,” *İletişim Başkanlığı*, 24 Eylül 2022, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-tcg-anadoluyu-havadan-inceledi>

bir ilki başararak kısa pistli gemilerden kalkıp inebilen Bayraktar TB3 ve TCG Anadolu gemimiz, Mavi Vatan iddiamızın ete kemiğe bürünmüş halidir. Bu birliktelik yalnızca milli deniz havacılığımızı başlatmakla kalmamış, oyun-kurucu bir güç olarak yeni bir çağın kapılarını aralamıştır.”⁴⁵

a) Retorik Boyut: Anlatı Örgüsü, Yerli ve Milli Gurur Söylemi

Engeller: “TCG Anadolu’ya, Altay’a, İmece’ye, diğer projelerimize neler dediler biliyorsunuz. Bunlara da herhâlde ‘maket’ diyeceklerdir.” ve “Hiç kusura bakmasınlar; biz bunları da suyun öteki tarafındakileri de rahatsız etmeyi sürdüreceğiz.” ifadeleri, küçümseyici, engelleyici tutumlarla karşılaşıldığını aktarır. Bu ise “onlara karşı biz” algısı oluşturur.

Çözüm: Engellemeler, küçümsemeler karşısında Sadece oyun kuran değil, gerektiğinde aleyhimize olan oyunları da bozan bir ülkeyiz. Bunun haması bir söylemden öte hakikatin ta kendisi olduğunu son yıllarda pek çok kez gösterdik.” yine “Kendi uçak gemisini bu ülke kendisi yaptı.” ifadeleri engellere karşı sunulan çözüm olarak “kendi kendine yeterlilik” ve “kararlılık” retoriklerini öne çıkarır.

Başarı: “Dünyanın ilk SİHA gemisi”, “yeni bir lige yükseldik”, “oyun kurucu/oyun bozucu bir güç”, “Mavi Vatan iddiamızın ete kemiğe bürünmüş hali”, “Türkiye’nin en önemli nişanelerinden biri” gibi ifadeler, başarının hem teknik hem de stratejik boyutunu ortaya koyarak “milli başarı, gurur ve özgüven” retoriklerini öne çıkarır.

Sonuç: . “Türkiye Yüzyılı’nda lider ve dünyada söz sahibi ülke konumumuzu perçinleyecek bir sembol”, “yeni bir çağın kapılarını aralamıştır” ve “klasik güç dengelerini yeniden şekillendirmesine neden olmuştur” gibi ifadeler göstermektedir ki; TCG Anadolu sadece savunma sanayisine kazandırılan bir envanter artışı değil, Türkiye’nin küresel konumda güç iddiası’nın en önemli simgelerinden biri olarak görülmektedir.

⁴⁵ NTV, “Cumhurbaşkanı Erdoğan TEKNOFEST Mavi Vatan’da: TCG Anadolu’nun bir büyüğü yapıyoruz,” 28 Ağustos 2025, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-teknofest-mavi-vatanda-tcg-anadolunun-bir-buyugunu-yapiyoruz,0R0qEKDExU6XVO-l4UozZqQ>

TCG Anadolu, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın konuşmalarında yalnızca deniz ve hava entegreli bir donanma gücü değil, aynı zamanda “Türkiye'nin denizlerdeki gücünün nişanesi”, “dünyada söz sahipliğini perçinleyecek bir sembol” ve “Mavi Vatan'ın yerli ve milli simgesi” şeklinde tanımlanmaktadır. Retoriklerde sıklıkla “yerli mühendislik başarısı”, “dünyada ilk”, “dünyada söz sahibi olma” ve “oyun kurucu güç” vurguları yapılmaktadır. Bu söylemlerle TCG Anadolu Gemisi'nin jeopolitik öneminin yanı sıra uluslararası alanda ki güç iddiasını temsil etmektedir.

b) Gündem Belirleme Boyutu: Kamuoyunda Deniz Gücü

“Mavi Vatan” doktrini ile eşzamanlı olarak gündemde yer edinen bu proje, gündem belirleme stratejisinin önemli araçlarından biri olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın sıklıkla dile getirdiği “Dünyada ilk” vurgusu gündem oluşturmada en etkili argüman olmuştur. *“İşte düşünün yani bizim TCG Anadolu uçak gemimiz Sarayburnu'na geliyor. Kuyruklar tükenmedi. İzmir'e gidiyor; hakeza öyle. Niye? Kendi uçak gemisini bu ülke kendisi yaptı.”* cümlesinden de anlaşılacağı üzere TCG Anadolu Gemisi'nin büyükşehirlerde sergilenmesi ve halkın milli bir bilinçle rağbet göstermesi, gemi'nin kamuoyunda geniş yankı bulduğunun kanıtıdır. “Bu ülke kendisi yaptı” ifadesi ise özellikle milliyetçilik ve aidiyet duygusu kazandırmaktadır. Gemi, tabur büyüklüğünde bir kuvveti deniz sahamızda, gerektiğinde aleyhimize olan oyunları da bozacak şekilde, kriz noktalarına intikal ettirebilme özelliği ile de kamuoyunda “dosta güven, düşmana korku” olarak mesaj niteliği taşıması açısından gündem belirlemede merkezi konumda olmaktadır. Aynı zamanda yine bu gemi, afet gibi kriz anlarında insani öneme haiz olması yönüyle de bir başka açıdan gündem belirlemede merkezi bir noktada yer almaktadır.

c) Çerçeveleme Boyutu

Başarı, Üstünlük ve Küresel Liderlikte Söz Sahibi Olma Çerçevesi: “Dünyanın ilk SİHA gemisi” tanımlaması, Türkiye'yi kendi alanında öne çıkaran en güçlü çerçevedir. “Oyun-kurucu güç”, “güç dengelerini

yeniden şekillendirme”, “Mavi Vatan iddiamızın ete kemiğe bürünmüş hali” ve “lider ülke” tanımlamalarıyla bu çerçeve, Türkiye’nin yön veren bir aktör olduğu vurgulamaktadır.

Stratejik Güç ve Caydırıcılık Çerçevesi: Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın “TCG Anadolu sayesinde tabur büyüklüğünde bir kuvveti, ana üs desteği ihtiyacı olmadan Ege, Akdeniz ve Karadeniz’deki kriz bölgelerine kolayca intikal ettirebileceğiz. Sadece oyun kuran değil, gerektiğinde aleyhimize olan oyunları da bozan bir ülkeyiz” sözleri, TCG Anadolu’nun Türkiye’nin bölgesel ve küresel askeri gücünü ortaya koyması yönüyle çerçevelemektedir. Aynı zamanda bu çerçeveleme “dosta güven, düşmana korku” metaforuyla da bir güç mesajı vermektedir.

Milli Birlik, Aidiyet ve Biz Çerçevesi: Cumhurbaşkanı Erdoğan “kendi uçak gemisini bu ülke kendisi yaptı” söylemi ile başarıyı tüm millete mal ederek aidiyet kazandırır. “suyun öteki tarafındakiler” ve “rahatsız olanlar” ifadeleri ile de engellemelere ve eleştirilere karşı da milli birlik ve biz bilincini güçlendirme amacı taşır.

Çok Yönlülük ve İnsani Güç Çerçevesi: TCG Anadolu Gemisinin “tam teşekküllü hastane”, “insani operasyonlar” ve “doğal afet yardımı” yapabilme yönleri vurgulanarak insani güç yönü çerçevelenmiştir.

Özetle; Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın TCG Anadolu söylemlerinde; TCG Anadolu, teknik özellikleriyle “Dünya’da ilk” olarak yalnızca askeri bir güç değil, Türkiye Yüzyılı’nın ve dış politikada küresel bir güç olma vizyonu’nun denizlerdeki sembolüdür.

4.3.Kaan&Kızılma: Gök Vatanın Yerli ve Milli Simgesi

İnsanlı muharip uçak olarak geçen Kaan ve insansız hava aracı olarak bilinen Kızılma; gök vatana hizmet eden yerli ve milli uçaklarımız, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından gerçekleştirilen konuşmalarda savunma sanayinin gözde projeleri olarak sunulmaktadır. Konuşmalar, önceki analizlerde olduğu gibi yine belirli bir anlatı örgüsü dahilinde retorik, gündem belirleme ve çerçeveleme boyutlarıyla inceleme gerçekleştirilecektir.

“Samsun’da ilk defa sizlerin takdirine sunulan Kızıllema insansız savaş uçağımız dünya harp tarihinde oyun değıştirici hamle olarak görölmektedir.”⁴⁶

“Savunma sanayiine verdiğimiz emeğın de karşılığın yavaş yavaş görüyoruz. 2 sene önce tanıtımını yaptığımızda birilerinin kalorifer peteğine benziyor diyerek akıllarınca dalga geçtiğı millî muharip uçağımız KAAN projesinde çok önemli bir sözleşmeye imza attık. 2025 Fuarı’nda ilk etapta 48 adet KAAN’ın Endonezya’ya satışına yönelik mutabakata varıldı.

Beşinci nesil savaş uçağımız KAAN ilk uçuşunu başarıyla gerçekleştirdi. KIZILELMA ve ANKA-3 ile artık bu alanda farklı bir lige yükseliyoruz. Bundan on sene, on beş sene, yirmi sene önce tohumlarını serptiğimiz projelerin hamdolsun bugün meyvelerini toplamaya başladık.”⁴⁷

“Ülkemizi birçok başlıkta parmakla gösterilen konuma beraberce getirdik. ‘El ayrıncı ciğer soğutmaz’ diyerek başta savunma olmak üzere her alanda kendi göbeğimizi kendimiz kestik ve kesiyoruz. Millî savaş uçağımız KAAN’ı gördünüz mü? ‘Yapamaz’ dedikleri, ‘Yapsalar bile uçuramazlar’ diyerek küçümsedikleri KAAN ilk uçuşunu başarıyla gerçekleştirdi. İnşallah 2028 yılında bir uçak sesi duyup başımızı kaldırdığımızda gökyüzünde Türk mühendislerinin yaptığı KAAN’ı göreceğiz. Gök vatanımızın korunmasında KAAN önemli rol oynayacak.”⁴⁸

21“ Şubat’ta ilk uçuşunu yapan KAAN’ımızın bizimle birlikte pek çok ülkede yol açtığı heyecanı, ilgiyi, umudu hep birlikte gördük.

46 Türkiye Cumhuriyeti İletişim Başkanlığı, “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Samsun’da düzenlenen TEKNOFEST 2022’ye katılarak bir konuşma yaptı,” *İletişim Başkanlığı*, 16 Eylül 2022, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/cumhurbaskani-erdogan-samsunda-duzenlenen-teknofest-2022ye-katilarak-bir-konusma-yapti

47 T.C. Cumhurbaşkanlığı, “Günü kurtarmak yerine, enflasyonu düşürerek kalıcı refah artışını sağlayacağız,” 17 Nisan 2024, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/->

48 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Şehirlerimizi Türkiye Yüzyılı’na hazır hâle getirmek için yoğun bir çabanın içindeyiz,” *T.C. Cumhurbaşkanlığı*, 26 Mart 2024, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-sehirlerimizi-turkiye-yuzyilina-hazir-hale-getirmek-icin-yogun-bir-cabanin-icindegiz-151870>

*Bir başka ifadeyle, ülkemizin tasarımı ve üretimini tamamlayıp hizmete aldığı her ürünün müşterisi zaten hazır. Yeter ki biz sabırla, azimle, dikkatle, kararlılıkla çalışarak projelerimizi birer birer sonuçlandıralım.”*⁴⁹

“Geçtiğimiz günlerde millî muharip uçağımız KAAN ilk uçuşunu başarıyla gerçekleştirdi. Böylece 5. nesil uçak üretebilen dünyadaki 4 ülkeden biri olduk. Bu gurur 85 milyon olarak hepimizindir. Milletçe inandık, çalıştık, yılmadık ve hamdolsun başardık.

*Muhalefetin bize sürekli örnek gösterdiği ülkelerde son dört gündür KAAN konuşuluyor. Türkiye’nin savunma sanayi hamleleri konuşuluyor. Umutlarını Türkiye’ye bağlamış dostlarımız bizim bu başarılarımızla gurur duyarken, elbette rakiplerimiz de endişeye kapılıyor. Daha ne müjdelere vereceğiz inşallah. Öyle garip bir durumla karşı karşıyayız ki bizdeki mankurtlaştırılmış zihinler KAAN’a bakınca kalorifer peteği veya süpürge sapı görüyor. Ama Asya’dan Afrika’ya kadar gönül coğrafyamızdaki 100 milyonlar ise büyüyen, güçlenen, mazlumların umudu hâline gelen bir Türkiye görüyor.”*⁵⁰

“Millî muharip uçağımız Kaan, bütün ihtişamıyla işte gözlerimizin önünde, çok yakında o da uçacak. Öyle bir uçak düşünün ki, harp ortamında radarlara görünmeden düşmanın inine girecek. Silah yuvasını açıp füzesini, bombasını düşmanın üzerine bırakacak, sonra da geldiği gibi sessizce üssüne geri dönecek. Üstelik bu uçağı ülkemizin kendi mühendisleri yapacak, ülkemizin kendi pilotları uçuracak. Kaan, işte bu uçağın adıdır. Ana görev sistemlerinin tamamı yerli ve milli olacak. Kaan, kendi silahlarımızla, kendi radarımızla, kendi haberleşme uçuş, kontrol

49 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “Kabine Toplantısı’nın ardından yaptıkları konuşma,” T.C. Cumhurbaşkanlığı, 15 Nisan 2025, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/151476/kabine-toplantisi-nin-ardindan-yaptiklari-konusma>

50 Barış Gündoğan, Özcan Yıldırım ve Mehmet Tosun, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türkiye, savunma sanayi alanında adeta destan yazıyor,” *Anadolu Ajansı*, 25 Şubat 2024 (güncelleme 26 Şubat 2024), <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-turkiye-savunma-sanayi-alaninda-adeta-destan-yaziyor/3147220>

ve görev bilgisayarlarımızla donatılacak. Bu tablo karşısında duygulanmamak mümkün mü?”⁵¹

“Attığımız her adımda, girdiğimiz her mücadelede Sultan Alparslan'ın, Osman Gazi'nin, Fatih Sultan Mehmet Han'ın, aziz şehitlerimizin manevi desteğini hep yanımda hissettik. Geliştirdiğimiz son teknoloji ürünü insansız hava aracına Kızılirma adını verirken de bu kavramın işaret ettiğı hedefi hayal ediyorduk.”⁵²

“Kızılirma'nın yalnızca cismi yok, Kızılirma aynı zamanda bir hedef; bu kutlu davaya inananların çok önemli bir hedefi. Kızılirma ve Millî Muharip Uçak projelerimizle ülkemizi artık bambaşka bir lige taşıyoruz.”⁵³

“Savunma sanayi alanında attığımız her adım bizleri heyecanlandırmaktadır. Bu alanda taş üstüne taş koyan herkes ülkemizin geleceğı, Türkiye Yüzyılı'nın inşası için çok önemli bir katkı sunuyor. KAAAN zaten yeniliklerden bir tanesi. Ama Baykar'ın zirve diyebileceğimiz eseri malum KIZILELMA... Şimdi KIZILELMA'nın son testlerini yapıyorlar. Aşmaları gereken mesele kendi yerli motorunu üretmek... Bunu başardığı andan itibaren de zaten KIZILELMA'nın dünyaya karşı duruşu farklı olacaktır.”⁵⁴

a) Retorik Boyut: Anlatı Örgüsü, Bağımsızlık ve Liderlik Söylemi

Engeller: “Birilerinin kalorifer peteğıne benziyor diyerek akıllarınca dalga geçtiğı”, “Yapamaz dedikleri, yapsalar bile uçuramazlar diyerek

51 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “İstikbalin Yüzyılı Tanıtım Programı'nda yaptıkları konuşma,” T.C. Cumhurbaşkanlığı, 1 Mayıs 2023, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/146971/istikbalin-yuzyili-tanitim-programi-nda-yaptiklari-konusma>

52 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “Bilecik Toplu Açılış Töreni'nde yaptıkları konuşma,” T.C. Cumhurbaşkanlığı, 27 Ocak 2023, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/142686/bilecik-toplu-acilis-toreni-nde-yaptiklari-konusma>

53 Recep Tayyip Erdoğan, konuşma, TBMM AK Parti Grup Toplantısı, 18 Ocak 2023, haber metni, Star, <https://www.star.com.tr/politika/cumhurbaskani-erdogan-2023-bizim-icin-20-yilik-siyasetimizin-semبولudur-haber-1762477/>.

54 Recep Tayyip Erdoğan, “Cumhurbaşkanı Erdoğan Kızılirma'nın motoru için tarih verdi,” SavunmaSanayiST, 22 Kasım 2023, <https://www.savunmasanayist.com/cumhurbaskani-erdogan-kizilirmanin-motoru-icin-tarih-verdi/>.

küçümsedikleri” ve “mankurtlaştırılmış zihinler KAAN’a bakınca kalorifer peteği veya süpürge sapı görüyor” ifadeleri aşağılayıcı ve vizyonsuz bir retorik olarak aktarılmaktadır. Bu ise mağduriyet duygusu uyandırarak mücadelenin aidiyet zeminini güçlendirmektedir.

Çözüm: Engellere/eleştirilere verilen cevap, inanç, sabır, kararlılık ve beraberlik retoriği ile sunulur. “El ayrılmı ciğer soğutmaz diyerek, kendi göbeğimizi kendimiz kestik ve kesiyoruz” söylemi eleştirilere yönelik bağımsızlık ve kendi kendine yeterlilik retoriğidir. “Milletçe inandık, çalıştık, yılmadık” söylemi ile de çözümün anahtarının milletin kendisi olduğu vurgulanır.

Başarı: “Bu gurur 85 milyon olarak hepimizindir” ve “Milletçe inandık, çalıştık, yılmadık ve hamdolsun başardık.” cümleleri, başarıyı tüm millete mal ederek milli bir gurur ve aidiyet kazandırır. “Endonezya’ya satış” vurgusu, teknik ve milli gurur anlamından ziyade başarıyı ekonomik olarak da bir gösterge olarak sunmaktadır.

124

Sonuç: Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın konuşmalarından yola çıkarak geldiğimiz nokta itibarıyla, “5. Nesilüçak üretebilen dünyadaki 4 ülkeden biri olduk” ifadesi önceki örneklerde nitelendirdiğimiz gibi Türkiye’nin askeri başarısı ile birlikte küresel sahada tarihi sıralamasını konumlandırır. “Bambaşka bir lige yükseliyoruz”, “mazlumların umudu hâline gelen bir Türkiye” ve “gönül coğrafyamızdaki 100 milyonlar” ifadeleri ise Türkiye’yi küresel liderlikten gönül coğrafyalarında kurulan duygusal liderliğe taşımaktadır.

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın söylemlerinde el üstünde tuttuğu Kaan ve Kızıllema projeleri; teknik kapasitelerinin ötesinde, Türkiye’nin “yerli ve milli” söylemiyle şekillenen küresel liderlik arayışının göklerdeki somut bir tezahürüdür. Türklerin cihan hakimiyetinin savunma sanayisine tezahür etmiş mefkuresidir. Aynı zamanda Türkiye’nin “gönül coğrafyamız” olarak nitelendirilen topraklarda taşıdığı umut, Kızıllema Ülküsü’nün bir yansımasıdır. Kızıllema ve Kaan projeleri Türkiye’nin modern zamanla birlikte tarihsel derinlik taşıyan sert ve yumuşak gücünün harmanlanmış halidir.

b) Gündem Belirleme Boyutu

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Milli Muharip Uçak KAAN ve insansız muharip uçak Kızılelma üzerine yaptığı konuşmalar, somut başarı sonuçları ve duygu yüklü ve milli retorikler harmanlanarak gündemi belirlemektedir. “Kaan”, “Kızılelma”, “Dünyadaki 4 ülkeden biri”, “5. nesil”, “yerli ve milli”, “kendi göbeğimizi kestik”, “gök vatan”, “oyun değiştirici” terimleri sürekli tekrarlanarak toplumsal hafızada kalıcılık sağlanmıştır.

Ekilen tohumların meyvelerinin toplanmaya başlandığı süreçle birlikte birlikte muhalif ve dost yanlısı söylemler kullanarak gündemde konuya ilgi çekicilik sağlanmıştır. “Biz, hep birlikte yaptık” söylemleri sık sık tekrarlanarak gündemde konunun sahiplenilmesi sağlanmıştır. Tarihsel atıflar yapılarak Kaan ve Kızılelma, geçmişin ülküsü bugünün başarıları arasında duygusal ve milli bir köprü görevi görmek, milli gurur söyleminin merkezine yerleştirilmektedir.

c) Çerçeveleme Boyutu

Başarı, Üstünlük ve Küresel Liderlikte Söz Sahibi Olma Çerçevesi: En yaygın ve güçlü çerçevedir. “5. nesil”, “dünyada 4. ülke” ve “oyun değiştirici” üstünlük ve başarı vurguları, Türkiye’yi küresel rekabette seçkin bir noktaya konumlandırmaktadır.

Tarihsel Diriliş ve Kızılelma Ülküsü Çerçevesi: Bu çerçeve, adından da anlaşılacağı üzere Kaan ve Kızılelma projelerine tarihsel, kutsal ve manevi bir anlam atfetmektedir. “Sultan Alparslan’ın, Fatih Sultan Mehmet Han’ın manevi desteği” ve “Kızılelma hedefi” söylemleri, geçmişten gelen ülkünün şimdiki zamanda vücut bulmuş hali, bir “diriliş” ve “hedefe ulaşma” şeklinde kullanılır.

Milli Birlik, Aidiyet ve “Biz” Çerçevesi: “Bu gurur 85 milyon olarak hepimizindir” ve “Milletçe inandık, çalıştık, yılmadık ve hamdolsun başardık.” cümleleri “biz” çerçevesi sunarak bir bütün olmayı, sahiplenmeyi ifade eder. Aynı zamanda tarihsel figürler ve hedefler de birlik ve aidiyet ruhuna güç katmaktadır.

Öteki (İç-Dış) Çerçeve : “Mankurtlaştırılmış zihinler”, “muhalafetin örnek gösterdiği ülkeler”. Bu ifadeler, içeride ki eleştirenleri milli bilinçten yoksun olarak çerçeveler. “Rakiplerimiz endişeye kapılıyor”. ifadesi hem dışsal hem de başarı bir çerçevesi sunmaktadır.

Ekonomik ve Stratejik Bağımsızlık Çerçevesi: “Endonezya’ya satış” ve “müşterisi zaten hazır” vurguları, ekonomiyi güçlendiren bir unsur olduğu çerçevesini sunar. “kendi silahlarımızla, kendi radarımızla, kendi haberleşme uçuş, kontrol ve görev bilgisayarlarımızla söylemi ise stratejik bağımsızlığımıza vurgu yapar.

Özetle; Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın KAAN ve Kızılelma söylemleri, bu projeleri diğer örneklerde olduğu gibi teknik özelliklerinden ziyade Türkiye’nin teknolojik kabiliyetinin, Türkiye’nin yerli ve milli kaynaklarla “göklerdeki bağımsızlık” hedefinin, tarihsel ve Türkiye Yüzyılı Vizyonu’nun, ekonomik potansiyelinin ve jeopolitik nüfuzunun en somut sembolleri haline getirir.

4.4.Çelik Kubbe Ve Oğulbey Teknoloji Üssü: Yerli ve Milli Teknolojik Kalkan

Savunma sanayi alanında yaşanan en güncel gelişmeler ışığında; Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın konuşmalarında “birilerinin demir kubbesi varsa bizim de çelik kubbemiz olacak” sözleri ile gündeme gelmeye başlayan, dış dünyada da geniş yankı bulan “Çelik Kubbe ve Oğulbey Teknoloji Üssü Yatırımları”nı önceki analizlerimizde olduğu gibi belirli bir anlatı örgüsü dahilinde retorik inceleme, gündem belirleme ve çerçeveleme boyutu ile inceleyeceğiz.

“İnsansız hava araçlarında yakaladığımız ivme sadece dost ve kardeş halklar tarafından değil, tüm dünyada gıptayla takip ediliyor. Çelik Kubbe projemizi tüm unsurları ile hayata geçireceğiz. Birilerinin demir kubbesi varsa bizim de çelik kubbemiz olacak. Bölgedeki gelişmeler savunma sanayisinde attığımız adımların önemini gösterdi. Hava kuvvetlerimiz neye ihtiyaç duyuyorsa onu üretmenin gayreti içindeyiz.”⁵⁵

55 “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Birilerinin Demir Kubbesi Varsa Bizim de Çelik Kubbemiz,” *İndyTürk*, erişim 10 Kasım 2025, <https://www.indyturk.com/node/744360/siyaset/cumhurbaşkanı-erdogan-birilerinin-demir-kubbesi-varsa-bizim-de-çelik-kubbemiz>.

“Bugün ilk olarak 460 milyon dolar değerinde dosta güven, düşmana korku verecek toplam 47 araçtan oluşan gök kubbe sistemlerini kahraman ordumuza kazandırıyoruz. Son yıllarda etrafımızda yaşanan sıcak çatışmalar, hava savunma ve radar sistemlerinin ne kadar mühim olduğunu ortaya koydu. İşi şansa bırakma gibi bir lüksümüzün olmadığını gayet bilincindeyiz. Çünkü kendi radarını, kendi hava savunma sistemini, elektronik harp yeteneklerini geliştiremeyen hiçbir ülke, açık ve net söylüyorum, mevcut güvenlik sınamaları karşısında bilhassa bölgemizde geleceğine güvenle bakamaz. Masada olmakla menüde olmak arasındaki ince çizgiyi belirleyen unsur hava savunma ve taarruz kabiliyetlerinizdir. Bu anlayışla, gerekli adımların öncesinde atmaya başladığımız bu inşa ve ihya sistemi hamdolsun ciddi yol alıyor. Çok kısa sürede tüm engellere rağmen çok ciddi yol aldık. Bugün gerçekleşen teslimatlar verdiğimiz mücadelenin boşa gitmediğinin en somut delilidir.

Teslim edilecek bir adet Siper uzun menzilli hava savunma sistemi ve ona bağlı 10 araç ülkemizin hava savunmasında bir dönüm noktasıdır. Üç adet Hisar orta menzilli hava savunma sistemi ve toplam 21 araç caydırıcılığımızı orta menzilde daha da güçlendirecek. Korkut hava savunma sistemiyle erken ihbar radarlarımız sahada gözümüz ve kulağımız olarak görev yapacak. 7 adet PUHU ve 2 adet REDET elektronik harp sistemi ise bu alanda ülkemizi bir üst lige taşıyacak.

Elbette burada durmayacak, daha fazla sayıda sistemi yeni yeteneklerle birlikte geliştirecek ve envantere kazandırmayı sürdüreceğiz. Sistemler sistemi çelik kubbe ile hava savunmasında artık farklı bir klasmana çıkacağız. ASELSAN'ın çelik kubbede sistem geliştirmenin yanı sıra kritik bir rolü daha var, sahadaki bütün sistemlerin birbiriyle anlık haberleşmesini ve entegre çalışmasını sağlayacak yapay zeka destekli komuta kontrol yazılımını da ASELSAN geliştiriyor. Çelik kubbenin omurgasını oluşturacak bu yazılım sayesinde sahadaki yüzlerce hava savunma sistemi tek bir sistem gibi hareket edecektir.

Bugün açılışını yaptığımız 280 milyon dolar değerindeki 14 tesisle üretim kapasitemizi ciddi şekilde artırıyoruz. Hizmete

aldığımız tesisler arasında, Hava Savunma Sistemleri Tasarım Ofisi, Radar Üretim ve Entegrasyon İlave Tesisi, İleri Mühendislik Malzemeler Araştırma Geliştirme Tesisi, Elektro Optik Sistemler Tasarım Ofisi, Gündümlü Mühimmat Sistemleri Tesisi, Teknopark İstanbul Araştırma Geliştirme Merkezi ve daha birçok kritik altyapı bulunuyor. Bu tesisler yaklaşık 4 bin kişiye nitelikli istihdam sağlama yanında genç mühendislerimize yeni çalışma alanları açacaktır.

Oğulbey Teknoloji Üssü 1,5 milyar dolarlık yatırım büyüklüğüyle son yılların en büyük sanayi yatırımlarından biri olacaktır. Çok daha önemlisi, bu yatırım Cumhuriyet tarihimizin tek seferde yapılan en büyük savunma sanayi yatırımıdır. Burası ayrıca Avrupa'nın en büyük entegre hava savunma tesisidir.

Şunu da özellikle vurgulamak isterim: ASELSAN, savunma sanayimizin adeta kalbi durumunda olduğu için bu yatırım tüm sektör için kritik bir eşik olacaktır. Türkiye Yüzyılına yakışan bir vizyonla 900 futbol sahasından daha büyük, 6500 dönümlük bir alanı ASELSAN'a tahsis ettik. Oğulbey Teknoloji Üssü 585 bin metrekare kapalı alan ve 132 bin metrekare temiz oda, laboratuvar ve üretim alanı ile bölgenin en ileri savunma teknolojileri merkezlerinden biri olacaktır. Bu yatırım ASELSAN'ın seri üretim kapasitesini iki katından fazla artırarak ülkemizi sadece bölgesinde değil, dünyada da öncü bir konuma taşıyacak.

Şurası da dikkat çekicidir: Bugün kahraman ordumuzun ihtiyaçlarını yüzde 80'lere varan oranlarda yerli sistemlerle karşılıyoruz. Böylece normalde yurt dışına gidecek büyük bir kaynağın ülkemizde kalmasını sağlıyoruz. Ayrıca sistemlerimizi dost ve müttefiklerimizin de kullanımına sunuyor, diplomatik etkinliğimizi artırıyor. Geçtiğimiz yıl sektörde 7 milyar doları aşan bir ihracat gerçekleştirdik. Bu sene de oldukça iyi gidiyoruz. Savunma ve havacılık ihracatımız Temmuz'da geçen yılın aynı ayına göre yüzde 128,9 artışla 989,6 milyon dolara ulaştı. Ocak-Temmuz döneminde toplam ihracat yüzde 38,6 artarak 4 milyar 591 milyon dolara yükseldi. Bunlar fevkalade gurur verici rakamlar. Yakaladığımız ivmeyi dikkate alınca birkaç sene içinde

inşallah 20 milyar dolar seviyesini yakalayacağımıza inanıyorum. Ülke olarak ekonomideki istiklal savaşımızı da kazanmak için yüksek katma değerli ürünleri geliştirmeli ve dünyaya ihraç etmeliyiz. Bakınız bugün birçok Avrupa ülkesi savunma sanayinin öneminin yeniden farkına varıyor. Yıllarca “savunma sanayi ölü yatırım” tezini dillendirenler, bugün nasıl bizde bu yarışta yerimizi alırsız telaşıyla adeta kendilerini paralıyor. Biz ise hamdolsun daha rahatız. Eksiklerimiz yok mu? Var. Onları da süratle tamamlıyoruz. İşte bugün burada olduğu gibi kendimizi sürekli geliştiriyoruz. Doğru yoldayız. İyi durumdayız. İnşallah daha da iyi olacağız.

Çelik kubbe vatandaşı değil yandaşı koruyacak kadar gözünü nefret büyümüş bir gürhün varlığı üzülerken söylüyorum, ülkemizin güvenliği noktasında kaygı duyulması gereken bir ruh halidir. Bu milletimizi bölen, ayrıştıran, siyasi tercihlerinden dolayı halkın çoğunu aşağılayan sorunlu bir yaklaşımdır. Tabancasından tüfeğine, İHA'dan füzesine, tankından füzesine, uçağından radarına kadar Türkiye'yi ve 86 milyonun her bir ferdi en üst düzeyde korumaktır.”⁵⁶

a) Retorik Boyut: Bağımsızlık, Güvenlik Ve Milli Teknoloji

Engeller/Tehditler: “Son yıllarda etrafımızda yaşanan sıcak çatışmalar, hava savunma ve radar sistemlerinin ne kadar mühim olduğunu ortaya koydu.” ifadesi Türkiye'nin jeopolitik olarak risk taşıyan bir ülke konumunda ortaya koymaktadır.

“Kendi radarını, kendi hava savunma sistemini, elektronik harp yeteneklerini geliştiremeyen hiçbir ülke, açık ve net söylüyorum, mevcut güvenlik sınamaları karşısında bilhassa bölgemizde geleceğine güvenle bakamaz.” ifadesi ise dışa bağımlılığın ciddi bir güvenlik açığı olduğu ve kaygı yarattığı algısını oluşturmaktadır.

56 Kabine Toplantısı sona erdi: Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan önemli açıklamalar,” *TRT Haber*, erişim 11 Kasım 2025, <https://www.trhaber.com/gundem/kabine-toplantisi-sona-erdi-cumhurbaşkanı-erdogan-dan-onemli-aciklamalar-h935441.html>

“Masada olmak ve menüde olmak metaforu” ve güçsüz olup bağımlı olmanın doğuracağı tehlikeler ile masada olup söz sahibi olmanın verdiği güç arasındaki fark noktasında, hava savunma kabiliyetini ortaya koyamayanlar için ciddi bir tehlike olduğunu vurgulamaktadır.

“Çelik kubbe vatandaşı değil yandaşı koruyacak” kadar gözünü nefret büyümüş bir güruhun varlığı üzümlere söylüyorum, ülkemizin güvenliği noktasında kaygı duyulması gereken bir ruh halidir. Bu milletimizi bölen, ayıştıran, siyasi tercihlerinden dolayı halkın çoğunu aşağılayan sorunlu bir yaklaşımdır” ifadesi öteki kesimlerin, olumsuz zihniyet bakış açısını/ engellemelerini ortaya koymaktadır.

Çözüm: *“İşi şansa bırakma gibi bir lüksümüzün olmadığının gayet bilincindeyiz.”*

“Masada olmakla menüde olmak arasındaki anlayışla, gerekli adımların öncesinde atmaya başladığımız bu inşa ve ihya sistemi hamdolsun ciddi yol alıyor.”

130

“Çok kısa sürede tüm engellere rağmen çok ciddi yol aldık. Eksiklerimiz yok mu? Var. Onları da süratle tamamlıyoruz. İşte bugün burada olduğu gibi kendimizi sürekli geliştiriyoruz. Doğru yoldayız. İyi durumdayız. İnşallah daha da iyi olacağız.” cümleleri, Türkiye’nin çözüm stratejisini; şansa bırakmayan, erken harekete geçen, engellere rağmen ciddi yol kateden, eksiklerini kabullenip düzeltten ve kendini sürekli geliştirme odaklı bir yaklaşım olarak tasvir etmektedir.

Başarı: Çözüm stratejisi doğrultusunda elde edilen çelik kubbe sistemlerine ve Oğulbey Teknoloji Üssü’ne yönelik somut kazanımları ve gurur anlatılarını ortaya koymaktadır. Başarı ekonomik ve diplomatik kazanımlarla çok boyutlu bir hale gelmektedir.

“Sistemler sistemi çelik kubbe ile hava savunmasında artık farklı bir klasmana çıkacağız.”, “Cumhuriyet tarihimizin tek seferde yapılan en büyük savunma sanayi yatırımıdır.”, “Burası ayrıca Avrupa’nın en büyük entegre hava savunma tesisidir.” ve “Ülkemizi bir üst lige ve dünyada da öncü bir konuma taşıyacak.” ifadeleri başarıyı ortaya koymaktadır. Ayrıca *Bugün açılışını yaptığımız 280“ milyon dolar değerindeki 14 tesis, 4bin istihdam” ,1,5“ milyar dolarlık yatırım büyüklüğü”* gibi sayısal veriler başarının boyutunu ortaya koymaktadır.

Sonuç: Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından kullanılan “*artık farklı bir klasmana çıkacağız.*” ve “*son yılların en büyük sanayi yatırımlarından biri olacaktır. Cumhuriyet tarihimizin tek seferde yapılan en büyük savunma sanayi yatırımıdır.*” gibi ifadeler Türkiye’nin güç iddiasını en somut haliyle ortaya koymaktadır. Ayrıca Çelik Kubbe ve Oğulbey Teknoloji Üssü’ne dair söylemler bölgede yaşanan sıcak çatışmalar paralelinde tehditlere karşı bir varoluş mücadelesini ortaya koymaktadır. Elde edilen askeri, ekonomik ve diplomatik başarılar içeride milli gurur ve birlik duygusunu pekiştirirken dışarıda Türkiye’yi küresel bir aktör olarak konumlandırmaktadır.

b) Gündem Belirleme

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın “*Cumhuriyet tarihinin tek seferde yapılan en büyük savunma sanayi yatırımı*”, “*Avrupa’nın en büyük entegre hava savunma tesisi*”, “*hava savunmasında dönüm noktası*” “*yerli ve milli*” “*sistemler sistemi*”, “*ulusal güvenlik*” retorikleri ve “*masada olmak/ menüde olmak*” ve “*üst lige çıkacağız*” gibi metaforlarla desteklenen, ulusal ve ekonomik bağımsızlığa vurgu yapan “Çelik Kubbe ve Oğulbey Teknoloji Üssü” söylemleri dikkat çekici bir gündem oluşturmuştur. Ayrıca Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın söylemleri yerli gündemde geniş yer aldığı kadar birçok ülkenin gündeminde de oldukça geniş yankı bulmuştur. İsrail’in geliştirdiği Demir Kubbe ile kıyaslamalar ilgi çekmiştir. Aynı zamanda diğer savunma sanayi ürünlerinde olduğu gibi “Teknofest” gibi platformlarda çelik kubbe sistemlerinin sergilenmesi gündemde kalıcılığı artırmaktadır.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan “Çelik Kubbe” söylemleri ile çok katmanlı bir gündem oluşturarak gündemi sadece teknolojik başarı perspektifiyle değil ekonomi, istihdam, diplomasi ve iç siyaset perspektifiyle de ilişkilendirmektedir.

c) Çerçeveleme Boyutu

Başarı, Üstünlük ve Küresel Liderlikte Söz Sahibi Olma Çerçevesi: “... artık farklı bir klasmana çıkacağız.”, ve “son yılların en büyük sanayi

yatırımlarından biri olacaktır. Cumhuriyet tarihimizin tek seferde yapılan en büyük savunma sanayi yatırımdır. Ayrıca Avrupa'nın en büyük entegre hava savunma tesisidir.”, “ ülkemizi bir üst lige” ve dünyada da öncü bir konuma taşıyacak.” söylemleri en yaygın kullanılan çerçeve olarak öne çıkmaktadır.

“Çok kısa sürede tüm engellere rağmen çok ciddi yol aldık. Bugün gerçekleşen teslimatlar verdiğimiz mücadelenin boşa gitmediğinin en somut delilidir.” İfadesi önceki örneklerde olduğu gibi tarihsel süreçte sıklıkla kullanılan “engelleme” çerçevesine bağlı olarak elde edilen başarıyı ortaya koymaktadır.

“Birilerinin demir kubbesi varsa bizim de çelik kubbemiz olacak” söylemi, hem bir rekabeti hem de “masada olma” metaforunu ortaya koymaktadır.

“Bakınız bugün birçok Avrupa ülkesi savunma sanayinin önemini yeniden farkına varıyor. Yıllarca “savunma sanayi ölü yatırım” tezini dillendirenler, bugün nasıl bizde bu yarışta yerimizi alırsak telaşla adeta kendilerini paralıyor.”Cümlesi, Türkiye'nin stratejik öngöründe önde olduğu algısını oluşturmaktadır.

Ayrıca 1,5“ milyar dolarlık yatırım büyüklüğü” gibi anlatımı güçlendiren sayısal veriler ve “fevkalade gurur verici rakamlar” olarak nitelendirilen savunma sanayii alanında ki ekonomik gelişmeler başarı ve liderlik çerçevesi çizmektedir.

Stratejik Güç ve Caydırıcılık Çerçevesi: “Bölgedeki gelişmeler”, “etrafımızda yaşanan sıcak çatışmalar” ve “mevcut güvenlik sınamaları” ifadeleri, hava savunma sistemini jeopolitik bir zorunluluk olarak ortaya koymaktadır. “İşi şansa bırakma gibi bir lüksümüz yok” cümlesi, bu stratejik yaklaşımın mahiyetini ve aciliyetini çerçevelemektedir.

Masada olmakla menüde olmak arasındaki ince çizgiyi belirleyen unsur hava savunma ve taarruz kabiliyetlerinizdir.” İfadesi doğrudan stratejik gücün önemine bilhassa vurgu yapmaktadır.

“Çelik Kubbe” projesi, modern savaşın gerekliliği olarak tek bir sistemden ziyade farklı menzillerdeki sistemlerin entegrasi olarak

tanımlanan “sistemler sistemi” olarak tabir edilen çok katmanlı bir hava savunmasıdır. Aynı zamanda bu sektörde öne çıkan Aselsan'ın geliştirdiği yapay zeka yazılımının “Çelik Kubbe'nin omurgası” olarak nitelendirilmesi ve yüzlerce sistemin tek bir sistem gibi işleyiş gösterecek olması askeri ve teknik boyutta stratejik güç ve caydırıcı unsur olarak bir üstünlük sağlamaktadır. Dosta güven, düşmana korku verme” ifadesi stratejik güç ve caydırıcılık stratejisinin güçlü bir retoriğidir.

Milli Birlik, Aidiyet ve Biz Çerçevesi: *“Türkiye’yi ve 86 milyonun her bir ferdini en üst düzeyde korumaktır.”* Teması milli bir kimlik inşa etmektedir. *“vatandaşı değil yandaşı koruyacak” ifadesine verilen sert tepki milli birliği ve aidiyet ruhunu bozmak isteyen unsurlara yöneltilen bir reddiyedir.* Bu tutum, savunma sanayisinin tüm toplumu kapsayan milli bir güvenlik ve toplumsal bir aidiyet şemsiyesi altında konumlandırılması gerektiği anlayışına dayanmaktadır.

Çok Yönlülük Çerçevesi: *“sistemlerimizi dost ve müttefiklerimizin de kullanımına sunuyor, diplomatik etkinliğimizi artırıyoruz” ifadesi başta olmak üzere, her geçen gün artış gösteren ihracat verileri ve nitelikli istihdam sağlama sözü göstermektedir ki; bu alanda yaşanan gelişmelerin tek boyutlu olmayıp diplomasiden ekonomiye kadar birçok alana yayıldığını göstermektedir.*

Özetle; Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yakın zaman itibarıyla söylemlerinde yer verdiği en güncel savunma sanayi yatırımlarından biri olan ve “sistemler sistemi” olarak tanımlanan “Çelik Kubbe” teknolojik olarak dünyada sayılı örneklerden biri olmasından öte bağımsızlığın ve varoluşsal güvenliğin bir sembolü olarak öne çıkmaktadır.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Vestner (2024)'e göre; savunma sanayi askeri mal, teknoloji ve hizmetlere erişim sağlamaktadır. Devletler arasında karşılıklı bağımlılık ilişkilerini üretmektedir. Aynı zamanda savunma sanayii, bir ülkenin uluslararası statüsünü ve ulusal gururunu güçlendirmektedir. Vestner'in çalışmasında da gördüğümüz üzere savunma sanayi yalnızca

askeri bir başarı olarak değil, ulusal gururu yansıtan bir unsur olarak da görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye örneği uluslararası ve ulusal literatüre katkı sunacaktır.⁵⁷

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın «yerli ve milli» söylemi, kamuoyunda öne çıkan çeşitli örnekler üzerinden, retorik, gündem belirleme ve çerçeveleme teorileri kapsamında incelendiği üzere; teknik başarıların aktarımı ile birlikte milli aidiyet, gurur gibi birden çok duyguyu içinde barındıran bir iletişim aracı olmuştur.

Türkiye'nin savunma sanayii politikaları, tarihsel boyutu ile değerlendirdiğimizde; Erken Cumhuriyet Döneminde (1923-1950), “yerli üretim” gayesi ile savunma sanayii'nin temellerinin atılması, 1974 sonrası Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra alınan ders ile birlikte yerli üretim sürecinin aciliyet teşkil etmesi, 1985-1998 yılları arasında Savunma Sanayi Müsteşarlığı'nın kurulması ile kurumsal zeminin güçlendirilmesi, 2002 sonrası ise AK Parti iktidarıyla birlikte “Milli Teknoloji Hamlesi” söylemi ve savunma sanayiinde yerlilik oranının %83'lere kadar çıkması, tarihsel sürecin dönüm noktalarını ortaya koymaktadır. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın konuşmalarında “bağımlılıktan bağımsızlığa”, “mağduriyetten liderliğe” temaları ile bu tarihsel sürece sıklıkla atıf yapması “yerli ve milli” söylemini güçlendiren bir unsur olmaktadır.

Bu çalışmada incelenen İHA/SİHA/TİHA, TCG Anadolu, KAAN-Kızılelma ve Oğulbey Teknoloji Üssü, Çelik Kubbe gibi projeler, Türkiye'nin savunma sanayii tarihindeki dönüm noktalarının somut ve sembol ürünleridir. Gündem belirleme stratejisi olarak, bu projelerin görünür olması ile milli aidiyet ve birlik ruhu da diri tutulmaktadır.

Bahsi geçen bu projeler savunma sanayiinin temsil biçimlerine yönelik bir değerlendirmeyi de gerektirmektedir. Bu çalışma, “yerli ve milli” söyleminin savunma sanayii özelinde güçlü bir anlatıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu söylem yalnızca bir başarı anlatısı olarak değil aynı zamanda savunma sanayii politikalarının hangi çerçeve dahilinde anlamlandırıldığını da ortaya koymaktadır. Bu durum, savunma

57 Tobias Vestner, “The Defense Industry's Contribution to National Security” (SSRN, 7 Ağustos 2024), <https://doi.org/10.2139/ssrn.5227974>.

sanayinin ekonomi başta olmak üzere sürdürülebilirlik, kurumsal yapılanma ve yönetsel anlamda çeşitli boyutlarının, milli kimlik ve egemenlik vurgularıyla nasıl temsil edildiğinin ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Yani bu çalışma ile “başarının sadece teknik bir başarı olmadığı, bu bakış açısının bazı boyutları öne çıkarırken bazı boyutları arka plana atmakta” olduğu eleştirisi getirilerek farklı bir perspektiften bakma amaçlanmıştır.

Türkiye'nin “yerli ve milli” savunma hamleleri, uluslararası hukukun meşru savunma ve egemenlik hakkı olarak da değerlendirilmelidir. Zira 1373 (2001), sayılı karar ile başlayan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararları ve BM Şartı 51.madde meşru savunma ve egemenlik hakkını yasal olarak desteklemektedir. Bu anlamda küresel ölçekte zirve dönemini yaşayan Türk savunma sanayii politikaları ve envantere kazandırılan projeler, uluslararası hukuk perspektifi ile bakıldığında; askeri-teknik başarının ötesinde Türkiye'nin yakın coğrafyasında yaşananların da bir gerekliliği olarak ulusal egemenlik ve bağımsızlık hakkını muhafaza etme arayışı olarak da düşünülmelidir.

Sonuç itibariyle savunma sanayiinin siyasal iletişimdeki rolü, yalnızca askeri-teknolojik başarıların bir yansıması değil; aynı zamanda bağımsızlık, gurur, aidiyet gibi duyguları tetikleyerek milli kimliğin inşasında ve Türkiye'nin küresel liderlik/güç iddiasının şekillenmesinde ana etken olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

Akan, Ali Kemal, Fatma Sevinç Çetin ve İsa Toprak. “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Milli Muharip Uçağın adının ‘KAAN’ olduğunu açıkladı.” Anadolu Ajansı, 1 Mayıs 2023. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-milli-muharip-ucagin-adinin-kaan-oldugunu-acikladi/2885949>

Anadolu Ajansı. “Cumhurbaşkanı Erdoğan: İHA, SİHA ve TİHA Üretiminde Artık Dünyanın İlk 3 Ülkesi İçindeyiz.” 6 Aralık 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-ih-siha-ve-tiha-uretiminde-artik-dunyanin-ilk-3-ulkesi-icindegiz/2467172>.

Bahçecioğlu, Ebru Hacer. 2021. “Retoriğin Temel Unsurları Olan Ethos-Pathos-Logos Perspektifinden İkna Sanatı.”

Başarır, Murat. “Retorik İkna Bileşenlerinin Siyasi Liderlerce Kullanımı: İktidar ve Ana Muhalefet Liderlerinin TBMM Grup Konuşmaları Üzerine Bir Analiz.” Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi 4, no. 2 (2016). <https://doi.org/10.19145/gujofoc.63239>

Bayraklı, Enes. *Cumhuriyetin 100. Yılında T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı*. İstanbul: Türkiye Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2024.

Çankaya, Ece. *Siyasal İletişim: Dünyada ve Türkiye’de*. Ankara: İmge Yayınları, 2015.

Demirören Haber Ajansı. “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Ambargolara Rağmen Başardık, Kendi Göbeğimizi Kendimiz Kestik.” 30 Ağustos 2024. <https://www.dha.com.tr/politika/cumhurbaskani-erdogan-ambargolara-ragmen-basardik-kendi-gobegimizi-kendimiz-kestik-2377579>.

Doğmuş, Ebru. “Siyasal İletişim ve Dijital Halkla İlişkiler Temelinde Aristoteles’in Retorik Yaklaşımı: Siyasi Liderler Üzerinden Bir Analiz.” *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, no. 20 (2022): 92–120.

Doksanoğlu, İsmail. *Türkiye'de Medya Siyaset İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Analiz*. Yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2018.

Donanım Haber. "Savunma Sanayi Sektöründe Yerlilik Oranı Yüzde 83'e Ulaştı!" 22 Temmuz 2025. <https://www.donanimhaber.com/savunma-sanayi-sektorunde-yerlilik-orani-yuzde-83-e-ulasti--194113>.

Eksilmez Demir, İlknur. *Bir Referans Çerçevesi Olarak "Yerli ve Milli" ve Milli Savunma Sanayii Sektörüne Yansımaları*. Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2020.

Erdem, Tuğba. "Çerçeveleme Kuramı Perspektifinden Uluslararası Basının Türk Ekonomisine Yaklaşımı: Al Jazeera ve BBC Örneği." *İletişim ve Toplum Araştırmaları Dergisi* 2, no. 1 (2022): 43–57. <https://doi.org/10.29228/itamder.57814>

Filiz Balta Peltekoğlu -İrem Aydoğdu , "Aristoteles'in Retorik Üçgeni Bağlamında Kurumsal Paydaşlık" , SOCIAL SCIENCES STUDIES JOURNAL (SSSJJournal) (2024)

Gündoğan, Barış, Özcan Yıldırım ve Mehmet Tosun. "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türkiye, savunma sanayi alanında adeta destan yazıyor." *Anadolu Ajansı*, 25 Şubat 2024 (güncelleme 26 Şubat 2024). <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-turkiye-savunma-sanayi-alaninda-adeta-destan-yaziyor/3147220>

Güran, Mehmet, ve Hakan Özarslan. "Çerçeveleme Teorisi ve Toplumsal Hareketler." *Erciyes İletişim Dergisi "akademia"* 4, no. 1 (2015): 36–50. <https://doi.org/10.17680/akademia.v4i1.5000080211>

IndyTürk. "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Birilerinin Demir Kubbesi Varsa Bizim de Çelik Kubbemiz." Erişim 10 Kasım 2025. <https://www.indyturk.com/node/744360/siyaset/cumhurbaskani-erdogan-birilerinin-demir-kubbesi-varsa-bizim-de-çelik-kubbemiz>.

Karaman, Selma. *Retorikte Genel İnandırma Tarzları Hakkında Bir İnceleme*. Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2012.

Kurt, Veysel, ve Yiğit, Murat . *Türk Savunma Sanayiinin Gelişimi: Siyasal ve Bürokratik Arka Plan*. İstanbul: Türkiye Araştırmaları Vakfı, 2024.

Melikoğlu, Mehmet Yusuf, Kaan Bozdoğan, Kübra Kara ve Fatih Ulaş. “Cumhurbaşkanı Erdoğan: TCG Anadolu’yu Türkiye Yüzyılı’nda dünyada konumumuzu perçinleyecek bir sembol olarak görüyoruz.” Anadolu Ajansı, 10 Nisan 2023; günc. 11 Nisan 2023. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-tcg-anadoluyu-turkiye-yuzyilinda-dunyada-konumumuzu-percinleyecek-bir-sembol-olarak-goruyoruz/2868257>

Mevlütöğlu, Arda. “Savunma Sanayiinin Dönüşümü.” Perspektif Online, 17 Nisan 2020. <https://www.perspektif.online/turk-savunma-sanayiinin-donusumu/>

NTV. “Cumhurbaşkanı Erdoğan TEKNOFEST Mavi Vatan’da: TCG Anadolu’nun bir büyüğünü yapıyoruz.” 28 Ağustos 2025. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-teknofest-mavi-vatanda-tcg-anadolunun-bir-buyugunu-yapiyoruz,0R0qEKDExU6XVOl4UozZqQ>

Pınar, Latif. 2018. “Türkiye’nin Savunma Sanayi Alanındaki Gelişiminin Türk Dış Politikasına Olan Etkisi.” İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi 7 (4): 2356–2369. <http://www.itobiad.com/issue/39481/458822>

Sabah. “Son Dakika: Başkan Erdoğan’dan Önemli Açıklamalar.” 31 Ağustos 2021. <https://www.sabah.com.tr/gundem/2021/08/31/son-dakika-baskan-erdogandan-onemli-aciklamalar>.

SavunmaSanayiST. 2023. “Cumhurbaşkanı Erdoğan Kızıllema’nın Motoru İçin Tarih Verdi.” 22 Kasım 2023. <https://www.savunmasanayist.com/cumhurbaskani-erdogan-kizilelmanin-motoru-icin-tarih-verdi/>.

Seren, Merve. “Cumhuriyetten Günümüze Türk Savunma Sanayiinin Gelişimi.” Kriter Dergi, Dosya/100. Yıl (Kasım 2023). Erişim 29 Ekim 2025. <https://kriterdergi.com/dosya-100-yil/cumhuriyetten-gunumuze-turk-savunma-sanayiinin-gelisimi>

TRT Haber. "Kabine Toplantısı Sona Erdi: Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Önemli Açıklamalar." Erişim 11 Kasım 2025. <https://www.trthaber.com/gundem/kabine-toplantisi-sona-erdi-cumhurbaskani-erdogan-dan-onemli-aciklamalar-h935441.html>.

Tunca, Elif Asude. "İletişim Perspektifinden Siyasal İletişim ve Seçim Kampanyaları." İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi 8, no. 4 (2019): 2785–2809. <https://doi.org/10.15869/itobiad.591096>

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007–2013*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 2006.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. *Türk Savunma Sanayii: Türkiye'de Savunma Sanayiinin Tarihsel Gelişimi*. Ankara: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, n.d. <https://www.yuzuncuyil.gov.tr/files/projeler/Kitaplar/Türk%20Savunma%20Sanayii'nin%20Stratejik%20Dönüşüm%20Hikayesinin%20Anlatımı.pdf>

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı. "Günü kurtarmak yerine, enflasyonu düşürerek kalıcı refah artışını sağlayacağız." 17 Nisan 2024. <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/->.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı. "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Şehirlerimizi Türkiye Yüzyılı'na Hazır Hâle Getirmek İçin Yoğun Bir Çabanın İçindeyiz." T.C. Cumhurbaşkanlığı, 26 Mart 2024. <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-sehirlerimizi-turkiye-yuzyilina-hazir-hale-getirmek-icin-yogun-bir-cabanin-icindegiz-151870>

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı. "İstikbalin Yüzyılı Tanıtım Programı'nda Yaptıkları Konuşma." T.C. Cumhurbaşkanlığı, 1 Mayıs 2023. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/146971/istikbalin-yuzyili-tanitim-programi-nda-yaptiklari-konusma>

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı. "Bilecik Toplu Açılış Töreni'nde Yaptıkları Konuşma." T.C. Cumhurbaşkanlığı, 27 Ocak 2023. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/142686/bilecik-toplu-acilis-toreni-nde-yaptiklari-konusma>

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Samsun’da düzenlenen TEKNOFEST 2022’ye katılarak bir konuşma yaptı.” İletişim Başkanlığı, 16 Eylül 2022. https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/cumhurbaskani-erdogan-samsunda-duzenlenen-teknofest-2022ye-katilarak-bir-konusma-yapti

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Dünyanın İlk SİHA, Türkiye’nin En Büyük Savaş Gemisi TCG Anadolu’nun Teslim Törenine Katıldı.” 11 Nisan 2023. Erişim 1 Kasım 2025. https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/cumhurbaskani-erdogan-dunyanin-ilk-siha-turkiyenin-en-buyuk-savas-gemisi-tcg-anadolunun-teslim-torenine-katildi.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türkiye, Savaşlar ve Gerilimlerle Dolu Bir Coğrafyanın İstikrar Abidesidir.” *İletişim Başkanlığı*, 31 Ağustos 2023. Erişim 12 Kasım 2025. <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-turkiye-savaslar-ve-gerilimlerle-dolu-bir-cografiyanin-istikrar-abidesidir>.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. “Cumhurbaşkanı Erdoğan, canlı yayında soruları yanıtladı.” İletişim Başkanlığı, 22 Mayıs 2023. <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-canli-yayinda-sorulari-yanitladi-22-05-2023>

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. “Cumhurbaşkanı Erdoğan, TCG Anadolu’yu havadan inceledi.” İletişim Başkanlığı, 24 Eylül 2022. <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-tcg-anadoluyu-havadan-inceledi>

Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı. *Onuncu Kalkınma Planı 2014–2018*. Yayın No: 2014/5. Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014.

Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. *2023 Sanayi ve Teknoloji Stratejisi*. Ankara: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. On Birinci Kalkınma Planı 2019–2023. Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf

Vestner, Tobias. 2024. "The Defense Industry's Contribution to National Security." SSRN. 7 Ağustos 2024. <https://doi.org/10.2139/ssrn.5227974>.

Yavuz, Mustafa Murat. "Siyasal İletişimde Çerçeveleme Teorisinin Önemi ve Seçmen Algısı Üzerine Etkisi." Mustafa Murat Yavuz (blog), 31 Aralık 2023. <https://www.mustafamuratyavuz.com/3123/siyasal-iletisimde-cerceveleme-teorisinin-onemi-ve-secmen-algisi-uzerine-etkisi>

Yeşilyurt, Fatih, ve Yeşilyurt, Mehmet Emin. 2019. "Türkiye'de Savunma Sanayi." Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies 6 (2): 1–42. <https://doi.org/10.34232/pjess.565105>

Yüksel, Erdal. "Kamuoyu Oluşturma ve Gündem Belirleme Kavramları Nerede Kesişmekte Nerede Ayrılmaktadır." *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7, no. 1 (2007): 571–586.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Yayın Geliş Tarihi / Received: 12.02.2026

Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 09.03.2026

Yayın Tarihi / Publication Date: 12.03.2026

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi / To cite this article (Chicago, 17-A sürüm / Chicago, 17th A):

Altınsoy, Zeynep Deniz, “İklim Mültecilerinin Uluslararası Statüsü: Devletin İklim Sorumluluğu Ve Göç Hukuku”. *Uluslararası Suçlar ve Tarih / International Crimes and History* 27, (2026): 143-178.

DOI: 10.54842/ustich.1887967

İzlik: izlik.org/JA29HR59NG

İKLİM MÜLTECİLERİNİN ULUSLARARASI STATÜSÜ: DEVLETİN İKLİM SORUMLULUĞU VE GÖÇ HUKUKU

Zeynep Deniz ALTINSOY

Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme, Ticaret Hukuku
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0335-3181>

143

Öz: İklim değişikliği, giderek artan biçimde zorunlu göç hareketlerine neden olan küresel bir tehdit haline gelmiştir. Deniz seviyesinin yükselmesi, kuraklık, aşırı hava olayları gibi çevresel krizler, milyonlarca insanı yaşadıkları yerleri terk etmeye zorlamaktadır. Ancak uluslararası hukuk sistemi, bu kişileri mülteci statüsüne dahil etmemekte ve iklim kaynaklı yerinden edilmeleri hukuki koruma kapsamı dışında bırakmaktadır. Bu durum, iklim mağdurlarını görünmez kılarken, devletlerin çevresel sorumlulukları ile göç hukuku arasındaki ilişkiyi belirsizleştirmektedir. Mevcut mülteci tanımı, “zulüm temelli nedenlere” odaklandığı için iklim göçmenlerini dışlamakta; bu da ciddi bir normatif boşluk yaratmaktadır. Makale, devletlerin iklim krizine katkıları doğrultusunda hukuki yükümlülüklerinin genişletilmesi gerektiğini ve iklim nedeniyle yerinden edilen bireylerin

uluslararası düzeyde tanınan bir statüye kavuşturulmasının hem etik hem de hukuki bir zorunluluk olduğunu ileri sürmektedir. Bu bağlamda, iklim mültecilerinin korunmasına yönelik yeni normatif çerçevelerin geliştirilmesi, çevresel adaletin sağlanması açısından hayati önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: İklim mültecileri, Uluslararası hukuk, Göç hukuku, Devlet sorumluluğu, Çevresel adalet.

INTERNATIONAL STATUS OF CLIMATE REFUGEES: STATE CLIMATE RESPONSIBILITY AND MIGRATION LAW

Abstract: *Climate change has increasingly become a global threat that triggers forced migration movements. Rising sea levels, droughts, and extreme weather events compel millions to abandon their homes. Yet, the international legal system fails to recognize these individuals as refugees and excludes climate-induced displacement from formal protection frameworks. This legal invisibility not only marginalizes climate victims but also obscures the relationship between state responsibility and migration law. The current refugee definition, focused on persecution-based causes, excludes climate migrants-creating a significant normative gap. This article argues that states must expand their legal obligations in line with their contributions to the climate crisis and that individuals displaced by environmental factors should be granted an internationally recognized status. In this context, developing new normative frameworks for the protection of climate refugees is essential to achieving environmental justice.*

Keywords: *Climate refugees, international law, migration law, state responsibility, environmental justice.*

Giriş

Küresel iklim değişikliği, yalnızca doğa üzerindeki etkileriyle sınırlı kalmamaktadır. Bu görmezden gelinen sorun, uluslararası hukuk normlarını, devlet yükümlülüklerini ve insan hakları rejimlerini yeniden düşünmeyi zorunlu kılan çok boyutlu bir kriz olarak karşımıza çıkmaktadır. Sıcaklık artışları, uzun süreli kuraklıklar, deniz seviyesinin yükselmesi ve sıklaşan aşırı iklim olayları, milyonlarca insanın yaşamsal güvenliğini tehdit ederek zorunlu yer değiştirmelere neden olmaktadır. Bu tür çevresel göç hareketleri, özellikle kırsal bölgelerde yaşayan topluluklar için kalıcı yerinden edilme riski taşımakta; ancak uluslararası hukuk, bu kişileri mevcut mülteci tanımı kapsamında değerlendirmemektedir.

1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi, mülteci statüsünü siyasi, dini veya etnik temelli zulüm korkusuna dayandırdığı için iklim kaynaklı göçleri dışlamakta; böylece çevresel nedenlerle yerinden edilen bireyler hukuki koruma mekanizmalarının dışında bırakılmaktadır. Bu durum, iklim krizine tarihsel olarak daha fazla katkı sunmuş devletlerin sorumluluklarını göç hukuku bağlamında görünmez kılmakta ve uluslararası düzeyde ciddi bir normatif boşluk yaratmaktadır. Dolayısıyla, iklim göçmenlerinin statüsüne ilişkin hukuki belirsizlik hem devletlerin iklim adaleti yükümlülüklerini hem de uluslararası toplumun insani koruma kapasitesini sorgulamayı gerektirmektedir. Bu makale, söz konusu boşluğu eleştirel bir perspektifle analiz ederek, iklim mültecilerinin tanınmasına yönelik hukuki ve etik temelli bir yeniden çerçeveleme ihtiyacının görünürlüğünün vurgulamayı amaç edinmektedir. Çalışma, iklim nedeniyle yerinden edilen bireylerin uluslararası statüsünün yeniden düşünülmesi gerektiğini savunmakta; devletlerin iklim sorumluluğu ile göç hukuku arasındaki ilişkiyi eleştirel bir perspektifle analiz etmektedir. Çalışmada, normatif hukuk incelemesi ve karşılaştırmalı literatür taraması yöntemleriyle, iklim mültecilerinin tanınmasına yönelik hukuki reform ihtiyacını ortaya koyarken, çevresel adaletin sağlanması ve insan haklarının korunması açısından konunun uluslararası hukuk gündeminde öncelikli bir yer edinmesi gerektiği ileri sürülmektedir.

İklim Göçünün Hukuki Tanımsızlığı, Kavramın Evrimi

İklim göçü, son yirmi yılda hem akademik literatürde hem de uluslararası politika belgelerinde giderek daha fazla yer bulsa da kavramsal çerçevesi hâlâ belirsizliklerle doludur. Bu göç biçimi, çevresel değişimlerin doğrudan veya dolaylı etkisiyle bireylerin yaşadıkları yerleri terk etmelerini ifade eder. Ancak “iklim göçmeni” ya da “iklim mültecisi” gibi terimler, uluslararası hukukta tanımlanmış statülere sahip değildir. Bu durum hem koruma mekanizmalarının eksikliğine hem de devletlerin yükümlülüklerinden kaçınmasına zemin hazırlamaktadır.

Okedale, iklim kaynaklı yerinden edilmelerin çoğunlukla ani gelişen afetler (örneğin kasırgalar, seller) ya da yavaş ilerleyen çevresel bozulmalar (örneğin kuraklık, deniz seviyesinin yükselmesi) sonucu gerçekleştiğini belirtir.¹ Ancak bu kişilerin göç kararları çoğu zaman çok faktörlüdür; ekonomik, sosyal ve politik etkenlerle iç içe geçmiştir.² Bu çok boyutluluk, hukuki tanımlamayı daha da karmaşık hale getirir. Diğer taraftan Avrupa Parlamentosu’nun 2020 tarihli çalışması, çevresel göçün tanımsal belirsizliğini vurgulayarak, “çevresel göçmen”, “iklim mültecisi” ve “çevresel yerinden edilmiş kişi” gibi terimlerin farklı bağlamlarda kullanıldığını, ancak hiçbirinin uluslararası hukukta sabit bir statüye sahip olmadığını ortaya koyar.³ Bu terminolojik dağınıklık hem veri toplamada hem de politika geliştirmede ciddi engeller yaratmaktadır.

Bu bağlamda, iklim göçü kavramı hem sosyolojik hem hukuki düzlemde evrimde, ancak bu evrim henüz uluslararası koruma rejimlerine yansımamaktadır. Kavramın tanımsızlığı, devletlerin iklim sorumluluğundan kaçmasına ve iklim mağdurlarının “görünmezleşmesine” neden olmaktadır.

1 Precious Oluwaseun Okedale, Onoriode Reginald Aziza, Portia Oduro and Akinwale Omowumi, “Climate-Induced Migration: Global Legal Implications and Human Rights Challenges”. *International Journal of Science and Technology Research Archive*, 7, no. 2(2024): 84–96. <https://doi.org/10.53771/ijstra.2024.7.2.0071>, s. 85-89.

2 Okedale, P. O., et al. a.g.e., s. 85-86

3 European Parliament. “Climate Change and Migration: Legal and Policy Challenges and Responses to Environmentally Induced Migration (PE 655.591, pp. 12–14)”. Policy Department for Citizens’ Rights and Constitutional Affairs. (2020). Erişim 22 Kasım 2015. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/655591/IPOL_STU\(2020\)655591_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/655591/IPOL_STU(2020)655591_EN.pdf), ss.12-14.

1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne Dair Cenevre Sözleşmesi, mülteci kavramını oldukça dar bir çerçevede tanımlamaktadır. Sözleşmenin 1(A)(2) maddesine göre, mülteci statüsü yalnızca “ırkı, dini, milliyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi görüşü nedeniyle zulüm görme korkusu taşıyan” bireylere tanınmaktadır.⁴ İklim mağdurlarının bu tanımın dışında bırakılmasının, uluslararası koruma rejiminin günümüz krizlerine yanıt veremediğini gösterdiği savunulur. Özellikle Pasifik ada devletlerinde deniz seviyesinin yükselmesi nedeniyle yaşanan zorunlu göçler, herhangi bir zulüm unsuru içermese de yaşam hakkını tehdit etmektedir.⁵ Bu durum, mülteci tanımının güncellenmesi gerektiğine dair normatif bir tartışmayı tetiklemekte ve gündeme ısrarla oturtmaktadır.

Bu hukuki eksiklik, özellikle deniz seviyesinin yükselmesiyle karşı karşıyakalanadadevletleriaçısındanvaroluşsalbirtehditoluşturmaktadır. Kiribati, Tuvalu ve Marshall Adaları gibi Pasifik ülkeleri, topraklarının tamamen sular altında kalması riskiyle karşı karşıyadır. Bu senaryo gerçekleştiğinde, söz konusu ülkelerin vatandaşları evsiz kalmakla beraber aynı zamanda devletsiz kalma tehlikesiyle de yüzleşecektir.⁶ Ancak belirtmek gerekir ki mevcut uluslararası hukuk, devletin fiziksel varlığının ortadan kalkması durumunda vatandaşlık statüsünün ne şekilde korunacağına dair açık bir düzenleme sunmamaktadır.

Paris İklim Anlaşması (2015) gibi çevresel sorumlulukları düzenleyen belgeler, devletlerin sera gazı emisyonlarını azaltma yükümlülüklerini belirlese de iklim nedeniyle yerinden edilen bireylerin statüsüne dair bağlayıcı bir hüküm içermemektedir. Bu durum, iklim krizine tarihsel olarak daha fazla katkı sunmuş ülkelerin göç bağlamındaki

4 United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). “Handbook And Guidelines on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status under The 1951 Convention and the 1967 Protocol Relating to the Status of Refugees (Reissued ed.). Geneva: UNHCR”. (2011). Erişim 13 Kasım 2025. <https://www.refworld.org/policy/opguidance/unhcr/2011/en/97558>, s.14.

5 Ma, Y. The Plight of Climate Refugees under the 1951 Refugee Convention. *Harvard Undergraduate Law Review (Spring Issue)*, (2025). s. 3–4; Esra Tekin. “Uluslararası Hukuk Bağlamında İklim Mültecilerinin Korunması Sorunu”. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (147), 2020: 1910–1930. <https://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2020-147-1910>, s. 195.

6 Jame McAdam. *Climate Change, Forced Migration, And International Law*. (Oxford University Press,2012). Erişim 11 Kasım 2025. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/climatechange/cfi-hrc-53-session/submissions/2022-11-28/Jame-McAdam-4.pdf>, s. 187-221; Tekin, a.g.e., s. 197.

sorumluluklarını hukuken sınırlandırmıştır. Ayrıca bir görüşe göre de çevresel adalet ilkesini de zedelemektedir.⁷ Bu görüş gerçekten yerinde bir tespittir. Anlaşmanın giriş bölümünde, taraf devletlerin iklim değişikliğiyle mücadele ederken insan haklarına, yerli halklara, çocuklara, göçmenlere ve kırılgan gruplara yönelik yükümlülüklerini “göz önünde bulundurmaları” gerektiği belirtilmektedir.⁸ Ancak bu ifade, bağlayıcı bir koruma mekanizması oluşturmak yerine, yalnızca etik bir hatırlatma niteliği taşımaktadır. Paris Anlaşması’nın 8. maddesi, “*kayıp ve zarar*” (*loss and damage*) başlığı altında iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine karşı savunmasız ülkelerin desteklenmesini öngörmektedir. Ne var ki, bu madde kapsamında yerinden edilme olgusu yalnızca teknik iş birliği ve bilgi paylaşımı düzeyinde ele alınmakta; bireylerin uluslararası koruma statüsüne kavuşması yönünde herhangi bir hukuki taahhüt içermemektedir.⁹ Bu durum, özellikle ada devletleri gibi iklim kaynaklı göçün kaçınılmaz olduğu coğrafyalarda yaşayan toplumlar için ciddi bir hukuki boşluk yaratmaktadır. 1951 Cenevre Sözleşmesi ile karşılaştırıldığında, Paris Anlaşması’nın mülteci statüsüne ilişkin doğrudan bir düzenleme içermemesi, çevresel göçmenlerin uluslararası hukukta tanınmamasına neden olmaktadır. Cenevre Sözleşmesi, mülteci statüsünü yalnızca zulüm temelli nedenlerle sınırlandırmakta; iklim değişikliği gibi çevresel tehditleri bu tanımın dışında bırakmaktadır.¹⁰ Bu eksiklik, iklim krizine tarihsel olarak daha fazla katkı sunmuş devletlerin sorumluluklarını göç hukuku bağlamında görünmez kılmış ve çevresel adalet ilkesini zedelemiştir. Benzer şekilde, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1948) ve Uluslararası Medeni

7 Daniel Bodansky. “The Paris Climate Change Agreement: A new hope?” *The American Journal of International Law*, 110, no. 2(2016): 288–319. <https://doi.org/10.5305/amerjintlaw.110.2.0288>, s.288.

8 United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). Paris Agreement. (2015). Erişim 24 Aralık 2025. https://unfccc.int/files/essential_background/convention/application/pdf/english_paris_agreement.pdf, s. 2.

9 United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). Paris Agreement. (2015). Erişim 24 Aralık 2025. https://unfccc.int/files/essential_background/convention/application/pdf/english_paris_agreement.pdf, s. 6.

10 United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). “Handbook And Guidelines on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status under The 1951 Convention and the 1967 Protocol Relating to the Status of Refugees (Reissued ed.). Geneva: UNHCR”. (2011). Erişim 13 Kasım 2025. <https://www.refworld.org/policy/opguidance/unhcr/2011/en/97558>, s.14.

ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (1966) gibi belgeler¹¹, yaşam hakkı ve barınma hakkı gibi temel hakları güvence altına almış olsa da iklim nedeniyle yerinden edilen bireylerin sınır ötesi koruma taleplerine dair açık bir statü tanımı sunmamaktadır. Bu durum, iklim mültecilerinin hem ulusal hem de uluslararası düzeyde hukuki görünmezliğini pekiştirmektedir.

Dolayısıyla, iklim kaynaklı göç hareketlerinin mevcut mülteci rejimi tarafından dışlanması hem insan hakları hem de devlet sorumluluğu açısından ciddi bir normatif boşluk yaratmaktadır. Bu boşluğun giderilmesi, hukuki bir reformun yapılması değil, aynı zamanda etik bir “yeniden çerçevelemeyi” de gerektirmektedir. Sonuç olarak, Paris İklim Anlaşması’nın iklim mültecilerine yönelik yaklaşımı, normatif bir eksiklik taşımakta; insan hakları söylemini içermekle birlikte, bağlayıcı bir statü tanımı ve koruma mekanizması sunmamaktadır. Bu nedenle, iklim göçmenlerinin uluslararası hukukta tanınması ve korunması için Paris Anlaşması’nın ötesine geçen, mülteci rejimiyle bütünleşik yeni hukuki çerçevelerin geliştirilmesi gerekmektedir.

DEVLETİN İKLİM SORUMLULUĞU VE ULUSLARARASI KORUMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ

Uluslararası düzenlemelerde bazı istisnai durumlarda iklim mağdurlarının mülteci statüsü elde edebileceğini belirtilir. Örneğin, iklim krizinin etkileri belirli bir grubun temel kaynaklara erişimini engelliyorsa ve bu engelleme ayrımcı bir biçimde gerçekleşiyorsa, söz konusu grup üyeleri zulüm temelinde mülteci statüsüne başvurabilir.¹² Ancak bu yorum, mevcut hukuki rejimin sınırlarını zorlayan bir genişletmedir ve devletlerin takdir yetkisine bağlıdır. Diğer taraftan devletlerin iklim değişikliğine katkıları, uluslararası sorumluluk doğurmalıdır. Paris Anlaşması gibi belgeler, emisyon azaltımı konusunda taahhütler içerse

11 United Nations. International Covenant on Civil and Political Rights.(1966). Erişim 29 Kasım 2025 <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>

12 Amnesty International. (2025). When People Are Displaced By Climate Change, What Rights do They Have? (2025). Erişim 11 Aralık 2025. <https://www.amnesty.org/en/latest/campaigns/2025/10/when-people-are-displaced-by-climate-change-what-rights-do-they-have/#:~:text=the%20right%20to%20a%20clean,an%20adequate%20standard%20of%20living>

de iklim göçmenlerine yönelik doğrudan bir koruma mekanizması sunmamaktadır.¹³ Bu durum, çevresel adalet ilkesiyle çelişmektedir.

Giddens (2013), iklim değişikliğini “kâbuslar, afetler ve düşlerle ilgili bir mesele” olarak tanımlamaktadır.¹⁴ Bu tanım, iklim krizinin insan hakları boyutunu vurgulamakta ve devletlerin sadece çevresel değil, insani sorumluluklar da taşıdığını göstermektedir.

Bu bağlamda “iklim değişikliği”, yalnızca çevresel bir tehdit değil; aynı zamanda devletlerin uluslararası yükümlülüklerini yeniden tanımlamayı gerektiren hukuki ve etik bir krizdir. Özellikle tarihsel olarak yüksek sera gazı emisyonlarına neden olan sanayileşmiş ülkeler, iklim değişikliğinin yol açtığı zorunlu göç hareketleri karşısında hem sorumluluk hem de koruma yükümlülüğü taşımaktadır.

Bu sorumluluk, yalnızca çevresel politikalarla sınırlı kalmamalı; aynı zamanda yerinden edilen bireylerin haklarını güvence altına alan uluslararası koruma mekanizmalarıyla bütünleşmelidir. Uluslararası hukukta yer alan “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk” ilkesi, özellikle Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’nin 3. maddesinde açıkça ifade edilmiştir.¹⁵ Bu ilkeye göre, gelişmiş ülkeler hem iklim değişikliğini önleme hem de etkilerine karşı savunmasız grupları koruma konusunda daha büyük yükümlülük taşımaktadır. Ancak mevcut mülteci rejimi, bu sorumluluğu göç bağlamında somut bir koruma statüsüne dönüştürememektedir.

McAdam, iklim göçü bağlamında devletlerin sorumluluğunu değerlendirirken, mevcut mülteci rejiminin çevresel nedenlerle yerinden edilen bireyleri dışladığını ve bu durumun uluslararası hukukta ciddi

13 Lisa Vanhala and Elisa Calliari. “Governing People on the Move in a Warming World: Framing Climate Change Migration and the UNFCCC Task Force on Displacement.” *Global Environmental Change* no. 75(2022): 102578. Erişim 17 Ekim 2025. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2022.102578>, ss.3-6; D. Warren. “Forced Migration after Paris COP21: Coordination Facility and Legal Void.” *International Journal of Refugee Law*, 28, no. 4, (2016): 620–629. Erişim 17 Ekim 2025. <https://columbialawreview.org/wp-content/uploads/2016/12/Warren-P.D..pdf>, ss.621-622; Mariagrazia Picchi. “Climate Change and the Protection of Human Rights: The Issue of ‘Climate Refugees.’” *Journal of Human Rights and the Environment* 7. no. 2, 7(2016): 127–145. Erişim 17 Ekim 2025, <https://www.davidpublisher.com/Public/uploads/Contribute/57aa872623cf7.pdf>, s. 130-133.

14 Giddens, A. *The Politics of Climate Change*. (Polity Press, 2013).

15 United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). (1992). United Nations Framework Convention on Climate Change. (1992), Erişim 11 Kasım 2025, <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>, s. 4.

bir normatif boşluk yarattığını vurgulamaktadır.¹⁶ Daniel Bodansky ise Paris Anlaşması'nın devlet yükümlülüklerini büyük ölçüde prosedürel düzeyde tanımladığını; bağlayıcı koruma mekanizmalarının eksikliği nedeniyle iklim mağdurlarının uluslararası hukukta görünmez kaldığını belirtmektedir.¹⁷ Bu eleştirileri daha da derinleştiren Okedele ve çalışma arkadaşları, iklim göçmenlerinin mevcut uluslararası hukuk rejiminde “statü dışı” bırakıldığını ve bu durumun insan hakları ihlallerine zemin hazırladığını belirtmektedir.¹⁸ Kuusipalo ise UNFCCC'nin göç bağlamında yetersiz kaldığını, ancak “*ortak ancak farklılaşmış sorumluluk (common but differentiated responsibilities)*” ilkesinin göç hukukuna entegre edilmesiyle yeni bir koruma paradigmasının mümkün olabileceğini savunmaktadır.¹⁹ Sussman, iklim mültecilerinin tanınmamasını “*geçersiz yasal (legal void)*” olarak tanımlayarak, 1951 Sözleşmesi'nin genişletilmesi ve bölgesel anlaşmaların örnek alınması gerektiğini ileri sürmektedir.²⁰ Bu bağlamda devletlerin iklim sorumluluğu yalnızca emisyon azaltımı ve finansal katkılarla sınırlı tutulmamalı; iklim nedeniyle yerinden edilen bireylerin korunmasına yönelik hukuki yükümlülükleri de içermelidir. Bu bağlamda, mülteci rejimi ile iklim hukuku arasında kurumsal ve normatif bir köprü kurulması, çevresel adaletin sağlanması konusu kapsamında önemli bir hal almaktadır.

İklim Krizinde Devletin Pozitif Yükümlülükleri: İnsan Hakları Perspektifi

İklim değişikliği, yalnızca çevresel bir tehdit değil; aynı zamanda temel insan haklarını doğrudan etkileyen küresel bir krizdir. Bu bağlamda

- 16 Jame McAdam. *Climate Change, Forced Migration, and International Law*. (Oxford University Press 2012). Erişim 11 Kasım 2025. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/climatechange/cfi-hrc-53-session/submissions/2022-11-28/Jame-McAdam-4.pdf>, s. 192.
- 17 Daniel Bodansky. “The Paris Climate Change Agreement: A new hope?” *The American Journal of International Law*, 110, no. 2(2016): 288–319. <https://doi.org/10.5305/amerjintelaw.110.2.0288>, s. 305.
- 18 Okedele et al., a.g.e., s. 90.
- 19 Rina Kuusipalo. “Exiled by Emissions—Climate Change Related Displacement and Migration in International Law”. *Vermont Journal of Environmental Law*, 18, no.4(2017): 614–647. <https://www.jstor.org/stable/26388179>, s. 643.
- 20 Sussman, C. M. “A Global Migration Framework Under Water”. *Chicago Journal of International Law Online*, 2, no. 1(2023). Erişim 10 Kasım 2025. <https://cjl.uchicago.edu/sites/default/files/2023-04/2ChiJIntlOnline41%20%28C.%20Sussman%29.pdf> s.52-54-55.

devletlerin pozitif yükümlülükleri, çevre koruma politikalarının ötesine geçerek yaşam hakkı, sağlık hakkı, barınma hakkı ve kültürel haklar gibi insan haklarıyla doğrudan ilişkilidir. Uluslararası hukuk, özellikle son yıllarda bu yükümlülükleri daha somut ve denetlenebilir hale getirmiştir.²¹

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin 2023 tarihli rehberine göre, devletler iklim değişikliğine karşı önleyici, koruyucu ve telafi edici tedbirler almakla yükümlüdür. Bu yükümlülükler, özellikle kırılgan grupların (çocuklar, yaşlılar, yerli halklar) iklim etkilerine karşı korunmasını içermektedir. İnsan Hakları Antlaşmaları İzleme Organları, devletlerin iklim politikalarını değerlendirirken, bu politikaların hak temelli olup olmadığını ve ayrımcılık yaratıp yaratmadığını denetlemektedir.²²

Bu yaklaşım, 2025 yılında Uluslararası Adalet Divanı'nın (UAD) verdiği danışma görüşüyle daha da güçlenmiştir. Divan, devletlerin iklim değişikliği bağlamındaki yükümlülüklerinin yalnızca çevresel değil, aynı zamanda insan hakları hukukuna dayalı olduğunu açık biçimde ifade etmiştir. Özellikle yaşam hakkı, sağlık hakkı ve kültürel hakların iklim krizinden doğrudan etkilendiği vurgulanmış; devletlerin bu hakları koruma konusunda “özen yükümlülüğü” altında olduğu belirtilmiştir.²³

UAD'nin görüşü, devletlerin yalnızca kendi yurttaşlarını değil, sınır ötesi etkiler nedeniyle diğer ülke halklarını da koruma yükümlülüğü taşıdığını ortaya koymuştur. Bu, iklim krizinin küresel niteliği göz

21 Center for International Environmental Law (CIEL). States' Human Rights Obligations in the Context of Climate Change: Guidance Provided by the UN Human Rights Treaty Bodies. (2023). Erişim Tarihi 11 Ekim 2025. <https://www.ciel.org/wp-content/uploads/2023/04/States-Human-Rights-Obligations-in-the-Context-of-Climate-Change-2023.pdf>, s.4-8.

22 Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR) Türk Hails Landmark ICJ Ruling Affirming States' Human Rights Obligations with Respect to Climate Change. (2025). Erişim 11 Aralık 2025. <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2025/07/turk-hails-landmark-icj-ruling-affirming-states-human-rights-obligations>

23 McNerney-Lankford, S. ICJ Advisory Opinion on the obligations of states with respect to climate change: Human rights-based reflections on due diligence. *Oxford Human Rights Hub*. (2025). Erişim 11 Aralık 2025. <https://ohrh.law.ox.ac.uk/icj-advisory-opinion-on-the-obligations-of-states-with-respect-to-climate-change-human-rights-based-reflections-on-due-diligence>; International Court of Justice (ICJ). Obligations of States in respect of climate change – Advisory opinion. (2025). Erişim 21 Kasım 2025. <https://www.icj-cij.org/case/187>

önüne alındığında, devletler arası işbirliği ve kolektif sorumluluk ilkelerini güçlendiren bir yaklaşımdır.

Ayrıca, İnsan Hakları Konseyi'nin 2022 ve 2024 tarihli kararlarında, iklim değişikliğinin özellikle savunmasız gruplar üzerindeki etkilerine dikkat çekilmiş; devletlerin iklim politikalarını sosyal eşitlik ve ayrımcılık yasağı ilkeleriyle uyumlu biçimde tasarlaması gerektiği vurgulanmıştır.²⁴ Bu bağlamda, iklimle ilgili karar alma süreçlerine halkın katılımı, bilgiye erişim ve adalete ulaşım gibi haklar da pozitif yükümlülükler kapsamında değerlendirilmelidir.

Göç Hukuku ile İklim Sorumluluğu Arasındaki Boşluk

Uluslararası hukukta göç ve iklim sorumluluğu alanları, normatif olarak birbirinden kopuk iki rejim olarak işlemektedir. Bu kopukluk, çevresel nedenlerle yerinden edilen bireylerin hukuki statüsünü belirsizleştirmekte ve devletlerin koruma yükümlülüklerini sınırlamaktadır. Mevcut mülteci rejimi, iklim kaynaklı göçü tanım dışı bırakırken; iklim rejimi ise insan hareketliliğini yalnızca adaptasyon politikaları kapsamında ele almaktadır. Bu durum, iklim göçmenlerinin uluslararası koruma mekanizmalarına erişimini engelleyen yapısal bir boşluk yaratmaktadır. 1951 tarihli Mültecilerin Statüsüne Dair Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolü, mülteci tanımını “ırkı, dini, milliyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi görüşü nedeniyle zulüm görme korkusu taşıyan” bireylerle sınırlandırmaktadır.²⁵ Bu tanım, çevresel nedenlerle yerinden edilen bireyleri kapsamamaktadır. Bu dışlama “hukuki tanımsızlık” olarak nitelendirilerek, iklim göçmenlerinin temel haklara erişiminde ciddi engellerle karşılaştığını belirtmektedir.²⁶ Öte yandan, Paris İklim Anlaşması (2015), iklim değişikliğinin insan

24 UN News. “World Court Says Countries are Legally Obligated to Curb Emissions, Protect Climate”. (2025, July 23), Erişim 11 Kasım 2025, <https://news.un.org/en/story/2025/07/1165475>

25 United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). “Handbook And Guidelines on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status under The 1951 Convention and the 1967 Protocol Relating to the Status of Refugees (Reissued ed.). Geneva: UNHCR”. (2011). Erişim 13 Kasım 2025. <https://www.refworld.org/policy/opguidance/unhcr/2011/en/97558>, s.14.

26 Andraza Dalla Costa and Lygia Maria Copi. “Legal Protection of Climate Refugees: A Gap in International Law and the Theory of Ecological Vulnerability”. *Revista De Direito E Mobilidade Humana*, 7, no. 1(2023): 525–555. <http://dx.doi.org/10.38116/rtm36art17> s. 7.

hakları üzerindeki etkilerini tanımakla birlikte, yerinden edilme olgusunu yalnızca “loss and damage” başlığı altında teknik bir mesele olarak ele almaktadır.²⁷ Megan Scopp’a göre, bu yaklaşım iklim göçmenlerini “hukuki gri alan”a yerleştirmekte ve devletlerin koruma yükümlülüklerini etik düzeyde bırakmaktadır.²⁸

İklim göçünün mevcut göç hukuku rejimi tarafından tanınmamasının, devletlerin sorumluluğunu dolaylı biçimde bertaraf ettiğini savunulmaktadır. 1951 Sözleşmesi’nin iklim göçmenlerini dışlamasının, devletlerin geri göndermeme (non-refoulement) yükümlülüğünü de etkisizleştirdiği görülür.²⁹ Bu durum, özellikle düşük gelirli ülkelerden gelen iklim mağdurlarının sınır dışı edilme riskini artırmakta ve insan hakları ihlallerine zemin hazırlamaktadır.

Daha önce de ifade edildiği üzere Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, yaşam hakkı, barınma hakkı ve sağlık hakkı gibi temel hakları güvence altına alır. Ancak bu belgeler, iklim nedeniyle yerinden edilen bireylerin sınır ötesi koruma taleplerine dair açık bir statü tanımı sunmamaktadır. Dalla Costa, bu eksikliği “ekolojik kırılganlık teorisi” ile aşmayı önermekte; insan ile çevre arasındaki karşılıklı bağı temel alan bir koruma rejimi geliştirilmesini savunmaktadır.³⁰

Uluslararası Koruma Rejiminde İklim Kaynaklı Yerinden Edilmenin İctihat ve Uygulama Boyutu

İklim değişikliğinin yol açtığı ani afetler (sel, fırtına, yangın) ile yavaş gelişen süreçler (deniz seviyesinin yükselmesi, çölleşme, su kıtlığı) aynı anda hem yaşam koşullarını hem de devletlerin koruma kapasitesini

27 United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). Paris Agreement. (2015). Erişim 24 Aralık 2025. https://unfccc.int/files/essential_background/convention/application/pdf/english_paris_agreement.pdf, s. 6

28 Megan Scopp. “Climate-Induced Displacement: Establishing Legal Protections for Climate Refugees”. *Human Rights Research Center*. (2025). Erişim 10 Aralık 2025. <https://www.humanrightsresearch.org/post/climate-induced-displacement-establishing-legal-protections-for-climate-refugees>

29 Okedele et al., a.g.e. 89.

30 Andreza Dalla Costa and Lygia Maria Copi. “Legal Protection of Climate Refugees: A Gap in International Law and the Theory of Ecological Vulnerability”. *Revista De Direito E Mobilidade Humana*, 7, no. 1(2023): 525–555. <http://dx.doi.org/10.38116/rtm36art17>, s. 534.

aşındırdığında, uluslararası koruma mekanizmalarının “klasik” zulüm/ tehdit şablonlarıyla uyumsuz görünen yeni dosya türleri doğmaktadır. Bu noktada uygulamanın ilk kırılma hattı, karar vericilerin olayı salt “doğal tehlike” olarak dar yorumlamasıdır: UNHCR, iklim ve afet bağlamındaki başvuruların değerlendirilmesinde iklim olayına tek başına odaklanan yaklaşımın, sosyal-kırılganlık, yönetim zafiyeti, ayrımcılık ve koruma boşluğu gibi unsurları görünmez kılarak koruma rejiminin devre dışı kalmasına yol açabileceğini vurgular.³¹ Dolayısıyla içtihat ve idari pratik, iklim etkisini tekil bir “sebebe” gibi aramak yerine, bu etkinin mevcut eşitsizliklerle birleşerek kişiyi zulme açık hâle getirip getirmediğini tartışmaya yönelmektedir.

Mülteci hukukunda eşik, 1951 Sözleşmesi’ndeki tanımın (haklı zulüm korkusu + Sözleşme gerekçeleri + devlet korumasının yokluğu) somut olayda kurulabilmesidir.³² İklim kaynaklı yerinden edilme dosyalarında içtihat, “zulmün faili yok” itirazını aşmak için iki uygulama yoluna yaslanır: (i) iklim/afet sonrası yardımın ayrımcı biçimde reddi, belirli grupların sistematik dışlanması veya korumaya erişimin engellenmesi; (ii) çevresel bozulmanın bir “araç” gibi kullanılarak belirli toplulukların yaşam alanlarının kasıtlı biçimde tahrip edilmesi ya da korunmaması. UNHCR, özellikle marjinalleştirilmiş grupların (azınlıklar, yerli halklar, kırsal geçim grupları, kadınlar/çocuklar, engelliler) iklim etkileri karşısında daha kırılgan hâle gelmesi nedeniyle, ayrımcı uygulamalarla birleşen risklerin zulüm düzeyine çıkabileceğini ve bu durumda Sözleşme gerekçeleriyle bağlantının kurulabileceğini açıkça not eder.³³ Bu yaklaşım, “iklim mağduriyeti = otomatik mültecilik”

31 United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). Legal Considerations Regarding Claims for International Protection Made in the Context of the Adverse Effects of Climate Change And Disasters. (2020). Erişim 12 Kasım 2025. <https://www.onlinelibrary.iihl.org/wp-content/uploads/2025/02/2020-UNHCR-Legal-considerations-regarding-claims-for-international-protection-made-in-the-context-of-the-adverse-effects-of-climate-change-and-disasters.pdf>, s. 3-4.

32 United Nations. Convention Relating to the Status of Refugees (United Nations Treaty Series, 189), (1951). Erişim 12 Kasım 2025. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-relating-status-refugees>, s. 14.

33 United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). Legal Considerations Regarding Claims for International Protection Made in the Context of the Adverse Effects of Climate Change And Disasters. (2020). Erişim 12 Kasım 2025. <https://www.onlinelibrary.iihl.org/wp-content/uploads/2025/02/2020-UNHCR-Legal-considerations-regarding-claims-for-international-protection-made-in-the-context-of-the-adverse-effects-of-climate-change-and-disasters.pdf>, ss.4-6.

sonucuna gitmeden, fakat iklimin bazı gruplar üzerinde seçici biçimde ağırlaşan etkisini hukuken görünür kılar.

Uygulamada ikinci kritik alan, nedensellik (nexus) ve ispat standartlarıdır. İklim etkisi çoğu zaman “tek neden” değil, şiddet/ çatışma, kötü yönetim, ekonomik çöküş veya toplumsal gerilimle birlikte işleyen bir risk çarpanıdır. Bu nedenle içtihat ve idari kararlar, “iklim olayı ile zulüm korkusu arasında doğrudan bağ yok” kolaycılığı yerine, iklim etkisinin devlet kapasitesini düşürmesi, kamu düzenini zayıflatması veya kaynak rekabetini keskinleştirmesi gibi ara mekanizmaları değerlendirerek bütüncül bir test yürütmek zorundadır.³⁴ Başka bir ifadeyle, koruma hukukunun sahadaki uygulanabilirliği; iklimin siyasi ve toplumsal sonuçlarını dosyaya taşıyabilen ülke-bilgisi (COI) üretimi, kırılabilirlik analizi ve ayrımcılık göstergelerinin somutlaştırılmasıyla yakından ilişkilidir.

Üçüncü uygulama başlığı iç kaçış/yer değiştirme alternatifi (internal flight alternative) tartışmasıdır. Klasik mülteci hukukunda kişinin ülke içinde güvenli bir bölgeye makul şekilde yerleşebilmesi, uluslararası koruma ihtiyacını azaltabilir. Ancak iklim kaynaklı zararlar, coğrafi olarak yayılabilen ve zamanla ağırlaşabilen nitelikte olduğundan “güvenli bölge” varsayımı kolayca çözülebilir: UNHCR, yavaş gelişen etkilerde (ör. deniz seviyesinin yükselmesi, çölleşme) başlangıçta sınırlı görünen riskin zamanla diğer bölgelere sirayet ederek iç kaçışı anlamsızlaştırabileceğini ve makullük değerlendirmesinin iklim dinamikleri dikkate alınarak yapılması gerektiğini belirtir³⁵ Bu, karar vericilere “bugün güvenli görünen yerin yarınki sürdürülebilirliği” sorusunu sorduran bir içtihat yönelimidir.

34 United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). Legal Considerations Regarding Claims for International Protection Made in the Context of the Adverse Effects of Climate Change And Disasters. (2020). Erişim 12 Kasım 2025. <https://www.onlinelibrary.ihl.org/wp-content/uploads/2025/02/2020-UNHCR-Legal-considerations-regarding-claims-for-international-protection-made-in-the-context-of-the-adverse-effects-of-climate-change-and-disasters.pdf>, ss.3-5.

35 United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). Legal Considerations Regarding Claims for International Protection Made in the Context of the Adverse Effects of Climate Change And Disasters. (2020). Erişim 12 Kasım 2025. <https://www.onlinelibrary.ihl.org/wp-content/uploads/2025/02/2020-UNHCR-Legal-considerations-regarding-claims-for-international-protection-made-in-the-context-of-the-adverse-effects-of-climate-change-and-disasters.pdf>, s. 7.

Bununla birlikte sahada, mülteci statüsü tanımının her dosyada karşılanamaması tamamlayıcı/ikincil koruma mekanizmalarını öne çıkarır. 1951 Sözleşmesi'nin geri göndermeme ilkesi, mülteci statüsü tanınan veya statü değerlendirmesi süren kişilerin korunmasında temel referans noktasıdır.³⁶ İnsan hakları hukukunda ise geri göndermeme, özellikle yaşam hakkı ve ağır/insanlık dışı muamele yasağıyla birlikte işletilir. BM İnsan Hakları Komitesi, yaşam hakkına ilişkin Genel Yorum No. 36'da devletlerin kişileri gerçek ve kişisel nitelikte ağır risk bulunan ülkelere sınır dışı etmemesi gerektiğini; bu değerlendirmenin “en uç vakalar” ölçütüyle bağlantılı şekilde yapılacağını ortaya koyar.³⁷ İklim bağlamında bu yaklaşım, “genel yoksulluk/çevresel bozulma” düzeyindeki zarar ile “yaşamı fiilen sürdürülemez kılan” eşik arasındaki ayrımı içtihatla tartışmalı hâle getirir; fakat aynı zamanda, iklim kaynaklı risklerin belirli durumlarda geri göndermeme korumasını tetikleyebileceğini de kabul eder.

Devlet uygulamaları bakımından, koruma rejiminin yalnızca statü tanıma kararlarıyla değil, geçici kalış/insani ikamet gibi göç hukuku araçlarıyla da tamamlandığı görülür. McAdam'ın devlet pratiklerine ilişkin değerlendirmesi, bazı ulusal mevzuatların “çevresel afet nedeniyle geri dönememe” hâlini koruma sebebi olarak tanıdığını; ancak bu normların iklim değişikliği bağlamında ne ölçüde işletildiğinin belirsiz ve çoğu yerde “test edilmemiş” kaldığını gösterir.³⁸ Bu tablo, içtihat üretiminin sınırlı olduğu alanlarda idarenin takdirine dayalı koruma biçimlerinin öne çıkabildiğini; fakat öngörülebilirlik ve eşit uygulama bakımından yeni sorunlar doğurduğunu düşündürmektedir.

36 United Nations. Convention Relating to the Status of Refugees (United Nations Treaty Series, 189), (1951). Erişim 12 Kasım 2025. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-relating-status-refugees>, s.29; USCRI. (2025). The 1951 Refugee Convention: Displacement caused by climate change. Erişim 17 Ekim 2025. <https://refugees.org/the-1951-refugee-convention-displacement-caused-by-climate-change/>

37 Human Rights Committee. General Comment No. 36 on Article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights, on the Right to life (CCPR/C/GC/36). (2019), Erişim 22 Kasım 2025. <https://www.ohchr.org/en/calls-for-input/general-comment-no-36-article-6-right-life> s.7.

38 Jame McAdam. *Climate Change, Forced Migration, And International Law*. (Oxford University Press 2012). Erişim 11 Kasım 2025. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/climatechange/cfi-hrc-53-session/submissions/2022-11-28/Jame-McAdam-4.pdf>, s. 104.

İklim kaynaklı yerinden edilmenin içtihat ve uygulama boyutu, uluslararası koruma rejiminin “tek bir yeni statü” icat ederek değil; mevcut normları genişletici yorum + tamamlayıcı koruma + göç hukuku temelli geçici araçlar kombinasyonu ile işletmeye çalışıldığını göstermektedir. Bu yaklaşımın başarı şartı, iklim etkilerinin sosyal-siyasal bağlamını dosyaya taşımak (ayrımcılık, koruma kapasitesi, hedeflenebilirlik), dinamik risk değerlendirmesi yapmak (iç kaçışın sürdürülebilirliği) ve geri göndermeme eşiğini insan hakları standartlarıyla uyumlu biçimde gerekçelendirmektir.³⁹ Böylece “iklim mültecisi” kavramının tanımsal boşluğu sürse bile, uygulama düzeyinde koruma boşluğunu daraltan daha işlevsel ve normatif olarak savunulabilir bir yol haritası oluşmaktadır.

Geri Göndermeme (Non-Refoulement) İlkesi ve İklim Riski Temelli Koruma Eşiği

Geri göndermeme ilkesi, klasik olarak mülteci hukukunun çekirdeğinde anılsa da sahadaki koruma mimarisi giderek daha “çok-kaynaklı” bir karakter kazanmıştır. Bu dönüşümün pratik sonucu şudur: Bir kişinin geri gönderilmesi, yalnızca zulüm korkusuna değil, aynı zamanda geri gönderme işleminin öngörülebilir biçimde doğuracağı telafisi imkânsız (irreparable) insan hakları ihlali riskine göre de sınırlanır. İşkencenin Önlenmesi Sözleşmesi (CAT) bu yaklaşımı normatif düzeye en açık taşıyan metinlerden biridir. Sözleşme, bir devletin bir kişiyi “işkenceye maruz kalma tehlikesi” bulunan ülkeye sınır dışı edemeyeceğini; değerlendirmede “ciddi gerekçeler” (substantial grounds) ve ilgili

39 United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). Legal Considerations Regarding Claims for International Protection Made in the Context of the Adverse Effects of Climate Change And Disasters. (2020). Erişim 12 Kasım 2025. <https://www.onlinelibrary.ihl.org/wp-content/uploads/2025/02/2020-UNHCR-Legal-considerations-regarding-claims-for-international-protection-made-in-the-context-of-the-adverse-effects-of-climate-change-and-disasters.pdf>, s. 3-7.; Human Rights Committee. Views Adopted by the Committee Under Article 5(4) of the Optional Protocol, Concerning Communication No. 2728/2016 (CCPR/C/127/D/2728/2016). United Nations. (2019), Erişim 8 Kasım 2025. <https://digitallibrary.un.org/record/3979204?v=pdf>, s.7; Human Rights Committee. Views Adopted by the Committee Under Article 5(4) of the Optional Protocol, Concerning Communication No. 2728/2016 (CCPR/C/127/D/2728/2016). United Nations. (2019), Erişim 8 Kasım 2025. <https://digitallibrary.un.org/record/3979204?v=pdf>

ülkedeki ağır ihlal örüntüsünün dikkate alınacağını düzenler.⁴⁰ Buradaki yapı, iklim kaynaklı risklerle ilişkili koruma tartışmalarında kritik bir kapı aralar: Koruma, tek bir “etiket”e değil, geri gönderme kararının doğuracağı riskin niteliğine ve yoğunluğuna bağlanır.

CAT Komitesi, bu normu uygulama düzeyinde daha da keskinleştirerek geri göndermeme yükümlülüğünü “mutlak” nitelikte tanımlar; devletin yetki alanının fiilî kontrol boyutlarını (ör. gemi/uçak, sınır hattı, geri itme pratikleri) kapsayacak şekilde geniş yorumlar. En önemlisi, “ciddi gerekçeler” ölçütünü soyut bırakmaz ve riskin “öngörülebilir, kişisel, mevcut ve gerçek” olması gerektiğini vurgular.⁴¹ Bu test, iklim riski temelli koruma eşiği tartışmalarında doğrudan kullanılabilir bir analitik çerçeve sunar: İklim olaylarının genel ve yaygın oluşu, tek başına korumayı otomatikleştirmez; ancak risk, belirli bir kişi bakımından somut ve güncel bir “tehlike”ye dönüştüğünde, geri göndermeme mantığı devreye girebilir.

Avrupa insan hakları sisteminde de geri göndermeme, metinde açıkça “non-refoulement” yazmasa bile, kötü muamele yasağının mantıksal uzantısı olarak inşa edilmiştir. Soering kararında Mahkeme, Sözleşme’nin 3. maddesinin içkin bir yükümlülük doğurduğunu; geri gönderilen kişinin alıcı devlette 3. madde kapsamındaki muameleye maruz kalması yönünde “gerçek risk” bulunduğunda, gönderen devletin sorumluluğunun doğabileceğini açıkça ifade eder.⁴² Bu yaklaşımın iklim bağlamındaki önemi, koruma eşiğini “failin kastı”na veya “zulüm” kavramına hapsedmemesidir: Risk, alıcı devletteki şartların öngörülebilir sonucu olarak kişiyi insan onuruyla bağdaşmayan bir duruma itiyorsa, gönderen devletin kararının insan hakları denetimine açık olduğu kabul edilir.

40 United Nations. Universal Declaration of Human Rights. (1948). Erişim 22 Kasım 2025, <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>, s. 2.

41 Committee against Torture. General comment No. 4 (2017) on the implementation of article 3 of the Convention in the context of article 22 (CAT/C/GC/4). United Nations.(2018). Erişim 7 Ekim 2025. <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/catcgc4-general-comment-no-4-2017-implementation>, s. 2-3.

42 European Court of Human Rights. Soering v. the United Kingdom (Application no. 14038/88), Judgment of 7 July 1989. Erişim 9 Ekim 2025. <https://hudoc.echr.coe.int/eng/#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57619%22%5D%7D>, s.28.

İklim riski temelli koruma eşiğini somutlaştıran en güçlü güncel örneklerden biri, BM İnsan Hakları Komitesi'nin Teitiota (Kiribati/ Yeni Zelanda) değerlendirmesidir. Komite, geri gönderme bağlamında mağduriyet ve risk analizinin, “teorik ihtimal”i aşan bir gerçeklik düzeyine ulaşmasını; yani “yaşam hakkına yönelik telafisi imkânsız zarar” için “gerçek risk”in ortaya konulmasını arar.⁴³ Burada iki katmanlı bir eşik kurulmaktadır: (i) yüksek eşik (high threshold) — riskin sıradan güçlüklerden değil, telafisi imkânsız zarara evrilebilecek nitelikte olmasından söz edilmelidir; (ii) bireyselleştirme — risk, yalnızca ülkedeki genel çevresel bozulmadan değil, kişinin kırılganlıklarını ve somut yaşam koşullarını da içine alan bir değerlendirmeden doğmalıdır.⁴⁴ Böylece iklim kaynaklı yerinden edilme, “herkesi etkileyen” bir olgu olmaktan çıkıp, belirli bireyler için hak ihlali eşiğini aşan bir risk rejimine dönüşebilir.

Komite'nin iklim değişikliği ile geri göndermeme arasındaki bağı kurarken geliştirdiği dil, koruma eşiği bakımından stratejik bir “gelecek okuması” da içerir: Komite, deniz seviyesinin yükselmesi, tuzlanma ve arazi bozulması gibi yavaş gelişen süreçlerin sınır aşan hareketliliği tetikleyebileceğini; yeterli ulusal ve uluslararası çaba olmadığında, alıcı devletlerin koşullarının kişileri Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi kapsamındaki 6. ve 7. madde ihlallerine maruz bırakabileceğini ve böylece geri göndermeme yükümlülüğünün tetiklenebileceğini belirtir.⁴⁵ Bu ifade, iklim riskinin yalnızca “felaket anı”na sıkıştırılmaması gerektiğini gösterir: Koruma eşiği, ani afetlerin yanı sıra, yaşamın sürdürülebilirliğini aşındıran yavaş süreçlerin birikimli etkisiyle de aşılabilir.

43 Human Rights Committee. Views Adopted by the Committee Under Article 5(4) of the Optional Protocol, Concerning Communication No. 2728/2016 (CCPR/C/127/D/2728/2016). United Nations. (2019), Erişim 8 Kasım 2025. <https://digitallibrary.un.org/record/3979204?v=pdf>, s. 10-11.

44 Human Rights Committee. Views Adopted by the Committee Under Article 5(4) of the Optional Protocol, Concerning Communication No. 2728/2016 (CCPR/C/127/D/2728/2016). United Nations. (2019), Erişim 8 Kasım 2025. <https://digitallibrary.un.org/record/3979204?v=pdf>, s.10-11.

45 Human Rights Committee. General Comment No. 36 on Article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights, on the Right to life (CCPR/C/GC/36). (2019), Erişim 22 Kasım 2025. <https://www.ohchr.org/en/calls-for-input/general-comment-no-36-article-6-right-to-life>, s. 14.

Bununla birlikte, iklim riski temelli koruma eşiğinin hukuken ikna edici biçimde işletilebilmesi için, normatif dayanak kadar usulî güvenceler de belirleyicidir. CAT Komitesi, geri gönderme süreçlerinde etkili inceleme, tercüme/yorum desteği, bağımsız tıbbi değerlendirme gibi araçların önemini; ayrıca itirazın “durdurucu etki” (suspensive effect) doğurmasının korumayı anlamlı kıldığını vurgular.⁴⁶ İklim riski dosyalarında bu, pratikte şu anlama gelir: Başvurucu, suya erişim, sağlık riski, şiddet döngüsü, barınma olanaksızlığı gibi göstergeleri kişisel yaşam kesitine bağlayan tutarlı bir delil seti sunabildiğinde; devlet de bu delilleri “genel koşullar” gerekçesiyle geçiştirmeden, gerçek bir bireysel değerlendirme yapmak zorundadır. Aksi halde geri göndermeme, metinlerde var olup idari pratikte eriyen bir ilke hâline gelir.

Bu çerçevede “iklim riski temelli koruma eşiği”ni, üç somut ölçüte indirgemek mümkündür. Birincisi, öngörülebilirlik: Risk, bilimsel ve sosyoekonomik verilerle desteklenen, geri gönderme halinde ortaya çıkması makul görülen bir tehlike zinciri olmalıdır.⁴⁷ İkincisi, kişisel ve kırılganlık: Aynı çevresel bağlamda herkes aynı yoğunlukta risk yaşamaz; yaş, sağlık, bakım yükümlülüğü, toplumsal çatışma içinde konum, barınma/gelir erişimi gibi faktörler riski “kişiselleştirir”.⁴⁸ Üçüncüsü, telafisi imkânsız zarar eşiği: Koruma, her ciddi güçlükte değil; yaşam hakkı ya da insanlık dışı muamele yasağı ile bağ kuran, geri dönülmez zarar ihtimali doğduğunda devreye girmelidir.⁴⁹ Bu üçlü

46 Committee against Torture. General comment No. 4 (2017) on the implementation of article 3 of the Convention in the context of article 22 (CAT/C/GC/4). United Nations. (2018). Erişim 7 Ekim 2025. <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/catcgc4-general-comment-no-4-2017-implementation> s.4-5.

47 Committee against Torture. General comment No. 4 (2017) on the implementation of article 3 of the Convention in the context of article 22 (CAT/C/GC/4). United Nations. (2018). Erişim 7 Ekim 2025. <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/catcgc4-general-comment-no-4-2017-implementation>, s. 3.

48 Human Rights Committee. Views Adopted by the Committee Under Article 5(4) of the Optional Protocol, Concerning Communication No. 2728/2016 (CCPR/C/127/D/2728/2016). United Nations. (2019), Erişim 8 Kasım 2025. <https://digitallibrary.un.org/record/3979204?v=pdf>, s. 10-12

49 European Court of Human Rights. Soering v. the United Kingdom (Application no. 14038/88), Judgment of 7 July 1989. Erişim 9 Ekim 2025. <https://hudoc.echr.coe.int/eng/#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57619%22%5D%7D>. s. 28; Human Rights Committee. Views Adopted by the Committee Under Article 5(4) of the Optional Protocol, Concerning Communication No. 2728/2016 (CCPR/C/127/D/2728/2016). United Nations. (2019), Erişim 8 Kasım 2025. <https://digitallibrary.un.org/record/3979204?v=pdf>, s. 10-11.

test, iklim kaynaklı hareketliliği otomatik bir statüye dönüştürmeden; ama gerçekten “koruma boşluğu” doğuran vakaları da görünmez kılmadan, hukukî denge sağlar.

Son olarak, iklim bağlamında geri göndermeme tartışması, yalnızca yargısal/yarı-yargısal içtihatla sınırlı kalmamakta; göç yönetişimi metinleri de bu alanın politika ufkunu genişletmektedir. Küresel Göç Mutabakatı, iklim değişikliği ve çevresel bozulma bağlamında hareketliliğin haritalanması, öngörülmesi ve insan haklarına saygılı biçimde yönetilmesi için ortak çabayı; yavaş gelişen süreçler ve ani afetler karşısında uyum/direnç stratejilerini ve tutarlı yaklaşımları teşvik eder.⁵⁰ Bu tür metinler bağlayıcı olmasa da “iklim riski temelli koruma eşiği”nin devlet pratiklerinde standartlaşmasına katkı sunan bir yorum iklimi yaratır. Böylece geri göndermeme ilkesi, iklim krizinin ürettiği yeni kırılganlıkları hukuken tanıyabilen; ancak bunu yaparken de riskin somutluğu ve telafisizliği üzerinden çalışan bir koruma mekanizmasına dönüşebilir.

Bölgesel Koruma Yaklaşımları ve Tamamlayıcı Koruma Modelleri

İklim kaynaklı yerinden edilme, klasik mülteci hukukunun “zulüm temelli” mantığıyla her zaman örtüşmeyen; buna karşılık kitlesel, çok-etkenli ve çoğu kez sınır-aşan sonuçlar doğuran bir olgudur. Bu nedenle koruma pratikleri, giderek bölgesel normların esnek yorumuna ve tamamlayıcı/ikincil koruma rejimlerine yaslanmaktadır. Nitekim literatür, afet ve iklim bağlantılı hareketliliğin hukuken tek bir “büyük sözleşme” ile değil, çoğunlukla farklı düzlemlerde işleyen “parçalı koruma” setleriyle yönetildiğini; bu setlerin en güçlü tarafının da bölgesel düzenlemelerin bağlama duyarlı araçlar üretmesi olduğunu vurgular.⁵¹

50 United Nations General Assembly. Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration (A/RES/73/195). (2019). Erişim 9 Ekim 2025. <https://www.ohchr.org/en/migration/global-compact-safe-orderly-and-regular-migration-gcm>, s. 9.

51 Miriam Cullen. “Disaster, Displacement and International Law: Legal Protections in the Context of a Changing Climate”. *Politics and Governance*, 8, no. 4(2020): 270–280. <https://doi.org/10.17645/pag.v8i4.3311>, s. 272-273.

Afrika kıtasında bu bağlamın merkezinde, 1969 OAU Mülteci Sözleşmesi'nin genişletilmiş mülteci tanımı yer alır. Sözleşme, mülteci statüsünü yalnızca klasik nedenlere değil; “kamu düzenini ciddi biçimde bozan olaylar” gibi daha geniş toplumsal kırılma hallerine de bağlayarak, korumayı “olayın niteliği” üzerinden genişletebilen bir çerçeve kurar.⁵² Bu ifade, iklim şoklarının tek başına otomatik statü doğurduğu anlamına gelmez; ancak özellikle kuraklık, kıtlık ve altyapı çöküşü gibi süreçlerin eşlik ettiği durumlarda, “kamu düzeni bozulması” eşiğinin bölgesel yorumla iklim etkilerini de kapsayabilecek şekilde işletilmesine kapı aralar. Dahası Afrika Birliği'nin Kampala Sözleşmesi, “doğal veya insan kaynaklı afetler” nedeniyle oluşan iç yerinden edilmeyi açık biçimde tanıyarak, iklim riskinin büyük kısmının önce ülke içinde yaşandığı gerçeğine uygun bir normatif zemin sunar.⁵³ Bu iki metin birlikte okunduğunda, Afrika yaklaşımı “statüyü tek bir kategoriye sıkıştırmak” yerine; bir yandan geniş tanımla sınır-aşan korumayı mümkün kılmaya, diğer yandan IDP (ülke içinde yerinden edilmiş) gerçekliğini hukuki çerçeveye dahil etmeye yönelir.

Amerika kıtasında benzer genişletici mantık Cartagena Bildirisi üzerinden kurulmuştur. Bildiri, mülteci tanımının, “kamu düzenini ciddi biçimde bozan diğer koşullar” gibi, sadece bireysel zulüm değil geniş ölçekli yapısal krizleri de dikkate alacak biçimde ele alınmasını önerir.⁵⁴ Bu formülasyon, iklim kaynaklı yerinden edilmenin sıkça ürettiği “güvenlik–yaşam–hizmetlere erişim” zincirini, doğrudan iklimi adlandırmadan bile, bölgesel çerçevede tartışılabilir kılar: Örneğin aşırı olayların tetiklediği gıda güvensizliği, sağlık sistemlerinin çökmesi veya kitlesel toplumsal gerilim, tek tek başvuran açısından “kamu düzeni bozulması” ve bunun yarattığı korunma ihtiyacı şeklinde hukuki dile çevrilebilir. Burada kritik nokta, Cartagena'nın bir “iklim statüsü”

52 Organization of African Unity. OAU Convention governing the specific aspects of refugee problems in Africa (1969). Erişim 17 Kasım 2025. <https://au.int/sites/default/files/treaties/36400-sl-OAU%20Convention%20Governing%20the%20Specific%20Aspects%20of%20Refugee%20Problems%20in%20Africa>, s. 5.

53 African Union. African Union Convention for the Protection and Assistance of Internally Displaced Persons in Africa (Kampala Convention) (2009). Erişim 7 Ekim 2025. https://au.int/sites/default/files/treaties/36846-treaty-kampala_convention.pdf s. 6.

54 Cartagena Declaration on Refugees. Cartagena Declaration on Refugees. (1984) Erişim 7 Ekim 2025. https://www.oas.org/dil/1984_cartagena_declaration_on_refugees.pdf s. 2.

icat etmesinden çok, tanıma alanını genişleterek devletlere ve karar vericilere yorum imkânı sağlamasıdır. Böylece bölgesel yaklaşım, iklim olgusunu mülteci hukukunun dışında bırakmak yerine, belirli eşikler ve somut vaka analizi üzerinden koruma mantığına eklemleyebilir.

Avrupa bağlamında ise tamamlayıcı koruma, iklim bağlantılı riskler için en görünür araçlardan biridir. AB'nin Nitelendirme Yönergesi (2011/95/EU), mülteci sayılmayan fakat geri gönderilmesi halinde “ciddi zarar” riski bulunan kişilere ikincil (subsidiary) koruma tanımlayarak, statü-merkezli olmayan bir güvenlik eşiği kurar.⁵⁵ Bu eşik doğrudan iklimi hedeflemez; ancak iklim etkilerinin devlet kapasitesini aşırdığı, temel hizmetleri çökerttiği veya şiddeti tırmadığı durumlarda, “ciddi zarar” analizinin içine dolaylı biçimde girebilir. Buna ek olarak Geçici Koruma Yönergesi (2001/55/EC), “kitlesel akın” hallerinde hızlı ve sürekli koruma sağlamak üzere olağanüstü bir prosedür tasarlar ve “geçici koruma”yı, ani ve büyük ölçekli yerinden edilmede sistemin kilitlenmesini önleyen bir tampon olarak kurgular.⁵⁶ İklim kaynaklı ani afetlerin komşu bölgelere kitlesel hareketlilik doğurması halinde (özellikle “ani başlangıçlı” felaket senaryolarında) bu model, en azından “insani giriş ve kalış” mantığını kurumsallaştırabilecek bir örnek sunar.

Bu bölgesel çerçevelerin ortak noktası, iklim yerinden edilmesini tek bir kategoriye zorlamak yerine tamamlayıcı koruma portföyü oluşturmalarıdır: (i) genişletilmiş mülteci tanımı (OAU/Cartagena), (ii) iç yerinden edilme rejimleri (Kampala ve benzeri yaklaşımlar), (iii) ikincil/insani koruma ve geçici koruma düzenekleri (AB örneği). Tam da bu “portföy mantığını” sistematikleştiren girişimlerden biri Nansen Girişimi Koruma Gündemidir. Gündem, afet bağlamında sınır-aşan yerinden edilmede devletlerin sıklıkla ad hoc “geçici giriş ve

55 European Parliament & Council of the European Union. (2011). Directive 2011/95/EU of 13 December 2011 on standards for the qualification of third-country nationals or stateless persons as beneficiaries of international protection, for a uniform status for refugees or for persons eligible for subsidiary protection, and for the content of the protection granted (recast) (OJ L 337, 2011: 9–26). Erişim 17 Kasım 2025. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ%3AL%3A2011%3A337%3A0009%3A0026%3Aen%3APDF>, s.14.

56 Council of the European Union. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof (OJ L 212, 2001: 12–23). Erişim 17 Kasım 2025. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ%3AL%3A2001%3A212%3A0012%3A0023%3Aen%3APDF> s.14.

kalış” tedbirlerine başvurduğunu; bazı durumlarda grup temelli “geçici koruma” benzeri çözümlerin geliştirilebildiğini; fakat bu tedbirlerin çoğu kez öngörülebilirlik ve uyumdan yoksun kaldığını açıkça belirtir. Aynı metin, bölgesel araçların (ör. AU geniş tanımı veya AB geçici koruması) afet bağlamında teorik olarak “ilgili” olabileceğini; fakat uygulamada iklim/afet yerinden edilmesi için düzenli ve tutarlı işletilmediğini de not eder.⁵⁷ Dolayısıyla tamamlayıcı koruma modellerinin başarısı, yalnızca normların varlığına değil, ölçütlerin önceden tanımlanmasına ve bölgesel koordinasyonun kurumsallaştırılmasına bağlıdır.

Son olarak, bölgesel koruma mimarisinin “sınır” ile ilişkisini, iç yerinden edilme bağlamı tamamlar. BM İç Yerinden Edilme Rehber İlkeleri, ülke içinde yerinden edilmiş kişileri tanımlarken “doğal veya insan yapımı afetler”i açıkça kapsar ve böylece iklim riskinin ürettiği hareketliliğin önemli bir kısmını uluslararası korumanın “ön odası” olarak kurar.⁵⁸ Bu çerçevede, iklim bağlantılı hareketlilikte asıl ihtiyacın çoğu zaman önce koruma–yardım–haklara erişim olduğunu; sınır-aşan statü tartışmasının ise bu iç süreçler çözülemediğinde keskinleştiğini gösterir. Böyle bakıldığında “bölgesel koruma + tamamlayıcı koruma” yaklaşımı, iklim yerinden edilmesini ya tamamen göç yönetimine ya da tamamen mülteci hukukuna havale etmek yerine, riskin yoğunluğuna göre kademelenen bir koruma eşiği önerir: önce içeride etkin koruma (IDP), mümkün değilse sınır-aşan geçici/insani kalış, risk kalıcılışırsa daha uzun vadeli statü ve entegrasyon seçenekleri.

“Planlı Yer Değiştirme” ve Devletsizlik Riski: Ada Devletleri Örneği Üzerinden Normatif Sorunlar

“Planlı yer değiştirme” (planned relocation), iklim kaynaklı risklerin kronikleştiği sahalarda devletlerin koruma amacıyla nüfusu daha güvenli alanlara taşımayı tasarladığı bir süreçtir. Bu çerçevede yer değiştirme, yalnızca fizikî bir nakil değil; hakların sürekliliği, kimliğin

57 Nansen Initiative. Agenda for the protection of cross-border displaced persons in the context of disasters and climate change, no. 1(2015). Erişim 17 Kasım 2025. <https://disasterdisplacement.org/wp-content/uploads/2015/02/PROTECTION-AGENDA-VOLUME-1.pdf>, s. 28-29.

58 Office ff the High Commissioner for Human Rights Page 1 Conscientious Objection to Military Service Commission on Human Rights Resolution 1998/77, Erişim 15 Ekim 2025. https://www.ohchr.org/sites/default/files/E-CN_4-RES-1998-77.pdf s. 1.

korunması, mülkiyet ve geçim kaynaklarının yeniden kurulması gibi unsurları aynı anda yöneten çok katmanlı bir hukukî-operasyonel karardır. Nitekim planlı yer değiştirmeyi tarif eden rehber metin, süreci “devlet otoritesi altında, kişilerin yeni bir yere yerleştirilmesi ve hayatlarını yeniden kuracak koşulların sağlanması” olarak tanımlar ve bunun ilke olarak ulusal sınırlar içinde kurgulandığını vurgular.⁵⁹ Aynı rehber, bazı durumlarda sınır aşan planlı yer değiştirmelerin gündeme gelebileceğini kabul etmekle birlikte, bu senaryonun “hazırlık sürecinde ele alınmadığını” açıkça belirterek normatif bir boşluğa işaret eder.⁶⁰

Bu boşluk, özellikle alçak kotlu ada devletlerinde daha görünür hâle gelir. OHCHR’nin yavaş gelişen iklim etkilerine dair çalışması, deniz seviyesinin yükselmesiyle “toprak tamamen kaybolmadan önce” dahi alanların yaşanamaz hâle gelebileceğini; bunun da yönetim ve devletlik üzerinde baskı yarattığını belirtir.⁶¹ Aynı rapor, “yer değiştirme son çare mi olmalı, yoksa kaçınılmaz olasılığa karşı şimdiden mi planlanmalı?” gerilimini özellikle Pasifik bağlamında vurgular; bir yandan yerinde kalmayı mümkün kılan uyum önlemleri, diğer yandan planlı hareketlilik tasarımı birlikte düşünülmektedir.⁶² Bu ikili yaklaşım, hukuken şu soruyu büyütür: Devlet, nüfusu korumak için planlı yer değiştirmeyi hızlandırdıkça, devletin toprak unsurunun zayıflaması “devletliğin devamı” tartışmalarını tetikleyebilir; yavaş kaldıkça ise yaşam, sağlık ve onurlu yaşam standartları üzerinde ağır bir risk doğar.

Ada devletleri bakımından asıl normatif kırılma, planlı yer değiştirmenin belirli bir eşiği aştığında “deterritoryalize devletlik” (toprak unsuru fiilen eriyen ama hukukî kişiliği sürdürmek isteyen devlet) tartışmasına bağlanmasıdır. Bir yandan devletliğin “devamlılığı” yönünde güçlü

59 Daniel Petz. “Operational Guidance and Frameworks Relevant to Planned Relocations Caused by Natural Hazards, Environmental Change and Climate Change, (2015). Erişim 22 Aralık 2025. <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/Brookings-Planned-Relocations-Framework-DPetz-June-2015.pdf> s. 8.

60 Petz, a.g.e., s. 8.

61 Committee against Torture. General comment No. 4 (2017) on the implementation of article 3 of the Convention in the context of article 22 (CAT/C/GC/4). United Nations.(2018). Erişim 7 Ekim 2025. <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/catcg4-general-comment-no-4-2017-implementation>, s. 34.

62 Committee against Torture. General comment No. 4 (2017) on the implementation of article 3 of the Convention in the context of article 22 (CAT/C/GC/4). United Nations.(2018). Erişim 7 Ekim 2025. <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/catcg4-general-comment-no-4-2017-implementation>, s. 35.

bir eğilim oluşmaktadır: ILC'nin 2025 tarihli nihai raporu, deniz seviyesinin yükselmesinin uluslararası hukukta deniz hukuku, devletlik ve etkilenen kişilerin korunması başlıklarını birlikte tetiklediğini; özellikle etkilenen devletlerde “devletliğin sürekliliği ve uluslararası hukukî kişiliğin korunması” yönünde belirgin bir destek bulunduğunu kaydeder.⁶³ Bu yaklaşım, sadece sembolik bir dayanışma değil; aynı zamanda hukukî istikrar ve öngörülebilirlik iddiasıdır.⁶⁴ Öte yandan, planlı yer değiştirme fiilen nüfusun ülke dışına yayılmasıyla sonuçlanırsa, devletliğin sürekliliği ile bireylerin vatandaşlık/nüfus bağı arasındaki ilişki kırılganlaşır: Devlet “var” kabul edilse bile, vatandaşların fiilî olarak başka hukuk düzenlerine dağılması siyasal temsil, kamu hizmetlerine erişim ve kimliğin korunması gibi alanlarda yeni eşikler doğurur.

Bu noktada “devletsizlik riski” çoğu zaman otomatik bir sonuç gibi sunulsa da, literatürde zamanlamaya dair güçlü bir uyarı vardır. Rouleau-Dick, alçak kotlu ada devletlerinde devletliğin sona erdiğinin tanınmasının (eğer gerçekleşirse) genellikle nüfus çoktan taşındıktan çok sonra gündeme gelebileceğini; bu nedenle devletsizlik hukukunun “çok geç” bir koruma aracı olma riskini vurgular.⁶⁵ Bu değerlendirme, devletsizlik riskini sadece “olur mu/olmaz mı” ikilemi olmaktan çıkarıp, “ne zaman ve hangi statüyle koruma üretir?” sorusuna taşır. Dahası, devletsizlik statüsünün fiilen işletilebilmesi için devletlerin devletsizlik tespit usulleri (statelessness determination procedures) kurması gerekir; bu eksiklik, devletsizlik hukukunun pratikte belirsiz ve erişimi zor bir araç olmasına yol açar.⁶⁶ Dolayısıyla ada devletleri senaryosunda normatif sorun iki katmanlıdır: (i) devletliğin sona erdiğinin tanınması gecikebilir; (ii) tanınsa bile bireyin devletsizlik statüsüne erişimi, ev sahibi devletin iç hukuk kapasitesine bağlı kalır.

63 International Law Commission. (2025). Final report of the Study Group on sea-level rise in relation to international law. A/80/10 (Annex I). United Nations. (2025), Erişim 05 Ocak 2026. https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/reports/8_9_2025.pdf?utm_source=chatgpt.com s. 7.

64 International Law Commission. (2025). Final report of the Study Group on sea-level rise in relation to international law. A/80/10 (Annex I). United Nations. (2025), Erişim 05 Ocak 2026. https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/reports/8_9_2025.pdf?utm_source=chatgpt.com, s. 8.

65 Michel Rouleau-Dick. “Sea Level Rise and Climate Statelessness”. Statelessness and Citizenship Review, 3,(2021): 287–308. Erişim 22 Ekim 2025. https://statelessnessandcitizenshipreview.com/index.php/journal/article/view/271?utm_source=chatgpt.com ss. 292-293.

66 Rouleau-Dick, a.g.e., s. 165.

Planlı yer değiştirme rehberleri bu gerilimi insan hakları ekseninden yumuşatmaya çalışır. Rehber ilkeler, planlı yer değiştirmenin hak ve onuru koruyacak biçimde yürütülmesi, kararların “sağlam delil, zorlayıcı gerekçe ve hukukî dayanak” temelinde alınması ve yerinden edilenlerin “bilgilendirilmesi, danışılması ve kararlara katılımının” sağlanması gerektiğini söyler.⁶⁷ Ayrıca kimliğin ve kültürün korunması, öz-belirlenim ve toprak/kaynak bağının özellikle hassas gruplar için kritik olduğunu belirtir.⁶⁸ Ancak ada devletleri örneğinde normatif düğüm şurada: Bu ilkeler, esasen devletin kendi ülkesinde yer değiştirmeyi yönetebildiği varsayımına dayanır. Oysa bazı ada devletlerinde risk, yer değiştirme stratejisinin nihayetinde sınır aşan yerleşim ağlarına evrilmesidir. McAdam ve Ferris de uluslararası düzeyde toplulukların sınır aşan “planlı” taşınmasına yönelik siyasal iştahın zayıf olduğunu; bununla birlikte “uzun vadeli yaşanabilirliği belirsiz” küçük ada devletlerinde çok istisnaî biçimde sınır aşan senaryoların gündeme gelebileceğini not eder.⁶⁹ Bu saptama, hukukun merkezine şu sorunu yerleştirir: Sınır aşan planlı yer değiştirme gerçekleşirse, koruma hangi rejimle sağlanacaktır—göç hukuku mu, insan hakları hukuku mu, iklim adaleti/zarar-kayıp mekanizmaları mı, yoksa bunların hibriti mi?

Son olarak, ada devletleri örneğinde planlı yer değiştirme “bireysel hareketlilik” ile “kolektif varoluş” arasındaki çizgiyi zorlar. Nansen koruma gündemi, deniz seviyesinin yükselmesinin bazı küçük ada devletlerinin toprak bütünlüğünü ciddi biçimde etkileyeceğini ve iç yer değiştirme mümkün olmazsa nüfusun yurt dışına hareketinin artabileceğini açıkça belirtir.⁷⁰ Bu çerçevede normatif sorun yalnızca “kim, kimi kabul edecek?” değildir; aynı zamanda “topluluk olarak süreklilik nasıl korunacak; siyasal temsil ve vatandaşlık bağı nasıl sürdürülecek; ev sahibi ülkelerde haklar nasıl eşitlenirken kültürel-siyasal kimlik nasıl yaşatılacak?” sorularıdır. ILC’nin devletliğin

⁶⁷ Petz, a.g.e., ss.10-11

⁶⁸ Petz, a.g.e., s. 10.

⁶⁹ Jame McAdam and Ferris, E. “Planned Relocations in the Context of Climate Change: Unpacking the Legal and Conceptual Issues.” *Cambridge Journal of International and Comparative Law*, 4, no. 1 (2015): 137–161, Erişim 20 Kasım 2025. https://unfccc.int/files/adaptation/groups_committees/loss_and_damage_executive_committee/application/pdf/mcadam_and_ferris.pdf?utm_source=chatgpt.com, s. 140.

⁷⁰ Nansen Initiative. *Agenda for the protection of cross-border displaced persons in the context of disasters and climate change*, no. 1(2015). Erişim 17 Kasım 2025. <https://disasterdisplacement.org/wp-content/uploads/2015/02/PROTECTION-AGENDA-VOLUME-1.pdf>, s. 13

sürekliliğini destekleyen yaklaşımı⁷¹ ile planlı yer değiştirme rehberinin hak temelli katılım ve kimlik vurgusu⁷² birlikte okunduğunda, ada devletleri için en kritik normatif ihtiyaç netleşir: Toprak kaybı riski ile nüfusun korunması ihtiyacını, devletliğin sürekliliği ve bireyin statü güvenceleri arasında “sıfır toplamı” bir tercih olarak değil, eşzamanlı güvence paketleri olarak kurgulayan yeni hukukî araçlara ve ikili/çok taraflı uygulama modellerine ihtiyaç vardır. Aksi hâlde planlı yer değiştirme, koruma amaçlı bir tedbir olmaktan çıkıp, devletliğin ve vatandaşlık bağının parçalandığı bir “hukukî belirsizlik üreticisi”ne dönüşebilir.

Sonuç

İklim kaynaklı yerinden edilme, klasik göç ve sığınma hukukunun “tek neden–tek statü” mantığına sığmayan, çok katmanlı bir kırılganlık üretmektedir. İklim değişikliği; yalnızca fiziksel çevreyi değil, yaşamın sürdürülebilirliğini belirleyen suya erişim, gıda güvenliği, barınma, sağlık ve kamu düzeni gibi alanları aynı anda baskı altına alarak insanların yerinde kalma kapasitesini aşındırır. Bu süreç çoğu zaman ani bir kopuş şeklinde değil, yavaş ilerleyen bir “yaşanabilirlik kaybı” üzerinden işler; dolayısıyla hareketlilik, tek seferlik bir kaçıştan çok, geri dönüş ihtimalinin giderek zayıfladığı bir zorunluluk hâline gelebilir. Tam da bu nedenle iklim mültecileri, yalnız insani yardım perspektifinin değil, aynı zamanda hak temelli uluslararası koruma mimarisinin sınılandığı bir alanın öznesidir.

Mevcut rejimlerin en temel sorunu, iklimin doğurduğu risklerin çoğu zaman “dağınık” ve “genel” görülmesi, bu yüzden de bireysel koruma mekanizmalarının eşiğine taşınamamasıdır. Oysa iklim etkileri, sosyal eşitsizlik ve yönetim kapasitesiyle birleştiğinde belirli grupları sistematik biçimde daha fazla kırılganlaştırabilir; risk “genel” görünse bile sonuçları bazı kişiler açısından çok daha ağır ve telafisi imkânsız hâle gelebilir. Bu noktada uluslararası hukukta ortaya çıkan

71 International Law Commission. (2025). Final report of the Study Group on sea-level rise in relation to international law. A/80/10 (Annex I). United Nations. (2025), Erişim 05 Ocak 2026. https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/reports/8_9_2025.pdf?utm_source=chatgpt.com ss.7-8.

72 Petz, a.g.e., s. 10.

boşluk, yalnızca yeni bir terim eksikliği değildir; asıl sorun, hangi durumda korumanın devreye gireceğini belirleyecek ortak eşiklerin ve standartların parçalı kalmasıdır. İçtihat, insan hakları temelli geri göndermeme yaklaşımı ve tamamlayıcı koruma araçları bazı vakalarda çözüm üretebilse de, bu çözümler çoğu zaman öngörülebilirlikten uzak, ülkelere göre değişen ve idarenin takdirine aşırı bağımlı bir görünüm sergiler. Sonuç hem başvuranların hukuki güvenliği hem de devletlerin yük paylaşımı açısından sürdürülebilir olmayan bir tablodur.

Bölgesel koruma yaklaşımları ve tamamlayıcı koruma modelleri, bu boşluğu kısmen daraltan pratik araçlar sunar. Genişletilmiş mülteci tanımları, kitlesel akınlara ilişkin geçici koruma düzenekleri ve afet/ yerinden edilme çerçeveleri, iklim hareketliliğini tek bir statüye zorlamadan yönetebilmenin yollarını açar. Ancak bu araçların çoğu ya iklimi doğrudan hedeflemez ya da fiilen işletilmesi siyasi iradeye bağlı kalır. Dahası, ada devletleri örneğinde görüldüğü gibi, planlı yer değiştirme ve devletsizlik riski gibi senaryolar, koruma tartışmasını yalnızca “kabul-ret” ikileminin ötesine taşır: Toprak kaybı ihtimali, vatandaşlık bağının sürekliliği, kültürel kimliğin korunması, siyasal temsil ve kamu hizmetlerine erişim gibi alanlarda yeni normatif sorular doğurur. Bu sorulara yanıt, yalnızca kişileri bir yerden başka bir yere taşımak değil; onların haklarını, kimliğini ve hukuk düzeni içindeki statüsünü kesintisiz biçimde güvence altına alacak çerçeveler kurmaktır.

Bu bağlamda iklim mültecilerinin korunması için üç temel öneri sunulabilir: Birincisi, “iklim mültecisi” kavramının uluslararası koruma rejimi içinde açık biçimde tanımlanacağı ve belirsizlikleri azaltacak yeni bir hukuki statü zemininin oluşturulmasıdır. İkincisi, iklim değişikliğinin ortaya çıkmasında payı bulunan aktörlerin, yerinden edilen kişilerin korunması ve yeniden inşa süreçlerine hukuki ve maddi olarak katkı sunmasını sağlayacak sorumluluk anlayışının güçlendirilmesidir. Üçüncüsü ise, iklim krizinden en fazla etkilenen bölgelerde daha hızlı ve uygulanabilir çözümler üretmek için bölgesel anlaşmalar aracılığıyla geçici koruma ve tamamlayıcı statülerin kurumsallaştırılmasıdır. Bu üç öneri, birbirinin alternatifi değil tamamlayıcıdır: Yeni bir statü, sorumluluk ve yük paylaşımı mekanizmasıyla desteklenmedikçe kâğıt üzerinde kalır; bölgesel çözümler küresel bir ilke setine bağlanmadıkça parçalı ve eşitsiz sonuçlar üretir; sorumluluk rejimi koruma statüsüne

ve operasyonel araçlara bağlanmadıkça soyut bir etik çağrı olmaktan öteye geçemez.

Son kertede iklim mültecileri, uluslararası hukukun görmezden gelemeyeceği bir insanlık krizinin odağındadır. Devletlerin iklim sorumluluğu ile göç hukuku arasındaki boşluk, yalnız yönetimsel bir eksiklik değil, doğrudan hak ihlallerine yol açan sistemik bir kırılmadır. Bu nedenle iklim mültecilerinin uluslararası statüsünün tanınması, sadece hukuki bir düzenleme ihtiyacı değil; insan onurunu ve yaşamın sürdürülebilirliğini merkeze alan etik bir zorunluluktur. Makalenin bütününde ortaya konduğu üzere, çözüm; iklim kaynaklı hareketliliği geçici bir istisna gibi değil, kalıcı bir gerçeklik gibi ele alan; koruma eşiğini insan hakları standartlarıyla uyumlu biçimde tanımlayan; bölgesel pratikleri küresel ilkelerle bağlayan, sorumluluk ve dayanışmayı somutlaştıran bir normatif mimarinin inşasından geçmektedir. Bu mimari kurulmadıkça, iklim mültecilerinin statüsü tartışması sürecek; fakat en ağır bedeli, hukukun arada bıraktığı insanlar ödemeye devam edecektir.

Kaynakça

African Union. African Union Convention for the Protection and Assistance of Internally Displaced Persons in Africa (Kampala Convention) (2009). Erişim 7 Ekim 2025. https://au.int/sites/default/files/treaties/36846-treaty-kampala_convention.pdf

Amnesty International. (2025). When People Are Displaced By Climate Change, What Rights do They Have? (2025). Erişim 11 Aralık 2025. <https://www.amnesty.org/en/latest/campaigns/2025/10/when-people-are-displaced-by-climate-change-what-rights-do-they-have/#:~:text=the%20right%20to%20a%20clean,an%20adequate%20standard%20of%20living.>

Andreza Dalla Costa and Lygia Maria Copi. “Legal Protection of Climate Refugees: A Gap in International Law and the Theory of Ecological Vulnerability”. *Revista De Direito E Mobilidade Humana*, 7, no. 1(2023): 525–555. <http://dx.doi.org/10.38116/rtm36art17>

Cartagena Declaration on Refugees. Cartagena Declaration on Refugees. (1984) Erişim 7 Ekim 2025. https://www.oas.org/dil/1984_cartagena_declaration_on_refugees.pdf

Center for International Environmental Law (CIEL). States’ Human Rights Obligations in the Context of Climate Change: Guidance Provided by the UN Human Rights Treaty Bodies. (2023). Erişim Tarihi 11 Ekim 2025. <https://www.ciel.org/wp-content/uploads/2023/04/States-Human-Rights-Obligations-in-the-Context-of-Climate-Change-2023.pdf>

Committee against Torture. General comment No. 4 (2017) on the implementation of article 3 of the Convention in the context of article 22 (CAT/C/GC/4). United Nations.(2018). Erişim 7 Ekim 2025. <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/catcgc4-general-comment-no-4-2017-implementation>

Council of the European Union. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the

- event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof (OJ L 212, 2001: 12–23). Erişim 17 Kasım 2025. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.OJ%3AL%3A2001%3A212%3A0012%3A0023%3AEN%3APDF>
- Daniel Bodansky. “The Paris Climate Change Agreement: A new hope?” *The American Journal of International Law*, 110, no. 2 (2016): 288–319. <https://doi.org/10.5305/amerjintelaw.110.2.0288>
- Daniel Petz. “Operational Guidance and Frameworks Relevant to Planned Relocations Caused by Natural Hazards, Environmental Change and Climate Change, (2015). Erişim 22 Aralık 2025. <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/Brookings-Planned-Relocations-Framework-DPetz-June-2015.pdf>
- Esra Tekin. “Uluslararası Hukuk Bağlamında İklim Mültecilerinin Korunması Sorunu”. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (147), 2020: 1910–1930. <https://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2020-147-1910>
- European Court of Human Rights. Soering v. the United Kingdom (Application no. 14038/88), Judgment of 7 July 1989. Erişim 9 Ekim 2025. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57619%22%5D%7D>
- European Parliament & Council of the European Union. (2011). Directive 2011/95/EU of 13 December 2011 on standards for the qualification of third-country nationals or stateless persons as beneficiaries of international protection, for a uniform status for refugees or for persons eligible for subsidiary protection, and for the content of the protection granted (recast) (OJ L 337, 2011: 9–26). Erişim 17 Kasım 2025. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.OJ%3AL%3A2011%3A337%3A0009%3A0026%3Aen%3APDF>
- European Parliament. “Climate Change and Migration: Legal and Policy Challenges and Responses to Environmentally Induced Migration (PE 655.591, pp. 12–14)”. *Policy Department for Citizens’ Rights and Constitutional Affairs*. (2020). Erişim 22 Kasım 2015. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/655591/IPOL_STU\(2020\)655591_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/655591/IPOL_STU(2020)655591_EN.pdf)

Giddens, A. *The Politics of Climate Change*. (Polity Press, 2013).

Human Rights Committee. General Comment No. 36 on Article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights, on the Right to life (CCPR/C/GC/36). (2019), Erişim 22 Kasım 2025. <https://www.ohchr.org/en/calls-for-input/general-comment-no-36-article-6-right-life>

Human Rights Committee. Views Adopted by the Committee Under Article 5(4) of the Optional Protocol, Concerning Communication No. 2728/2016 (CCPR/C/127/D/2728/2016). United Nations. (2019), Erişim 8 Kasım 2025. <https://digitallibrary.un.org/record/3979204?v=pdf>

International Court of Justice (ICJ). Obligations of States in respect of climate change – Advisory opinion. (2025). Erişim 21 Kasım 2025. <https://www.icj-cij.org/case/187>

International Law Commission. (2025). Final report of the Study Group on sea-level rise in relation to international law. A/80/10 (Annex I). United Nations. (2025), Erişim 05 Ocak 2026. https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/reports/8_9_2025.pdf?utm_source=chatgpt.com

Jame McAdam and Ferris, E. “Planned Relocations in the Context of Climate Change: Unpacking the Legal and Conceptual Issues.” *Cambridge Journal of International and Comparative Law*, 4, no. 1 (2015): 137–161, Erişim 20 Kasım 2025. https://unfccc.int/files/adaptation/groups_committees/loss_and_damage_executive_committee/application/pdf/mcadam_and_ferris.pdf?utm_source=chatgpt.com

Jame McAdam. *Climate Change, Forced Migration, And International Law*. (Oxford University Press 2012). Erişim 11 Kasım 2025. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/climatechange/cfi-hrc-53-session/submissions/2022-11-28/Jame-McAdam-4.pdf>

Lisa Vanhala and Elisa Calliari. “Governing People on the Move in a Warming World: Framing Climate Change Migration and the

- UNFCCC Task Force on Displacement.” Global Environmental Change no. 75(2022): 102578. Erişim 17 Ekim 2025. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2022.102578>.
- Ma, Y. The Plight of Climate Refugees under the 1951 Refugee Convention. *Harvard Undergraduate Law Review (Spring Issue)*, (2025). 3–4.
- Mariagrazia Picchi. “Climate Change and the Protection of Human Rights: The Issue of ‘Climate Refugees.’” *Journal of Human Rights and the Environment* 7. no. 2, 7(2016): 127–145. Erişim 17 Ekim 2025, <https://www.davidpublisher.com/Public/uploads/Contribute/57aa872623cf7.pdf>
- McInerney-Lankford, S. ICJ Advisory Opinion on the obligations of states with respect to climate change: Human rights-based reflections on due diligence. *Oxford Human Rights Hub*. (2025). Erişim 11 Aralık 2025. <https://ohrh.law.ox.ac.uk/icj-advisory-opinion-on-the-obligations-of-states-with-respect-to-climate-change-human-rights-based-reflections-on-due-diligence>
- Megan Scopp. “Climate-Induced Displacement: Establishing Legal Protections for Climate Refugees”. *Human Rights Research Center*. (2025). Erişim 10 Aralık 2025. <https://www.humanrightsresearch.org/post/climate-induced-displacement-establishing-legal-protections-for-climate-refugees>
- Michel Rouleau-Dick. “Sea Level Rise and Climate Statelessness”. *Statelessness and Citizenship Review*, 3,(2021): 287–308. Erişim 22 Ekim 2025. https://statelessnessandcitizenshipreview.com/index.php/journal/article/view/271?utm_source=chatgpt.com
- Miriam Cullen. “Disaster, Displacement and International Law: Legal Protections in the Context of a Changing Climate”. *Politics and Governance*, 8, no. 4(2020): 270–280. <https://doi.org/10.17645/pag.v8i4.3311>
- Nansen Initiative. Agenda for the protection of cross-border displaced persons in the context of disasters and climate change, no. 1(2015).

Erişim 17 Kasım 2025. <https://disasterdisplacement.org/wp-content/uploads/2015/02/PROTECTION-AGENDA-VOLUME-1.pdf>.

Office of the High Commissioner for Human Rights Page 1 Conscientious Objection to Military Service Commission on Human Rights Resolution 1998/77, Erişim 15 Ekim 2025. https://www.ohchr.org/sites/default/files/E-CN_4-RES-1998-77.pdf

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR) Türk Hails Landmark ICJ Ruling Affirming States' Human Rights Obligations with Respect to Climate Change. (2025). Erişim 11 Aralık 2025. <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2025/07/turk-hails-landmark-icj-ruling-affirming-states-human-rights-obligations>

Organization of African Unity. OAU Convention governing the specific aspects of refugee problems in Africa (1969). Erişim 17 Kasım 2025. <https://au.int/sites/default/files/treaties/36400-sl-OAU%20Convention%20Governing%20the%20Specific%20Aspects%20of%20Refugee%20Problems%20in%20Africa>.

Patrick D. Warren. "Forced Migration after Paris COP21: Coordination Facility and Legal Void." *International Journal of Refugee Law*, 28, no. 4, (2016): 620–629. Erişim 17 Ekim 2025. <https://columbialawreview.org/wp-content/uploads/2016/12/Warren-P.D..pdf>

Precious Oluwaseun Okedele, Onoriode Reginald Aziza, Portia Oduru and Akinwale Omowumi, "Climate-Induced Migration: Global Legal Implications and Human Rights Challenges". *International Journal of Science and Technology Research Archive*, 7, no. 2(2024): 84–96. <https://doi.org/10.53771/ijstra.2024.7.2.0071>

Rina Kuusipalo. "Exiled by Emissions—Climate Change Related Displacement and Migration in International Law". *Vermont Journal of Environmental Law*, 18, no.4(2017): 614–647. <https://www.jstor.org/stable/26388179>

Sussman, C. M. “A Global Migration Framework Under Water”. *Chicago Journal of International Law Online*, 2, no. 1(2023). Erişim 10 Kasım 2025. <https://cjlil.uchicago.edu/sites/default/files/2023-04/2ChiJIntlOnline41%20%28C.%20Sussman%29.pdf>

UN News. “World Court Says Countries are Legally Obligated to Curb Emissions, Protect Climate”. (2025, July 23), Erişim 11 Kasım 2025, <https://news.un.org/en/story/2025/07/1165475>

United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). (1992). United Nations Framework Convention on Climate Change. (1992), Erişim 11 Kasım 2025, <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>

United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). Paris Agreement. (2015). Erişim 24 Aralık 2025. https://unfccc.int/files/essential_background/convention/application/pdf/english_paris_agreement.pdf

United Nations General Assembly. Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration (A/RES/73/195). (2019). Erişim 9 Ekim 2025. <https://www.ohchr.org/en/migration/global-compact-safe-orderly-and-regular-migration-gcm>

United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). “Handbook And Guidelines on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status under The 1951 Convention and the 1967 Protocol Relating to the Status of Refugees (Reissued ed.). Geneva: UNHCR”. (2011). Erişim 13 Kasım 2025. <https://www.refworld.org/policy/opguidance/unhcr/2011/en/97558>

United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). Legal Considerations Regarding Claims for International Protection Made in the Context of the Adverse Effects of Climate Change And Disasters. (2020). Erişim 12 Kasım 2025. <https://www.onlinelibrary.iihl.org/wp-content/uploads/2025/02/2020-UNHCR-Legal-considerations-regarding-claims-for-international-protection-made-in-the-context-of-the-adverse-effects-of-climate-change-and-disasters.pdf>

United Nations. (1966). International Covenant on Civil and Political Rights. Erişim tarihi: 29.11.2025., <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>

United Nations. Convention Relating to the Status of Refugees (United Nations Treaty Series, 189), (1951). Erişim 12 Kasım 2025. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-relating-status-refugees>

United Nations. Universal Declaration of Human Rights. (1948). Erişim 22 Kasım 2025, <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>

USCRI. (2025). The 1951 Refugee Convention: Displacement caused by climate change. Erişim 17 Ekim 2025. <https://refugees.org/the-1951-refugee-convention-displacement-caused-by-climate-change/>

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Yayın Geliş Tarihi / Received: 24.07.2025

Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 23.02.2026

Yayın Tarihi / Publication Date: 31.03.2026

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi / To cite this article (Chicago, 17-A sürüm / Chicago, 17th A):

Aslan, Özer, “Evrensel mi Ayrıcalıklı mı? İnsan Haklarının Seçici Korunması ve Ruanda Krizi Üzerinden Küresel Sessizlik”. *Uluslararası Suçlar ve Tarih / International Crimes and History* 27, (2026): 179-206.

DOI: 10.54842/ustich.1749637

İzlik: izlik.org/JA72JM79NM

EVRENSEL Mİ AYRICALIKLI MI? İNSAN HAKLARININ SEÇİCİ KORUNMASI VE RUANDA KRİZİ ÜZERİNDEN KÜRESEL SESSİZLİK

179

Özer ASLAN

Dr. Öğr. Görevlisi, Polis Akademisi, Trafik Enstitüsü,
Ulaşım Güvenliği ve Yönetimi Ana Bilim Dalı Başkanlığı
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8531-4097>

Öz: Bu çalışma, 1994 Ruanda Soykırımı örneği üzerinden insan haklarının evrensellik iddiasının uluslararası müdahale pratiklerinde ne ölçüde karşılık bulduğunu incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel sorusu, insan haklarının korunmasının evrensel normatif ilkelere mi yoksa siyasal çıkarlar ve uluslararası güç dengelerine mi dayandığıdır. Bu kapsamda, soykırımın tarihsel ve siyasal arka planı ele alınarak Birleşmiş Milletler başta olmak üzere uluslararası aktörlerin kriz sürecindeki tutumları analiz edilmiştir. Araştırma, uluslararası toplumun müdahale kararlarının zamanlamasını, kapsamını ve siyasi bağlamını değerlendirerek insan haklarının uygulamadaki seçiciliğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Ayrıca, soykırım sonrası dönemde, Ruanda Yurtsever Cephesi'nin (RPF) hem mağdur hem de kurtarıcı

olarak konumlandırılmasının, sonraki insan hakları ihlallerine yönelik uluslararası yaklaşımı nasıl etkilediği tartışılmaktadır. Çalışma, insan haklarının normatif bir ideal olmasının yanında siyasal çıkarlarla iç içe geçmiş bir uygulama alanı olduğunu ileri sürmektedir. Ruanda örneği üzerinden, evrensellik iddiasının sahadaki pratiklerle ne ölçüde örtüştüğü sorgulanmakta ve uluslararası insan hakları düzeninin yapısal sınırları görünür kılınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Ruanda Soykırımı, İnsan Hakları, Seçici Müdahale, Uluslararası Toplum, Küresel Sessizlik.*

UNIVERSAL OR EXCLUSIVE? SELECTIVE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND GLOBAL SILENCE OVER THE RWANDA CRISIS

Abstract: *This study aims to examine the extent to which the claim of universality of human rights is reflected in international intervention practices through the case of the 1994 Rwandan Genocide. The central research question of the study is whether the protection of human rights is grounded in universal normative principles or shaped by political interests and international power dynamics. In this context, the historical and political background of the genocide is examined in order to analyze the responses of international actors, particularly the United Nations, throughout the crisis. The research aims to expose the selective application of human rights in practice by examining the timing, scope, and political context of international intervention decisions. Furthermore, it discusses how the post-genocide positioning of the Rwandan Patriotic Front (RPF) as both victim and liberator has influenced the international community's approach to subsequent human rights violations. The study argues that human rights, beyond being a normative ideal, constitute a field of practice deeply intertwined with political interests. Through the Rwandan case, it interrogates the extent to which the universality claim aligns with realities on the ground and highlights the structural limitations of the international human rights regime.*

Keywords: *Rwandan Genocide, Human Rights, Selective Intervention, International Community, Global Silence.*

GİRİŞ

İnsan hakları düşüncesi, bireyin onurunu ve yaşamını korumaya yönelik evrensel bir normatif zemin iddiası üzerine inşa edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile insan haklarının coğrafya, kültür ve siyasal rejim farkı gözetmeksizin tüm insanlık için geçerli olduğu kabul edilmiştir.

Evrensellik ilkesi, insan haklarının uluslararası sistem içinde bağlayıcı bir koruma rejimi oluşturduğu varsayımına dayanmaktadır. Ancak kitlesel şiddet vakaları ve müdahale pratikleri, evrensellik iddiası ile uygulama arasındaki mesafeyi görünür kılmıştır. Zira bazı krizlere hızlı ve güçlü müdahaleler gerçekleştirilirken, benzer ölçekteki ağır insan hakları ihlallerinin uzun süre görmezden gelinmesi, insan haklarının korunmasının gerçekten evrensel ilkelere mi yoksa siyasal çıkar hesaplarına mı dayandığı sorusunu gündeme taşımaktadır. Müdahale kararlarının zamanlaması, kapsamı ve niteliği, normatif sorumluluk ile jeopolitik öncelikler arasındaki gerilimi açığa çıkarmaktadır.

1994 Ruanda Soykırımı, söz konusu gerilimin en dramatik biçimde ortaya çıktığı örneklerden biridir. Yaklaşık yüz gün içerisinde yüz binlerce insanın sistematik biçimde öldürüldüğü süreçte uluslararası toplumun geç ve sınırlı tepkisi, insan hakları rejiminin yapısal sınırlarını gözler önüne sermiştir. Birleşmiş Milletler'in müdahale kapasitesinin dar tutulması, büyük güçlerin siyasal çekinceleri ve hukuki yükümlülüklerin açık biçimde devreye sokulmaması, evrensellik iddiasının pratikte aşınabildiğini göstermiştir.

Çalışmanın temel sorusu, insan haklarının korunmasının uluslararası sistem içinde gerçekten evrensel normatif ilkeler doğrultusunda mı, yoksa güç dengeleri ve siyasal çıkarlar doğrultusunda mı şekillendiğidir. Araştırma, Ruanda Soykırımı örneği üzerinden uluslararası müdahale pratiklerini analiz ederek insan haklarının uygulanmasındaki seçiciliği incelemektedir.

Çalışma nitel bir araştırma çerçevesinde yürütülmüş; insan hakları literatürü ve Ruanda Soykırımı'na ilişkin mevcut akademik çalışmalar üzerinden kuramsal ve analitik bir çözümleme yapılmıştır. Analiz

sürecinde, normatif insan hakları söylemi ile fiili müdahale pratikleri arasındaki uyum ve sapmalar eleştirel bir perspektifle değerlendirilmiştir. Böylece Ruanda vakası sadece tarihsel bir olay olarak değil, uluslararası insan hakları düzeninin işleyişine ilişkin yapısal bir gösterge olarak ele alınmıştır.

Çalışma üç temel iddia ileri sürmektedir. İlk olarak, Ruanda örneği insan haklarının uygulanmasında normatif evrensellik ile siyasal çıkar arasındaki mesafenin belirginleştiğini göstermektedir. İkinci olarak, karar alma süreçlerinde siyasal tercihlerin belirleyici olması nedeniyle müdahalesizlik sadece teknik kapasite eksikliğiyle açıklanamaz. Üçüncü olarak, soykırım sonrası dönemde Ruanda Yurtsever Cephesi'nin (Rwandan Patriotic Front-RPF) hem mağdur hem kurtarıcı olarak konumlandırılması, insan hakları söyleminin kriz sonrasında da seçici biçimde işleyebildiğini ortaya koymaktadır.

Ruanda vakası üzerinden yürütülen analiz, insan haklarının teorik evrenselliği ile uygulamadaki seçiciliği arasındaki yapısal gerilimi görünür kılmayı amaçlamaktadır. Böylece insan haklarının uluslararası sistem içinde siyasal güç ilişkileriyle iç içe geçmiş bir uygulama alanı olduğu ileri sürülmektedir.

1. Evrensel İnsan Hakları Söyleminin Krizi

Evrensellik ilkesi, bireyin insan olması hasebiyle doğduğu andan itibaren ve bulunduğu yer ya da zamandan bağımsız olarak devredilemez ve vazgeçilemez haklara sahip olduğu varsayımına dayanır. Modern çağın evrensellik düşüncesinin ürünü kabul edilen insan hakları bakış açısı, hiçbir ayırım gözetilmeksizin herkesi resme dâhil etmektedir¹. Bu yaklaşım, insan haklarını ahlaki bir evrensellik zeminine oturtur. Buna göre, insan haklarının temelini oluşturabilecek nesnel bir etik çerçevenin varlığı mümkündür ve bu haklar tüm insanlık için geçerli ortak ilkeler olarak kabul edilir². Tarihsel süreçte yürütülen toplumsal ve

1 Ertuğrul Yazar, "Mültecilerin İnsan Haklarının Korunmasında Anayasa Mahkemesinin Rolü," *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 26, no. 4 (2022), s. 315.

2 Yavuz Selim Alkan, "İnsan Haklarının Evrenselliği ve Kültürel Göreliliği Tartışmasında Öz/Çekirdek-Çevre Haklar Kavramsallaştırması: Siyasal Düşünceler Çerçevesinden Eleştirel Bir İnceleme," *Liberal Düşünce Dergisi*, no. 109 (2023), s. 29.

siyasal mücadeleler, bu hakların tanınması ve güçlendirilmesi yönünde önemli kazanımlar sağlamıştır. Ancak, elde edilen kazanımlara rağmen insan haklarının küresel ölçekte insan onurunu³ esas alarak yerleşik hale geldiğini söylemek doğru bir yaklaşım değildir.

İnsan haklarının ayırt edici özelliklerinden biri olan evrensellik ilkesi, bu hakların dünyanın herhangi bir yerindeki birey tarafından, herhangi bir koşula bağlı olmaksızın sahip olunabilecek nitelikte olduğunu ifade eder⁴. Bu ilke özellikle 1940’lı yılların sonlarından itibaren yoğun biçimde tartışılmaya başlanmış⁵ olsa da farklı perspektiflerden eleştirilere konu olmuştur. Örneğin Mutua’ya göre insan hakları anlatısı, “vahşiler-mağdurlar-kurtarıcılar” şeklinde kurgulanan üçlü bir metafor üzerine inşa edilmiştir. Bu çerçevede insan hakları ihlalleri genellikle Batı dışı toplumların kültürel veya siyasal yapılarıyla özdeşleştirilirken, uluslararası toplum ve özellikle Batılı aktörler “kurtarıcı” rolüyle konumlandırılmaktadır. Böylece insan hakları söylemi, evrensel bir ahlaki dil olarak sunulmakla birlikte, tarihsel olarak Avrupa merkezli bir medenileştirme misyonunun devamı niteliğinde bir hiyerarşi üretme riski taşımaktadır⁶. Donnelly’ye göre ise uluslararası insan hakları normlarının küresel düzeyde geniş kabul görmesine rağmen, bu normların uygulanmasının egemen devlet yapısı içinde kaldığını ve dolayısıyla hakların fiili kullanımının coğrafyaya göre değiştiğini vurgular. Bu durum, insan haklarının evrensel sahiplik iddiası ile evrensel uygulanabilirliği arasında yapısal bir gerilim bulunduğunu göstermektedir⁷.

Söz konusu gerilim, insan haklarının kültürel bağlamlardan bağımsız biçimde ele alınamayacağını göstermektedir. Nitekim birçok Afrika ve Asya toplumunda birey, Batı liberal düşüncesinde olduğu gibi toplumsal ilişkilerinden soyutlanmış otonom bir özne olmaktan ziyade ailesi, etnik

3 İlker Gündüzöz, “Yeni Kuşak İnsan Hakları Çerçevesinde Türkiye’de Mülki İdare Amirliğine Analitik Bir Yaklaşım.” *İnsan Hakları Yıllığı* 33 (2015), s. 23.

4 İbrahim Halil Güzel, “7 Ekim Sonrası Gerçekleşen İnsan Hakları İhlalleri Üzerine Bir İnceleme.” *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 13, no. 2 (2024), s. 678-679.

5 Başak Işıldaklı, “İnsan Haklarının Evrensellliği ile Kültürel Rölâtizmin Paradoksu.” *Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 1, no. 1 (2020), s.19.

6 Makau Mutua, “Savages, Victims, and Saviors: The Metaphor of Human Rights,” *Harvard International Law Journal* 42, no. 1 (2001).

7 Jack Donnelly, “The Relative Universality of Human Rights,” *Human Rights Quarterly* (2007).

grubu ve topluluğu ile kurduğu ilişkiler bütünü içinde anlam kazanan bir varlık olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla haklar, bireyin içinde bulunduğu toplumsal yapıyı tanımasıyla ortaya çıkan ve ilişkisel nitelik taşıyan unsurlar olarak kabul edilmektedir⁸.

Bir yandan insan haklarına ilişkin söylemler ve normatif vurgular dünya kamuoyunda artış gösterirken, diğer yandan ağır ve yaygın insan hakları ihlalleri varlığını sürdürmektedir⁹. Siegel'e göre, uluslararası insan hakları hukuku teorik olarak tüm toplumlara eşit biçimde uygulanabilir evrensel normlar üretmeyi hedeflese de bu normların uygulanma biçimi yerel güç ilişkilerinden bağımsız değildir. Ruanda'da yaşanan trajedi, bir yandan evrensel insan hakları ilkelerinin ihlalini gösterirken, diğer taraftan müdahale ve yargılama süreçlerinde yerel dinamiklerin ne ölçüde dikkate alınması gerektiği tartışmasını gündeme getirmiştir. Bu bağlamda Ruanda, insan haklarının normatif bir ideal olmanın yanında siyasal ve kültürel bağlam içinde şekillenen bir uygulama alanı olduğunu göstermektedir¹⁰. Dolayısıyla insan haklarının evrenselliği iddiası, uygulamada siyasal öncelikler, jeopolitik çıkarlar ve güç dengeleri karşısında işlevsiz kalabilmektedir. Zira insan haklarının korunması, bireyin hangi devletin egemenliği altında yaşadığına bağlı olarak değişmekte; evrensel normlar, siyasal irade karşısında etkisiz kalabilmektedir¹¹.

Ruanda örneği, insan haklarının seçici biçimde korunması sorununu, evrensellik ilkesinin inandırıcılığını zedeleyen dramatik bir durumu gözler önüne sermiştir. Bu bağlamda, insan hakları söyleminin metinlerde yer almasının yanında pratikte evrensel olabilmesi için, küresel adalet mekanizmalarının siyasi hesaplardan arı bir şekilde hareket etmesi gerekmektedir.

8 Mustafa Yayla, *İslâm Hukukunda İnsan Hakları ve Eşitlik* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2011), s. 61.

9 Celal Yeşilçayır, "İnsan Haklarında Kuşaklar Tartışması ve Bir Çözüm Denemesi." *Temaşa: Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, no. 13 (2020), s. 74.

10 Anna Rose Siegel, "Rwanda: All Wrapped Up in the Universalism/Particularism Debate" (course paper, International Law and Dispute Resolution, 2012), s. 1-2.

11 Donnelly, "The Relative Universality of Human Rights".

2. Ruanda Soykırımı: Bir İnsanlık Suçu ve Küresel Körlük

Tarihsel olarak günümüzde Ruanda ve Burundi topraklarını oluşturan bölgeye üç farklı topluluk yerleşmiştir. Bunlar; 6. yüzyılda Twa, 7. yüzyılda Hutu ve 8. ile 9. yüzyıllar boyunca Tutsilerdir¹². Hutu topluluğu ağırlıklı olarak tarım üretimiyle uğraşan ve kuzeybatıdan gelen bir halktı. Tutsiler ise sığır yetiştiriciliği yapmakta olup Victoria Gölü'nün (Tanzanya) güney ve doğu bölgelerinden gelmişlerdir. Twa topluluğu ise avcılık, toplayıcılık ve çömlekçilikle geçinen bir halktı. Twa'lar, Hutu ve Tutsilerden izole biçimde, ormanlarla kaplı dağlık alanlarda yaşamaktaydı. Çok sayıda Tutsi, büyük sığır sürüleriyle bölge boyunca dolaşmaktaydı. Hutu topluluğu ise yerleşik tarımcılar olarak kalıcı yerleşim alanlarında yaşamaktaydı¹³.

Ruanda, sömürgeci dönem boyunca üretilen ve kurumsallaştırılan kimlik temelli ayrımların uzun vadeli etkilerini göstermesi bakımından çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır. Önce Alman, ardından Belçika yönetimi altında, Hutu ve Tutsi kimlikleri toplumsal ve siyasal düzlemde yeniden tanımlanmıştır. Söz konusu ayrımlar biyolojik ve ırksal nitelikler atfedilerek katı kategorilere dönüştürülmüştür¹⁴. Belçika yönetimi döneminde kimlik kartlarının uygulanmasıyla birlikte etnik aidiyet idari ve hukuki bir statü haline getirilmiş, bu statü üzerinden ayrıcalıklı bir yönetici sınıf oluşturulmuştur. Böylece sömürge idaresi, toplumsal farklılıkları hiyerarşik bir yapıya dönüştürerek kurumsallaştırmıştır. Söz konusu durum ilerleyen dönemde siyasal rekabetin etnik zeminde sertleşmesine ve çatışmanın derinleşmesine yapısal bir temel hazırlamıştır¹⁵.

1994'te yaşananlar Ruanda tarihinde etnik temelli şiddetin ilk örneğini oluşturmamaktadır. Sömürge döneminin sonlarına doğru, 1959'da başlayan ve "Sosyal Devrim" olarak adlandırılan süreçte Hutu çoğunluk, uzun yıllar siyasal, toplumsal ayrıcalıklara sahip olan Tutsi monarşisine karşı harekete geçmiş ve 1959-1966 yılları arasında yaşanan olaylarda

12 Maria van Haperen, "The Rwandan Genocide, 1994," in W. ten Have ve B. Boender (ed.), *The Holocaust and Other Genocides: An Introduction* (Amsterdam University Press, 2012), s. 98.

13 van Haperen, "The Rwandan Genocide, 1994", s. 98.

14 Andrea Purdeková and David Mwambari, "Post-genocide Identity Politics and Colonial Durabilities in Rwanda," *Journal of Eastern African Studies* 15, no. 1 (2021), s. 19–20.

15 Purdeková and Mwambari, "Post-genocide Identity Politics and Colonial Durabilities in Rwanda", s. 19-20.

20.000 ila 100.000 arasında Tutsi'nin öldürüldüğü belirtilmiştir. Bu dönem, etnik temelli siyasal rekabetin kitlesel şiddetle iç içe geçtiği ve ilerleyen yıllarda derinleşecek olan kırılganlığın erken bir habercisi niteliğindedir¹⁶.

Juvénal Habyarimana liderliğindeki Hutu hükümeti, bağımsızlıktan itibaren süregelen etnik gerilimleri siyasal amaçlarla kullanmıştır. Bu gerilimlerin kökeni sömürge dönemine uzanmaktadır. Zaman içinde Tutsiler, Hutular tarafından “sömürgeci yerleşimciler” olarak algılanmaya başlanmış ve bu algı etnik farklılıkların ırksallaştırılmasına zemin hazırlamıştır¹⁷. Soykırım sürecinde uzun burun, uzun parmak ya da boy gibi fiziksel özellikler dahi bir kişinin hedef alınması için yeterli görülmüş, bu durum kimlik temelli şiddetin ne derece radikalleştiğini göstermiştir¹⁸.

1990'lı yıllara gelindiğinde Ruanda'da Devlet kadrolarında Tutsilere ayrılan sınırlı kota, ekonomik ve bürokratik rekabeti daha da keskinleştirmiştir. Bu bağlamda, demografik baskı, ekonomik daralma ve siyasal iktidar mücadelesi birleşerek etnik mobilizasyonu kolaylaştıran bir zemin yaratmıştır¹⁹. Aynı dönemde, Tutsi kökenli mülteciler, kendilerine yönelik artan baskılar ve düşmanca tutumlar nedeniyle harekete geçmiştir. Bahsi geçen koşulların etkisiyle, RPF adlı örgütü kurmuşlardır²⁰. Bu hareketin temel amacı, Habyarimana'yı ve ağırlıklı olarak Hutulardan oluşan hükümetini devirmek ve yurtdışındaki Tutsi sürgünlerin ülkeye dönüşünü sağlamaktır. Ekim 1990'dan itibaren Uganda'dan gelen RPF militanları Ruanda topraklarına girerek Tutsi nüfusun arasına karışmışlardır. Bu militanlar kendilerini “Inkotanyi” olarak adlandırmıştır²¹.

16 Öncel Sencerhan, “Batılı Kolonyel Güçlerin 1994 Ruanda Soykırımına Etkisi.” *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 9, no. 18 (Temmuz 2013), s. 37.

17 Mark A. Drumbl, “Restorative Justice and Collective Responsibility: Lessons for and from the Rwandan Genocide,” *Contemporary Justice Review* 5, no. 1 (2002), s. 5.

18 Helen M. Hintjens, “Explaining the 1994 Genocide in Rwanda,” *The Journal of Modern African Studies* 37, no. 2 (1999), s. 272.

19 Paul J. Magnarella, “Comprehending Genocide: The Case of Rwanda,” *Journal of Genocide Research* 7, no. 1 (2005), s. 38–40.

20 Hasan Kemal Elban, “Ruanda'dan İnsanlığa Kalan Miras ya da Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi Zevahiri Kurtarabilecek mi?” *Hukuk ve Adalet Eleştirel Hukuk Dergisi*, Ocak–Mart 2004, s. 4.

21 van Haperen, “The Rwandan Genocide, 1994,” s.102.

Belçika 1990 yılında vatandaşlarını tahliye etmek üzere ülkeye asker göndermiş olsa da askeri yardımı tamamen kesmemiştir. Fransa ise özellikle 1990'da RPF'nin saldırılarının ardından Habyarimana yönetimine askeri desteğini artırmıştır²². Buna rağmen RPF, 1992 yılında ülkenin kuzeyindeki çeşitli vilayetleri ele geçirmeyi başarmıştır. Bu gelişme hem Ruanda ordusunun hem de RPF'nin misilleme saldırılarından endişe duyan Hutu ve Tutsi toplulukları arasında büyük bir korkuya yol açmıştır. Nitekim bu endişeler haklı çıkmıştır. Ruanda ordusu sert ve intikamcı bir karşı saldırı başlatmış, yüzlerce Tutsi öldürülmüştür. Radikal Hutu gruplar, “vatansever olmayan unsurlar” olarak nitelendirdikleri kesimlere karşı mücadele etmek amacıyla kendi silahlı birliklerini kurmuşlardır. Buna karşılık Habyarimana'nın partisi de Interahamwe adlı paramiliter örgütü oluşturmuştur²³.

4 Ağustos 1993 tarihinde imzalanan Arusha Barış Anlaşması, Ruanda Cumhuriyeti Hükûmeti ile RPF arasında 1 Ekim 1990'dan itibaren devam eden silahlı çatışmaların kesin olarak sona erdirilmesi amacıyla akdedilmiştir²⁴. Anlaşma, taraflar arasında kalıcı barışın tesisini sağlamak üzere siyasal ve askerî düzenlemeler içermektedir. Bu kapsamda, “Geniş Tabanlı Geçiş Hükûmeti”nin güç paylaşımı ilkesi temelinde kurulması öngörülmüş ve yürütme ile yasama organlarında tarafların temsil edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca güvenlik alanında, taraflara bağlı silahlı kuvvetlerin tek bir ulusal ordu ve ulusal jandarma çatısı altında birleştirilmesi kabul edilmiştir. Böylece hem siyasal hem de askerî düzeyde bütünleşme sağlanarak çatışmanın yapısal nedenlerinin ortadan kaldırılması hedeflenmiştir²⁵.

6 Nisan 1994 tarihinde Burundi ve Ruanda devlet başkanlarını taşıyan uçağın bir roket saldırısı sonucu düşmesi, Ruanda'da kısa sürede kitlesel ve sistematik bir şiddet dalgasının başlamasına yol açmıştır. Bu olay, birkaç hafta boyunca devam edecek olan yoğun katliamların doğrudan tetikleyicisi olmuştur. Öldürülenlerin sayısının bir milyonu

22 Peter Uvin, *Aiding Violence: The Development Enterprise in Rwanda* (West Hartford, CT: Kumarian Press, 1998), s. 96.

23 van Haperen, “The Rwandan Genocide, 1994,” s.102.

24 United Nations Security Council, *Arusha Peace Agreement between the Government of the Republic of Rwanda and the Rwandese Patriotic Front*, 4 August 1993.

25 United Nations Security Council, *Arusha Peace Agreement between the Government of the Republic of Rwanda and the Rwandese Patriotic Front*.

aştığı tahmin edilmekte ve yaşananlar uluslararası hukuk bakımından açık biçimde soykırım olarak nitelendirilmektedir. Olayın hemen ardından Cumhurbaşkanlığı muhafızları havaalanı çevresinde Tutsi sivillere yönelik saldırılara başlamış, kısa süre içinde başkent Kigali’de barikatlar kurulmuş ve sistematik öldürmeler gerçekleştirilmiştir²⁶. Yaklaşık yüz gün boyunca devam eden bu şiddet ortamından sadece Tutsiler değil, Twa azınlığı da ağır biçimde etkilenmiştir²⁷. Katliamların hızı ve yoğunluğu, II. Dünya Savaşı sırasında Nazilerin Yahudilere yönelik imha politikasıyla karşılaştırılacak düzeye ulaşmıştır²⁸.

Soykırım, Ruanda devletinin açık desteği altında gerçekleşmiştir ve başlıca faillerin önemli bir kısmı yine Ruanda vatandaşları olmuştur²⁹. 6 Nisan sonrasında radyo yayınları aracılığıyla yapılan açıklamalar, hükümetin Tutsi azınlığı koruma niyetinde olmadığını açıkça göstermiştir. Bununla da kalınmamış, katliamlara katılanların cezalandırılmayacağı yönünde mesajlar verilmiştir. Devlet yetkilileri ve medya organları, Tutsilere yönelik şiddeti teşvik eden bir söylemi sistematik biçimde yayarak toplumsal mobilizasyonu hızlandırmıştır³⁰.

1994 Ruanda Soykırımı irrasyonel bir nefret patlamasından çok, belirli aktörlerin çıkarlarını muhafaza etmeye dönük stratejik bir tercih olarak değerlendirilebilir³¹. Zira soykırım, etnik olarak nitelendirilen düşmanlığın yanında siyasal çıkarın korunmasına yönelik bilinçli bir mobilizasyon süreciyle de ilişkilendirilebilir³². Magnarella, Ruanda’daki soykırım sürecinin sadece tarihsel etnik düşmanlıklarla açıklanamayacağını; aksine ekonomik daralma, demografik baskı

26 United Nations Office on Genocide Prevention and the Responsibility to Protect, “1994 Genocide against the Tutsi in Rwanda: Historical Background”, <https://www.un.org/en/prevent-genocide/rwanda/historical-background.shtml>; Jonathan F. Metz, “Rwandan Genocide and the International Law of Radio Jamming,” *The American Journal of International Law* 91, no. 4 (1997), s. 620.

27 Olaifa Temitope Abimbola ve Danjibo Nathaniel Dominic, “The 1994 Rwandan Conflict: Genocide or War?” *International Journal on World Peace* 30, no. 3 (2013), s. 51.

28 Mark Doyle, “Rewriting Rwanda,” *Foreign Policy*, no. 154 (May–June 2006), s. 83.

29 Hintjens, “Explaining the 1994 Genocide in Rwanda”, s. 244.

30 David Yanagizawa-Drott, “Propaganda and Conflict: Evidence from the Rwandan Genocide,” *The Quarterly Journal of Economics* 129, no. 4 (2014), s. 8–9.

31 Alexandra J. Hain, “The Rwandan Genocide: A Case of Ethnic Conflict?” (research paper, 2010), s. 9–11.

32 Magnarella, “Comprehending Genocide: The Case of Rwanda”, s. 36-37.

ve siyasal elitlerin güç kaybı korkusunun birleşimiyle rasyonel bir mobilizasyon stratejisine dönüştüğünü vurgulamaktadır³³.

Soykırımın ardındaki güdüler, onu ortaya çıkaran bağlam kadar farklılık gösterebilir. Soykırım failleri tarafından sıklıkla sergilenen ortak güdülerden biri, iktidardaki yapıya tehdit olarak görülen bir grubun ortadan kaldırılmasıdır. Ruandalılar, sürgündeki Tutsilerin Juvénal Habyarimana hükümeti için bir tehdit haline geldiği konusunda aynı fikre sahip olmuşlardır. Habyarimana'nın iktidarını sağlamlaştırması ve kendisi ile Hutu grubunun yönetimde kalmaya devam etmesi için Tutsilerin “yok edilerek ortadan kaldırılması” gerektiği düşünülmüştür³⁴. Bu düşünce ekseninde Hutu çoğunluğun Tutsilere yönelik imha girişimi sonucunda ülke nüfusunun yaklaşık yüzde 10'u yaşamını yitirmiştir³⁵.

İrksallaştırma, kimliklerin doğal, değişmez ve tarihsel olarak sabit kategoriler olmadığı; belirli siyasal ve toplumsal süreçler içinde inşa edildiği bir süreci ifade eder. Bukavram, daha önce irksalanlam taşımayan bir toplumsal ilişkiye, gruba ya da pratiğe ırksal bir anlam yüklenmesi sürecini tanımlar³⁶. Egemen konumdaki kişilerin yönetimi siyasal ya da ekonomik gücün yanında yönetilenleri, yöneticilerin ayrıcalıklı konumlarını meşrulaştıran ve onların çıkarlarının korunduğuna inandıran bir ideolojiyi benimsemeye ikna etmeye dayanır. Bu çerçevede Tutsiler yabancı işgalciler olarak sunulmuş, “gerçek anlamda yurttaş olarak kabul edilemeyecekleri” ileri sürülmüştür. Hutuların “yerli köylüler” olduğu, aristokrat işgalciler tarafından köleleştirildikleri ve artık ülkenin tek meşru sakinleri oldukları savunulmuştur. Bu anlayışa göre Hutu kontrolündeki bir hükümet hem meşru hem de ontolojik olarak demokratik kabul edilmiştir³⁷.

1994 yılında Ruanda'da yaklaşık yüz gün gibi son derece kısa bir zaman dilimi içinde gerçekleştirilen katliam sürecinde yaklaşık bir

33 Magnarella, “Comprehending Genocide: The Case of Rwanda”, s. 36-37.

34 Abimbola ve Dominic, “The 1994 Rwandan Conflict: Genocide or War?”, s.56.

35 Drumbi, “Restorative Justice and Collective Responsibility: Lessons for and from the Rwandan Genocide”, s. 5.

36 Yusra Alluri, “Racialisation, Genocide and Post-Genocide Reconstruction in Rwanda”. Yüksek Lisans Tezi, University of Amsterdam, 2009, s. 21-22.

37 Paul J. Magnarella, “The Background and Causes of the Genocide in Rwanda,” *Journal of International Criminal Justice* 3, no. 4 (2005), s. 819.

milyon insan hayatını kaybetmiştir³⁸. Söz konusu soykırımın sadece etnik nefret ya da tarihsel gerilimlerle açıklanması yeterli değildir. Bazı çalışmalarda, 1990'lı yılların başında uygulanan IMF-Dünya Bankası yapısal uyum programlarının ülkenin ekonomik yapısını ciddi biçimde zayıflattığı, kahve fiyatlarının düşmesiyle birlikte kırsal yoksulluğun arttığı ve devlet kapasitesinin aşıldığı vurgulanmaktadır³⁹. Ekonomik daralma ve toplumsal kırılganlıkların derinleşmesi, siyasal elitlerin etnik mobilizasyonu daha kolay kullanabileceği bir zemin yaratmıştır. Bu çerçevede, uluslararası ekonomik politikaların dolaylı etkileri ile yerel siyasal dinamikler arasındaki ilişki, soykırım sürecini sadece iç çatışma ya da “kabile savaşı” anlatısına indirgemeyi zorlaştırmaktadır⁴⁰. Hain'e göre bu kadar fazla insanın katledilmesi, yaygın ve tarihsel bir etnik düşmanlığın ürünü değil; sıradan sivilleri şiddete yönlendiren stratejik bir planın sonucudur⁴¹. Söz konusu yaklaşım, şiddetin ortaya çıkışını yerel toplumsal gerilimlerin yanında belirli siyasal ve yapısal koşulların ürettiği bir süreç olarak değerlendirmeyi gerektirmektedir. Ne var ki, uluslararası kamuoyunda hâkim olan anlatı bu çok katmanlı arka planı çoğu zaman yansıtmamıştır.

Ruanda soykırımı, uluslararası medya ve kamuoyu tarafından sıklıkla “kadim kabile nefreti”nin ani bir patlaması ya da toplumsal düzenin kontrolsüz bir çöküşü olarak tasvir edilmiştir. Ancak bu tür açıklamalar, sürecin siyasal ve kurumsal boyutlarını görünmez kılmaktadır. Soykırım, sadece irrasyonel bir şiddet dalgası değil; belirli iktidar ilişkilerini korumaya yönelik bilinçli ve hesaplanmış bir strateji olarak değerlendirilmelidir⁴². 1992 yılı itibarıyla “akazu” olarak bilinen dar bir elit çevresi, yerel idari yapılar, milis örgütlenmeleri ve başkanlık muhafızları aracılığıyla şiddetin kurumsal altyapısını sistematik biçimde oluşturmuştur. Arusha Anlaşması'nın öngördüğü güç paylaşımı düzenlemesi, mevcut iktidar bloğu açısından ciddi bir statü ve çıkar kaybı anlamına geldiğinden, etnik kimlikler siyasal kontrolün

38 Senceran, “Batılı Koloniyel Güçlerin 1994 Ruanda Soykırımına Etkisi”, s.37.

39 Genna Naccache, “The International Community Stood Idly By During the Rwandan Genocide of 1994: Discuss,” MA Understanding and Securing Human Rights.

40 Naccache, “The International Community Stood Idly By During the Rwandan Genocide of 1994: Discuss”.

41 Hain, *The Rwandan Genocide: A Case of Ethnic Conflict?*.

42 René Lemarchand, “Rwanda: The Rationality of Genocide,” *Issue: A Journal of Opinion* 23, no. 2 (1995).

sürdürülmesi amacıyla bilinçli biçimde mobilize edilmiştir⁴³. Tutsilerin radyo yayınları ve basın aracılığıyla “hamamböceği” ve “yılan” gibi aşağılayıcı ifadelerle anılması, şiddetin ani bir toplumsal patlama değil, bilinçli biçimde hazırlanan bir psikolojik ve siyasal mobilizasyon süreci olduğunu göstermektedir⁴⁴. Nitekim Hain, soykırımın gerçek nedeninin Arusha Anlaşması ile Hutu elitinin karşı karşıya kaldığı siyasal meşruiyet kaybı tehdidi olduğunu vurgulamaktadır⁴⁵.

Sonuç olarak Ruanda’da yaşanan soykırım, tarihsel düşmanlıkların kaçınılmaz bir sonucu ya da ani bir toplumsal patlama olarak açıklanamaz. Sömürge döneminde kurumsallaştırılan kimlik ayrımları, bağımsızlık sonrası siyasal rekabet, ekonomik daralma ve Arusha sürecinin yarattığı meşruiyet krizi birlikte değerlendirildiğinde, şiddetin belirli siyasal aktörler tarafından örgütlenen ve kurumsal araçlarla desteklenen bilinçli bir süreç olduğu görülmektedir. Bu çerçevede soykırım, irrasyonel bir nefret dalgasından ziyade, iktidarın korunmasına yönelik stratejik bir mobilizasyonun sonucudur.

3. Uluslararası Toplumun Sessizliği: İhmal mi, Kasıt mı?

Ruanda örneği, insan haklarının evrenselliği ilkesine doğrudan bir meydan okuma niteliği taşımakta ve şu soruyu gündeme getirmektedir: “Uluslararası toplumun sessizliği sadece ihmalkâr bir yaklaşımın ürünü müdür, yoksa bu sessizlik bilinçli bir tercihin, yani kasıtlı bir görmezden gelmenin tezahürü müdür?”. Bu sorunun yanıtı, soykırım öncesi dönemde kamusal alanda sistematik biçimde yaygınlaştırılan nefret söylemi ve insanlıktan çıkarma pratiklerinin yanı sıra, uluslararası sistemin Afrika’yı nasıl konumlandığı ve müdahale kapasitesini hangi siyasal öncelikler çerçevesinde şekillendirdiğiyle de yakından ilişkilidir.

Uluslararası ilişkiler literatüründe Afrika uzun süre teorik açıdan merkezi bir inceleme alanı olarak görülmemiş, aksine Batı merkezli paradigmalarda içinde marjinal ve tali bir bölge olarak ele alınmıştır. Afrika,

43 Lemarchand, “Rwanda: The Rationality of Genocide”.

44 Helga Akao, *Echoes of Genocide: Lessons from Rwanda and Beyond* (unpublished manuscript), s. 2–3

45 Hain, *The Rwandan Genocide: A Case of Ethnic Conflict?*.

çoğu zaman istisnai sorunlar üreten “problemlı” bir coğrafya şeklinde temsil edilmiş ve bu durum Batı’nın Afrika’daki yapısal sorunların tarihsel, küresel bağlamını analiz etmek yerine sessiz kalmasına yol açmıştır⁴⁶. Söz konusu durum, kolonyal coğrafyalarda yaşanan yapısal şiddet ve çatışmaların uluslararası ilişkiler disiplininin teorik çerçevesi içinde görünürlüğüne etki ederek uluslararası sistemin asli bir parçası olarak değerlendirilmemesine katkı sunmuştur. Dolayısıyla disiplinin bilgi üretim süreci, dünya siyasetini açıklarken sömürge deneyimini batı merkezli tarihsel bir perspektifle evrenselleştiren bir yapıya sahip olmuştur⁴⁷.

Uluslararası toplumun Ruanda’daki iç savaş ve soykırıma yaklaşımı ciddi tartışmalara yol açmıştır. Özellikle Fransa’nın 1994 yılında gerçekleştirdiği “Opération Turquoise” (Turkuaz Harekâtı), insani bir girişim olarak sunulmuş olsa da uygulamada Hutu yönetiminin geri çekilmesini kolaylaştırdığı ve RPF’nin askeri ilerleyişini sınırladığı yönünde eleştirilmiştir. Bu durum, müdahalenin soykırımı durdurmadan ziyade çatışmanın seyrini belirli bir taraf lehine etkilemiş olabileceği ve dolayısıyla şiddetin sona ermesini geciktirdiği yorumlarına zemin hazırlamıştır⁴⁸.

Ruanda soykırımının gerçekleşmesinde, uluslararası toplumun ilgisizliği ve yetersiz tepkisi de belirleyici bir etken olmuştur⁴⁹. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri’nin Güvenlik Konseyi’ne sunduğu rapor, uluslararası toplumun Ruanda’daki soykırımı durdurmakta başarısız olduğunu belirtmiştir. Uluslararası toplum soykırımı engelleyememiş, soykırım başladıktan sonra da öldürmeleri durduramamıştır. Gerçeğin ortaya konulması sadece Ruanda için değil, dünyanın herhangi bir yerinde soykırım riski altında bulunan tüm insanlar için de gereklidir⁵⁰. Dolayısıyla, soykırımın başlamasının ardından uluslararası toplumun

46 Kevin C. Dunn, Timothy M. Shaw ve diğerleri (eds.), *Africa’s Challenge to International Relations Theory* (New York: Palgrave Macmillan, 2001).

47 Branwen Gruffydd Jones, “Introduction: International Relations, Eurocentrism, and Imperialism,” *Decolonizing International Relations*, ed. Branwen Gruffydd Jones (Lanham: Rowman & Littlefield, 2006), s. 2–4.

48 Alan J. Kuperman, *The Limits of Humanitarian Intervention: Genocide in Rwanda* (Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2001).

49 United Nations, *Report of the Independent Inquiry into the Actions of the United Nations during the 1994 Genocide in Rwanda*, UN Doc. S/1999/1257, 15 December 1999.

50 United Nations, *Report of the Independent Inquiry into the Actions of the United Nations during the 1994 Genocide in Rwanda*.

neden etkili bir müdahalede bulunamadığını anlayabilmek için, kriz öncesinde oluşturulan kurumsal ve hukuki çerçevenin incelenmesi gerekmektedir.

1990 yılında RPF'nin Ruanda'ya yönelik saldırısıyla başlayan ve hükümet güçleri ile RPF arasında devam eden iç savaş sürecinde, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 22 Haziran 1993 tarihli 846 sayılı karar ile Uganda-Ruanda sınırında askeri malzeme ve silah geçişini izlemek amacıyla Birleşmiş Milletler Uganda-Ruanda Gözlem Misyonu'nu (UNOMUR) kurmuştur⁵¹. Kısa süren çatışmaların ardından uluslararası toplumun arabuluculuğunda yürütülen görüşmeler sonucunda 4 Ağustos 1993 tarihinde Arusha Barış Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, Tutsi mültecilerin Ruanda'ya dönüşü güvence altına alınmış ve kendilerine belirli haklar tanınmıştır. Anlaşmanın hayata geçirilmesini sağlamak ve taraflar arasında yeniden çatışma çıkmasını önlemek amacıyla Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 5 Ekim 1993 tarihli 872 sayılı kararla Birleşmiş Milletler Ruanda Yardım Misyonu'nu (UNAMIR) kurmuştur⁵². UNAMIR zorlayıcı müdahale yetkisine sahip değildir ve sivil halkı korumaya yönelik açık bir görev tanımı bulunmadığı gibi, silah kullanma yetkisi de sadece öz savunma ile sınırlandırılmıştır. Soykırımın başlamasının ardından personel sayısının azaltılması ise, uluslararası toplumun müdahale kapasitesinin bilinçli biçimde daraltıldığını göstermektedir⁵³.

30 Mart 1994 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri tarafından Güvenlik Konseyi'ne sunulan İkinci İlerleme Raporu, Ruanda'daki güvenlik durumunun ciddi biçimde kötüleştiğini ve barış sürecinin kırılgan bir noktaya geldiğini ortaya koymaktadır. Raporda özellikle 1994 yılının ocak ve şubat aylarında şiddet olaylarının arttığı, başkent Kigali başta olmak üzere çeşitli bölgelerde barikatlar kurulduğu, siyasi liderlere yönelik suikastlar gerçekleştirildiği ve sivilleri hedef alan saldırı ile cinayetlerin yaşandığı belirtilmektedir. Genel Sekreter, bu gelişmelerin sadece Kigali'deki güvenliği değil, ülke genelindeki

51 United Nations Security Council, Resolution 846 (1993), UN Doc. S/RES/846, 22 June 1993.

52 Elban, "Ruanda'dan İnsanlığa Kalan Miras ya da Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi Zevahiri Kurtarabilecek mi?", s. 4; United Nations Security Council, *Resolution 872 (1993)*, S/RES/872 (1993), 5 October 1993.

53 Alluri, "Racialisation, Genocide and Post-Genocide Reconstruction".

istikrarı da tehdit ettiğini vurgulamış ve mevcut durumun Arusha Barış Anlaşması'nın uygulanmasını tehlikeye düşürdüğünü ifade etmiştir⁵⁴.

Kuperman'a göre uluslararası toplumun Ruanda'daki soykırıma verdiği tepkinin yetersiz kalmasının başlıca nedenleri arasında, krizin erken aşamalarında ölü sayısının ve şiddetin hızının doğru değerlendirilememesi, sahadan gelen raporların eksik ve yanıltıcı olması, karar vericilerin zamanında bilgiye ulaşamaması ve müdahalenin iç savaşın askerî dengesini değiştireceğine dair tereddütler yer almaktadır⁵⁵. Bu yaklaşım, müdahalesizliğin yalnızca bilgi eksikliğine indirgenemeyeceğini göstermektedir.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 17 Mayıs 1994 tarihli 918 sayılı kararıyla, Ruanda'daki durumun bölgesel barış ve güvenliği tehdit ettiğini resmen tespit etmiş ve Birleşmiş Milletler Şartı'nın VII. Bölümü uyarınca hareket etmiştir. Karar kapsamında UNAMIR'in yetki alanı genişletilmiş; yerinden edilmiş kişiler ile sivilin korunması, güvenli insani bölgelerin oluşturulması ve insani yardım faaliyetlerinin güvenliğinin sağlanması görevleri misyonun sorumluluklarına eklenmiştir. Konsey barış gücü personel sayısının artırılması ve tüm devletlerin Ruanda'ya silah ve askeri malzeme satışını ve sevkiyatını yasaklayarak kapsamlı bir silah ambargosu uygulamaya koymuştur⁵⁶. Ancak kararın 17 Mayıs 1994 tarihinde alınmış olması, soykırımın nisan ayı başında başlamış olduğu dikkate alındığında, müdahalenin zamanlamasına ilişkin ciddi tartışmaları beraberinde getirmiştir.

Ruanda soykırımı sırasında uluslararası hukuk mekanizmalarının işleyişi, normatif düzen ile pratik arasındaki boşluğu açık biçimde ortaya koymuştur. Siegel, Birleşmiş Milletler kararlarında kullanılan dilin “endişe”, “kınama” ve “talep etme” gibi sınırlı ifadelerle şekillendiğini; bu dilin ise zorlayıcı ve önleyici bir müdahale kapasitesi yaratmadığını belirtmektedir. Ayrıca, “soykırım” kavramının açık biçimde kullanılmasından kaçınılması, hukuki yükümlülüklerin devreye girmesini geciktirmiştir. Bu durum, uluslararası hukuk normlarının

54 United Nations, *Second Progress Report of the Secretary-General on the United Nations Assistance Mission for Rwanda*, UN Doc. S/1994/360, 30 March 1994.

55 Kuperman, *The Limits of Humanitarian Intervention: Genocide in Rwanda*.

56 United Nations Security Council, Resolution 918 (1994), UN Doc. S/RES/918 (17 May 1994).

varlığının tek başına yeterli olmadığını; normların uygulanmasının siyasal irade ve güç dengelerine bağlı olduğunu göstermektedir⁵⁷.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ndeki daimî üyelerin bürokratik engellemeleri, UNAMIR'in işlevsizliği, Afrika Birliği Örgütü'nün acziyeti, Fransa'nın soykırım süresince Hutu rejimine koşulsuz desteği ve insani müdahale kisvesi altında soykırımcıların ülkeden kaçmasına olanak veren "Turkuaz Harekâtı" müdahalesi, sorgulaması gereken konu başlıklarıdır⁵⁸. Ortaya çıkan tablo, Ruanda'da yaşanan trajedi karşısında uluslararası toplumun sergilediği tutumun sadece bilgi eksikliği, operasyonel sınırlılık ya da zamanlama sorunu ile açıklanamayacağını göstermektedir. Müdahale kapasitesinin dar tutulması, hukuki yükümlülüklerin açık biçimde devreye sokulmaması ve karar alma süreçlerinde siyasal çekincelerin belirleyici olması, pasifliğin yapısal bir tercih niteliği taşıyabileceğini düşündürmektedir. Soykırımın öncesinde mevcut olan erken uyarı işaretlerine rağmen etkili ve zorlayıcı bir adım atılmaması, ihmal ile kasıt arasındaki sınırın belirsizleştiği bir alana işaret etmektedir. Dolayısıyla Ruanda örneği, uluslararası toplumun sessizliğinin sadece teknik yetersizlikten değil, normatif sorumluluk ile siyasal çıkar arasındaki tercihten kaynaklanmış olabileceğini ortaya koymaktadır.

4. İnsan Haklarının Seçiciliği: Müdahale Pratiklerinde Coğrafi Ayrımcılık

20. yüzyılda yaşanan kitlesel şiddet olayları, insan haklarına dayalı müdahale anlayışının sınırlarını açık biçimde ortaya koymuştur. Hukuki düzenlemeler ve evrensellik iddiasına rağmen, ağır insan hakları ihlallerine verilen tepkiler her coğrafyada aynı olmamıştır. Ruanda Soykırımı, uluslararası toplumun geç ve yetersiz müdahalesiyle, normatif ilkeler ile siyasal çıkarlar arasındaki gerilimi en çarpıcı biçimde görünür kılan örneklerden biridir.

Ruanda'da yaşanan büyük trajedi, bölgesel bir çatışma olmanın ötesine geçmiş ve uluslararası toplumun krizlere müdahale kapasitesi ile insan

⁵⁷ Siegel, "Rwanda: All Wrapped Up in the Universalism/Particularism Debate", s. 6-7.

⁵⁸ Yusuf Kerem Arslan, "*Etnik grup çelişkisi: Ruanda örneği ve bölgesel etkileri*". Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018. Ulusal Tez Merkezi. Yayın No: 559385, s. 275.

haklarına yönelik reflekslerini sorgulattır hale gelmiştir. Özellikle çatışmaların çok kısa sürede büyük bir yıkıma yol açması, müdahale kararlarının alınmasını ve uygulanmasını zorlaştırmıştır. Ayrıca, bazı devletlerin tarihsel ilişkileri ve uluslararası kurumların işleyiş biçimleri de müdahaleyi geciktiren nedenler arasında yer almıştır. Bu bağlamda, uluslararası aktörlerin Ruanda'daki gelişmelere karşı sergilediği tutum, müdahale pratiklerinin hangi koşullarda ve nasıl devreye girdiği sorusunu gündeme getirmektedir. Dolayısıyla Ruanda örneği, insan haklarına dayalı müdahale anlayışının uluslararası sistem içindeki uygulama biçimlerini anlamak açısından dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir.

Soykırım sürecinde milis gruplarının silahlandırılmasında rolü olduğu ileri sürülen Fransa ile, kriz öncesinde Ruanda'daki siyasal yapının şekillenmesinde etkisi bulunan Belçika'nın, katliamların yaşandığı yüz günlük dönem boyunca doğrudan ve soykırımı durdurmaya yönelik etkili bir müdahalede bulunmaması uluslararası kamuoyunda yoğun eleştirilere yol açmıştır⁵⁹. Uluslararası örgütlerin Ruanda krizine etkili biçimde müdahale edememesi, Birleşmiş Milletler Şartı'nın soykırımın önlenmesine ilişkin açık yükümlülüğüne rağmen, büyük ölçüde çatışmadaki dış aktörlerin rolünün yeterince tespit edilmemesi ya da bu rolün bilinçli biçimde göz ardı edilmesiyle açıklanabilir⁶⁰.

Batı medyasında Ruanda'daki gelişmeler çoğunlukla etnik ya da “kabile temelli” bir iç savaş olarak sunulmuştur. Bu anlayış, çatışmanın sömürge döneminden miras kalan “böl-yönet” politikalarıyla ve dış güçlerin müdahaleleriyle olan bağlantısını arka plana itmiştir. Oysa günümüzde “etnik” olarak tanımlanan ayrışmanın önemli ölçüde sömürge döneminde inşa edildiği ve kimliklerin siyasal amaçlarla sertleştirildiği bilinmektedir. Bu çerçevede, krizin sadece yerel ve tarihsel bir düşmanlık üzerinden açıklanması, dış aktörlerin çatışmayı besleyen ve sürdüren rolünü görünmez kılan indirgemeci bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir⁶¹. Her ne kadar bazı çalışmalar

59 Ahmet Özkan, “Ruanda’yı Hatırlamak: Jean-Philippe Stassen’in *Deogratias* İsimli Grafik Romanında Tarih, Bellek ve Soykırım.” *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 8, no. 21 (2020), s. 280.

60 Mel McNulty, “France’s Role in Rwanda and External Military Intervention: A Double Discrediting,” *International Peacekeeping* 4, no. 3 (1997), s. 25.

61 McNulty, “France’s Role in Rwanda and External Military Intervention: A Double Discrediting”, s. 25.

müdahalesizliği siyasi irade eksikliğiyle açıklasa da askeri kapasite ve zamanlama faktörleri de dikkate alınmalıdır⁶².

1994 Ruanda Soykırımı sürecinde ABD yönetimi, krizi doğrudan ulusal çıkarlarıyla bağlantılı görmemiş ve bu nedenle müdahaleci bir politika izlememiştir. Clinton yönetimi askerî müdahale seçeneğine mesafeli yaklaşmıştır⁶³. ABD'nin fiilî müdahalesi soykırımın son aşamasına doğru, daha çok insani yardım ve lojistik destek çerçevesinde gerçekleşmiştir. Söz konusu durum, Washington'ın Ruanda krizini düşük öncelikli bir dış politika meselesi olarak değerlendirdiğine işaret etmiştir⁶⁴. Bu bağlamda ABD yaklaşımı, normatif olarak soykırımın önlenmesine yönelik yükümlülüklerle ulusal çıkar hesapları arasındaki gerilimi yansıtan tipik bir örnek olarak değerlendirilmektedir.

Kuperman'a göre, soykırımın başlamasından sonraki ilk iki haftada hem ABD'nin hem de uluslararası toplumun etkili bir müdahalede bulunamamasının arkasında ciddi bir “bilgi boşluğu” bulunmaktadır. İlk olarak, şiddet olayları başlangıçta Tutsilerin kazanmaya yakın olduğu iki taraflı bir iç savaş bağlamında sunulmuş, bu nedenle tek taraflı bir imha süreci olduğu algısı oluşmamıştır. İkinci olarak, basın ve diplomatik raporlar şiddetin azaldığı yönünde bir tablo çizmiş, oysa katliamlar hız kazanmıştır. Üçüncü olarak, erken dönemde açıklanan ölü sayıları son derece düşük görülerek soykırım boyutuna işaret edilmemiştir. Dördüncü olarak, uluslararası haber ve raporlar büyük ölçüde başkent Kigali'ye odaklanmış, kırsal bölgelerdeki sistematik imha süreci gözden kaçırılmıştır. Son olarak, ülkede güvenilir biçimde gözlemleyebilecek yeterli sayıda insan hakları gözlemcisi bulunmaması, soykırımın kapsamının geç fark edilmesine yol açmıştır⁶⁵. Söz konusu etkenler uluslararası kamuoyunun hem geç hem de yetersiz tepki vermesine neden olurken, soykırım sonrasında oluşan yeni siyasal yapının nasıl algılandığını da doğrudan etkilemiştir.

62 Alan J. Kuperman, “Rwanda in Retrospect: A Hard Look at Intervention,” *Foreign Affairs* 79, no. 1 (2000), s. 94-118.

63 Matthew Bergbower and David P. Schmitt, “Congressional Activism in the Foreign Policy Arena: A Case Study of the 1994 Rwandan Genocide”, (2015).

64 Bergbower ve Schmitt, “Congressional Activism in the Foreign Policy Arena: A Case Study of the 1994 Rwandan Genocide”.

65 Kuperman, “Rwanda in Retrospect”, s. 101-103.

Ruanda Soykırımı sonrasında uluslararası toplumun müdahale etmeyişi, hukuki bir sorumluluk meselesi olarak değil, “Batı’nın utancı” şeklinde ifade edilmiştir⁶⁶. McMillan’a göre, soykırımı önleme yükümlülüğü Soykırım Sözleşmesi’nde açıkça düzenlenmiş olmasına rağmen, devletlerin bu yükümlülüğü ihlal etmeleri herhangi bir hukuki yaptırıma bağlanmamış ve konu daha çok bir kınama alanına taşınmıştır. Bu çerçevede ABD, İngiltere, Belçika ve Fransa gibi Batılı devletler, “olması gerektiği gibi davranmayan” aktörler olarak eleştirilmiş. Ancak söz konusu eleştiri, hukuki hesap verebilirlikten ziyade toplumsal bir utanç söylemi üzerinden yürütülmüştür. Böylece uluslararası başarısızlık, cezai sorumluluk doğuran bir ihlal olarak değil, Batı’nın idealize edilmiş kimliğine uygun davranamaması şeklinde yorumlanmıştır⁶⁷. Müdahalesizlik sadece kriz anıyla sınırlı kalmamış, soykırım sonrası dönemde oluşan siyasal düzenin uluslararası algılanış biçimini de etkilemiştir.

Soykırım süreci sonrasında RPF’nin çatışmanın tarafı olan bir silahlı hareketten, soykırımı sona erdiren aktör olarak uluslararası düzeyde yeniden konumlandırılması, soykırım sonrasında iktidarı ele geçiren Tutsi merkezli RPF’nin sınırlı bir tarihsel anlatıyı kendi siyasal hedefleri doğrultusunda araçsallaştırmasına zemin hazırlamıştır. Bu dar kapsamlı anlatı, RPF’ye hem ulusal hem de uluslararası arenada siyasal meşruiyet sağlama işlevi görmüştür⁶⁸. RPF hem soykırımın mağduru hem de onu sona erdiren kurtarıcı güç olarak çift yönlü bir meşruiyet pozisyonuna sahip olmuştur. Bu ikili konumlanış, RPF’nin gerek ülke içinde gerekse bölgesel ölçekte gerçekleştirdiği insan hakları ihlallerinin uluslararası gözlemcilerce görmezden gelinmesini kolaylaştırmıştır. Söz konusu durum Batı’nın 1994’teki müdahale yetersizliğini telafi etme arzusuyla örtülü biçimde haklılaştırılmıştır⁶⁹.

Reyntjens’e göre, RPF yönetimi, seçim süreçlerini ve anayasal düzenlemeleri demokratik bir geçişin göstergesi olarak takdim

66 Nesam McMillan, “Our Shame: International Responsibility for the Rwandan Genocide,” *Australian Feminist Law Journal* 28 (2008), s. 4–6, 8–9.

67 McMillan, “Our Shame: International Responsibility for the Rwandan Genocide”, s. 4–6, 8–9.

68 Jonathan Glover, “Genocide, Human Rights, and the Politics of Memorialization: Hotel Rwanda and Africa’s World War.” *South Atlantic Review* 75, s. 98.

69 Glover, “Genocide, Human Rights, and the Politics of Memorialization: Hotel Rwanda and Africa’s World War”, s. 98.

ederken, muhalefetin tasfiyesi, basın özgürlüğünün kısıtlanması gibi uygulamalarla siyasal alanı daraltmıştır. Buna rağmen, uluslararası toplum, insan hakları ihlalleri karşısında sınırlı eleştirilerle yetinmiştir. Söz konusu durum, soykırımın yarattığı ahlaki sorumluluk duygusunun, sonraki dönemde ortaya çıkan yapısal şiddet ve demokratik gerileme karşısında uluslararası aktörlerin daha eleştirel bir tutum geliştirmesini engellediğini göstermektedir⁷⁰. RPF'nin elde ettiği çift yönlü meşruiyet, uluslararası kamuoyunun insan hakları ihlallerine yönelik tepkilerinin şekillenmesini de doğrudan etkilemiştir. Bu durum, hangi aktörlerin “mağdur” ya da “fail” olarak tanımlanacağına ilişkin uluslararası normların nasıl seçici biçimde işlediğini gözler önüne sermektedir. RPF'nin mağdur-kurtarıcı konumlanması, Mutua'nın insan hakları anlatısında işaret ettiği “vahşiler-kurbanlar-kurtarıcılar” metaforunu somutlaştırmaktadır.

Mutua'ya göre insan hakları anlatısı, “vahşiler-kurbanlar-kurtarıcılar” metaforu üzerinden işleyerek Batı'yı kurtarıcı, Batı dışı toplumları ise ya mağdur ya da barbar olarak konumlandırmaktadır. Bu çerçevede Batılı değerler evrensel insanlık ilkeleri gibi sunulmakta ve Batı dışı kültürel pratikler ise geri, irrasyonel veya insanlık dışı olarak temsil edilmektedir. Mutua, bu yapının sömürgeci dönemin “medenileştirme misyonu” söylemiyle tarihsel bir süreklilik taşıdığını ileri sürer⁷¹.

Tüm bu etkenler birlikte değerlendirildiğinde, Ruanda Soykırımı sırasında uluslararası toplumun sergilediği tepkisizlik sadece bilgi eksikliği ya da teknik yetersizlikle açıklanamaz. Medyanın olayları yetersiz ve yanıltıcı biçimde sunması, Birleşmiş Milletler'in karar alma mekanizmalarındaki yapısal kısıtlar, Fransa gibi etkin aktörlerin politik etkileri ve ABD'nin iç kamuoyuna dayalı mali kaygıları, müdahalenin gecikmesinde belirleyici olmuştur. Bahsi geçen durum, uluslararası müdahale pratiklerinin ne ölçüde siyasi koşullara bağlı olarak işlediğini; insan hakları ihlallerinin büyüklüğü değil, jeopolitik dengelerin ve çıkar hesaplarının müdahale kararlarını belirlediğini göstermektedir. Ruanda örneği, insan haklarının evrensellik iddiasının, coğrafi ve siyasal seçicilikle sınırlandığını gösteren yapısal bir kırılma noktasıdır.

70 Filip Reyntjens, “Rwanda, Ten Years On: From Genocide to Dictatorship,” *African Affairs* 103, no. 411 (2004).

71 Mutua, “Savages, Victims, and Saviors: The Metaphor of Human Rights”.

SONUÇ

Bu çalışma, 1994 Ruanda Soykırımı örneği üzerinden insan haklarının evrensellik iddiası ile uluslararası müdahale pratikleri arasındaki gerilimi analiz etmiştir. Ruanda vakası, insan haklarının normatif düzlemde evrensel bir değer olarak kabul edilmesine rağmen, uygulamada siyasal çıkarlar ve güç dengeleri tarafından şekillendirildiğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Yaklaşık yüz gün içinde yüz binlerce insanın sistematik biçimde öldürülmesi karşısında uluslararası toplumun sergilediği gecikmeli ve sınırlı tepki, evrensellik söylemi ile pratik arasındaki mesafenin dramatik bir göstergesi olmuştur.

Çalışmada gösterildiği üzere, müdahalenin gecikmesi sadece teknik kapasite eksikliği ya da bilgi yetersizliğiyle açıklanamaz. Birleşmiş Milletler’in kurumsal sınırlılıkları ve operasyonel kapasite sorunları müdahalenin gecikmesinde rol oynamış olsa da Güvenlik Konseyi’ndeki siyasal öncelikler ve büyük güçlerin jeopolitik hesapları birlikte değerlendirildiğinde, insan haklarının korunmasının nihai olarak siyasal tercihlere bağlı biçimde işlediği görülmektedir. Soykırım sonrasında RPF’nin hem mağdur hem de kurtarıcı olarak konumlandırılması ise seçiciliğin kriz sonrasında da devam ettiğini ortaya koymuştur.

Uluslararası toplumun 1994’teki müdahale yetersizliğinin yarattığı ahlaki sorumluluk duygusu, sonraki dönemde ortaya çıkan insan hakları ihlallerine yönelik eleştirilerin sınırlı kalmasına zemin hazırlamıştır. Böylece insan hakları söylemi hem kriz anında hem kriz sonrası siyasal yapılanma sürecinde de güç ilişkileriyle iç içe geçmiştir.

Ruanda örneği, insan haklarının teorik olarak evrensel kabul edilmesinin, pratikte eşit ve tutarlı bir koruma anlamına gelmediğini göstermektedir. Hangi krizlerin uluslararası gündeme taşındığı, hangi ihlallerin “acil müdahale” gerektirdiği ve hangi aktörlerin mağdur ya da fail olarak tanımlandığı, normatif ölçütlerden ziyade siyasal tercihler tarafından belirlenmektedir. Bu durum, insan haklarının evrensellik iddiasının uygulamada coğrafi ve siyasal seçicilikle sınırlandığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Ruanda vakası, bir insanlık trajedisi olmanın yanında uluslararası sistemin norm ile çıkar arasındaki gerilimini görünür kılan yapısal bir kırılma noktasıdır.

İnsan haklarının evrensel bir ilke olarak inandırıcılığını koruyabilmesi, müdahale mekanizmalarının siyasal tercihlere bağımlılığının azaltılmasına ve daha tutarlı, öngörülebilir ve adil uygulama kriterlerinin geliştirilmesine bağlıdır. Aksi takdirde insan hakları söylemi, evrensel bir ahlaki normdan ziyade uluslararası güç ilişkilerinin seçici bir aracı olarak algılanmaya devam edecektir.

Bu çalışma, Ruanda vakasını bir müdahale başarısızlığı olmasının yanında insan hakları rejiminin yapısal seçiciliğini görünür kılan bir eşik olarak kavramsallaştırmaktadır. Ruanda örneği, insan haklarının gerçekten evrensel olabilmesi için normatif taahhütlerin ötesine geçilmesi gerektiğini hatırlatmaktadır. Evrensellik ancak tüm coğrafyalarda eşit duyarlılık, eşit sorumluluk ve eşit müdahale pratiği ile mümkün olabilir.

KAYNAKÇA

- Abimbola, Olaifa Temitope, and Danjibo Nathaniel Dominic. "The 1994 Rwandan Conflict: Genocide or War?" *International Journal on World Peace* 30, no. 3 (2013): 31–54.
- Akao, Helga. *Echoes of Genocide: Lessons from Rwanda and Beyond*. Unpublished manuscript.
- Alkan, Yavuz Selim. "İnsan Haklarının Evrenselliği ve Kültürel Göreliliği Tartışmasında Öz/Çekirdek-Çevre Haklar Kavramsallaştırması: Siyasal Düşünceler Çerçevesinden Eleştirel Bir İnceleme." *Liberal Düşünce Dergisi*, no. 109 (2023): 27–51. <https://doi.org/10.36484/liberal.1198572>.
- Alluri, Yusra. *Racialisation, Genocide and Post-Genocide Reconstruction in Rwanda*. Yüksek Lisans Tezi, University of Amsterdam, 2009.
- Arslan, Yusuf Kerem. *Etnik grup çelişkisi: Ruanda örneği ve bölgesel etkileri*. Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018. Ulusal Tez Merkezi. Yayın No: 559385.
- Bergbower, Matthew, and David P. Schmitt. "Congressional Activism in the Foreign Policy Arena: A Case Study of the 1994 Rwandan Genocide", 2015.
- Donnelly, Jack. "The Relative Universality of Human Rights." *Human Rights Quarterly*, 2007.
- Doyle, Mark. "Rewriting Rwanda," *Foreign Policy*, no. 154 (May–June 2006): 83–85.
- Drumbl, Mark A. (2002) Restorative Justice and Collective Responsibility: Lessons for and from the Rwandan Genocide, *Contemporary Justice Review*, 5:1, 5-22, DOI: 10.1080/10282580210831
- Dunn, Kevin C., ve Timothy M. Shaw, eds. *Africa's Challenge to International Relations Theory*. New York: Palgrave Macmillan, 2001

- Elban, Hasan Kemal. “Ruanda’dan İnsanlığa Kalan Miras ya da Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi Zevahiri Kurtarabilecek mi?” *Hukuk ve Adalet Eleştirel Hukuk Dergisi*, Ocak–Mart 2004.
- Glover, Jonathan D. “Genocide, Human Rights, and the Politics of Memorialization: Hotel Rwanda and Africa’s World War.” *South Atlantic Review* 75, no. 2 (2010): 95–111. <https://www.jstor.org/stable/41635613>.
- Gündüzöz, İlker. “Yeni Kuşak İnsan Hakları Çerçevesinde Türkiye’de Mülki İdare Amirliğine Analitik Bir Yaklaşım.” *İnsan Hakları Yıllığı* 33 (2015): 19–33.
- Güzel, İbrahim Halil. “7 Ekim Sonrası Gerçekleşen İnsan Hakları İhlalleri Üzerine Bir İnceleme.” *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 13, no. 2 (2024): 661–681.
- Hain, Alexandra J. “*The Rwandan Genocide: A Case of Ethnic Conflict?*”, Brussels School of International Studies, 2011.
- Hintjens, Helen M. “Explaining the 1994 Genocide in Rwanda.” *The Journal of Modern African Studies* 37, no. 2 (1999): 241–286.
- İşildaklı, Başak. “İnsan Haklarının Evrenselliği ile Kültürel Rölâtizmin Paradoksu.” *Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 1, no. 1 (2020): 17–29.
- Jones, Branwen Gruffydd, “*Decolonizing International Relations*”. Lanham: Rowman & Littlefield, 2006
- Kuperman, Alan J. “Rwanda in Retrospect: A Hard Look at Intervention.” *Foreign Affairs* 79, no. 1 (2000): 94–118.
- Kuperman, Alan J. “*The Limits of Humanitarian Intervention: Genocide in Rwanda*.” Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2001
- Lemarchand, René. “Rwanda: The Rationality of Genocide.” *Issue: A Journal of Opinion* 23, no. 2 (1995): 8–11.
- Magnarella, Paul J. “Comprehending Genocide: The Case of Rwanda.” *Journal of Genocide Research* 7, no. 1 (2005): 31–51.

- Magnarella, Paul J. "The Background and Causes of the Genocide in Rwanda." *Journal of International Criminal Justice* 3, no. 4 (2005): 801-822. <https://doi.org/10.1093/jicj/mqi059>
- McMillan, Nesam. (2008). "Our shame: International Responsibility for the Rwandan Genocide". *Australian Feminist Law Journal*, 28, 3-27.
- McNulty, Mel. "France's Role in Rwanda and External Military Intervention: A Double Discrediting." *International Peacekeeping* 4, no. 3 (1997): 24-44.
- Metzl, Jonathan F. "Rwandan Genocide and the International Law of Radio Jamming," *The American Journal of International Law* 91, no. 4 (1997): 628-651.
- Mutua, Makau. "Savages, Victims, and Saviors: The Metaphor of Human Rights." *Harvard International Law Journal* 42, no. 1 (2001): 201-245.
- Naccache, Genna. "The International Community Stood Idly By During the Rwandan Genocide of 1994: Discuss." MA Understanding and Securing Human Rights.
- Özkan, Ahmet. "Ruanda'yı Hatırlamak: Jean-Philippe Stassen'in *Deogratias* İsimli Grafik Romanında Tarih, Bellek ve Soykırım." *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 8, no. 21 (2020): 279–89. <https://doi.org/10.33692/avasyad.679788>.
- Purdeková, Andrea, and David Mwambari. "Post-genocide Identity Politics and Colonial Durabilities in Rwanda." *Journal of Eastern African Studies* 15, no. 1 (2021): 19–37. <https://doi.org/10.1080/21681392.2021.1938404>.
- Reyntjens, Filip. "Rwanda, Ten Years On: From Genocide to Dictatorship." *African Affairs* 103, no. 411 (2004): 177–210.
- Sencerman, Öncel. "Batılı Koloniyel Güçlerin 1994 Ruanda Soykırımına Etkisi." *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 9, no. 18 (Temmuz 2013): 35–75.

Siegel, Anna Rose. "Rwanda: All Wrapped Up in the Universalism/Particularism Debate." Course paper, International Law and Dispute Resolution, 2012.

United Nations Security Council. *Arusha Peace Agreement between the Government of the Republic of Rwanda and the Rwandese Patriotic Front*. 4 August 1993. UN Doc. S/1993/875.

United Nations Security Council. *Resolution 872 (1993)*. S/RES/872 (1993). 5 October 1993. [https://docs.un.org/en/S/RES/872\(1993\)](https://docs.un.org/en/S/RES/872(1993)).

United Nations Security Council. *Resolution 918 (1994)*. UN Doc. S/RES/918. 17 May 1994.

United Nations. (n.d.). *1994 genocide against the Tutsi in Rwanda: Historical background*. United Nations Office on Genocide Prevention and the Responsibility to Protect. from <https://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/historical-background.shtml>

United Nations. *Report of the Independent Inquiry into the Actions of the United Nations during the 1994 Genocide in Rwanda*. UN Document S/1999/1257. 15 December 1999.

United Nations. *Second Progress Report of the Secretary-General on the United Nations Assistance Mission for Rwanda*. UN Document S/1994/360. 30 March 1994.

Uvin, Peter. *Aiding Violence: The Development Enterprise in Rwanda*. West Hartford, CT: Kumarian Press, 1998.

van Haperen, Maria. "The Rwandan Genocide, 1994." In W. ten Have ve B. Boender (ed.), *The Holocaust and Other Genocides: An Introduction*, Amsterdam University Press, (2012): 97-119.

Yanagizawa-Drott, David. "Propaganda and Conflict: Evidence from the Rwandan Genocide." *The Quarterly Journal of Economics* 129, no. 4 (2014): 1947-1994.

Yayla, Mustafa. *İslâm Hukukunda İnsan Hakları ve Eşitlik*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2011.

Yazar, Ertuğrul. “Mültecilerin İnsan Haklarının Korunmasında Anayasa Mahkemesinin Rolü.” *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 26, no. 4 (2022): 313-350.

Yeşilçayır, Celal. “İnsan Haklarında Kuşaklar Tartışması ve Bir Çözüm Denemesi.” *Temaşa: Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, no. 13 (2020): 73-85.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Yayın Geliş Tarihi / Received: 11.03.2025

Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 22.10.2025

Yayın Tarihi / Publication Date: 16.04.2026

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi / To cite this article (Chicago, 17-A sürüm / Chicago, 17th A):

Taşkın, Burcu “İkinci Dünya Savaşı Döneminde İki Müslüman Topluluk, İki Farklı Etnik Politika: Yunanistan Çam Arnavutları ve Batı Trakya Türkleri”. *Uluslararası Suçlar ve Tarih / International Crimes and History* 27, (2026): 207-246.

DOI: 10.54842/ustich.1655819

İzlik: izlik.org/JA88SZ49ZT

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE İKİ MÜSLÜMAN TOPLULUK, İKİ FARKLI ETNİK POLİTİKA: YUNANİSTAN ÇAM ARNAVUTLARI VE BATI TRAKYA TÜRKLERİ

207

Burcu TAŞKIN

*Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Karşılaştırmalı Siyaset Ana bilim Dalı
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4504-2098>*

Öz: Kimlik politikalarının ön plana çıktığı ve zorunlu göçün insanlığa karşı suç olarak kabul görmeye başladığı 1990’lardan itibaren Çam Arnavutları, İkinci Dünya Savaşı sırasında Yunan Devleti’nin kendilerine uyguladığı etnik katliamı ve Arnavutluk’a toplu sürgün edilmelerini anmaktadır. Aynı dönemde diğer bir Müslüman azınlık grup olan Batı Trakya Türkleri, her ne kadar benzer işgal ve iç-savaş koşulları altında baskı görmüş ve çoğunlukla Türkiye’ye göç etmek zorunda kalmış olsalar da, Yunanistan bu gruba karşı kitlesel kıyım eylemi gerçekleştirmemiştir. Yunanistan şu ana dek kendi sınırları içinde Türkler de dahil olmak üzere tüm etnik grupları tehdit olarak görmektedir; hiçbir etnik azınlığı tanımamaktadır ve Batı Trakya Türkleri 1990’lardan itibaren etnik kimliklerinin tanınması ve diğer kolektif

haklarının ihlalinin sonlanması davalarını uluslararasılaştırmaya çalışmaktadırlar. Yunanistan, neden bu iki Müslüman gruba karşı farklı etnik politikalar izlemiştir? Batı Trakya Türkleri 1913'te ayrı bir cumhuriyet kurmuş olmasına rağmen, neden Yunan Devleti, İkinci Dünya Savaşı döneminde Çam Arnavutlarını daha büyük bir tehdit olarak görmüş ve sürgün, etnik temizlik gibi politikalar izlemiştir? Neden, Türkiye ve Arnavutluk, soydaş topluluklarının davalarına farklı yaklaşmaktadır? Yunanistan'ın benzer bu iki topluluğa karşı İkinci Dünya Savaşı sırasında uyguladığı farklı etnik politikaların nedenlerini, grupların kendi mikro özellikleri ve ulus-devlet ile soydaş ülkeleri Arnavutluk ve Türkiye arasındaki makro özellikler üzerinden inceleyen bu çalışma, birincil ve ikincil kaynaklara dayanarak, bu nedenlerin gruplar arasındaki örgütlenme, liderlik, grup bilinci ve en önemlisi kolektif haklarını garanti altına alan uluslararası antlaşmalar ve soydaş ülkelerinin tutumları gibi unsurlardan oluştuğunu savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yunanistan, Çam Arnavutları, Batı Trakya Türkleri, Toplu Sürgün, Pogrom

TWO MUSLIM COMMUNITIES, TWO DIFFERENT ETHNIC POLICY DURING WORLD WAR II: CHAMS ALBANIANS and WESTERN THRACE TURKS IN GREECE

Abstract: *Since the 1990s, when identity politics gained prominence and forced migration began to be recognized as a crime against humanity, the Cham Albanians have commemorated the ethnic massacre and mass expulsion they suffered at the hands of the Greek state during World War II, which resulted in their forced displacement to Albania. During the same period, another Muslim minority group, the Western Thrace Turks, also experienced oppression under similar conditions of occupation and civil war and were largely forced to migrate to Türkiye. However, Greece did not carry out a mass extermination campaign against this group. To this day, Greece see all ethnic groups as a threat to its national security, it does not officially recognize any ethnic minorities within its borders, including the Turks. Since the 1990s, Western Thrace Turks have sought to internationalize their claims for the recognition of their ethnic identity and the cessation of violations of their collective rights. Why did Greece adopt different ethnic policies toward these two Muslim*

groups? Despite the fact that the Western Thrace Turks established a separate republic in 1913, why did the Greek state perceive the Cham Albanians as a bigger threat and implement policies of expulsion and ethnic cleansing against them? Why have Türkiye and Albania taken different approaches to advocating for their kin communities? This study examines the reasons behind Greece's divergent ethnic policies toward these two communities during World War II by analyzing both micro-level characteristics of the groups and macro-level dynamics between the nation-state and their kin-states, Albania and Türkiye. Based on primary and secondary sources, it argues that factors such as group organization, leadership, collective consciousness, and, most importantly, international treaties that guarantee collective rights and the stance of their respective kin-states played a decisive role in shaping these differing outcomes.

Keywords: Greece, Chams Albanians, Western Thrace Turks, Mass Expulsion, Pogrom

GİRİŞ

27 Haziran 2024 tarihinde Arnavutluk ve Kuzey Makedonya’da, Çamerya katliamının 80. yılı dolayısıyla etkinlikler düzenlendi.¹ Türkiye’de ise Balkan Türk Federasyonu öncülüğünde sivil toplum örgütü üyeleri Edirne’deki Yunanistan Konsolosluğu önünde toplanarak “Çamerya katliamını unutmadık” yazılı siyah çelenk bıraktı.² İkinci Dünya Savaşı sırasında 1944’te Yunanistan’ın Çam Arnavutlarını hedef alan kitlesel katliam ve sürgün politikasının hatırlatılması ve tanınması amacıyla Arnavutluk Meclisinin, 1994’te, 27 Haziran tarihinin “Yunan Şovenistler tarafından Çamerya Arnavutlarına Karşı Soykırım Günü” olarak anılmasını öngören yasayı onaylamasından³ itibaren, her yıl “Çamerya Haftası” olarak adlandırılan hafta boyunca Arnavutluk’ta ve Arnavut nüfusun ağırlıklı olduğu ülkelerde yürüyüşler, sergiler ve anma etkinlikleri düzenlenmektedir. Arnavutluk, Yunanistan’ın savaş suçları için özür dilemesini talep etmekte ve soykırım iddialarını uluslararası platformlara duyurmaya çalışmaktadır.⁴ Yunanistan ise soykırım iddialarını reddetmekte; Çam Arnavutlarının Nazi Almanyası ve işgalci İtalya ile işbirliği yaparak bölgedeki Yunan nüfusunun etnik temizliği girişiminde bulunduğunu ve ezici çoğunluğunun çekilen Alman birliklerini takip ederek komşu Arnavutluk’a geçtiğini savunmakta ve bu iddiaların Arnavutluk’un irradiantist (irridentist) siyasetinin bir parçasını olduğunu öne sürmektedir.⁵

Yunanistan’daki daha büyük nüfusa sahip bir diğer Müslüman topluluk ise Batı Trakya Türkleridir. Batı Trakya Türkleri, Balkan Savaşları sırasında kendi güvenlikleri için 31 Ağustos 1913 tarihinde bölgedeki diğer Müslüman grup olan Pomaklarla birlikte Batı Trakya Türk

1 AA, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/arnavutluk-ve-kuzey-makedonya-da-camerya-katliamini-n-80-yili-dolayisiyla-etkinlikler-duzenleniyor/3260030>, (erişim: 5 Şubat 2025).

2 <https://www.milletnews.com/greece/chameria-massacre-commemoration-in-front-of-the-consulate-of-greece-in-edirne> (erişim: 11 Aralık 2024)

3 1991’de Arnavutluk’ta komünist rejimin sona ermesi ile birlikte kimlik politikaları gündeme gelmiştir. 30 Haziran 1994 tarihinde Tiran’da kabul edilen 7839 sayılı Kanun. 1995 yılında Konispol’de Çam anıtı dikildi.

4 <https://www.reuters.com/article/world/albanias-chams-want-greek-apology-for-wartime-expulsion-idUSKCN1G80OR/> (erişim: 10 Ocak 2025).

5 European Parliament, Parliamentary question - E-002302/2022. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2022-002302_EN.html

Cumhuriyeti kurmuşlardır.⁶ Yunanistan'ın tanıdığı ama Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'nin tanımadığı bu cumhuriyet sadece 3 ay yaşmıştır.⁷ 1919-1922 Türk-Yunan Savaşı sonrasında iki devlet arasında Batı Trakya ve azınlıklar sorunun çözümüne yönelik kararlaştırılan 30 Ocak 1923 tarihli Mübadele Sözleşmesi ve Lozan Barış Antlaşması'nın "Azınlıkların Korunmasına Dair Protokol" antlaşmanın 37-45. maddelerine göre Türkiye'nin Gayri-müslim azınlığına tanımayı garanti ettiği hakların aynısı 45. madde ile Yunanistan tarafından Batı Trakya'da yaşayan Müslümanlara garanti edilmiştir.⁸ 1936'da darbe ile başa gelen Metaxas yönetiminde, azınlıklara tanınan haklar kısıtlanmış ve ihlal edilmiştir.⁹ Batı Trakya 1941- 1944 yılları arasında Almanya'nın müttefiki Bulgarlar tarafından işgal edilmiş ve yaklaşık 15.000 Türk grup yerinden edilerek Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır.¹⁰ Bu dönemde cana kasteden büyük saldırılar yaşanmamış olsa da, bölgedeki Türklerin kültürel hakları ihlal edilmiş, malları ve mülkleri yağmalanmış ve değerli varlıklarına el

- 6 Pomaklar kimi zaman Türk olarak kategorize edilirken, kimi zaman ayrı bir etnik grup olarak görülmektedir. Kemal Karpat (2002, 435) Pomakların Slav kökenli olduğunu ve Balkanlar'daki Müslüman topluluklar arasında ayrı bir etnik grup olarak varlık gösterdiklerini belirtir. Karpat, Kemal H. *Studies on Ottoman Social and Political History*. İlker Alp'in çalışmasına göre Pomaklar, Türklerin Kumanlar-Kıpçaklar boyundan gelmektedirler, ancak sonrasında Bulgarlaştırma politikasının sonucunda Bulgar dilinin bir lehçesini almışlardır. İlker Alp, "Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçaklar)", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Edirne 2008., Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Edirne 2008. Figgou'nun çalışmasına göre, Pomakça dili kullanımı gittikçe azalmış ve grup bölgedeki Türk nüfusu içerisinde asimile olmuştur. Kendilerini Türk olarak tanımlamaktadırlar.
- Lia Figgou, "Essentialism, historical construction, and social influence: Representations of Pomakness in majority talk in Western Thrace (Greece)." *British Journal of Social Psychology*, Cilt 52, Sayı 4, 2013, s. 687-688.
- 7 Kemal Ş. BatıBey, *Batı Trakya Türk Devleti*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1979). Osmanlı Devleti'nin Bulgarlarla 29 Eylül 1913'te İstanbul Anlaşmasını imzalaması Garb-i Trakya Hükümetinin de sonu oldu. 30 Ekim 1913'te Hükümet kendisini fesh etti.
- 8 John Petropoulos, "The Obligatory Exchange of Populations: a Greco- Turkish Pacification Arrangement, 1922-1930". Eleftherios Venizelos. (eds.) Veremis, T. and Goulimi, G. (1989); Baskın Oran, *Yunanistan'ın Lozan İhlalleri* (Ankara:SAEMK, 1999), 10.
- 9 Richard Clogg, *A Concise History of Greece*, (Cambridge Pub.:1992). Metaxas diktatörlüğü döneminde, Türkiye ve Yunanistan, üçüncü bir tarafın saldırısı durumunda iki ülke arasında işbirliğini sağlayan bir anlaşma imzaladılar. Ayrıca, Metaxas Türkiye'yi ziyaret etti ve 1937'de Atatürk'ün doğduğu yer olan Selanik'teki evini Türk Konsolosluğu olarak kullanılmak üzere Türk devletine verme jestini yaptı.
- 10 Alexandros Lamprou, "Christians, Muslims, and Jews: Turkey and the Management of Refugees from Greece during World War II." *New Perspectives on Turkey* 70 (2024): 108.

konulmuştur.¹¹ Savaş sonrasında ise bölge halkı bu kez de Yunanistan'ın kralcılar ve komünistler arasındaki iç-savaşının hedefi olmuştur. Bu süreçte Yunan Komünistleri, hem Makedonya hem de Batı Trakya için 'bağımsızlık' talep etmiş, daha sonra bu talep azınlıklar için 'tam özerklik' çağrısına dönüşmüştür.¹²

1920'lerden sonra kitlesel olarak siyasal bir eylemde bulunmayan bölge Türkleri,¹³ ilk kez 1988'de isminde "Türk" kelimesi geçen derneklerin kapatılarak yasaklanması ve Türk kimliğinin inkâr eden ayrımcı politikalara karşı kitlesel bir yürüyüş (İnhanlı) düzenlemişlerdir.¹⁴ 1990 senesinde bu olayları anmak için toplandıklarında ise iş yerleri ve dükkanları tahrip ve talan edilerek *pogroma* uğramışlardır. Bu sebeple topluluk her yıl "29 Ocak Toplumsal Dayanışma ve Milli Direniş Günü" olarak anarken¹⁵, Yunan devletin uyguladığı ayrımcı politikaları ve Lozan Antlaşması ihlallerini uluslararası alana taşımaya çalışmaktadır. Yunanistan'ın bu politikaların asıl amacı tehdit olarak

- 11 Ek olarak İkinci Dünya Savaşı sırasında Yunanistan'daki Slav gruplar ve Yahudiler de baskı, sürgün ve katliam politikalarının hedefi olmuşlardır. 1941'deki Mihver ittifakı işgali sırasında Yunanistan'da yaklaşık 77.000 Yahudi yaşıyordu. Holokost'ta toplam 60.000 Yunan Yahudisi hayatını kaybetmiştir. Mark Mazower, *Salonica, City of Ghosts: Christians, Muslims and Jews 1430-1950*, (HarperCollins, 2004), 392-411.
- 12 Thanos Veremis and John, Koliopoulos, *Modern Greece: A History since 1821*. (Wiley Blackwell, 2009), 108-111.
- 13 1920'lerde Türklük bilinci ortaya çıksa da, bu siyasal bir harekete dönüşmemiştir. Bu dönemde başlayan muhafazakâr İslamcılar ve modernist Kemalistler çatışması eğitim, dernekleşme, basın yayın ve siyaset alanında 1970'lerde Kemalistlerin hâkim hale gelmesine kadar devam etmiştir. Bu kırılma zaten sosyal örgütlenmesini geç oluşturan azınlık grubunda birliği zayıflatıp, Yunan devletinin müdahalesine olanak sağlarken, siyasal ve sosyal dönüşümlerde Türkiye model alındığı için topluluğun Türkiye devleti ile olan bağlarını/ bağımlılıklarını kuvvetlendirmiştir. Bkz. Nilüfer Erdem, "Mehmet Hilmi'nin 'Yeni Adım Gazetesi'nde Batı Trakya Türklerinin Yeni Türk Alfabesine Geçmesi İçin Verdiği Mücadele", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14, 2 (2012): 157-178.
- 14 Yunanistan'daki Türk etnik partisi Dostluk, Eşitlik ve Barış Partisi (DEB) kurucularından, topluluğun o dönemli lideri ve Yunan Parlamentosu milletvekili Dr. Sadık Ahmet, 'Türk' etnik kimliğini dile getirdiği için 1988 ve 1990'da hapis cezasına çarptırılmıştır. Sadık Ahmet, "Bağımsız Güven Listesi"nden iki kez, 18 Haziran 1989 ve 8 Nisan 1990'da milletvekili seçilmiştir. Bu iki seçimin arasındaki 5 Kasım 1989 seçimlerinden ise milletvekili adaylık dilekçesinde bulunan eksik bir cümle sebebiyle men edildi. 10 Ekim 1993 seçimlerinde bağımsız adayların milletvekili seçilebilmesi için Yunanistan genelinde oyların %3'ünü alma şartı uygulandı. Batı Trakya'daki etnik kimliğin tanınması davaları, siyasal mobilizasyon ve Sadık Ahmet'in çalışmaları üzerine daha detaylı bilgi için bkz. Nilüfer Erdem, *Doktor Sadık Ahmet, Yurtdışı Türkler Birliği*, 2021.
- 15 https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bati-trakya-turklerinin-esit-hak-taleplerini-haykirdiklari-gun-29-ocak-1988/3464424?fbclid=IwY2xjawIS2jFleHRuA2FlbQlxMQABHWO7IWc-MV1RsQfLEh_18Yyme94I2HhMsFbi_lpOGExqtyZAHO0i3GiEnWA_aem_48UY-PqUy76zXhXJroel_Sw (erişim: 1 Şubat 2025)

gördüğü Batı Trakya'daki Müslüman Türk nüfusun baskı ve yıldırma ile göçe zorlanması ve azaltılmasıdır.¹⁶ Türkiye'de bu kutlamalar haberleştirilse de Türkiye Devleti bu günü resmi olarak anmamakta, Yunan Bağımsızlık Savaşı ve Balkan Savaşları sırasında Yunanistan'da katliama ve sürgüne uğrayan Müslüman Türkler anısına da bir anma günü politikası izlememektedir.

Neden Yunanistan'daki bu iki Müslüman grup Yunanistan'ın farklı etnik politikalarıyla karşılaşmıştır? Yunanistan, Batı Trakya Türkleri daha önce cumhuriyet kurmuş olmasına rağmen neden Müslüman Arnavutları daha büyük tehdit olarak görmüştür? Neden benzer şekilde işgal bölgesinde yer almalarına rağmen, Batı Trakya Türkleri, Çam Arnavutları gibi katliam ve toplu sürgün politikasına maruz kalmamıştır? İkinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki süreçte baskı ve şiddet olaylarının hedefi olsa da Batı Trakya azınlığı neden pasif kalmış ve çatışmalardan uzak durmuştur? Arnavutluk ile karşılaştırıldığında, Türkiye neden soydaş Türklerin davasını daha güçlü şekilde sahiplenmemiştir?

Her iki grubun da farklı tarihsel ve siyasal bağlamları olmasına rağmen, Yunanistan'daki Müslüman azınlık olmaları ve komşu soydaş bir ülkenin varlığı ortak bir noktadır. O halde, bir devletin kendi topraklarındaki etnik grupları asimile etme, barındırma veya dışlama kararını ne yönlendirmektedir? Bu araştırma, bu soruların cevabını benzer toplulukların göstermiş oldukları farklı siyasal davranışları ve karşılaştıkları farklı etnik politikaları inceleyerek cevaplamayı amaçlamaktadır. Bu iki grubun tarihsel ve siyasal incelemeleri mevcutsa da sınırlıdır ve etnik politikalar açısından karşılaştırmalı ele alan çalışmalar bu farklılığın coğrafi farklılıklar, liderlik ve grup kimliği eksikliği gibi koşullardan ortaya çıktığını iddia ederken,¹⁷ bu çalışma etnik politika ve azınlıkların siyasal davranışları kuramlarından yararlanarak, II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan bu farklılığın dört temel kurumsal, siyasal ve kültürel faktörden meydana geldiğini savunmaktadır: Batı Trakya azınlığı için Lozan Antlaşması ile tanınan yasal haklar ve statü

16 Hristos İliadis, "Trakya Tehdit Altında" *Gizli Yazışmalar Türkiye Stratejisi - Gizli Politikalar - Azınlık Grupları*, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 2021.

17 Kevin Featherstone, et.al. *Last Ottomans: The Muslim Minority of Greece 1940-1949*, (Palgrave, 2007), 130-135; Baltisiotis Lambros. "The Muslim Chams of Northwestern Greece. The Grounds For the Expulsion of a "non-existent" Minority Community." *European Journal of Turkish Studies. Social Sciences on Contemporary Turkey* (2011).

sahipliği; Türkiye'nin (Arnavutluk ile karşılaştırıldığında) dış ülkelere müdahale etmese de soydaş, güçlü ve güvenli ülke olarak varlığı; komünizm ideolojisinin Müslüman topluluk içinde kabul görmemesi ve bölgedeki Bulgaristan mezalimi.

Bu doğrultuda birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanacak olan çalışma, ilk önce ulus-devletlerin uyguladıkları etnik politikalar; ulus-devlet/ azınlık/ soydaş ülke ilişkileri; ve azınlıkların siyasal davranışları üzerine literatür incelemesi yapacak, ikinci bölümde bu iki Müslüman grubun tarihsel, siyasal ve kültürel özelliklerini verecektir. Üçüncü ve çalışmanın temel bölümü Yunanistan'ın Çam Arnavutlarına ve Batı Trakya Türklerine İkinci Dünya Savaşı sırasında uyguladığı etnik politikalarının karşılaştırmalı analizini sunarken, sonuç bölümü bu iki topluluğun davalarını uluslararasılaştırma çabalarına değinecek ve iki soydaş ülke Arnavutluk ve Türkiye'nin bu davalara yaklaşımını kısaca tartışacaktır.

1. Etnik Politikalar Üzerine

Etnik gruplar ve etnik politikalar konusu tarih, siyaset bilimi, antropoloji ve uluslararası ilişkiler gibi farklı disiplinlerin kesişiminde yer alan, hem tarihsel hem de güncel bağlamı birlikte barındıran bir meseledir. Türkiye'de bu alandaki çalışmalar oldukça geç başlamış, 1990'lardaki kimlik politikalarındaki yükseliş ve Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik sürecinde etnik azınlıkların haklarını aramalarının daha belirgin bir duruma gelmesi ile daha görünür hale gelmiştir. Buna rağmen bu alandaki eserler, özellikle Türkiye dışındaki toplulukları inceleyen karşılaştırmalı çalışmalar oldukça sınırlıdır.

Etnik kimlik ve etnik politikalar üzerine çalışan siyaset bilimciler, etnik grupların ve ulusal azınlıkların sosyo-ekonomik güçlerinin ulusal rejimleri ile ilişkilerini nasıl etkilediğini uzun zamandır incelemektedir. Devletin iç ve dış politikalarına bağlı olarak, azınlıklar ve etnik gruplar, kendilerini yaşamı tehdit eden veya baskıcı bağlamlarda korumak için çeşitli stratejiler geliştirirler. Bunlar arasında kimliklerini ve taleplerini bastırmak, siyasetten uzak durmak ve çekilmek, merkezi hükümetle işbirliği yapmak, akraba veya soydaş devletlerden koruma aramak,

sosyal hayata daha fazla katılmak veya ekonomik ve politik kaynaklara daha iyi erişim sunan ülkelere göç etmek yer alır. Bazı bilim insanları, evrensel değerlerin ve hakların devletlere dayatılması gerektiğinde ısrar eder ve çok kültürlülüğün artmasına inanır,¹⁸ bazı antropologlar ise ülkelerin tarihsel ve sosyo-kültürel unsurlarının aynı olmadığını belirterek, çoğunluk ve azınlık grupları arasındaki etkileşimin etkisine ve farklı sonuçlarına dikkat çeker.¹⁹ Bazıları kültürel faktörleri ve kamuoyunun veya yeni ulus-devletlerin etnik ve dini azınlıklara ilişkin tarihsel algılarını vurgular.²⁰ Diğer bazı araştırmacılar ise farklı grupların siyasal katılım düzeylerinin ülke içindeki ilişkilerle sınırlı olduğunu ve bu katılımın dil yeterliliği, eğitim seviyesi, nüfus yoğunluğu ve örgütlenme becerisi gibi mikro-düzeydeki kurumsal faktörlere bağlı olduğunu öne sürer.²¹ Buna ek olarak, bazı araştırmalar uluslararası ilişkiler ya da ikili diplomatik bağlar gibi makro-düzey faktörlerin, kısaca soydaş (*kin-state*) devletlerin tutumlarının etnik politikaların biçimlenmesinde ve milliyetçiliğin türlerinde belirleyici rol oynadığını ortaya koymaktadır.²² Son olarak, grup psikolojisi, kolektif kimlik algısı ve azınlık-çoğunluk gerginlikleri etnik politikaların tanımlanması ve farklılaşması denkleminde diğer faktörleri de ekler.²³

Ancak, tüm bu faktörlerin farklı etnik grupların davranışlarını ve ulus-devletlerin onlara karşı uyguladıkları etnik politikaları ne kadar açıklayabildiği belirsizdir. Bu noktada benzerler arasındaki farklılığı ortaya çıkaran ‘olabildiğince benzer vakalar’ analizleri, daha anlamlı bir neden-sonuç ilişkisinin kurulmasında ve argümanların genelleştirilebilme kapasitesinde önemli yer tutar. Etnik siyaset,

18 Will Kymlica, *Multicultural Citizenship*, (Oxford University Press: Oxford 1995), 15-30.

19 Thomas H. Eriksen, T. H. *Ethnicity and nationalism: Anthropological Perspectives*. (Pluto Press, 1993).

20 Harris Mylonas. *The Politics of Nation-Building Making: Co-Nationals, Refugees, and Minorities*, (Cambridge University Press, New York, 2012), 12; Maria Todorova, M. “The Ottoman Legacy in the Balkans”. [In] Carl Brown (ed.), *Imperial legacy: The Ottoman imprint in the Balkans and the Middle East*. (Columbia University Press, 1997).

21 Karen Bird, “The Political Representation of Women and Ethnic Minorities in Established Democracies: A Framework for Comparative Research,” Working Paper presented for the Academy of Migration Studies, Denmark, 2003.

22 Pieter Van Houten, “The Role of a Minority’s Reference State in Ethnic Relations”, *European Journal of Sociology* 39, 1, (1998), 110-146; Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*, (Cambridge University Press: New York 1996).

23 Walter G. Stephan and C.W. Stephan, “Intergroup anxiety”, *Journal of Social Issues*, 81, (1985), 157–175.

kimi çalışmada etnik köken ve kültür arasındaki ilişkinin kolektif siyasi kimlik biçimleri açısından incelenmesi olarak tanımlansa da, bu çalışmada sadece etnik grupların sergiledikleri siyasi kimlik ve davranışları değil, daha çok ulus-devletlerin hakim konumda olmayan -nüfusun çoğunluğunu oluşturan ve/veya ekonomik, siyasi ve sosyal kaynaklara ulaşmada avantajlı olan- diğer etnik topluluklara karşı (*non-core*) sergilediği durum olarak tanımlamaktadır. Politikacılar etnik kimliğe atıfta bulunarak destek toplamaya eğilimlidir ve insanlar da aynı etnik gruptan gelen liderleri desteklemeye eğilimlidir. Bu noktada farklı gruplar birbirlerini iktidar için rakip olarak görmeye başladığında ve üyeler “kendilerinden biri” iktidarda olmadığında devlet yardımı ve korumasının faydalarından dışlanacaklarına inandıklarında sıklıkla bir sorun olarak görülür. Bunun nedeni, bu tür siyasetin sıklıkla etnik gruplar arası gerginliği ve şiddeti teşvik etmesidir.²⁴

Fiziksel özelliklerden ziyade kültürel özellikler ile belirlenen etnik kimlikler bu yüzden sosyal grupların etkileşimleri ile oluşur ve sınırlarını belirler.²⁵ Bu etkileşim çoğunluğu oluşturan nüfusun etnisite ve inancını temel alan kültürel kodlara sahip modern ulus-devletlerde, farklı etnik kökene veya inanca sahip grupların öteki olmaktan kaynaklanan özelliklerini daha belirgin hale getirir. Milliyetçilik türü, yalnızca çokuluslu varlıklar içinde bölgesel/teritoryal çoğunluk gruplarının kendi kaderini tayin etme ve talep etme yolunu etkilemekle kalmaz, aynı zamanda Mylonas’ın iddia ettiği gibi asimilasyon, dışlama veya uyum tercihlerini takip edebilen ulus inşa sürecini de belirler. Merkezde olmayan gruplar ulus-devletlerin onlara yönelik politikasını tahmin edemediğinden, süreç bir hayatta kalma meselesi olarak alınabilir. Bu yüzden devlet politikalarını ön görmek ve ona göre strateji belirlemek oldukça önemlidir. Bu çalışmanın da temel sorusu sosyal çeşitliliği yönetmek ve düzeni sağlamak için devlet politikalarındaki çeşitliliği ve nedenlerini açıklamaktır. Devletin (egemen siyasi elitler) merkezde (hakim konumda) olmayan gruplara yönelik dışlama veya dahil etme tercihlerini içeren üç etnik politikası görülür: uyum sağlanması ve kimliğinin tanınması; asimilasyoncu

24 Donald Horowitz. *Ethnic Groups in Conflict*. (Berkeley: University of California Press, 2000).

25 Fredrik Barth, *Etnik Gruplar ve Sınırları: Kültürel Farklılığın Toplumsal Organizasyonu* (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2001).

politikalar izlemesi; zorunlu yer değiştirmeden soykırıma kadar geniş dışlayıcı önlemler benimsenmesi.²⁶

Bu etnik politikalarındaki farklılık, Brubaker'ın Triadik Bağ kuramı ile ele alınabilir. Bu kurama göre etnik grupların davranışlarını ve etnik politika tercihi etkileyen üç önemli aktör vardır. Ev sahibi devletin (*home-state*) yönetici siyasi elitleri, güçlerini yeniden üretmek ve ulusal devletlerinin egemenliğini sağlamak ister. Merkezde olmayan gruplar (*non-core groups*) refahlarını en üst düzeye çıkarmak ve devlet baskısından kaçınmak ister. Dahası, bu grubun kimliğinin ne kadar belirgin olduğuna bağlı olarak grup üyeleri tanınma ve temel azınlık haklarından özerkliğe veya hatta bağımsızlığa kadar her şeyi arayabilir. Dış güçler ve çoğunlukla soydaş ülke (*kin-state*) genellikle onları istikrarsızlaştırmak, pazarlık güçlerini artırmak veya etnik bağlar nedeniyle diğer devletlerdeki *non-core* gruplarla ilişkiler geliştirir. Dış güçler genellikle -ama her zaman değil- jeopolitik açıdan önemli alanlarda ikamet eden, büyük, bölgesel olarak yoğunlaşmış ve sınırlara yakın soy ve kültür üzerinden bağları olan bu grupları desteklemeyi seçer.

Balkanlar ve Kafkasya bölgelerine baktığımızda, imparatorlukların (veya konfederasyonların) dağıldığı ve yeni bir ulus-devletin kuruluş döneminde birçok etnik çatışmanın patlak verdiği görülmektedir, çünkü yeni topraklarda yaşayan önceki yönetici elitler veya baskın gruplar ayrıcalıklarını kaybetmek veya azınlık olmak istemezler. Sırpların 1990'lardaki Bosna ve Kosova savaşlarındaki tutumları ve Rus azınlıkların varlığından kaynaklanan Çeçenistan, Ukrayna ve Osetya'daki çatışmalar en bilinen örneklerdir. Yunanistan gibi etnik köken ile inancın (Helen ve Ortodoks olmak) tarihsel ve kültürel olarak iç içe geçtiği ülkelerde ırk ve kökene dayalı etnik milliyetçilik yaklaşımı hakimdir.²⁷ 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne karşı gerçekleşen Yunan ayaklanmasını başlatan kurum kilisedir. Ortodoks kilisesi, Yunan siyasetinin ve kimliğinin belirlenmesinde önemli yer tutar, modern Yunan bilincini oluşturur. Bu yüzden, Ortodoks Hristiyan dinine mensup ama Helen etnik geçmişinden farklı kökene sahip Ulah, Slav,

²⁶ A.g.m. Mylonas, *The Politics of Nation-Building Making*, 15.

²⁷ Umut Özkırımlı ve Spyros A. Sofos, *Tarihin Cenderesinde Yunanistan ve Türkiye'de Milliyetçilik*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013).

Gagauz ve Arvanit grupların asimilasyon politikalarına maruz kaldığı, kültür ve inanç farklarından dolayı ‘öteki’ olarak tanımlanan, kimlik ayrımları/sınırları sert olan ve bu nedenle asimile olması zor Müslüman toplulukların ise uyumlaştırma veya dışlanma etnik politikaları ile karşılaştığı görülmektedir.

Geniş anlamıyla, ‘etnik temizlik’ grup üyelerinin sayılarının azaltılması amacıyla yaşadıkları yerlerden çıkarılmalarını amaçlayan ve çeşitli hukuk ihlallerine neden olan halleri içerir. Bir devletin ülkesinin bir kısmının veya tamamının zorla ya da yıldırma yoluyla etnik bakımdan homojen kılınmasına yöneldiğinden, coğrafi bir niteliği bulunur. Etnik temizlik ve soykırım yakın ilişkili olabilir ancak farklı kavramlardır ve etnik temizliğin bir bölgenin temizlenmesine ilişkin olarak mutlaka fizikî yok etmeyi içermesi gerekmektedir. Etnik temizliğin uygulanmasında birbirini izleyen iki aşama bulunur: Bunların ilki, istenmeyen grubun üyelerinin ülkeden uzaklaştırılması ve bu gruba ülke arasındaki bağı oluşturan anıt, mezar, ibadethane gibi yapıların ortadan kaldırılmasıdır. Bu yolla temizliğin ilk aşaması gerçekleştirilmiş ve ülke “boşaltılmıştır”. İkinci aşamada ise yerinden edilen grubun üyeleri veya “makbul” görülenler terk edilen evlere yerleşir, ibadethane veya anıtların yerine kendi ibadethane ve anıtlarını kurarlar. Böylece ilgili bölgeden önceki grubun izleri silinmiş olur.²⁸ Ancak bu geniş tanımına karşık, etnik temizlik kavramı yargılamalarda daha dar anlamlı uygulanmaktadır. Eski Yugoslavya’yı inceleyen BM Uzmanlar Komisyonu’na (1994) göre, “etnik temizlik, bir etnik veya dini grubun, başka bir grubun sivil nüfusunu belirli coğrafi bölgelerden ‘şiddet ve dehşet saçan yöntemlerle’ uzaklaştırmayı amaçlayan kasıtlı bir politikadır. Bu süreç; cinayet, işkence, tecavüz, zorla yerinden etme ve sivillere yönelik kasıtlı askerî saldırılar gibi uygulamaları içermektedir.”²⁹

Hem Çam Arnavutları hem de Batı Trakya Türkleri, yerinden edilme, yıldırma ve yapısal ayrımcılık gibi ciddi devlet baskılarına maruz kalmış olsalar da, bu çalışmada etnik temizlik kavramı, belirli bir

28 Gülsüm, Kaya, “Uluslararası Hukukta Etnik Temizlik Kavramı Çerçevesinde 1989’da Bulgaristan’dan Türkiye’ye Zorunlu Göç”, AHBVÜ Hukuk Fakültesi Dergisi, 28(3), 2024, 263-314.

29 BM Güvenlik Konseyi S/1994/674 Nolu Raporu, Ek IV” www.icty.org/x/file/About/OTP/un_commission_of_experts_report1994_en.pdf?utm_source=chatgpt.com

topluluğun tanımlanmış bir coğrafi bölgeden fiziksel olarak tamamen uzaklaştırılmasını ve kıyımı da amaçlayan politikalara atıfla, daha dar bir anlamda kullanılmaktadır. Batı Trakya Türklerine ait arazilerin bir bölümü kamulaştırılsa da, ibadethanelerinin, evlerinin ve mezarlık gibi anıtlarının mevcudiyeti devam etmektedir. Bu noktada neden Batı Trakya Müslümanlarına yönelik sınırlı da olsa ‘tanıma ve uyumlaştırma’ politikası tercih edilirken, Çam Arnavutlarına dışlayıcı yaklaşımın içinde yer alan ‘etnik temizlik ve toplu tehcir’³⁰ etnik politikasının benimsendiği önemli bir sorudur. Bu karşılaştırmadan önce bu iki topluluğun tarihsel, kültürel ve siyasal özelliklerinin verilmesi, ve siyasal davranışlarının incelenmesi anlamlı olacaktır.

2. Yunanistan’daki Müslüman Gruplar ve Azınlık Hakları

‘Azınlık’ ve ‘azınlık haklarının korunması’ kavramları Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra gündeme gelmiş ve eş zamanlı olarak 19.yy’da yeni ortaya çıkmış Balkan devletleri bu meseleyi zorunlu göç ve yok etme yöntemleri ile çözmeye çalıştılar. Ülkeler arasında topraklar el değiştirdikçe bu yeni devletler içinde aynı etnik kökene sahip ve aynı dinden olan gruplar bölündü. İkinci Balkan Savaşı’ndan itibaren, topraklarını genişletmek yerine eş vatandaşlarını barışçıl yollarla nakletmeyi tercih eden devletler arasında barış veya dostluk antlaşmaları denilen ‘nüfus mübadelesi antlaşmaları’ görmeye başlıyoruz. Genel olarak ikili antlaşmalar, Güneydoğu Avrupa’daki demografik homojenleşme süresindeki ulus-devletlerin, İkinci Balkan Savaşı ile başlayan ve daha sonra iki dünya savaşı arası dönemde devletler tarafından yönlendirilen daha geniş bir nüfusun yeniden yerleştirme politikalarının parçasıdır. Şu an zorunlu göç ettirme, insanlığa karşı suç olarak tanımlansa da 20.yy başında bu kalıcı barış ve etnik çatışmalara çözüm olarak görülüyordu.³¹ Dolayısıyla bu antlaşmalar demografik mühendisliği etkinleştirdiler.

30 Etnik temizlik kavramı, çoğu zaman ‘soykırım’ ile benzerlikler gösterse de bir grubun fiziksel olarak yok edilmesi ile tasfiye edilmesi arasında açık bir ayrımın yapılmasını gerekli görmüştür. Benjamın Leberman, “‘Ethnic Cleansing’ versus Genocide?”, Donald Bloxham ve A. Drk Moses (Ed.), The Oxford Handbook of Genocide Studies, Oxford Unversty Press, 2010, s. 44.

31 Burcu Taşkın. “The Historical and Contemporary Context of the ‘Forced Transfer of the Ethnic Groups’ From Human Rights Perspective: The Balkan Case”, İnsan Hakları Yıllığı 42, 2 (Ocak 2025): 45-78

Nüfus mübadelesi, 20. yüzyılın başlarında Balkan coğrafyasında çok yaygın bir politikaydı ve ikili anlaşmalarla yasal ve ayrıntılı olarak tanımlanmıştı ve çoğunlukla ulusal güvenliği ve homojenleşmeyi tehdit eden ‘Osmanlı Mirası’ olarak görülen Müslüman grupların sınır dışı edilmesini içeriyordu.³² 1831’de bağımsız bir devlet olduğundan itibaren sürekli Osmanlı topraklarına ve Balkan bölgesine doğru genişleyen Yunanistan, bir yandan homojen bir devlet olmayı isterken, toprakları içinde kalan birçok farklı etnik ve dini grubun kaderini de belirlemiştir. Mora yarımadasında Müslümanların yaşama hakkını tamamen yok sayarak katliamlar yapan Yunan milliyetçileri, bu politikayı ikili anlaşmalarla azınlık statüsünde tanınmayan ve korunmayan diğer Hristiyan ve Müslüman etnik gruplara yönelik de devam ettirmiştir. Uluslararası aktörlerin ise bu katliamları durdurmaya yönelik müdahalede bulunmadığı ve bu grupları Yunanlıların ‘Enosis ve Yunan topraklarını özgürleştirme’ siyasetinin elinde kendi kaderine terk ettiği göze çarpar.³³ Balkan Savaşları öncesi 1911 yılı sonrasında dahi, Balkan bölgesinde yaşayan Müslüman nüfusun 1923 yılında sadece yüzde 38’inin yerinde kaldığı söylenebilir. Geri kalanlar sürgün edilmiş, kaçmış, kaçarken ölmüş veya öldürülmüştür.³⁴

Çam ve Batı Trakya Sorununu birlikte analiz etmek için, Yunanistan’ı oluşturan diğer azınlık gruplarını birbirinden ayırmak gerekir. İlk kategori, sınır bölgelerinde yaşayan etnik azınlık gruplarıdır. Bu grup, Trakya’daki Türk Müslüman azınlık, Pomaklar olarak bilinen Bulgarca konuşan azınlık Müslümanlar, Müslüman Romenler, Yunanistan’daki Makedon azınlık ve Thesprotia’daki (Çam) Arnavut nüfusundan oluşur. İkinci kategori, Yunan topraklarının geneline dağılmış diğer azınlıkları içerir. Bu gruba Rumence konuşan Ulahlar, Romanlar, çok erken dönemlerde ‘Yunanistan’a yerleşmiş Arnavut kökenli olan ve çoğunlukla Mora’nın çevresindeki Atina banliyölerine yaşayan Arnavitler dahildir. Diğer azınlık grupları ise az sayıdaki Protestan, Katolik ve Yahudi cemaatleridir.

32 A.g.m, Todorova, “The Ottoman Legacy in the Balkans,”.

33 Uğur Z. Peçe. “An island unmixed: European military intervention and the displacement of Crete’s Muslims, 1896–1908”. *Middle Eastern Studies* 54, 4 (2018): 575–591.

34 McCarthy, 1821 ile 1922 yılları arasında beş milyondan fazla Müslümanın topraklarından sürüldüğünü, oysa çoğu Türk olan beş buçuk milyon Müslümanın savaşlarda öldürüldüğünü veya mübadil olarak açlıktan ve hastalıktan öldüğünü savunuyor. *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims 1821-1922*. (Princeton: Darwin Press, 1995).

Çam halkının da parçası olduğu azınlık kategorisiyle ilgili olarak, temel insan haklarını korumak için yapılmış özel antlaşmalar vardır. Bu tür belgelerden biri, Balkan Savaşlarında Çamerya'nın Yunanistan tarafından ilhakından sonra Osmanlı Devleti ve Yunan Krallığı arasında imzalanan, Selanik, Yanya ve Girit'in Yunanistan Krallığı'na bırakıldığı ve Yunan topraklarında kalan Müslümanların medeni haklarının güvence altına alındığını (Madde 11) 1913 Atina Antlaşması'dır.³⁵ İkincisi, Dünya Savaşı sonrasında başlıca Müttefik ve Ortak Güçler ile Yunanistan arasındaki, "Yunanistan'daki Azınlıkların Korunmasıyla" ilgili Sevr Antlaşmasıdır.³⁶ Yahudiler, Bulgar, Arnavutlar ve Türk etnik grupların varlığının tanındığı bu antlaşmaya göre "ırksal, dinsel veya dilsel azınlıklara mensup Yunan uyruklular, diğer Yunan uyruklularla aynı muamele ve hukuki ve fiili güvenceden yararlanacaklardır. Özellikle, kendi masraflarıyla hayır, din ve sosyal kurumlar, okullar ve diğer eğitim kurumları kurma, yönetme ve kontrol etme konusunda eşit haklara sahip olacaklar ve kendi dillerini kullanma ve dinlerini özgürce uygulama hakkına sahip olacaklardır." (Madde 2). Birinci Dünya Savaşı'nda Yunanistan, Arnavutluk'un güneyini işgal etmiş, 1916'da kendi toprakları olarak ilan etmiştir. Arnavutluk bu topraklarını uzun diplomasi ve İtalya'nın siyasi desteği ile ancak 1921'den sonra yeniden kontrolü altına alabildi. 1920 yılında bağımsız bir devlet olarak tanınan Arnavutluk ve Yunanistan arasında azınlık haklarının korunmasına yönelik tek taraflı sorumluluk tanıyan ve nüfus transferlerini içermeyen Arnavutluk'taki Yunan azınlığa ilişkin 1920 Kapştika Protokolü imzalanmıştır.³⁷

Bölge tarihinde bir kırılma noktası olarak, Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Sevr Antlaşması'nı, Türkiye Millet Meclisi'nin tanınamaması ve Milli Mücadeleyi başlatması, Batı Trakya Türklerini güvence altına alırken, Çam Arnavutlarının kaderini de etkilemesi ilgi çekicidir. Türk-

35 Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku Ve Siyasi Tarih Metinleri Cilt: I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1953).

36 Preamble of the Sevres Treaty, http://www.pollitecon.com/html/treaties/Treaty_Concerning_The_Protection_Of_Minorities_In_Greece.htm. (erişim: 3 Aralık 2024).

37 Bu protokol ile Arnavutluk devleti, Yunan okulları ve kiliselerinin işletilmesi de dahil olmak üzere bölgedeki Yunan topluluklarının haklarına saygı duyacağını ilan etti. Ağustos 1920'de İtalyan-Arnavut uzlaşmasının ardından, Arnavut tarafı Kapshtika Protokolü'nün geçerliliğini tanımayı reddetti. Daha sonra 1921'de Milletler Cemiyeti'ne Yunan halkının haklarına saygı duyacağını ilan etti. Bununla birlikte, Yunan azınlığı yalnızca Arnavutluk'un güneybatısındaki Gjirokastër çevresinde tanındı.

Yunan Savaşı sonrası 1923 yılında Yunanistan ve Türkiye arasında imzalanan 1923 Lozan Antlaşması, her ne kadar Yunanistan'daki Müslüman azınlıklar ve hakları için bölgesel bir sınırlama getirmese de, iki devlet arasında imzalanan mübadele sözleşmesi ile birlikte okunarak, mübadeleden muaf grupları kapsadığı yaklaşımı ortaya çıkmış ve Batı Trakya bölgesi ile sınırlandırmıştır.³⁸ 1923 Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra Bulgaristan ve Yunanistan Serv ve Neuilly Antlaşmalarındaki azınlık haklarını değil, Lozan'ın artık geçerli olduğunu belirtmiş, önceki antlaşmaların bağlayıcı olmadığını iddia etmişlerdir.

Bu araştırmada 'azınlık', ev sahibi devlet tarafından yasal bir statüye ve tanınmaya sahip olan grupları ifade eder. Balkanlar'daki Osmanlı mirası 'millet sistemi'ne dayanarak, devletler genellikle farklı dini toplulukları ulusal azınlıklar olarak tanımayı tercih ederken, aynı dine mensup ama başka bir etnik kökene sahip grupları yok sayar. Yunanistan, şu ana dek kendi sınırları içinde hiçbir 'etnik' azınlığı tanımamaktadır.

2.1 Çamerya (Çam) Arnavutları: Yunanistan'ın Tanınmayan Azınlığı

Arnavutlar, Balkan yarımadasının en eski yerli halklarından olduklarını ve köklerin İlirler'den (Illyrian) geldiği görüşünü savunmaktadırlar.³⁹

38 Lozan Antlaşması'nın Azınlıkların Korunmasına Dair III. Bölümü (24 Temmuz 1923). Bu maddelerde Batı Trakya Müslümanlarına Yunan devletinin eşit vatandaşları olarak muamele görmeleri için medeni, siyasi ve kültürel haklar verildiği açıkça belirtilmektedir. Kanun önünde eşitlik garantisi altına alınır ve etnik özelliklere dayalı ayrımcılık yasaktır. Siyasi haklara ilişkin olarak, sözleşmenin azınlık üyelerinin siyasi haklarının Hristiyanlar gibi tam olarak kullanılmasını içermesi dışında, siyasi eşitliğin bölgesel özerklik veya azınlık grubunun parlamentoda temsili için kotalar gerektirdiğine dair bir referans yoktur. Farklı haklar, grubun kendi yasama ve yürütme yetkilerine sahip ayrı bir organ olarak sürdürülmesini içermemektedir. Kültürel haklarla ilgili olarak, sözleşme hükümlerine göre Yunanistan, Müslüman azınlığının dil, eğitim ve dinleriyle bağlantılı haklarını güvence altına almak ve sürdürmekle yükümlüdür. Özellikle Yunan devleti, azınlığın büyük bir kısmının yerleşik olduğu bölgelerde, grubun kendi dini, sosyal ve eğitim kurumlarını idame ettirebilmesi için fonlardan adil bir pay alması sorumluluğunu üstlenir. Türkiye'deki gayrimüslimler (Rumlar, Ermeniler, Yahudiler) Yunanistan'daki Müslüman azınlığa tanınan haklardan yararlanacak. 45.maddeye göre, "Bu Bölüm hükümlerinin (37-44) Türkiye'deki gayrimüslim azınlıklara tanıdığı haklar, benzer şekilde Yunanistan tarafından kendi topraklarındaki Müslüman azınlığa da tanınacaktır".

39 İlir teorisinin Arnavut ulusal kimliğinde önemli yer tutar. Malcolm (1998), bu teorisinin bazı unsurlarını tarihsel olarak olası bulsa da, genellikle temkinli yaklaşır. Noel Malcolm, Kosovo: A Short History, Pan Macmillan / New York University Press, 1998.

Bugün Epir bölgesinin güneyi Yunanistan devletinin, kuzeyi ise Arnavutluk devletinin sınırları içinde kalmış olsa da, 20. yüzyılın başlarında, Yunan Epir bölgesinin kuzeybatı kısmı çoğunlukla Arnavutça konuşan bir nüfus tarafından meskundu ve bu topluluk “Çamlar” etnonimi olarak biliniyordu. Yaşadıkları bölgeye Türkçede Çamlık veya Çamerya [Arnavutça: Çamë, tekil: Çam; Yunanca: Το(ι) άμυδες, Το(ι)άμυς] denilmektedir. Çamların dili güney Arnavutçanın Tosk lehçesine yakındır.

Arnavut ve Yunan kültürlerinin etkisinde kalan bu bölgeyi, Osmanlı Devleti 14. yüzyıldan 19.yy’a kadar yönetmiştir. Osmanlı döneminde Arnavut halkının bir kısmı 16.-17. yy. arasında kitlesel olarak İslam dinine geçerken; diğer kısmı Rum Ortodoks kilisesine bağlı kalmıştır. Sünni İslam’ın yanı sıra, Şii ve Hristiyan etkileri de barındıran Bektaşî tarikatı da bölgede yayılmıştır.⁴⁰ Balkan Savaşları bittiğinde, Çam nüfusunun 40.000’den fazla Müslüman ve 30.000 Hristiyan Arnavut’tan oluştuğu belirtilmiştir.⁴¹ 1910’da kurulan kısa ömürlü Reşadiye Sancağı hariç, bu bölge Osmanlı yönetimi altında hiçbir zaman ayrı bir idari bölüm oluşturmamıştır. Tarihte 93 Harbi olarak anılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Büyük Bulgaristan’ın kurulması ve 1913 Berlin Antlaşması, Arnavutların yaşadığı bazı yerlerin Balkan devletlerine bırakılmasıyla sonuçlanmış ve bu durum Arnavut ulusal hareketinin çıkış noktası olmuştur.⁴² 1912’nin ikinci yarısında, Osmanlı İmparatorluğu’nun Birinci Balkan Savaşı’ndaki yenilgisi sonucunda Balkan Yarımadası’nın büyük bir bölümünden çekilmesinin ertesinde, bu bölge 21 Şubat 1913’te Yunanistan’a ilhak edilmiştir. Aynı yıl, Yunanistan ve Sırbistan arasında toprakları tamamen paylaşılacak istenen ‘Arnavutluk, Osmanlı Devleti’ne karşı bağımsızlığını ilan etmiştir.

Bugünkü Arnavutluk’ın sınırları, etnik Arnavutların yaşadığı coğrafya ile kıyaslandığında çok dar sınırlara sahiptir. Bu toprakların önemli bir

40 Bernd J. Fischer and Oliver Jens Schmitt, “The Albanians under Ottoman Rule: The Classic Period of Arnavutluk, 1500–1800”, [In] *A Concise History of Albania*, (Cambridge University Press, 2022), 57 – 98.

41 Konstantinos Tsitselikis, *Old and New Islam in Greece: From Historical Minorities to Immigrant Newcomers*, (Martinus Nijhoff, Leiden/Boston, 2012)

42 Erjada Progonati. “Etnik Arnavutların Arnavutluk Dış Politikasında Etkisi”. *Karadeniz Araştırmaları* 37, 37 (Temmuz 2013), 159-82.

kısmı Balkan devletleri arasında paylaşılmıştır. Bu ülkeler, Kosova, Karadağ, Makedonya ve Yunanistan olarak sayılabilir. 19. yüzyılın sonlarında, Arnavut ulusal hareketinin gelişmesiyle birlikte, Arnavut nüfusu birkaç Balkan ülkesi sınırları dahilinde kaldığı için ‘Arnavut Sorunu’, ortaya çıkmıştır. Sancak ve vilayetin idari merkezi olan Yanya (Yanina) şehri ve daha az ölçüde güneydeki Preveze ve kuzeydeki Filati kasabası, Arnavut milliyetçi faaliyetlerinin Müslümanlar arasında yaygınlaşmasında önemli bir rol oynadı. Öte yandan, belirli elitler ve önde gelen aileler hariç, Arnavut milliyetçi ideolojisinin yerel Müslüman nüfustan güçlü bir destek kazandığına dair hiçbir kanıt yoktur: Arnavut yanlısı Ligler [Başkim] Çamurya’da oldukça zayıftı, Genç Türk devriminden sonra ortaya çıkan Arnavut dil okulları ise, bölgedeki küçük kasabalarda Arnavut yanlısı elitler tarafından kurulmuş olmalarına rağmen neredeyse hiç dikkat çekmedi.⁴³ Arnavutça konuşan Ortodoks nüfus, Müslüman komşularının ulusal fikirlerini paylaşmadığı gibi, kendilerini Yunan olarak tanımlayarak Yunan milliyetçiliğinin destekçisi oldu. Yunanistan’da o dönemde hakim olan ideolojiye göre her Ortodoks Hristiyan Yunan olarak kabul ediliyordu ve ilgi çekici şekilde 1913’ten sonra, Yunanistan’da ‘Kuzey Epir’ olarak adlandırılan bölge Arnavutluk’a devredildiğinde, o bölgedeki her Müslüman, Arnavut olarak kabul edilir oldu.

Çamların çoğunluğu Müslüman olduğundan, onlara Yunanistan’da yaşayan etnik Türklerle aynı şekilde davranılmıştır. Mart 1924’te Mübadele Komisyonu, İtalya’nın da talebi ve diplomasisi sonucunda, Müslüman ve Arnavut kökenli Yunan tebaasının ve daha spesifik olarak Epirus’ta ikamet edenlerin Yunanistan ve Türkiye arasındaki zorunlu nüfus mübadelesinden muaf tutulması gerektiğine karar verdi. Bu dönemde Arnavutlar mübadeleye dahil edilmese de Yunan devleti baskı ve yıldırma politikası ile grubu göçe zorladı. Öyle ki 1925 senesinde Arnavutluk Parlamentosu Milletvekili Mehdi Frashëri Milletler Cemiyeti’ne birçok şikayette bulundu, “Çamerya nüfusunun tahliyesini durdurmazlarsa Arnavut tarafının aynı şekilde Yunan azınlığı Arnavutluk’tan çıkaracağını söyledi”.⁴⁴ Yine de resmi verilere göre, Çam Arnavutlarının 3.000’i Yunan-Türk nüfus mübadelesinin

43 Dimitris Michalopoulos, “The Moslems of Chamouria and the Exchange of Populations Between Greece and Turkey”, *Balkan Studies*, 27, 2, (1986), 305-6.

44 Joseph Swire, *Albania: The Rise of a Kingdom*, Eastern Europe collection, (Arno Press, 1971).

bir parçası olarak Türkiye'ye transfer edilirken, 17.008'i mübadeleden muaf tutuldu. 1926 yılına kadar bölgeye Anadolu'dan gelen 16.000 Rum Ortodoks mülteci yerleştirildi.⁴⁵ Mart 1926'da Yunan hükümeti nüfus mübadelesi sürecinin sona erdiğini ve Çamların bundan sonra diğer Yunan vatandaşlarının sahip olduğu haklara sahip olacağını ilan etti. Ancak bu 'haklar' oldukça sınırlıydı. Arnavutça okullarına izin verilmedi ve Arnavutçanın ev dışında konuşulması engellendi. Kasım 1926'da İtalyan-Arnavutluk paktının imzalanması Atina'da bir miktar endişeye yol açtı ve Yunanlıların dikkatini, Yunanistan ile Arnavutluk arasındaki gerginliğin artmasına yol açan, henüz çözülmemiş Çamlar sorununa çekti.⁴⁶ 1928'de Arnavutluk Dışişleri Yunan hükümetinin Çam Arnavutlarını 'ulusal azınlık' olarak tanımadığını ileri sürdü. Yunan tarafı ise, "Arnavutluk hükümetinin başka bir ülkenin iç işlerine karışmaya hakkı olmadığını" savundu.

Ancak Yunanistan'daki iç karışıklıklar, aşırı sağcı Metaxas'ın iktidara gelişi ve yaklaşmakta olan bölgesel savaş, Çamerya Arnavutlarının yaşadığı ayrımcı ve asimilasyoncu politikaların uluslararası gündeme gelmesini engelledi. Sonuç olarak, 1930'ların sonunda Çamerya'da yaşayan 18.600 Müslümandan 1946'da Yunanistan'ın etnik politikası sonucunda sadece 207 kişi kalmıştı.⁴⁷ Çam Müslümanları sadece tarihsel yurtlarında yok edilmemiş, aynı zamanda geri dönmelerine de izin verilmemiştir.

Yunanistan'daki Çam Ortodoksları ise Arnavutça dilinde kendi okullarını açma hakkına sahip değildir. Genç nesillerin dillerini giderek kaybetmesiyle bu grup, tam anlamıyla bir asimilasyon ve yok olma süreci yaşamaktadır. Ayrıca, bu bölge Yunanistan'ın en az gelişmiş bölgesi olarak kalmıştır. Yunanistan, kamuoyunun bu konuya dikkatini çekmekten her zaman kaçınmış ve Çamerya konusunun tartışmaya açık olmadığını savunmuştur. Buna karşın, Çam sorunu Arnavutluk-Yunanistan ilişkilerinin temel gündem konularından biri olmayı sürdürmektedir.⁴⁸

45 A. Sencer Gözübenli, ve Halim Çavuşoğlu, "Treaty of Lausanne: The Tool of Minority Protection for the Cham Albanians of Greece". *PEOPLE: International Journal of Social Sciences* 4, 3 (2018), 474-481.

46 A.g.e., Vickers, *The Cham Issue*, 5.

47 Paul Mojzes, *Balkan Genocides: Holocaust and Ethnic Cleansing in the Twentieth Century*, (Lanham: Rowman and Littlefield, 2011)

48 A.g.e., Vickers, *The Cham Issue*, 8.

2.2 Batı Trakya Türkleri: Etnik Kimliği Reddedilen Azınlık

Batı Trakya Türklerinin, Çam Arnavutları ile benzer şekilde Yunan Devleti ile aralarında dil ve din farkından doğan çift bariyer bulunmaktadır. Her iki grup da 20.yy'ın başlarında yeni kurulan ve Müslümanları yabancı unsur olarak gören ulus-devlet içinde birdenbire azınlık konumunda kaldıkları için kültürel özelliklerini sürdürmelerini sağlayacak dernekleşme deneyiminden yoksundur. Bu toplulukların dil ve eğitim konusundaki yetersizliklerine, siyasi-ruhani lider eksikliği eklendiğinde hak mücadeleleri zorlaşmış, soydaş ülkelerinin gücüne bağlı kalmıştır. Batı Trakya bölgesi, Çamerya kadar dağlık bir coğrafyaya sahip olmasa da Yunanistan'ın ekonomik olarak en az gelişmiş bölgelerinden biridir. Diğer yandan bölgedeki azınlık grubu kendini daha çok dini bir cemaat olarak görmüş, eğitim ve vakıflar konusunda Osmanlı mirasını (Türkiye ile yakınlaşmasını istemeyen Yunanistan'ın da teşviki ile) devam ettirmiştir.⁴⁹ Her ne kadar 1913 senesinde Batı Trakya Bağımsız Hükümeti kurulmuş olsa da, bu milli mücadele hareketi, Osmanlı ordusunun bölgeden çekilmesi ve ardından Bulgarların Müslümanlara karşı gerçekleştirdiği katliamlar sonucunda, farklı grupların katılımıyla şekillenmiştir.⁵⁰ Bu topluluk içerisindeki Türk millî kimliği vurgusu ise Arnavutlarda olduğu gibi doğrudan Balkan Savaşları sırasında değil, 1930'larda Türkiye'deki seküler Kemalist reformların soydaş topluluklar üzerindeki etkisiyle⁵¹ ve özellikle 1967-74 arasındaki askeri cunta döneminde Yunan Devleti'nin azınlık haklarını ihlal eden ayrımcı politikaları sonucunda gelişmiştir. Buna ek olarak, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Bağımsız

49 Burcu Taşkın, "Triadik Bağ Teorisi Bağlamında Batı Trakya Müslüman-Türk Azınlığının Türkiye ile Bağlayıcı İlişkisi", *Balkan Araştırmaları Enstitüsü* 9, 2 (Aralık 2020), 443-476.

50 İbrahim Şirin, "İki Hükümet Bir Teşkilat: Garbî Trakya Hükümet-i Muvakkatesi'nden Ceneb-i Garbî Kafkas Hükümeti Muvakkate-î Milliyesi'ne", *History Studies (International Journal Of History)* 6, 2 (2014), 125-142.

51 Batı Trakya'da son şeyhülislam Mustafa Sabri ve 150'likler etkinliğini sürdürürken, Mehmet Hilmi onları eğitimin iyileşmesini engelleyen hainler olarak suçlar ve Türkiye'nin model alınması, Yeni Türk alfabesine geçilmesi için çalışır. Batı Trakya'da Yeni Türk alfabesi ile ilk gazete 1923 yılında yayınlanır, ancak yayın geleneği olmadığı için her iki taraf da doğrudan veya dolaylı olarak dışarıdan etkilenir. İslamcılar arasında Çapur İsmail Hakkı'nın İtilâ (1925-1930) ve Mustafa Sabri'nin Yarın (1927-1930) gazetelerinde Mustafa Kemal ve reform karşıtı söylemler göze çarparken, Türkiye'deki inkılabları destekleyen yayımlar daha çok Türkiye'de eğitim almış genç isimler tarafından yürütülür. Nilüfer Erdem, "Mehmet Hilmi'nin 'Yeni Adım Gazetesi'nde Batı Trakya Türklerinin Yeni Türk Alfabesine Geçmesi İçin Verdiği Mücadele", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 2, Aralık 2012, 157-178.

Trakya hükümetini tanınamaması ve cemaatin ileri gelenlerinin - devlet başkanı Hafız Salih Efendi ve toprak sahibi Müderris Hafız Ali Galip gibi- 1920' sonrasında Yunan Parlamentosu'nda temsiliyet şansı bulması, Batı Trakya Müslümanları arasında Kemalist reformcular ile muhafazakârlar arasında 1980'lere kadar sürecek bir ayrışmaya zemin hazırlamıştır.⁵²

Batı Trakya, Yunanistan topraklarında kalan Trakya bölgesidir. Bu bölge üç ilden oluşur: Batıda İskeçe, ortada Gülümcine ve doğuda Dedeağaç. Batı Trakya, 1364'teki fetihten 1913 Balkan Savaşlarına kadar Osmanlı egemenliğinde kalmıştır. 1913 senesinde kurulan Batı Trakya Cumhuriyeti'nin toprakları, General Lazarof komutasındaki Bulgar kuvvetlerince 30 Ekim 1913 tarihine kadar tamamen işgal edilmiş ve bu devlet sona ermiştir. Bu tarihten sonra Batı Trakya bölgesi 1913-1919 yılları arasında Bulgaristan yönetimi, 1919-1920 döneminde de Fransız mandası altında İtilaf Devletleri idaresi ve 22 Mayıs 1920 tarihinden itibaren de Yunan kontrolü ve siyasal yönetimi altında kalmıştır. Bu dönemde bölgedeki nüfusun çoğunluğu Türklerden oluşurken, Yunanlılar, ancak Bulgarlardan sonra 3. büyük etnik gruba sahiptir.

Türk-Yunan Savaşı'nın ardından imzalanan 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'na, ek olarak yapılan sözleşme (30 Ocak 1923) uyarınca Türkiye'deki Rum Ortodoks nüfusu (1918 senesinden önce İstanbul'a yerleşen Rum Ortodoks halkı hariç) zorunlu olarak Yunanistan'daki Müslümanlarla (Batı Trakya bölgesindekiler ve İtalya hakimiyetindeki Rodos ve 12 Ada hariç)⁵³ mübadelesi ile yer değiştirmiştir. Dolayısıyla, uluslararası bağlayıcı anlaşmalara ek olarak, Lozan Antlaşması'nda belirtildiği üzere Türkiye ve Yunanistan karşılıklı olarak sınırları içindeki ulusal azınlıklarının haklarını korumak ve uygulamakla yükümlüdür. Sözleşme, Türkiye'nin Rum Ortodoksları ile Yunanistan'ın Müslümanları arasındaki nüfus değişimini, Osmanlı Devleti'nde temelleri oluşan din ayrımına dayalı 'millet sistemi'ne bağlı kalarak yapmasından dolayı, sadece dini azınlıklar resmi olarak

⁵² A.g.e. Aarbakke, *Muslims of Western Thrace*, 70.

⁵³ Lozan Antlaşmasının imzalandığı 1923'te Rodos ve Oniki Ada İtalya hakimiyetindedir. Bu yüzden mübadele kapsamına girmemiştir. 1947'de imzalanan İtalyan Barış Antlaşması'nın 14. maddesi ile Rodos ve Meis dahil 13 Ada Yunanistan'a verildi. "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hakimiyetinden Çıkışı", <https://belleten.gov.tr/tam-metin/3215/tur> (erişim: 12.06.2025).

Yunanistan’da ‘ulusal azınlık’ olarak tanınır. Müslüman azınlık, üç farklı etnik gruptan meydana gelmektedir: Türkler, Pomaklar ve Romanlar. Rodop bölgesinin nüfusunun yarısı ve İskeçe vilayetinin üçte bir nüfusunun Müslüman olduğunu, nüfusun yaklaşık 90.000 ile 135.000 arasında olduğunu söyleyebiliriz. Sonraki dönemde Türk Müslüman nüfustan arındırılan Dedeağaç da dâhil edildiğinde Müslümanların tüm bölge nüfusunun yaklaşık üçte birini oluşturduğu ve bölgesel nüfus yoğunluğu ile birlikte seçim sonuçlarını etkileme gücüne sahip olduğu görülür.⁵⁴

Çam Arnavutlarının karşılaştığı gibi etnik temizlikle karşılaşmalar da azınlığın kimliğinin tanınması mücadelesi yıllardır devam etmektedir. Yunanistan, Lozan’daki din kriterinin altını çizerek, Müslüman azınlığın etnik kimliğini göz ardı etmekte ve Türk azınlığın varlığını inkâr etmektedir.⁵⁵ Buna karşılık Batı Trakya’daki azınlık ise Türk basınında “Türk azınlık” olarak yer alır.

Sonuç olarak, Todorova ve Mylonas’ın teorilerinde belirttikleri gibi, Yunanistan’daki azınlık-çoğunluk ilişkilerinin temel belirleyicilerinin kültürel faktörlere ve etnik ve dini azınlıklara ilişkin kamuoyunun veya yeni ulus-devletlerin tarihsel algılarına bağlı olduğu söylenebilir. Batı Trakya’daki Müslüman topluluklar, Arnavutlarla kıyaslandığında yasal olarak tanınmış olsa da tarihsel olarak çok kültürlü bir toplumun parçası olmaktan ziyade yabancı bir unsur olarak görülmekten mustarıptiler. Bu etnik politikaların temelleri ise II. Dünya Savaşı’nda derinleşmiştir.

3. II. Dünya Savaşında Yunanistan’ın Müslüman Gruplara Karşı Etnik Politikası

1920lerden itibaren iç karışıklıklarla uğraşan Yunan devletinin aslında dış politikada da sorun yaşamamak adına bu iki komşu ülke Arnavutluk ve Türkiye ile iyi ilişkiler göz ettiğini görüyoruz.⁵⁶ 1930’da Yunanistan ve Türkiye arasındaki yakınlaşmanın ardından gevşetilen azınlık hakları ve koşulları, 1936 yılına gelindiğinde ise Yunan siyasetindeki eşikle derin değişime uğrar. Metaxas’ın 1941’deki ölümüne kadar insan

54 Ali Hüseyinoğlu, “Balkanlarda Azınlıklar ve Siyasal Katılım Hakkı: Batı Trakya (Yunanistan) Örneği”, *Yeni Türkiye* 21, 69 (2015), 4777-4786.

55 A.g.e. Oran, *Türk Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*.

56 Bestami S.Bilgiç. “Atatürk Döneminde Türkiye-Yunanistan İlişkileri, 1923-1938”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 31, 91 (Mayıs 2015), 1-28.

hakları ihlalleri sadece azınlık için değil, tüm Yunanlılar için artar. 1936-1949 yılları arasındaki dönemi, Yunanistan için bir felaket olarak tanımlamak doğru olacaktır. 1940-44 yılları arasında Bulgar, İtalyan ve Alman işgalinde ölen 550.000 kişiye (Yunanistan nüfusunun %8'i), 1946-49 yılları arasındaki iç-savaşta ölen 158.000 kişi daha eklenir. Bu yıllarda Yahudiler, Müslümanlar ve Slavlar siyasi kargaşanın ve dış işgalin en büyük bedelini öderler.⁵⁷

Yunanistan'ın iki savaş arası siyasetteki önemli kişiliklerinin çoğu (Venizelos, Tsaldaris, Kondylis, Koundouriotis, Zaimis ve Papanastasiou) bu dönemde hayatını kaybeder ve bu boşluktan silahlı kuvvetlerin tam kontrolündeki Kral George yararlanır. Kral George, 4 Ağustos'ta Metaxas'ın anayasanın bazı maddelerini askıya alma tavsiyesine uyarak Yunanistan'ı diktatörlüğe sürükler. Emekli bir kralcı general olan Metaxas, toplumsal çatışmayı önlemek ve özellikle komünistlerin yükselen gücünü bastırmak için otoriter bir hükümetin (1936-41) gerekli olduğuna inanıyordu. 4 Ağustos 1936'da, Kral'ın desteğiyle Metaxas parlamentoyu askıya aldı ve geniş bir halk tabanı desteğinden yoksun olsa da 4 Ağustos Rejimi'ni kurdu. Komünistler bastırıldı ve liberal liderler sürgüne gitti. Metaxas ayrıca yaklaşan Avrupa savaşına hazırlık olarak ülkenin savunmasını geliştirdi. Metaxas, 28 Ekim 1940 tarihli 'Faşist Ültimatomu'nu reddetme kararıyla Yunanistan'ı İkinci Dünya Savaşı'na soktu.⁵⁸

Kuzeydeki Bulgar ve kuzeybatıdaki İtalyan işgali tehdidine karşılık Metaxas, Batı Trakya'daki ve Çamerya'daki askeri yığınağı artırdı. Yunan otoritesi, özellikle 1941'den 1944'e kadar Batı Trakya'nın Bulgaristan kontrolünde olmasından sonra, bölgedeki Müslüman Türkler için daha fazla kısıtlama getirdi. Yine de Türkiye ile olumlu ilişkilerin, Türk azınlığı bu dönemde Kuzey Yunanistan'daki Slav gruplarının maruz kaldığı ağır muameleden de kurtardığı söylenebilir. Müslüman azınlığın günlük yaşamıyla ilgili olarak Metaxas, azınlık okullarında Yunanca dilinin öğretilmesini zorunlu hale getirirken, Türkiye'den gelen azınlık okullarının ders kitapları 1938'den sonra, Yunanca basılmaya başlanır. Yunanistan'ın kuzeyinde Bulgaristan, Yugoslavya ve Arnavutluk ile sınır olan tüm bölgeler 'denetimli

57 A.g.e. Veremis, History of Modern Greece since 1821, 127.

58 A.g.e., Veremis, History of Modern Greece since 1821, 107.

bölgeler' olarak ilan edilmiş ve özellikle etnik grupların bu bölgelerdeki serbest dolaşımı sınırlandırılmıştır.

Metaxas'ın ölümünden sonra Kral II. George, Alexandros Koryzis'i Başbakan olarak atar. İtalya'nın işgaldeki başarısızlıkları üzerine 6 Nisan 1941'de Nazi Almanyası Yunanistan'ı işgal etme kararı alır.⁵⁹ Komünistlerin hâkim olduğu EAM (Ethniko Apeleftherotiko Metopo / Ulusal Kurtuluş Cephesi) Eylül 1941'de kurulur ve bu tarihten sonra EAM-ELAS Kuzey Yunanistan'da direniş sahasında üstünlüğe sahipti olur.

3.1 Sürgün ve Kıyım: Çamerya Arnavutları

İkinci Dünya Savaşı sırasında Kuzeybatı Yunanistan'da Çamerya Arnavutlarının yaşadığı bölge dış işgal, etnik çatışma ve iç-savaş olaylarına sahne olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, Kosova'nın Arnavutluk ile kısa bir birleşmesini (1941-1943) ve Balkanlar'ın kalan Arnavut yerleşimli bölgelerinin birleşme olasılığını beraberinde getirdi. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, 1939 yılında Arnavutluk'u işgal eden İtalya, Ekim 1940'da Yunanistan'a da saldırmıştır. İtalya'nın kendi topraklarını ele geçirmesine izin vermeyen Yunanistan, durumdan istifadeyle Arnavutluk'a ait Gjirokastra ve Korçe'yi işgal etmiş ve böylece 1913 Balkan Savaşlarındaki taleplerini gerçekleştirmiştir.⁶⁰

Arnavut halkını kendi davasına çekmek için İtalya, Arnavutlara ulusal birliklerini vaat etmişti. 1941 tarihli Alman-İtalyan anlaşması, Yugoslavya'nın Arnavut yerleşimli büyük bölgelerini ve daha az ölçüde Yunanistan'ı da kapsayacak şekilde 'Büyük Arnavutluk'un kurulmasını şart koşuyordu. İtalyanlar, tüm Arnavut yerleşimli toprakların birleşmesinin Mihver zaferine bağlı olduğunu ısrarla belirterek Arnavut irredantist duygularını sömürmeyi başardılar. Arnavutlar, İkinci Dünya Savaşı ve İtalyan işgali öncesinde ilan edilen genel seferberlikte Yunan devletince askere alındı. Ancak cepheye değil, amele taburlarına gönderildiler. 14 yaş ve üzerindeki erkekler, İtalyan işgali esnasında, Midilli, Sakız ve Korint Toplama Kamplarına götürüldü.

59 A.g.e., Veremis, History of Modern Greece since 1821, 111.

60 Birgül D. Coşkun. "Arnavutluk'un Dış Politikası ve Balkanlar'da Arnavut Sorunu". Ö.E.Lütem ve B.D.Coşkun (der.). *Balkan Diplomasisi*. (Ankara: ASAM Yayınları, 2001), 91.

Çamlar arasında sınırlı bir grup Yunan direniş savaşçılarının kontrolündeki Yunan köylerine karşı İtalyanlarla pasif işbirliği (rehberlik gibi) yaptı. Ancak Çamların çoğunluğu İtalyanlara, Zervas'ın Yunan Kraliyetçi gerilla gücüne (EDES) olduğu kadar güvenmiyorlardı. Yunan kuvvetleri İtalyanları Arnavutluk sınırından geri püskürtmeyi başarinca ve Mihver zaferi yenilgiye dönüştüğünde, Çamlar arasında yaygın bir endişe oluştu.⁶¹

Haziran 1940'da Güney Arnavutluk'taki Vrina köyünde Çamerya Arnavutları lideri Davut Hoca başı kesilmiş şekilde ölü bulundu. İtalya ve Arnavutluk, bunu Yunan gizli servisinin gerçekleştirdiğini iddia etti. 1944 yılına kadar Yunanistan kontrolü altında kalan Epir bölgesi Kasım 1944'de Almanların eline geçti. Yunan direniş hareketi (EAM) ile işbirliği içinde kurulan Arnavutluk komünist direnişçileri Almanları bölgeden çıkarmıştır. Ekim 1944'te Almanlar bölgeden çekilirken, Çam Arnavutlarının bir kısmı onlarla Arnavutluk sınırına geçmiştir. Yunanistan'da kalan Müslüman ve Ortodoks Arnavutlar ise Yunanlılar tarafından içerideki düşman olarak daha çok görülmeye başlanı.

Aziz Bartalemos Günü'ne denk gelen, 27 Haziran 1944'te Zervist çetelerinin Paramithia'ya baskın yapmasıyla başlayan, Çamerya Müslüman Arnavutlarına yönelik büyük kıyım Mart 1945'e kadar devam etmiştir. Almanların bölgeden çıkarılması ile Çamerya bölgesinde yaşayan 25 bin kadar Arnavut, Yunanlar tarafından Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesi ile zorla Arnavutluk'a sürülmüştür.

Yunan iç-savaşı sırasında anti-komünist cepheyi oluşturan (önce cumhuriyetçi sonra kralcı çizgide seyreden) Zervas komutasındaki EDES (Ellinikos Dimokratikos Ethnikos Syndesmos/Yunan Demokratik Milli Birliği) çeteleri, bir taraftan komünist EAM-ELAS kuvvetlerine karşı savaşırken, diğer yandan Yunan olmayan Makedon ve Arnavut etnik gruplara karşı katliamlar gerçekleştirmiştir. İtalyan işgalinden önce yaptıkları baskı ve zulümlere karşılık Arnavutların işgalcilerle hareket etmesinden korkan Yunan yönetimi bölge Arnavutlarını toplama kamplarına sürmüş, esir muamelesi yapmış, büyük kıyımın yanı sıra tecavüz vakaları da gerçekleştirmiştir. Etnik açıdan saf bir sınır bölgesi kurma çabasıyla, Mart 1945'e kadar 3000'den fazla Çam

61 James Pettifer and Miranda Vickers, *The Albanian Question: Reshaping the Balkans*, London: I. B. Tauris, 2007.

Arnavutu öldürülmüş, 68 köy yerle bir edilmiş, 5800 ev ve toplamda 102 ibadethane yakılarak tahrip edilmiştir. Anayurtlarını terk eden Çamerya Arnavutları'nın bölgeye dönüşleri yasaklanırken, geride kalan mülkleri bölgeye getirilen yerleşimcilere dağıtılmış, bölgedeki yer adları Yunancaya çevrilmiştir.⁶²

Çam Arnavutları İkinci Dünya Savaşı'na kadar Güney Epir'de çoğunluğa sahip iken ve Yunan nüfusu bu bölgede azınlıktayken, 1944 yılındaki savaşta, Yunan iç-savaşı sırasında toplu katliama uğratılmışlardır. Hayatta kalabilenler etnik temizlik sonucunda, Arnavutluk'a ve başka ülkelere kaçmak zorunda bırakılmışlardır. EAM-ELAS saflarına az sayıda Çam katılmış olsa da bu, 1944 yılında ve EAM-ELAS ile EDES arasındaki çatışma bağlamında gerçekleşmiştir.

Müslüman Çamların 1944'ün sonlarında ve 1945'in başlarında, İtalyan-Alman işgaline direnen EDES gerilla güçleri tarafından Batı Epirus'tan kovulması, geleneksel bilginin ve Yunan iddialarının aksine, yalnızca Çamların işgal güçleriyle işbirliği yapmasının bir sonucu olarak değil, daha ziyade, savaş arası dönemin hakim milliyetçi ideolojisine dayanan devlet politikasının sonucu olarak gerçekleşmiştir.⁶³ Aslında Çamerya Arnavutları arasında, İtalyanlarla işbirliği yapanlar bireysel vakalarla sınırlı kalmıştır; ancak bu durum tüm Çamerya toplumuna mal edilmiştir. Bazı bireysel işbirliği vakalarına rağmen, Çamerya Arnavutları savaşın sonunda hem işgalcilerin hem de direnişçilerin hedefi olmuş, ciddi kayıplar yaşamıştır. Asıl hedef etnik temizlik yapmaktı, Çam Arnavutlarına yönelik dini ve etnik temelde bir tasfiye yapıldı. Daha önceki Yunan-Türk ve Yunan-Bulgar nüfus değişimlerinin ardından, Müslüman Çamların sınır dışı edilmesi, Yunan devletinin topraklarından 'Yunan olmayanları' kovma politikasının bir parçasıydı. Yunanistan'da sınır dışı edilme döneminden 1950'lerin başına kadar 'olağanüstü halin' uygulanmasıyla devletin istediğini daha fazla yapabilme hareket özgürlüğü ortaya çıktı ve derin devletin bir aktör olarak faaliyetleri, Albaylar diktatörlüğünün 1974'te yıkılışına kadar devam etti.

62 Çam Arnavutlarına karşı etnik kıyımı gerçekleştiren ve hakkında Nazi Almanyası işbirlikçisi olduğuna dair iddialar olan Yunan Generali Zervas, sonrasında ödüllendirilerek 1947 yılında Kamu Düzeni ve İçişleri Bakanlığı'na atanmıştır.

63 A.g.m., Baltiotis, "The Muslim Chams of Northwestern Greece".

II. Dünya Savaşı sonrasında Çamerya meselesi 1947 Paris Barış Konferansı'nın da gündemine girmiştir. Birleşmiş Milletler Uluslararası Araştırma Komisyonu hazırladığı raporda 1944-1945 arasında Çamerya Arnavutları'na yönelik yapılan katliam ve baskıyı teyit etmiştir. 1947 ile 1990 arasında ise Enver Hoca rejimi sosyalist ideolojiyi, etnik kimlikten öncelikli kılarak bu konuda tamamen suskunluk içine girmiştir.⁶⁴ Bugün sınır dışı edilerek Arnavutluk'a yerleşmek zorunda kalan Çamerya Arnavutları'nın torunları ise, 1990'ların başından kimlik politikalarının gündeme gelmesi ile birlikte Güney Epirus'ta kalan mal ve mülkleri için tazminat talebinde bulunmaktadır. Ancak, bu talepleri Yunan Devleti tarafından dikkate alınmamaktadır. Bu nedenle, Çamerya Arnavutları meselesi henüz sonuçlanmamıştır.

3.2 Baskı ve Göç: Batı Trakya Türkleri

Çalışmanın odaklandığı dönem, Metaxas diktatörlüğü, bölgenin dış işgali ve Yunan İç Savaşı gibi gelişmelerin yaşandığı, Türk-Müslüman azınlığın meclisin kapatılması nedeniyle parlamentoda temsil edilmediği ve temel haklarının ihlal edildiği bir dönemdir. Batı Trakya'daki Müslüman-Türk azınlığı bu süreçte çok kötü günler geçirmiştir. Sadece Bulgar yönetimi altında acı çekmekle kalmamış, aynı zamanda Yunan İç Savaşı sırasında iki düşman kamp arasında sıkışıp kalmıştır. Bulgaristan bölgedeki her idari, eğitimsel ve dini faaliyetin kontrolünü ele geçirmiş; Alman güçleriyle işbirliği yaparak bölge üzerindeki kontrolünü pekiştirmiştir. Müslüman Türkler Bulgarca öğrenmeye ve kullanmaya zorlanmış; okullarda, yeni Türkçeye karşılık Arap harfli eski Türkçe dayatılmıştır. Batı Trakya'daki Müslüman Türklerin sadece çiftliklerde çalışmasına izin verilmiştir.⁶⁵

64 A.g.m, Progonati, "Etnik Arnavutların Arnavutluk Dış Politikasında Etkisi", 173.

65 Bulgaristan'ın Müslüman nüfusa karşı biraz daha temkinli olduğuna inanmak için nedenler var, hem Yunanlılar gibi 'ideolojik rakipler' olmadıkları hem de Türkiye'de güçlü bir patronları olduğu için. Ancak Müslümanlara karşı aşırı zorluk ve baskı tasvirleri de var. Bulgarların Batı Trakya Azınlığına karşı nefret ve olumsuz tutumları konusunda iki ana neden belirtiliyor: Birincisi, Batı Trakya'nın Bulgar kontrolüne karşı kurulan 1913 Batı Trakya Geçici Hükümeti. İkincisi, Batı Trakya Azınlığının 1919'da yapılan plebisitte Bulgar kontrolünü reddetmesi. Kemal Batıbey, *Ve Bulgarlar Geldi. Batı Trakya'da Teneke İle Alarm* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1976), 7. Bulgarlar, Batı Trakyalıların sadakatsizliklerinin intikamını alma şansına sahip oldular.

Yukarıda değinildiği üzere, Yunanistan'ın Müslüman topluluklara yönelik etnik politikası, Batı Trakya'daki Müslüman azınlığı Osmanlı İmparatorluğu'nun "rahatsız edici bir kalıntısı" olarak görmekteydi. Bu azınlık, güvenilir bir 'öteki' ve Türkiye'nin irredantist politikaları için potansiyel bir araç olarak algılanmaktaydı. 1941' öncesinde Yunan güvenlik stratejisi, azınlığın potansiyel sadakatsizliği üzerine kuruluydu. Bu yüzden işgal altındaki zayıflamış Yunan devletinin içinde bulunduğu aciz durum ve azınlığa yönelik güven eksikliği dikkate alındığında, Batı Trakya Müslümanlarının daha çok ayaklanması, Türkiye'nin daha aktif biçimde müdahil olması ve iki toplum arasındaki gerilimin artması beklenebilirdi. Ancak, süreç benzer koşullar altındaki 'Çamerya örneğinde yaşandığı gibi gelişmemiştir.. Örneğin, Yunan kuvvetleri İtalyan ordusuna karşı zafer kazandığında, Batı Trakya'nın 16.600 Müslüman Türkü İtalyan ordusuna karşı savaşmış, bu mücadele sırasında 2.600 kişi hayatını kaybetmiş, '1.'850 kişi ise yaralanmıştır.⁶⁶

Bu dönemde Batı Trakya Türkleri, Aarbakke'nin deyiimiyle Yunan çeteleri ve Bulgar askerleri yani 'iki kötü kuvvet' arasında kalmıştır. Yunan çeteleri tarafından daha fazla yiyecek ve ekipman sağlamak için ezilirken, diğer yandan aynı ihtiyaçlar için Bulgar güçleri tarafından bastırıldılar. Örneğin, Trakya gazetesinde bu durum şöyle ifa edilmekteydi: "Bugünkü Yunanistan koşulları Batı Trakya Türklerinin ortadan kaldırılması için gerekli zemini sağlamamalı. Biz ne faşistiz ne de komünist. Hükümetle bir sorunumuz yok ve bir rejim değişikliğinden bir çıkar beklemiyoruz".⁶⁷

Eylül 1939'da savaşın patlak vermesiyle birlikte, Türk hükümeti, "Ege ve Akdeniz adaları ile Yunan ve Bulgar Trakya'sından gelen Türk kökenli kişilerin" Türkiye'ye girişini ve yerleşmesini yasaklayan bir karar yayınlamıştır.⁶⁸ Batı Trakya'daki Bulgar baskıları ve sert koşullar sonucunda, Müslüman Türklerin bazı aileleri 'güvenli liman' olarak görülen Türkiye'ye göç etmeye başlamıştır. Türkiye'ye göç edenlerin sayısı 10.000 kişiye yaklaşınca, Türk hükümeti Batı Trakya'dan başka hiçbir aileyi kabul etmeyeceğini ilan etmiştir.⁶⁹ Türkiye'nin, devlet

66 Ahmet Aydın, *Batı Trakya Faciasının İçyüzü* (İstanbul: Akın Yayınları, 1971), 149-169.

67 A.g.e. Aarbakke, 2001, 91.

68 Türkiye Cumhuriyeti Başkanlığı Devlet Arşivi, Cumhuriyet Dönemi, BCA/ 00.30.18.1.2/ 88.91.10. 2/11966, 19 Eylül 1939.

69 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivi, BCA/77D80/301000/7348113, 'İçişleri Bakanlığı'ndan Başbakanlığa, 6 Mayıs 1941.

politikası olarak eski Osmanlı Balkan Müslümanlarının göçünü ve yerleşimini teşvik etmesine rağmen, Yunanistan ve Bulgaristan'daki Batı Trakya Müslümanlarını ata topraklarında tutmaya çalıştığı görülmektedir. Buna rağmen kendi politikasıyla çelişen bir şekilde, Yunanistan'dan gelen Müslüman mültecilerin büyük bir kısmını, kaçışlarından birkaç ay sonra vatandaşlığa alarak yerleştirmeye karar vermiştir. 1944'te ve 1945'in başlarında, On iki Ada'daki Müslümanların yaklaşık yarısı da (9.000'den yaklaşık 4.000'i) Türkiye'ye göç etmiştir.⁷⁰

Bu büyük kitlesel göçe rağmen, Bulgar tarafı, mültecilerin 'mallarını daha önce sattıktan sonra kaçtıklarını' iddia ederek kendi topraklarına dönmelerine izin vermeyi reddetti. 1944'ün başlarında Alman işgalinin sonu yakın görünüyordu. Bulgarlar Eylül 1944'te geri çekildiğinde, Trakya EAM'ın kontrolü altına girdi. Nisan 1945'te iktidar düzenli Yunan yetkililerine devredildi. Trakya iç savaşın ana tiyatrolarından biri haline geldi. EAM rejimi sırasında da 25.000 Türk, Türkiye'ye göç etti.⁷¹ 2. Dünya Savaşı sonunda 1947-1949 yılları arasında yaşanan Yunan iç savaşı sırasında Türkiye'den gönüllülerle birlikte solcu Batı Trakya Türkleri, Yunanistan Komünist Partisi'nin silahlı direniş örgütü olan ELAS'nın çatısının altında 'Osmanlı Tugayları' olarak çarpışmıştır.⁷² Buna rağmen, Yunanistan iç-savaş sırasında sürgün edilen komünistler için çıkarılan 1955 tarihli Vatandaşlık Yasası'nı (Madde 19) Batı Trakya'dan göç eden Müslümanlar için de uygular. 23 Ocak 1998 yılında yürürlükten kaldırılan bu yasaya dayanarak, savaş ve sonrasında Yunanistan'dan ayrılan Türklere geri dönüş izni ve vatandaşlık vermez. Rodop milletvekili İlhan Ahmet'in Yunan Parlamentosu'na verdiği soru önergesine yanıt olarak, Yunan İçişleri Bakanı'nın 2005 yılındaki açıklamasına göre, 1998 yılına kadar Yunan vatandaşlığından çıkan Türk Müslümanların sayısı 46.639'dur.⁷³ Bu rakam şu anki nüfusun yaklaşık üçte birine denk gelmektedir. Son dönemdeki çalışmalar ve raporlar, Yunan devletinin Batı Trakya'daki Türk azınlığa uyguladığı vatandaşlıktan çıkarılmalar, etnik kurumlarına

70 A.g.e, Lamprou, "Turkey and the management of refugees from Greece", 113.

71 Bülent Demirbaş, *Batı Trakya Sorunu*, (Arba Yayınları, 1996), 127.

72 Derya Çakıcı, "İkinci Dünya Savaşı ve Yunan İç Savaşı Sırasında Batı Trakya Türkleri (1944-1949)", *History Studies*, 15/Cumhuriyetin 100. Yılı Özel Sayısı, (Ekim 2023), 63-79.

73 Cem Şentürk, "Legalized Racism: Forced Deprivation of Citizenship on the Bases of Article 19 of the Greek Citizenship Law and Problems of Victims." *Federation of Western Thrace Turks in Europe (ABTTF), Research Paper Series 3*, 2020.

ve derneklerine getirilen yasaklar, şiddet içeren pogromlar, arazilerindeki kamulaştırmalar ve zorla göç ettirilme gibi baskılarla karşı karşıya kaldığını daha sık belgelemektedir. Bu uygulamalar, demografik ve kültürel homojenleşmeyi amaçlayan politikalar olarak nitelendirmekte; ancak literatürdeki çalışmaların çok azında ‘etnik temizlik’ olarak değerlendirilmektedir.⁷⁴

Genel olarak Müslüman Türk azınlık Yunan hükümetine sadıktı ve siyasi karışıklıklara rağmen bundan yararlanmaya çalışmadı. Sadakatin nedenlerinden biri, iç savaş yıllarında tüm bölgenin Yunan çeteleriyle dolu olması olabilir. Bölgeyi terk edip Türkiye’ye gitmek çok tehlikeliydi ve bunu yapmaya çalışanların çoğu çeteler tarafından öldürüldü. Böyle bir durumda Müslüman Türkler bölgede kalmak ve çetelere veya Yunan kuvvetlerine yardım etmek zorundaydı. Azınlık üyelerinin çoğu ikinci seçeneği tercih etti. Müslüman Türklerin sadakatinin ikinci nedeni, Türkiye’nin komünistlere karşı duruşu olabilir. Türkiye, Yunanistan’ın komünistlerce kontrolüne taraftar değildi. Bu nedenle, Türkiye, komünist çetelere karşı mücadelelerinde Yunan ulusal güçlerine doğrudan veya dolaylı olarak yardım etti. Üçüncü ve en önemli neden, dinin azınlık içerisindeki öncelikli etkisiydi. Azınlığın dini İslam’dı. Batı Trakya’da komünist ideoloji, dini olmayan bir ideoloji olarak yorumlandı.

Son Osmanlılar adlı çalışmada, iç savaş sırasında Batı Trakya Müslüman azınlık açısından direnişi ve ayaklanmayı engelleyen yerel koşulların, azınlığın gruplaşma ve liderlik kapasitesinin eksikliği ile coğrafi parçalanmışlık olduğu belirtilmektedir.⁷⁵ Gruplaşma eksikliği azınlık topluluğunun sadakati için önemli bir faktör olabilse de, Müslüman azınlığın bu siyasi kargaşa yıllarındaki pasif eyleminin temel nedeninin -işgal ve iç savaş- yasal hakları açısından yorumlanması gerektiğine inanıyorum. Örgütlenmedeki zayıflıklarına rağmen, mübadeleden muaf tutulan bu grubun ‘Lozan Antlaşması’nı bir anayasa olarak gördükleri de belirtilmelidir. Yunan devleti bu maddeleri ihlal etmiş olsa da bu Antlaşmanın verdiği kolektif haklardan hala yararlanıyorlardı. Bu Antlaşma aynı zamanda Bulgarlarla karşılaştırıldığında, Yunan devletinin de Türk azınlığa yönelik şiddet eylemlerini engelliyordu.

74 Nikolaos Sitaropoulos, “Discriminatory Denationalisations Based on Ethnic Origin: The Dark Legacy of Ex Art 19 of the Greek Nationality Code”, in P. Shah, W.F. Menski (eds.), *Migration, Diasporas and Legal Systems in Europe*, London, Routledge-Cavendish, 2006, 107-125.

75 A.g.e. Featherstone, *Last Ottomans*, 130.

Alman ve Bulgar işgali veya komünist yönetim altında derin bir toplumsal değişim, bu antlaşmanın sona ermesi anlamına gelirdi. Türkiye'nin yanı sıra, güçlü bir Yunan devleti de Lozan Antlaşması için bir garantiydi. Çam Arnavutları ile kıyaslandığında azınlık hakları daha fazla tanınıyor ve korunuyordu, Türk topluluk taraf tutarak Çam Arnavutları gibi ayrıcalıklarını kaybetme riskine girmeyeceklerdi.

Azınlığın savaş sonrası oy verme davranışı bu konsensüsü işaret eder: 1940'lardan önce ve sonrası Müslüman oyları ezici bir çoğunlukla 'azınlık' adaylarına verilmiş olsa da bu durum o dönem ayrı bir 'azınlık' partisi kurulmasına yol açmamıştır.⁷⁶ Azınlık adaylarının ana akım Yunan siyasi partilerine entegre edilmesi, ayrı bir ulus olma iddiasına veya 'Müslüman azınlık' tarafından paylaşılan belirgin bir milliyetçi söyleme dayalı siyasi ifadelerle karşı bir denge unsuru olarak hizmet ettiği iddia edilebilir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma göstermiştir ki benzer azınlık grupları baskı, zorunlu yerinden edilme, asimilasyon ve etnik temizlik gibi farklı etnik politikalarla maruz kalabilirler. Bu farklılıklar çeşitli mikro ve makro nedenlerle, ulus-devletin soydaş ülke ve ulusal azınlık ile ilişkisine ve ulus-devletin benimsemiş olduğu milliyetçilik yaklaşımı ile ilişkilidir. Benimsediği etnik milliyetçilik doğrultusunda Müslüman azınlığı hep 'öteki' ve 'güvenilmez' olarak gören Yunanistan, homojen Yunan toplumu oluşturma politikası içinde Ortodoks Arnavutlara karşı asimilasyon, Arnavut Çamerya Müslümanlarına karşı sürgün ve kıyım, ağırlıklı olarak Türk kökenli Batı Trakya Müslümanlarına yönelik de baskı ve göç ettirme politikalarını uygulamıştır. 1936- 1946 arasındaki Metaxas'ın otoriter rejimi, İkinci Dünya Savaş, işgal ve iç-savaş süreçleri de Yunan devletinin bu politikaları uygulaması için yeterli ve kimi zaman meşru zemini de yaratmıştır.

⁷⁶ Azınlığın ilk ve tek siyasi partisi olan DEB, 1991 Eylül'ünde Gümölcine'de kurulur. Dr. Sadık Ahmet DEB'in kuruluş amacını kısaca, "Azınlığı bir merkez etrafında toplamak, tek yönde doğru olarak bilinçlendirmek, ileriki yıllarda toplumumuzu idare edecek kişileri yetiştirmek" cümlesiyle açıklar. Batı Trakya Türklerinin siyasal katılım ve temsiliyet tarihi için bkz. Burcu Taşkın, *Political Representation of Minorities in Greece and Turkey: Nationalism, Reciprocity and Europeanization*. İstanbul: Libra Kitap, 2019.

Çamerya Arnavutlarının ve Batı Trakya Türklerinin bu dönemde karşılaştıkları farklı etnik politikaların mikro ve makro nedenleri şu şekilde sıralanabilir.

Mikro-düzey faktörler Todorova ve Mylonas'ın teorilerinde belirttikleri gibi grubun kendi iç özellikleri ve tarihsel bağlam içinde algılanmalarına göre etnik politikaları etkiler.

1. Batı Trakya Müslümanları, Çamerya Arnavutları ile karşılaştırıldığında nüfus olarak daha büyük bir bölgesel çoğunluğa sahiptir. Çamerya gibi dağlık bir coğrafyaya sahip olmayan bölgedeki Türkler daha çok toprağa bağlı köylülerden meydana gelmektedir.
2. Batı Trakya Türkleri arasında, Çamerya Arnavutlarında olduğu gibi inanç farkı ve bölünmesi bulunmamaktadır. Grup arasındaki belirgin ayrım Kemalistler ve muhafazakarlardan oluşmaktadır. Bu farklılaşma ise topluluğun bir devletin yanında veya karşısında tutumunu oluşturmada belirleyici değildir.
3. Trakya Türkleri, bölge 1920'de Yunanistan'a bağlandığından itibaren Yunan Parlamentosu'nda farklı Yunan partileri içerisinde temsil edilmektedir.
4. Batı Trakya Türkleri, 20. yüzyılın başlarında Çam Arnavutları ile karşılaştırıldığında daha az milliyetçi özellikler göstermektedirler. Pomaklar gibi diğer Müslüman gruplarla (özellikle İskeçe'de) yaşayan Türkler arasında 1930'larda hala dini kimlik, etnik kimlikten önceliklidir. Grup arasında, Çam Arnavutlarında olduğu gibi soydaş ülke ile birleşme veya onun dış politikasını, kazanımlarını ön plana koyma arzusu bulunmamaktadır.
5. Yunanca ve diğer yabancı diller konusundaki yetersizlik, lider eksikliği, örgütlenmedeki gecikmeler, topluluğun hak mücadelesini sınırlandırmıştır. Cemaatin ileri gelenleri olsa da, Çamerya Arnavutlarının lideri Davut Hoca gibi siyasi veya dini bir lider olarak ön plana çıkmamış, grupta etnik/ulusal bilinç oluşmamıştır.

6. Batı Trakya Türklerinin hakları 1923 Lozan Antlaşması ile belirtilmiş ve garanti altına alınmıştır ve Türkiye garantör ülke konumundadır. Bu hakları İstanbul Rumlarının haklarına karşılık tanımlanmıştır. Yunanistan için bu grubu hedef alan sert ve şiddet içeren eylemlerin, Türk devleti tarafından misilleme ile karşılık bulması olasıdır. Yunanistan'ın Müslüman Arnavutlarının hangi Antlaşma ile tanındığı, hakları ve garantör ülkesi yukarıda belirtildiği gibi kesinlik taşımamaktadır. Literatür bölümünde verildiği üzere, Yunanistan, Müslüman Arnavutları ilgilendiren birçok antlaşmayı tanımamaktadır.
7. Trakya Müslümanları Alman ve Bulgar işgaline karşı durmuşken, Arnavut Çamlarının küçük de olsa bir kısmı Arnavutluk'un politikası doğrultusunda Mussolini'nin politikalarını desteklemiştir.

Makro faktörler Brubaker'in Triadik Bağ teorisi ile örtüşen şu noktaları içerir:

8. Ulusal azınlıkların haklarının korunması, aynı zamanda Yunanistan'a baskı uygulayabilen ülkelere bağlıdır. Çam Müslümanları, küçük boyutu ve Arnavutluk'un karşı karşıya kaldığı iç sorunlar nedeniyle Arnavutluk'tan güçlü bir destek görmemiştir.
9. Tarihsel olarak bakıldığında Osmanlı Devleti'nin ve Türkiye'nin, yakın coğrafyasında başka bir Türk devleti veya özerk bölge kurulmasını desteklemediği görülmektedir. Türkiye, dış politika bağlamında diğer ülkelerin iç işlerine karışmaktan veya askeri müdahalede bulunmaktan ziyade, kendi denetiminde, akraba Türk topluluklarıyla soydaşlık temelli kültürel ilişkileri sürdürmeyi tercih etmektedir.
10. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsız ülke olarak kalmıştır. 1939'da Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti topraklarına katıldığı düşünüldüğünde, Türkiye'nin bu kazanımı riske atması rasyonel değildir. Diğer yandan bu süreçte, Balkanlardan ve Yunanistan'dan gelen Türk soylu ve diğer etnik gruplara

topraklarını açmış veya güvenli bölgelere yerleştirilmelerinde rol oynamıştır. Türkiye'nin Arnavutluk gibi Balkan topraklarına yönelik irredantizm siyaseti bulunmamıştır, diğer ülkelerden toprak talebi yoktur, ancak kendini güçlü, güvenilir ülke olarak soydaş toplulukların haklarının takipçisi, güvenilir liman ve 'Anavatan' olarak konumlandırmıştır.

Günümüzde Batı Trakya Türkleri, özellikle Avrupa'ya göç ve eğitim, dil seviyesindeki ilerlemelerle birlikte, kendi kimliklerinin tanınması davalarını ve yaşadıkları ayrımcılığı uluslararası alana taşımaya çalışmaktadır. Bu tür faaliyetler, bir yandan benzer acıların tekrarlanmaması ve diğer yandan Kymlicka'nın da belirttiği gibi hoşgörülü toplumlar içerisinde farklılıkları kabul eden, vatandaşlığa dayalı eşitlik sunan çok-kültürcülük politikasının sağlanması için önemlidir. Diğer yandan, yaşanılmış bir kıyım gibi ulus olma bilincinin şartlarını daha çok taşıyan Müslüman Çam Arnavutları, bu alanda daha aktiftir. Bu noktada soydaş iki ülke Türkiye ve Arnavutluk'un göstermiş oldukları hatırlama/unutma/dayanışma refleksleri de farklılık göstermektedir.

Çam Arnavutlarına karşı Yunan devletinin gerçekleştirdiği katliam ve sürgünün hatırlanması, tanınması ve tazminat veya geri dönme gibi hakların verilmesi adına Arnavutluk ve Balkan devletlerindeki Arnavutlar ulusal ve uluslararası alanda faaliyetler göstermektedir. Halbwachs'a göre, bireysel anılar izole bir şekilde oluşmaz, toplumsal bir grubun kolektif deneyimleri ve yorumları tarafından şekillendirilir.⁷⁷ Tarihi anıtlar, bir toplumun hafızasının, değerlerinin ve tarih bilincinin somut örnekleri olarak hizmet ederler. Fiziksel yapılar olarak, sanatsal veya mimari başarılarından daha fazlasıdır; bir toplumun kimliğini, mirasını ve tarihsel anlatılarını yansıtan derin sembolik anlamlar taşıyan kültürel eserlerdir. Anıtların toplumda oynadıkları rol, ulus inşası, kolektif kimlik ve tarihsel hafızanın şekillendirilmesindeki işlevleri de dahil olmak üzere çeşitli temel teorik perspektifler aracılığıyla anlaşılabilir. Çamerya Arnavutları, 1991 yılında Arnavutluk'taki Stalinist hükümetin düşmesiyle Tiran'da kurulan "Çamerya Siyasi Yurtsever Derneği" vasıtasıyla haklarını arama ve vatanlarına dönme mücadelelerini azimle sürdürmektedir. Bu faaliyetleri etkileyen diğer bir unsur da 1999

77 Maurice Halbwachs, *Kollektif Hafıza*. (Ankara: Heretik Yayınları, 2017).

**İkinci Dünya Savaşı Döneminde İki Müslüman Topluluk, İki Farklı
Etnik Politika: Yunanistan Çam Arnavutları ve Batı Trakya Türkleri**

senesinde Kosova Arnavutlarının yaşadıkları benzer sürgün ve katliam olaylarıdır. Kosova ve Arnavutluk'ta bu olayları hatırlatan, toplanma ve anma törenlerinin yapıldığı birçok anıt mevcuttur.

Diğer yandan, 1990'lardan itibaren etnik Arnavutlar arasındaki dayanışma, onların çektiği acılar konusunda farkındalık oluşturulması ve kültürlerinin gelecek nesillere aktarılmasını hedeflerken, Balkan devletleri tarafından tehdit olarak görülen Arnavutların bir çatı altında birleşmeleri fikrini de beraberinde getirmektedir. Bu yüzden en basit kültürel talepler dahi siyasi bir araç olarak görülmekte ve Arnavutların kimlikleri, dilleri Yunan devleti tarafından inkâr edilmektedir. Yunan devletine göre Çam sorunu kapanmıştır ve Yunanistan'ın tek-etnili politikası hala devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Alp, İlker, *Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçaklar)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Edirne 2008.

Aydınlı, Ahmet. *Batı Trakya Faciasının İçyüzü*, İstanbul: Akın Yayınları, 1971.

Baltsiotis Lambros. “The Muslim Chams of Northwestern Greece. The Grounds for the Expulsion of a “Non-existent” Minority Community.” *European Journal of Turkish Studies*. Social Sciences on Contemporary Turkey (2011).

Barth, Fredrik. *Etnik Gruplar ve Sınırları: Kültürel Farklılığın Toplumsal Organizasyonu*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2001.

Batıbey, Kemal, Ş. *Ve Bulgarlar Geldi. Batı Trakya’da Teneke İle Alarm*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1976.

242

Batıbey, Kemal, Ş., *Batı Trakya Türk Devleti*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1979.

Bilgiç, Bestami S. “Atatürk Döneminde Türkiye-Yunanistan İlişkileri, 1923-1938.” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 31, sayı 91 (2015): 1-28.

Bird, Karen, “The Political Representation of Women and Ethnic Minorities in Established Democracies: A Framework for Comparative Research,” Working Paper presented for the Academy of Migration Studies, Denmark, (2003).

Brubaker, Rogers. *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge University Press, 1996.

Coşkun, Birgül.D., “Arnavutluk’un Dış Politikası ve Balkanlarda Arnavut Sorunu”, *Balkan Diplomasisi*, ASAM Yayınları, Ankara, 2001.

Clogg, Richard. *A Concise History of Greece*. Cambridge Publications, 1992.

Çakıcı, Derya. “İkinci Dünya Savaşı ve Yunan İç Savaşı Sırasında Batı Trakya Türkleri (1944-1949)”, *History Studies*, 15/Cumhuriyetin 100. Yılı Özel Sayısı, (2023): 63-79.

Demirbaş, Bülent. *Batı Trakya Sorunu*, Arba Yayınları, 1996.

Erdem, Nilüfer. “Mehmet Hilmi’nin ‘Yeni Adım Gazetesi’nde Batı Trakya Türklerinin Yeni Türk Alfabesine Geçmesi İçin Verdiği Mücadele”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14, 2 (2012): 157-178.

Erdem, Nilüfer. *Doktor Sadık Ahmet*, Yurtdışı Türkler Birliği, 2021.

Eriksen, Thomas. H. *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*. Pluto Press. 1993.

Erim, Nihat. *Devletlerarası Hukuku Ve Siyasi Tarih Metinleri Cilt: I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1953.

Featherstone, Kevin, Argyris Mamarelis and George Niarchos, *The Last Ottomans: The Muslim Minority of Greece, 1940-1949*. Newyork: Palgrave Macmillan, 2011.

Figgou, Lia “Essentialism, historical construction, and social influence: Representations of Pomakness in majority talk in Western Thrace (Greece).” *British Journal of Social Psychology* 52, 4 (2013): 687-688.

Fischer, Bernd J. and Oliver J. Schmitt. “The Albanians under Ottoman Rule: The Classic Period of Arnavutluk, 1500–1800”, 57 – 98 [In] *A Concise History of Albania*. Cambridge University Press, 2022.

Gözübenli, A. Sencer and Halim Çavuşoğlu. “Treaty of Lausanne: The Tool of Minority Protection for the Cham Albanians of Greece.” *PEOPLE: International Journal of Social Sciences* 4, 3 (2018): 474-481.

Halbwachs, Maurice. *Kollektif Hafıza*. Ankara: Heretik Yayınları, 2017.

Hüseyinoğlu, Ali. “Balkanlarda Azınlıklar ve Siyasal Katılım Hakkı: Batı Trakya (Yunanistan) Örneği.” *Yeni Türkiye* 21, 69 (2015): 4777-4786.

İliadis, Hristos. “*Trakya Tehdit Altında*” *Gizli Yazışmalar Türkiye Stratejisi - Gizli Politikalar - Azınlık Grupları*, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 2021.

Karpat, H. Kemal. *Studies on Ottoman Social and Political History. Selected Articles and Essays*. Leiden-Boston-Köln, 2002.

Kaya, Gülsüm, “Uluslararası Hukukta Etnik Temizlik Kavramı Çerçevesinde 1989’da Bulgaristan’dan Türkiye’ye Zorunlu Göç”, *AHBVÜ Hukuk Fakültesi Dergisi* 28, 3 (2024): 263-314.

Kymlicka, Will. *Multicultural Citizenship*. Oxford University Press, 1995.

Lamprou, Alexandros. “Christians, Muslims, and Jews: Turkey and the Management of Refugees from Greece during World War II.” *New Perspectives on Turkey* 70, (2024): 107–25.

Leberman, Benjamin “‘Ethnic Cleansing’ versus Genocide?”, Donald Bloxham ve A. Drk Moses (Ed.), *The Oxford Handbook of Genocide Studies*, Oxford Unversty Press, 2010, 44.

Mazower, Mark. *Salonica, City of Ghosts: Christians, Muslims and Jews 1430-1950*. Harper Collins, 2004.

McCarthy, Justin. *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims 1821-1922*. Princeton: Darwin Press, 1995.

Michalopoulos, Dimitris. “The Moslems of Chamouria and the Exchange of Populations Between Greece and Turkey.” *Balkan Studies* 27, 2 (1986):303-313.

Mojzes, Paul. *Balkan Genocides: Holocaust and Ethnic Cleansing in the Twentieth Century*. Lanham: Rowman and Littlefield, 2011.

Mylonas, Harris. *The Politics of Nation-Building Making Co-Nationals, Refugees, and Minorities*. Cambridge University Press, 2012.

- Niarchos, Georgios, *Between Ethnicity, Religion and Politics Foreign Policy and the Treatment of Minorities in Greece and Turkey, 1923-1974*, (unpublished PhD Thesis), submitted to The European Institute London School of Economics and Political Science, 2005.
- Oran, Baskın, *Yunanistan'ın Lozan İhlalleri*. Ankara: SAEMK, 1999.
- Özkırmılı, Umut ve Spyros A. Sofos. *Tarihin Cenderesinde Yunanistan ve Türkiye'de Milliyetçilik*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Peçe, Uğur Z. "An Island Unmixed: European Military Intervention and The Displacement of Crete's Muslims, 1896–1908." *Middle Eastern Studies* 54, 4 (2018): 575–591.
- Petropoulos, John A. "The Obligatory Exchange of Populations: a Greco- Turkish Pacification Arrangement, 1922-1930." Elefterios Venizelos. (eds.) 1989.
- Pettifer, James and Vickers, Miranda. *The Albanian Question: Reshaping the Balkans*, London: I. B. Tauris, 2007.
- Progonatı, Erjada. "Etnik Arnavutların Arnavutluk Dış Politikasında Etkisi." *Karadeniz Araştırmaları* 37, 37 (2013): 159-82.
- Stephan, Walter G. and Cookie W. Stephan. "Intergroup Anxiety." *Journal of Social Issues*, 81, (1985): 157–175.
- Şentürk, Cem. "Legalized Racism: Forced Deprivation of Citizenship on the Bases of Article 19 of the Greek Citizenship Law and Problems of Victims." *Federation of Western Thrace Turks in Europe (ABTTF)*, Research Paper Series 3, 2020.
- Şirin, İbrahim. "İki Hükümet Bir Teşkilat: Garbî Trakya Hükümet-i Muvakkatesi'nden Cenub-î Garbî Kafkas Hükümeti Muvakkate- î Milliyesi'ne." *History Studies (International Journal of History)* 6, 2 (2014): 125-142.

Sitaropoulos, Nikolaos (2006), Discriminatory Denationalisations Based on Ethnic Origin: The Dark Legacy of Ex Art 19 of the Greek Nationality Code, in P. Shah, W.F. Menski (eds.), Migration, Diasporas and Legal Systems in Europe, London, Routledge-Cavendish, 107-125.

Swire, Joseph. *Albania: The Rise of a Kingdom*. Eastern Europe Collection. Arno Press, 1971.

Taşkın, Burcu. “The Historical and Contemporary Context of the ‘Forced Transfer of the Ethnic Groups’ From Human Rights Perspective: The Balkan Case.” İnsan Hakları Yıllığı 42, 2 (2024): 45-78.

Taşkın, Burcu. “Triadik Bağ Teorisi Bağlamında Batı Trakya Müslüman-Türk Azınlığının Türkiye ile Bağlayıcı İlişkisi.” Balkan Araştırmaları Enstitüsü 9, 2 (2020): 443-476.

Taşkın, Burcu. *Political Representation of Minorities in Greece and Turkey: Nationalism, Reciprocity and Europeanization*. İstanbul: Libra Kitap, 2019.

Todorova, Maria. “The Ottoman Legacy in the Balkans”, 45-77, [In] Imperial Legacy: The Ottoman Imprint in the Balkans and the Middle East, (ed.). Carl Brown. New York: Columbia University Press, 1997.

Tsitselikis, Konstantinos. *Old and New Islam in Greece: From Historical Minorities to Immigrant Newcomers*. Martinus Nijhoff, Leiden/Boston, 2012.

Van Houten, Pieter. “The Role of a Minority’s Reference State in Ethnic Relations.” *European Journal of Sociology* 39, 1 (1998): 110-146.

Veremis, Thanos and John Koliopoulos, *Modern Greece: A History since 1821*. Wiley Blackwell, 2009.

Vickers, Miranda. “The Cham Issue Albanian National and Property Claims in Greece”. Conflict Studies Research Center, April 2002.

ULUSLARARASI SUÇLAR ve TARİH INTERNATIONAL CRIMES and HISTORY

MAKALE ÇAĞRISI / CALL FOR PAPERS

Uluslararası Suçlar ve Tarih (UST/ICH), uluslararası suçları, bunların tarihsel miraslarını ve günümüz hukukî ve siyasî düzenleri üzerindeki etkilerini inceleyen özgün araştırma makaleleri, dava analizleri, raporlar, yorumlar ve kitap incelemeleri kabul etmektedir. Çalışmaların, savaş suçları, soykırım, sömürgecilik mirası, insan hakları, insandışılştırma, uluslararası hukuk ve tarih-siyaset bilimi kesişimleri gibi konulara yeni bakış açıları sunması teşvik edilmektedir.

Odak ve kapsam için lütfen adresi ziyaret edin: <https://avim.org.tr/en/Dergiler/Uluslararası-Suclar-ve-Tarih-International-Crimes-and-History>

International Crimes and History (ICH) welcomes original research articles, case analyses, reports, commentaries, and book reviews that critically engage with international crimes and their historical and contemporary legacies. We particularly encourage submissions exploring themes such as war crimes, genocide, colonial pasts, human rights, dehumanization, international law, and their intersections with history and political science.

For more details on focus and scope, please visit: <https://avim.org.tr/en/Dergiler/Uluslararası-Suclar-ve-Tarih-International-Crimes-and-History>

MAKALE GÖNDERİM REHBERİ / SUBMISSION GUIDE

UST/ICH'e gönderilecek makaleler özgün olmalı, daha önce yayımlanmamış ve başka bir yerde değerlendirilmedi olmalıdır. Değerlendirme süreci, editöryal ön inceleme ve en az iki hakem tarafından yapılan çift-kör hakemlik sürecini içerir. Makale gönderiminde iki dosya gereklidir:

Kapak Mektubu (başlık, yazar bilgileri, orijinallik beyanı, çıkar çatışması bildirimi, varsa etik onay bilgisi)

Ana Metin (başlık, özet, anahtar kelimeler, metin, kaynakça, tablolar, şekiller)

Ayrıntılı başvuru şartları ve çevrimiçi sistem: <https://avim.org.tr/en/Dergiler/Uluslararası-Suclar-ve-Tarih-International-Crimes-and-History#Makale-Gonderme-Kilavuzu>

Submissions to ICH should be original, unpublished, and not under review elsewhere. The process follows international standards: an initial editorial review, followed by double-blind peer review by at least two referees. Authors must submit two files:

Cover Letter (including title, author details, declaration of originality, conflict of interest, and ethical approvals if applicable)

Main Manuscript (title, abstract, keywords, text, references, tables, figures)

(Detailed submission requirements and online system: <https://avim.org.tr/en/Dergiler/Uluslararası-Suclar-ve-Tarih-International-Crimes-and-History#Makale-Gonderme-Kilavuzu>)

YAZIM FORMATI / WRITING FORMAT

Makaleler Türkçe veya İngilizce yazılabilir. Yazımda akademik açıklık gözetilmeli, 12 punto (Times New Roman veya benzeri), çift satır aralığı ve standart kenar boşlukları kullanılmalıdır. Gerekli unsurlar:

Başlık Sayfası (varsa Türkçe ve İngilizce başlık, yazar bilgileri, ORCID, sorumlu yazar iletişim bilgisi)

Türkçe & İngilizce 180–300 kelimelik özet

Kelime sayısı 5.000 - 15.000

Her iki dilde 3–5 anahtar kelime

Yapılandırılmış metin (Giriş, Yöntem, Bulgular, Tartışma, Sonuç)

Chicago 17 atıf sistemiyle hazırlanmış kaynaklar

Numaralı ve başlıklı tablolar/şekiller

Yazı şablonları ve biçimlendirme örnekleri çevrimiçi olarak mevcuttur: <https://avim.org.tr/en/Dergiler/Uluslararası-Suçlar-ve-Tarih-International-Crimes-and-History>

Manuscripts can be written in Turkish or English. They should follow academic clarity, use 12-point font (Times New Roman or equivalent), double-spacing, and standard margins. Essential elements include:

Title Page (title in Turkish & English if applicable, author info, ORCID, corresponding author contact)

Abstract (180–300 words) in Turkish & English

3–5 keywords in both languages

Structured sections (Introduction, Methodology, Results, Discussion, Conclusion)

References in Chicago Manual of Style, 17th edition

Numbered and titled tables/figures

Full writing templates and formatting samples are available online: <https://avim.org.tr/en/Dergiler/Uluslararası-Suçlar-ve-Tarih-International-Crimes-and-History>

SİPARİŞ FORMU

Sayın Okuyucularımız

Sürelî yayınlarımız tüm arşiviyle AVİM websitesi ve Dergipark sistemi üzerinden açık erişime sunulmaktadır.

Dergi arşivimiz ve açık erişime sunulan diğer tüm yayınlarımız için www.avim.org.tr adresini ziyaret edebilirsiniz.

Diğer taraftan, yayınlarımızı basılı olarak edinmek isteyen okuyucularımız için abonelik ve diğer kitap ücretleri aşağıdadır.

Adı : Adres :

Soyadı :

Telefon :

E-mail :

Aboneliklerimiz

☐ Ermeni Araştırmaları Dergisi - 6 Aylık	Yıllık 1.100 TL
☐ Review of Armenian Studies Dergisi - 6 Aylık	Yıllık 1.100 TL
☐ Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi - Yılda Bir Sayı	Yıllık 650TL
☐ Avrasya Dünyası / Eurasian World Dergisi - 6 Aylık	Yıllık 1.200 TL

Kitaplar

☐ Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler Kitabı (Genişletilmiş 2. Baskı)
Derleyen: Ömer Engin LÜTEM	15 TL
☐ Armenian Diaspora - Diaspora, State and the Imagination of the Republic of Armenia / Turgut Kerem TUNCEL	35 TL
☐ Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri
Kırımlar - Kıyımlar - Göçler (1821-1913) / Bilâl N. ŞİMŞİR	25 TL
☐ Turkish-Russian Academics / A Historical Study on the Caucasus	20 TL
☐ Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine / Bilâl N. ŞİMŞİR	20 TL
☐ Ermeni Sorunuyla İlgili İngiliz Belgeleri (1912-1923) / British Documents on Armenian Question (1912-1923) / Tolga BAŞAK	30 TL
☐ Türk Ermeni İlişkileri Üzerine
Ömer Engin Lütem Konferansları 2025 / Editör: Alev Kılıç	400 TL
☐ Sovyet Sonrası Ukrayna'da Devlet, Toplum ve Siyaset / Değişen Dinamikler, Dönüşen Kimlikler / Editörler: Ayşegül AYDINGÜN - İsmail AYDINGÜN	40 TL

* Siparişinizin gönderilebilmesi için formu dekontla birlikte gönderiniz.

İletişim Bilgileri

TERAZİ
YAYINCILIK

Adres: Abidin Daver Sokak No: 12 Daire: 4 06550 Çankaya / ANKARA
Tel: 0312 438 50 23 • Faks: 0312 438 50 26 • E-posta: terazi yayincilik@gmail.com

Hesap Numarası: Terazi Yayıncılık - Garanti Bankası A.Ş. Çankaya /Ankara Şubesi
Hesap No: 181/6296007

IBAN NO: TR 96 0006 2000 1810 0006 2960 07

USD IBAN: TR 60 0006 2000 1810 0009 0869 57

EURO IBAN: TR 69 0006 2000 1810 0009 0820 42

Posta Çeki Hesap No: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221

AVİM
AVRASYA İNCELEMELERİ MERKEZİ
CENTER FOR EURASIAN STUDIES

www.avim.org.tr

